

323
N 18

NAGY FERENC MINISZTERELNÖK

323
N 18

NAGY FERENC
MINISZTERELNÖK

Jászi Oszkár: Sok évvel ezelőtt Párizsban néhány emigráns társammal vitatkoztunk a magyar jövő lehetőségeiről. Voltak, akik a polgári ellenzék megjelenésében, mások pedig a marxizmus talpraállításában bíztak. „Mindez nem érdekel engem – mondtam – ezek nem jelentenek semmit; sem gróf, sem városi intellektuel, sem zsidó nem hozhat igazi változást. Aki megadhatja a lökést az új felé, az egy paraszt- vagy zsellérfiú, aki most talán Makón vagy Békéscsabán játszik az utca porában.” A falu szellemének megjelenése a közéletben olykor azzal a reménnyel tölti el, hogy íme csakugyan megmozdult a magyar föld. Féja Géza, Illyés Gyula és társaik írásai nemcsak a régi kezdeményezések folytatása, hanem új beteljesedés.

323
N 18

NAGY FERENC MINISZTERELNÖK

VISSZAEMLEKEZÉSEK
TANULMÁNYOK
CIKKEK

266684

EZERKILENC SZÁZNEGYVENÖT
ALAPÍTVÁNY
és
OCCIDENTAL PRESS

BUDAPEST 1995

© Occidental Press 1995

Összeállította
és a bevezetést írta:

CSICSERY-RÓNAY ISTVÁN

ISBN 963 7871 05 5

95/2104 Franklin Nyomda és Kiadó Kft.

Felelős vezető:

Győri Géza ügyvezető igazgató

Printed in Hungary

ELŐSZÓ

Ahogy e kötet egyik szerzője, James McCargar írja, Nagy Ferenc ízig-vérig kisgazda volt, és ugyanakkor jelentős államférfi. Mint paraszt, Nagy Ferenc tette a legtöbbet a magyar parasztságért. A Magyar Parasztszövetség megszervezésével, melynek szinte minden magyar községben volt szervezete, nemcsak a parasztságot, de ezáltal a magyar nép többségét állította a nemzeti és demokratikus célok szolgálatába. Mint a Kisgazdapárt vezetője 1945-ben kétszer is döntő szerephez juttatta a párt nagyválasztmányát, vagyis parlamentjét a kommunistaellenes ellenállásban.

De Nagy Ferenc író is volt, a legkiválóbb parasztírók közül való, főleg ha beszédeit is ideszámítjuk. Édesanyjától tanulta meg az írás művészetét, levelezett is vele, amíg egy szovjet tank halálra nem taposta. Példát mutatott az egész magyar parasztságnak, hogyan kell szeretetben és barátságban élni. Nemcsak egymással. Budapesten példát adott az ország népének az összefogásra osztálykülönbség nélkül és már korán az ökümenikus eszmény szerint élt, amikor a nép felekezeten felülálló együttműködésén dolgozott. Az emigrációban a Nemzetközi Parasztnió egyik vezetőjeként működött Macekkal, Mikolajczykkal, és a többi parasztvezérrel a kelet-európai népek akkor még többségét alkotó parasztságát képviselte.

Nagy Ferenc is az ellen a Sztálin ellen küzdött négy világrészen, aki Mikolajczyk emigráns lengyel miniszterelnöknek a kérdésére, (amikor az a háború alatt Moszkvában járt), hogy „mi lesz a magyarokkal?“, azt felelte:

„A magyarok kérdése el van intézve. A magyar kérdés csak vagonkérdés.”

A magyarok kérdése nem lett „elintézve”. És Nagy Ferenc volt az, aki a Nemzetközi Parasztnió alelnökeként a világpolitikába elsőnek vetette be a „szovjet kolonializmus” fogalmát. Hogy milyen sikerrel, azt az 1955-ös Bandungi Konferencia zárónyilatkozata is bizonyítja.

A SZERKESZTŐ MEGJEGYZÉSE:

Ez a könyv nem akar életrajzi mozaik lenni, még csak nem is Nagy Ferenc miniszterelnökségének története, hanem barátainak, munkatársainak, a kor ismerőinek visszaemlékezései és életműelemzései, illetve a történeti és geopolitikai háttér felvázolása. A szerzők sokszor egymással ellentétes megvilágításba helyezik a történéseket, s még a tények terén is itt-ott ellentmondanak egymásnak. Ez nem is lehet másként, amíg zárt archívumok mélyén rejtőző okmányok nyilvánosságra nem kerülnek.

A gyűjteményben egy gondosan szerkesztett korai életrajztól kezdve bizalmas feljegyzéseken, hatásos cikkeken, jellemző kis epizódokon át egy nagylélegzetű nekrológig mindenféle műfaj megtalálható. Ez óhatatlanul egyenetlenséggel jár stílus és mondanivaló terén egyaránt, arról nem is szólva, hogy a kötet nemcsak hogy nem tér ki Nagy Ferenc életművének számos részletére, de sokszor kénytelen ismétlésekbe is bocsátkozni.

Így is egy nagyformátumú államférfi képe bontakozik ki a nagyszámú tanú beszámolója nyomán, valamint az ország és a nemzet érdekeit helyesen felismerő politikusoktól vezetett jól-szervezett párté, melynek átgondolt stratégiája két éven át ~~verte vissza~~ a szovjet-kommunista hatalmi törekvéseket, kötött többnyire előnyös kompromisszumokat, hajtott végre radikális reformokat, újjáépítette az országot, stabilizálta a gazdaságot – és amelynek ma nincs utódja.

BEVEZETÉS

Nincs egyetlen személy, egyetlen esemény sem, aki vagy ami annyira rányomta volna bélyegét a háború utáni magyar demokratikus korszakra, mint Nagy Ferenc miniszterelnöksége. Hiszen pártja már 1945. augusztus 20-án elnökének választotta és ő – Varga Bélával együtt – kettős győzelemre vezette azt a budapesti, majd az országos választásokon s lett 1946. február elején az ország első parasztniszterelnöke.

A Független Kisgazdapárt az ő vezetése alatt küzdötte végig a közel másfél éves harcot a kommunisták, majd az egész Baloldali Blokk ellen. Gyakran megalkuvással vádolták, pedig csak – általában előnyös – kompromisszumokkal vitte előre a demokrácia ügyét. Az ő paraszti szívóssága nélkül – aminek tudatában is volt – nem lehetett volna azt a szörnyű politikai és lelki nyomást oly hosszú időn át elviselni.

1947 elején – a biztosra vehető szovjet kivonulás előestéjén – Magyarországnak volt Kelet-Európában egyedül polgári demokrata kormányzata s annak megdöntésére ellenfeleinek erőszakhoz – koncepciók perhez – kellett folyamodniuk. Majd amikor ezzel sem tudták a parlament demokratikus többségét térdre kényszeríteni, szovjet katonai segítséget kellett – egyedül itt Kelet-Európában – igénybevenniük.

Kovács Béla elhurcolása után Nagy Ferenc már közvetlenül a szovjet hatalommal találta szembe magát és ebben az egyenlőtlen küzdelemben csak veszteni lehetett. Így szorult 1947 júniusában emigrációba s ettől kezdve onnan folytatta harcát – most már nemcsak a hazai zsarnokok, hanem a szovjet hatalom ellen is. A szabad világnak a Gonosz birodalma fölötti győzelmét már nem érte meg, de hozzájárulását ehhez a győzelemhez nem lehet elvitatni.

*

Az 1944. október 15-i balul végződött kiugrási kísérlet után Magyarország a teljes veregség állapotába került. A közhivatalnokok legnagyobb része Nyugatra menekült, a férfi lakosság százazreit hurcolták a Szovjetunióba – a hadifogságban stnylódó magyarok számát szaporítva. A nemzeti vagyron 40%-a pusztult el. A megszálló szovjet hadsereg atrocitásai, rablásai a vezetők nélkül maradt lakosságot állandó rettegsben tartották.

Az 1944. december 21-én Debrecenben megalakult Ideiglenes Kormányt Moszkvában állították össze. A nyugati szövetségesekre való tekintettel három Horthy-tábornokot és a mártírhalált halt miniszterelnök, Teleki Pál fiát is a miniszterek közé jelölték. De az államhatalom megszervezését az ún. moszkovita emigránsokra, Gerő Ernőre, Nagy Imrere, Vas Zoltánra bízták.

A program azonban, amelyet ezek magukkal hoztak, az angolszász hatalmakkal való egyeztetés során alakult ki és magyar nemzeti alapon nyugvó parlamenti demokráciát hir-

detett meg. Viszont az erőszakszervezeteket kezdetől fogva ők tartották kézben. Az inkább közfelkiáltással, mint választással megalakított Ideiglenes Nemzetgyűlést csak ősszel, – 1945. november 4-én – váltotta fel a magyar történelemben első ízben szabad, általános és titkos választáson megválasztott parlament.

Ez volt az egyetlen szabad választás Kelet-Európában a szovjet megszállás alatt: nem csoda, hogy a fegyverszünettel de facto elismert szuverenitás állapotából nagy lépéssel kerültünk előbbre a de jure szuverenitás felé – azzal, hogy kormányunkat a nagyhatalmak diplomáciailag is elismerték.

Természetesen ezt a szuverenitást nagy mértékben korlátozta a három győztes nagyhatalom által létrehozott Szövetséges Ellenőrző Bizottság, melynek szovjet elnöke szinte teljesen szabad kezet kapott partnereitől. Vorosilov marsall, majd utódja, Szyiridov tábornok teljhatalmáról azonban mára rendkívül eltűzött kép alakult ki.

A demokratikus játékszabályokat – ha sokszor át is hágták – nekik is figyelembe kellett venniük. Az első két év alatt figyelembe is vették. Jaltában Churchill, Roosevelt és Sztálin a népek akaratának megfelelő kormányok szabad választás útján való megalakítására vállaltak együttesen kötelezettséget, ami egy időre felfüggesztette az előző, teheráni megállapodást, amely szerint szovjet érdekszférába kerültünk. (Nem is olyan régen Reagan amerikai elnök arra szólította fel Moszkvát, hogy érvényesítse a Jaltai Deklaráció határozatát a legyőzött népek szabadságának helyreállítására.)

A szovjet politika, részben a Jaltában vállalt kötelezettség miatt, részben más megfontolásból ebben az időben egy 10–15 éves átmeneti állapotot, némileg Finnorszáéhoz hasonlót szánt Magyarországnak, Ausztriának, Csehszlovákiának. (Neki elsősorban Lengyelországra volt szüksége, folyosóra Nyugat-Európa felé.) 10–15 év alatt pedig, a megszállás megszűnte után, egészen más irányban fejlődhetek volna a dolgok. Főleg ha Moszkva – mint ahogy eleinte kész is volt rá – elfogadta volna a Marshall-tervet, a maga és a megszállása alatti országok számára is.

Legalább egy, ország-világ előtt látványos beavatkozás Jalta védelmében a két nyugati szövetséges részéről meg is történt, mégpedig 1945 őszén. Amikor Vorosilov szabad választások helyett népszavazásszerű cirkuszt akart a demokratikus pártokra kényszeríteni; magyar részről elsősorban Nagy Ferenc, de a nagyhatalmi politika síkján London és Washington hiúsította meg Moszkva Jaltát sértő mesterkedését.

*

1945 augusztusától kezdve egy változó eredménnyel folyó küzdelem alakult ki a kiskgazdapárt vezető polgári oldal és a kommunisták által szervezett baloldal között. A Nagy Ferencből, Varga Bélából és Kovács Bélából álló ún. paraszti centrum megválasztásával és a győzelemmel mindkét választáson, a Kiskgazdapárt került fölénybe. Az új kormány megalakulásakor viszont Nagy Ferencék voltak kénytelenek meghátrálni: a belügyminiszter kommunista kellett hogy legyen. A köztársasági államforma bevezetését Rákosiék a Kiskgazdapárt bomlasztása reményében sürgették, de utóbbi egységes állásfoglalása a javaslat mellett a tervet kiskgazda sikerré változtatta. Közülük került ki az államfő (Tildy Zoltán) és a miniszterelnök (Nagy Ferenc); Varga Béla lett a házelnök.

Nagy Ferenc mindjárt támadásba ment át: követelte a végrehajtó hatalomban is a parlamenti erőviszonyokhoz hasonló arányosítást. Mielőtt az erre irányuló küzdelem kibontakozhatott volna, egy rendkívül erős baloldali offenzíva – szovjet támogatással – indult, 1946 márciusában. Legfontosabb célja kb. 85 kiskgazda képviselő kizáratása volt, de nemcsak a pártból, hanem a parlamentből is. Nagy Ferencnek sikerült – erős szovjet nyomás ellenére is – egy elfogadható kompromisszumot kivívnia: csak 21-et zárt ki a párt, akik azonban parlamenti mandátumukat megtarthaták és mindig a Baloldali Blokk ellen szavaztak.

Az ellentámadás nem váratott magára sokáig. A kisgazdapárti centrum csoport – Szaláti Kálmán kezdeményezésére – egy tíz pontos memorandumot dolgozott ki, amit – igaz hogy eleinte vonakodva – Nagy Ferenc adott át Rákosiéknak. A követelések közt szerepeltek az országos önkormányzati választások, az arányosítás, a népbíróságok felszámolása, az internálások megszüntetése, érdekképviselet a parasztság számára. A Baloldali Blokk jónak látta elfogadni a követeléseket, de ellenköveteléseket is támasztott: pl. a „reakcióso” eltávolítását a Kisgazdapártból. A kommunista belügyminiszter, Rajk László ezt megtoldotta azzal, hogy feloszlattott egy sor fontos egyházi stb. egyesületet.

A nyár a kisgazdapárti offenzíva jegyében telt el. Egyszer még le is szavazták a nemzetgyűlésben Rajkot. Az egyházi egyesületeket – más formában – ismét engedélyezték. Az érdekképviseleti törvényt – kommunistapárti parasztképviselek csatlakozásával – nagy többséggel szavazták meg. A Kommunista Pártnak Vorosilovot kellett segítségül hívni, aki elnapoltatta a törvényt, amíg ki nem derül, nem a fasiszta hivatásrendi szellemet tükrözi-e. Az internálótáborokat – egy kivételével – valóban feloszlatták. A polgári tábor főleg az önkormányzati választások állandó sürgetésével ostromolta a másik oldalt.

Bár a kisgazdapárti ellentámadásnak motorja Kovács Béla volt, a nyílt harcot maga Nagy Ferenc vezette. Érdemes néhány bekezdést idézni pl. augusztus 11-i bicskei beszédéből:

Sem forradalomra, sem ellenforradalomra nincs szüksége ennek a nemzetnek. A magyar közélet, a magyar politika a fejlődés útján van és ez a fejlődés visz bennünket majd a megbékélés felé. Olyan intézkedések jönnek a közeljövőben, amelyek a konszolidációt mutatják, amelyek azt mutatják, hogy a magyar kormány ma már nem tartja szükségesnek fenntartani mindazokat az intézkedéseket, amelyek az átmeneti időben a demokrácia védelmére szükségesek voltak, de amelyek igen sok túlkapasra is adtak alkalmat. . .

Az első ilyen intézkedések egyike az lesz, hogy amnesztiarendeleetet fog kibocsátani a kormány. . . A megbékélést kívánja szolgálni a kormány azzal is, hogy a közelmúltban történt egyházi jellegű egyesületek feloszlátását orvosolja. . . Ősszel meg fogjuk tartani az önkormányzati választásokat. Meg fogjuk tartani azért, hogy a magyar nép érezze meg a legkisebb faluközösségig, hogy valóban részesévé vált a demokráciának, élheti a demokráciának ezt a lényegét, hogy az önmaga által szabadon választott emberekkel vezeteti magát tovább. . .

Tarthatatlan lenne az a helyzet, ha a magyar demokrácia és a magyar nép legősibb, lelkéhez közelebb álló intézményei, az egyházak között elromlanék a viszony. A magyar demokráciának és az egyházaknak a legszorosabb együttműködésre van szükségük. . .

Megteremtettük a szörnyű gazdasági káoszból a szilárd alapot, megteremtettük a stabilizációt. . . A stabilizáció alapja a parasztnak és a munkásoknak, valamint a többi dolgozó társadalmi osztálynak a munkája és verejtéke lett. Az az arany, amit most visszakaptunk és amiért nagyon hálásak vagyunk az Egyesült Államoknak, az a társadalom éberségével együtt csak biztosítéka ennek a stabilizációnak. . .

Ne akarjuk tovább vinni a fejlődés tempóját, mint amennyire a magyar nép megkívánja. Mi tudjuk, hogy a fejlődésnek legbiztosabb mértéke benne van a magyar nép lelkében, azt nem lehet szabályozni, nem lehet erőltetve előrevinni. A magyar népből más népet csinálni nem lehet soha, ősi sajátosságai, lelki berendezkedése írják elő a fejlődés lehetőségeit. Amikor a magyar nép mélységesen ragaszkodik hagyományaihoz, ott él lelkében a hagyományok mellett a haladás, a legradikálisabb haladás vágya is. És ezt tanácsolom a magyar politikai élet mezején mindenkinek, hogy a fejlődés diktálásában is alkalmazkodják a magyar nép lelkületéhez. . .

A *Független Kisgazdapártnak* Nagy Ferenc elnökletével megszervezett Békeelőkészítő Bizottsága jelentkezett elsőnek konkrét békejavaslattal, mely lényegileg az etnikai határok meghúzását kérte a Békekonferenciától. Széleskörű propagandával sikerült elérni, hogy a munkáspártok macacs szabotázsra végül is megtört és ők is elfogadták a javaslat egy módosított formáját. Nagy Ferenc ezt képviselte először Moszkvában, azután a nyugati fővárosokban. Először Sztálin csillagította meg a – később hiúnak bizonyult – reményt igazságos rendezésre Erdély kérdésében, de reális segítséget Truman elnök helyezett kilátásba. Am az engedményekről hallani sem akaró szovjet politika megghiúította a legcsekélyebb határváltoztatást is a javunkra.

*

Elkövetkezett 1946 szeptembere, amikor a Kisgazdapárt és a Parasztszövetség megrendezte a *Parasztnapokat*. Egyesek szerint 3–400 ezer, mások szerint félmillió tömeg állt ki a demokratikus eszmények mellett. A monstre gyűlés egyetlen szónoka Nagy Ferenc volt. A szervezésben és a Kommunista Párt elleni kiállásban Kiss Sándornak volt oroszlanrésze.

Talán ez volt a Kommunista Párt legnagyobb veresége: nagyobb tömeget tudott a Kisgazdapárt megmozgatni, mint ők valaha is. Többé nemcsak a parlament, már az utca sem volt az övék.

Erre jött a felelet az október 1-jén végződő III. Kommunista Párt Kongresszus során, melynek jelszava a „Ki a nép ellenségeivel a koalícióból” volt. Ekkor mondta Rákosi: „A reakciós erők a Kisgazdapárton keresztül ki akarják terjeszteni uralmukat az egész országra.” Gerő Ernő így fogalmazott: „Nálunk most birkózás kezdődik a reakció és a demokrácia ereje között. Át kell vágni a gordiuszi csomót.” Ekkortájt fogalmazta meg Hám Tibor, a kisgazda centrum egyik vezetője, annak az ideológiának alapját, amelyen a Kisgazdapárt és a nép többsége állt, „Polgári vagy népi demokráciát?” c. vezércikkében.

Október végén még egyenlő eséllyel folyt a küzdelem. A londoni „Times” írta: „Magyarország a kultúra és szabadság oázisának tűnik. . . A baloldali pártjai, bár sok magyar agresszoroknak tartja őket, úgy érzik, hogy védekezésre kényszerülnek.”

E kor szakértője, Vida István ezt írja a szocialista perspektíva és a polgári parlamentarizmus közti összeütközés következményeiről:

„E két eltérő koncepció és törekvés patthelyezetbe vezetett. A pártközi tárgyalások 1946 december elejére holtpontra jutottak.”

Ezért folyamodtak Rákosiék a „gordiuszi csomó” átvágásához egy monstre koncepció műper, az ún. „Közársaság elleni összeesküvés” per megkonstruálásával. A cél a Kisgazdapárt vezetőségének kompromittálása volt. De ezzel sem érték célt. Szembetaláltak magukat a nemzetgyűlés többségével, amely nem volt hajlandó Kovács Bélát, az ország legnépszerűbb emberét kiadni az AVÓ-nak. Erre a kommunisták a szovjetekhez fordultak „segítségért”. Azok aztán, bár vonakodva, teljesítették a kérést és katonai erővel elhurcolták Kovács Bélát.

Ez 1947. február 25-én történt. Ez volt az a – külső erővel végrehajtott – puccs, amely megszüntette a létező magyar szuverenitást. Nagy Ferenc még megkísérelte, hogy időt nyerjen a békeszerződés ratifikálásáig és a szovjet kivonulásig, másrészt remélte, hogy barátját nyugati segítséggel ki tudja szabadítani. Reményei szétfoslása után és miután őreá is letartóztatás várt volna, az emigrációt választotta.

Ekkor – de csak ekkor! – indult meg a szalámizás: előbb az immár védtelen Kisgazdapártot, majd az augusztusi választások után az összesen 40%-ot kitevő ellenzéki pártokat – azok bátor utóvédharca ellenére – szelételték fel. A demokrácia utolsó oszlopát, a Szó-

ciáldemokrata Pártot a következő évben morzszolták fel és olvasztották be a Kommunista Pártba. Ezek után Magyarország történelme legkegyetlenebb zsarnokságába süllyedt.

Ha Magyarországot az akkori világpolitika kereteibe illesztjük, látnunk kell, hogy valamilyen – valószínűleg több – ok miatt 1947 nyara felé Sztálin addigi politikáját 180 fokkal megváltoztatta. Talán paranoiája egy nyugati támadástól, behatolástól tartott. Július 2-án Molotov szovjet külügyminiszter nagy beszédben utasította el a Marshall-tervet, amit Amerika Nyugat-Európán túl Kelet-Európára is ki akart terjeszteni. Eleinte pedig Moszkva is hajlott a terv elfogadására, aztán egyszerre szembe fordult vele. Ekkor indult meg a hidegháború, ami minket – Jalta flagráns megsértésével – szovjet szférába utalt.

*

Nagy Ferenc szerepe azonban nem szűnt meg száműzetésbe való távozásával.

Nemcsak a félhivatalos magyar ellenkormányban, a jelentős amerikai támogatást élvező (Varga Béla vezette) Magyar Nemzeti Bizottmányban játszott vezető szerepet, de egyik vezetője, majd elnöke lett a Nemzetközi Parasztuniának, valamint a Rabnemzetek Közgyűlésének. Széleskörű nemzetközi működést fejtett ki Európában és Ázsiában. Tajvanban az 1962-es függetlenségi ünnepen Csiang-Kaj-sek mellett ő volt a főszónok. Japánban kétszer is járt előadókörúton. Legjelentősebb akciója azonban a Bandungi Konferencia véghatározatának a megváltoztatása volt. A „szovjet gyarmatosítás” fogalmát ő dobta be a nemzetközi politika tudatába. Döntő módon működött közre az amerikai-kínai tárgyalások megindulásában is.

Emigrációja alatt az amerikai egyetemeken is sokirányú tevékenységet fejtett ki. Egyetemi előadássorozatai, amelyeken mindig kiemelten tárgyalta a magyar problémát, szinte az egész országot behálózták. 1948-ban a Bloomfield College, 1957-ben a Kaliforniai Egyetem (Berkeley) díszdoktorává avatták. Tanulmányait, visszaemlékezéseit a Readers Digest-től a Saturday Evening Post-ig számos amerikai, európai, afrikai és ázsiai folyóirat közölte. Könyve a magyarországi demokratikus periódusról nemrég magyarul is megjelent.

1979. június 12-én bekövetkező haláláig mind magyar, mind világpolitikai ügyekben kikérte tanácsát az Egyesült Államok kormánya. A SALT-szerződésre vonatkozó véleményéért már csak a temetésén olvashatták fel Carter elnök külön levélben kifejezett köszönetét.

Nagy Ferenc személyében a magyar történelem egyik legkiemelkedőbb alakja szállt sírba, népének karizmatikus vezetője, aki a világpolitikában is – Kossuthhoz, Andrássyhoz hasonlóan – meghatározó szerepet játszott.

Csicsery-Rónay István

EMLÉKEIM NAGY FERENCRŐL

Honnan is indult el Nagy Ferenc szép, de küzdelmes életútja?

Baranya megye szülötte, mely vidék a Dunántúl egyik gyöngyszeme, tele történelmi vonulatokkal. Ősi eredetű magas szintű kultúrája mellett ott vannak természeti szépségei és kincsei, melyeknek híre és vonzóereje átlépte országunk határait.

A többi mellett különleges szépségével kiemelkedik a Tenkes vidéke, melynek tövében épült fel Bisse, ez a kicsi baranyai falu. Ebben a néhány apró utcácskával rendelkező községben született Nagy Ferenc, a szegény parasztfiú 1903. október 8-án id. Nagy Ferenc és Kátai Julianna kisparasztok gyermekeként. A szülők becsületes élete, földszeretete, istenhite öröklődött a kis fiúban, akinek lelkét a szüleinek szeretete és a későbbiekben is annyira érzékelt tenkesi táj formálta fogékonyra a tiszta emberség, a mindennapok egyszerűségéből kiemelkedő életismeret felé. Jó tanuló volt, melyet iskoláin kívül is gazdagított az élet szépségei és megpróbáltatásai iránt fogékony tudás-szomja.

Figyelmes volt faluja népének élete iránt s a minden gyermek játékaival mellett gondolatai az élet komoly dolgai felé is megnyilvánultak már fiatal korában.

Aránylag fiatalon nősült, 1924-ben, 21 éves korában.⁽¹⁾ Felesége szintén bissei születésű lány lett, a nevezetes Balog családból, Balog Júlia, aki megértő élettársaként segített férjének nemcsak a mezőgazdasági dolgaiban, de a falu fiatalságának kulturális nevelésében is.

Említettem, hogy aránylag fiatalon nősült Nagy Ferenc. Ennek megítélésében jó ismerni az Ormánság keleti szélén fekvő Bisse község az időbeli népszokásait, az ott élő földműves nép társadalmi szokásait. Ezeket viszont az ifjú Nagy Ferenc mondja el leg-hitelesebben az 1926-ban, 23 évesen megírt „Bisse község monográfiája” című tanulmányában, mellyel a „Faluszövetség” pályázatán aranyérmert nyert.

Idézek ebből a tanulmányából, hogy rávilágítsak Nagy Ferenc fiatalkori érdeklődési körére, bemutassam faluja életét, melyben ő is felnőtt, és közéleti éles rálátására felhívjam a figyelmet, mely megalapozta későbbi magasszintű politikai karrierjét.

A községről és környékéről:

„Bisse község Baranya vármegye siklósi járásában, a Tenkes hegység északi lábánál gyönyörű vidéken fekszik. Körülötte a rétekekkel és fásított legelőkkel tarkított dombos határ, mögötte délen, a tenkesi lejtőn a szőlőhegy, melyet a 408 méter magas Tenkes-hegy gyönyörű erdejével koszorúz körül. A községtől két óra járásnyira van a vasútállomás Átán, a legközelebbi országút pedig 3 és fél kilométernyi távolságban fekszik. Az odavezető út télen csaknem járhatatlan. Utolsó postája és körjegyzői irodája 6 kilométernyire van Gyűd községben.⁽²⁾ A Tenkeshegy csúcsán a közbirtokosságnak kéthol-

das kőbányája van, mely az egész vidéket ellátja kitűnő kővel. A réteken csörgedező néhány erecskén és egy patakon kívül, mely a község határában három malmot hajt, más folyóvíz nincs.”

Nagy Ferenc, amikor a Kisgazdapárt egyik országos vezetője lett, törekedett faluja helyzetén segíteni. Elsősorban azt a 3 és fél kilométeres összekötő földutat, mely télen szinte járhatatlan volt s elzárta a község lakóit a világtól, szilárd burkolattal építtette meg a Pécs–Siklós, Harkány főútvonalhoz kötve, s a falu utcáit is szilárd útburkolattal látták el. Az említett Tenkeshegy északi lejtőinek szőlővel borított alján, a köves be-kötőút mellett áll még ma is híres pincéje, melyben sok nevezetes ember fordult meg, ahol a kezdeti baranyai parasztmozgalmak gondolatai formálódtak beszélgetéseik során. Baranya gazdag volt építő szándékú emberekben, de a „hazaiak” mellett (Kovács Béla,⁽³⁾ Vörös Vince,⁽⁴⁾ Kis Tóth József,⁽⁵⁾ Samu László,⁽⁶⁾ Koszér Nándor,⁽⁷⁾ dr. Kertész Endre,⁽⁸⁾ Perr Viktor,⁽⁹⁾ Czirják Antal,⁽¹⁰⁾ Czövek Jenő,⁽¹¹⁾ és több értékes mozgalmi ember) megfordultak itt országos vezetők is, mint Eckhardt Tibor,⁽¹²⁾ Tildy Zoltán,⁽¹³⁾ Szabó Pál,⁽¹⁴⁾ Kovács Imre,⁽¹⁵⁾ Illyés Gyula,⁽¹⁶⁾ Pfeiffer Zoltán,⁽¹⁷⁾ B. Szabó István,⁽¹⁸⁾ hogy csak néhányat említsek.

A monográfiában a birtokviszonyokról ezeket írja:

„A község határa mintegy 3200 kat. hold, ebből 1000 hold Grosz Imrée, 860 hold urasági erdő, 200 hold Neumann Valér középbirtoka, 1000 hold a kisgazdák szántója és rétje, a többi a földbirtokosság erdője és legelője.”

Nagy Ferenc falujának kicsi határát tehát urasági tulajdonú földbirtokok zárták el a földművelő lakosság terjeszkedése elől s ez a tény meghatározóvá vált Nagy Ferenc birtokpolitikai megítélésében, a kisparasztság számára több földet kívánt juttatni, hogy életképebb középbirtokok alakulhassanak ki. A birtokhiányt a lakosság, (60% református, 35% katolikus és 5% evangélikus) úgy igyekezett ellensúlyozni, főképpen a református családok, hogy egy gyermeknél többet nem akartak, s ebből született meg a húszas-harmincas évek országos hírűvé vált „egykezése” az Ormánságban. Erről írja Nagy Ferenc a tanulmányában, hogy az ormánsági reformátusoknál a lélekszám 70 év óta alig növekedett. Nagy Ferenc ez ellen a család- és nemzetpusztító felfogás ellen saját példamutatásával is harcolt, mert idehaza Magyarországon három gyermekük született: Júlia (1926), Ferenc (1927), László (1942) és amerikai száműzetése alatt még két ikerlány gyermekkel szaporodtak 1950-ben, Zsófiával és Zsuzsával. E téren is megmutatkozott parasztfajtája iránti és a nemzete sorsáért aggódó szeretete, honfiúi felelőssége, mely végig kísérte tragikusan végződő élete végéig.

Ezt a magatartását is gyermekkorától érlelte magában, látva községe népének együttes törekvését, „mert a lakosság ugyan két nemzetiségű⁽¹⁹⁾ – mint írja –, mégis mindenben egyező a közügyek terén való áldozatkészsége, politikai magatartása, gazdálkodása és életmódja. Áldozatkészségüket bizonyítja a főtéren a község 28 hősének márványemlékoszlopa, melyet 1923. június 1-jén lepleztek le ünnepélyesen.”

Ez a hősi emlékmű Nagy Ferenc háza előtti főtéren áll s nem csak a háborúban meghalt vagy eltűnt bissei katonák emlékét őrzi és nyújt tiszteletet irántuk, hanem arról is nevezetes, hogy Nagy Ferenc a felavatáskor elmondott beszédével hívta fel magára a megye vezetőinek figyelmét s kezdett a megye közéletében szerepet vállalni írásaival, beszédeivel. Megjegyezték róla: ez a fiú még sokat hallat magáról. Így lett. Bisse monográfiájával, „Aranykalászkok” című színdarabjával, (melyet a bissei ifjakkal eljátszattott s utána a Kókay Könyvkiadó meg is jelentetett), az „Ötmillió magyar a Golgotán” című könyvével, melynek jelmondata is mutatja a mindinkább nagyobb szerepet vállaló ifjú parasztember érzésvilágát, amikor így jellemzi írását:

„Ajánlom figyelmébe azoknak, akik ma a magyar szenvedések idején is gondtalanul élnek: emlékeztetésül az eke és a verejték érdemére.”

De ha már ifjúkori cselekvéseinél tartok, hadd mondjam el e fekete borítóra öltöztetett drámai frásról még az is, hogy amerikai száműzetése alatt, 1975-ben levelezésünk során említette, hogy ezt az ifjúkori összeállítását nem vihette ki, mert 1947-ben Svájcban töltött szabadságáról már nem térhetett haza Magyarországra, azonban szeretné még egyszer elolvasni. Kért, ha meg tudnám szerezni, kölcsön küldjem ki neki. Közöltem vele, nekem megvan az frásmű s ki is küldöm, hogy másolatot készíthessen róla. Megtörtént. A következő ajánlással látta el: „Vörös Vincének, hűséges, kedves barátomnak és egykori áldozatos munkatársamnak ajánlom szeretettel fiatalkoromnak ezeket a primitív, de jószándékú gondolatait. Herndon, Va. 1975. december 8. Nagy Ferenc.”

Primitív, egyszerű? Nem. A nagyvonalú politikai pályafutást elért államférfi most is szerény. Aki a következőket írta le kezdő politikusként: „A magyar falu népe koldussá szegényedve, testileg-lelkileg kimerülve, elérkezett a Golgothára. Rongyokban járva, sorsának rabszolgájává degradálódva éli nyomorúságos életét – másoknak. Önmagának nem él már semmit. Modern rabszolgaságra jutott, a tőke rabszolgaságára. Lassan államalkotó ereje is veszni tér, mert nem lesz képes közterheit fizetni. Nemes alaptulajdonságai megtörnek, ambíciója, munkakedve lehanyatlak és a világ legintelligensebb földművelőjéből lesz a világ legnyomorultabb néptömege... Most érkezett el a társadalmi osztályok egymáshoz való viszonya javulásának ahhoz a fokához, ahol megszűnnek az úrgyűlölet, ez a nagy nemzeti betegség. Megszüntette volna az önállóságnak, a boldogulásnak és elömenetelnek a tudata. A százados elnyomás és járomviselés után minden keserűséget kivetve magából, végre megbékélt volna sorsával és helyzetével. És íme, most a jogtiprás, a válság által való nyomorba hajtás, újra kiváltják belőle az úrgyűlöletet és kedélyvilágára ráborul újra a szolgálai komorság érzete... Mi lesz abból az országból, amely elveszti aranytartalékát, a parasztságát?... A kommunizmus a magyar nép számára olyan szakadék, amelybe eltemetődik az a lélek, amely ereje volt ezer éven át a magyarságnak és megtartó ereje a nemzetnek.”

Hát ezek azok az egyszerű gondolatok, melyeket Nagy Ferenc a harmincas évek elején megfogalmazott, amelyekért mint miniszterelnök küzdött és amelyekért száműzetést szenvedett.

Az induló fiatal paraszt-politikusról többféle vélemény alakult ki attól függően, ki milyen szemszögből vizsgálta, méricsgélte cselekedeteit.

Dénes Gizella író⁽²⁰⁾ az „Ezüstnyárfák” című regényének főalakját, Tar Istvánt, valójában Nagy Ferencről mintázta meg, mint szép magas, fiatal parasztférfiről. Ilyen jelzőkkel illette: világos, okos homloka van, energikus szája, úri vágású szeme, csak az úri ruha hiányzik róla – és ő már úr lenne. Nem jár kocsmába, szombat este és vasárnap, a mezei munka után olvas, szabadidőben máskor is, mert az olvasás sokat jelent, valamiféle szabad iskola annak művelése, hiszen a gondolatok nagy mestereinek szavaival találkozik a betűkön át, mondatokon keresztül.

S Nagy Ferenc nem elégedett meg az ekevas ismeretével, állandóan képezte magát. Nem volt forradalmár természet, inkább bölcs elmélkedő, de sohasem tért el a mindennapok problémáinak gyakorlati megoldásaitól. Mindig okosan tudta mérlegelni a lehetőségeket, ami sohasem jelentett nála megalkuvást, ostromozta a bajok okozóit, okait és kereste a megoldásokat.

Jellemző rá Dénes Gizella ama megállapítása is, melyet regényében leír, hogy az ezüstnyárfák nem szeretik a vihart – de állják. Így a dunántúli tájon felnevelkedett emberek többsége a forradalom nélküli építőmunka hívei. Nagyatádi Szabó István és Nagy Ferenc is így nevelkedtek, s nem csak olvastak, hanem írtak is.

Nagy Ferenc a húszas években, fiatalon a Nagyatádi Szabó István⁽²¹⁾ által létrehozott kisgazdamozgalmak megyei alelnöke volt. Építő gondolatait a Pécssett megjelenő megyei

lapok hozták. Ő azonban már túlnézett a megye határán s elkezdett írni a fővárosi lapokba. Főképpen az akkori Pesti Hírlap közölte paraszti-népi tárgyú cikkeit, melyekkel országosan ismertté tette nevét. Huszonhat évesen került Budapestre. Első útjára így emlékezett: „Akkor tudtam meg, milyen messze járok már hazulról, ez nyilván már a harmadik vármegye... Ahol nincsenek falvak, templomtornyok, nincs mécsvilág, csak magtárak és istállók vannak, amikbe gyűjteni lehet... Amikor ezt megéreztem, akkor, akkor egyszerre megint tudtam, éreztem, hogy miért jövök, hogy mit kell tennem. Akkor tudtam, hogy folytatnom kell azt a munkát, amit Nagyatádi Szabó István abbahagyott... minél több templomtorny és mécsvilág legyen ezeken a latifundiumokon...”

Nagy Ferencnek a sűrű-falvas baranyai táj után furcsa volt látni a nagy mezei messzeségeket, ahol sok paraszti ház épülhetett volna fel, lakást és kenyeret adva sok-sok embernek. Mindinkább nagybirtokellenes lett.

Első és utána újabb pesti útjai más érzelmeket is felkavartak benne, melyek a nagy város és a kicsi falvak életének különbözőségeit ismertették meg vele. Szakadékot látott, mely elválasztotta egymástól a különböző módon élő embereket, az úri és paraszti világot egymástól. Itthon elmondta: a parasztnak nagyon nehéz megállni a pestiek között. Segítőkészség? Nincs. Barátság? Nincs. A kisgazdapárt gondolatát vitte magával. Elfogadják, mert a parasztságra szükségük van, kell nekik, de tovább nincs. Érezte, látta, a nagyváros forgatagában nehéz lesz megállni. De nemcsak a pesti gondolkodásmóddal kellett megbirkóznia, hanem a nagybirtokosok vezetőivel is, akikkel számos vitát folytatott a vármegyei közgyűléseken. Elismerték, hogy okos, faluja esze, és okosítja is paraszttársait, de gúnyosan jegyezték meg róla, mint Nagyatádi Szabó István félbemaradt munkájának folytatójáról, hogy azt hiszi, ő is elérheti még a miniszteri bársonyszéket? Viszont a Pesti Hírlap egyik cikkírója mint új Nagyatádi Szabó Istvánt üdvözölte Nagy Ferencet, érdekes és értékes cikkei nyomán.

A város és falu viszonyában a harmincas évek hozták meg a változást a Független Kisgazdapárt, a népi írók, falukutatók ismertető munkája nyomán, melyet szélesített az arany- és ezüstkalászos gazdamozgalom és a Parasztszövetség tevékenysége a negyvenes évek elején. Leveleztem Nagy Ferencel emigrációs ideje alatt, egészen az 1979-ben bekövetkezett haláláig és ezekben a levelekben szinte egész élettörténetét belesűrítette. Ahogy írta, az Amerikában készített „Küzdelem a vasfüggöny mögött” című emlékiratának folytatásaként születtek meg a nekem írt levelei, mert már-már elfáradt és új kötet elkészítését nem vállalva, emlékeit, mondanivalóját a leveleibe sűrítette. Ezt az értékes levelezést talán sikerül kötetben megjelentetni, hogy a kinti, amerikai élete alatt keletkezett érzelmeit, az itthon és a távoli világrészben hazájáért, és népéért folytatott küzdelmeit szeretett magyar fajtája elé lehessen tárni – megismerésül és okulásul, bátorításul.

Talán egy-két idézetet mégis előrehoznék, melyek rávilágítanak fiatalkori kezdő politikusi pályájára, s arra a bissei helyzetképre, mely alapját képezte indulásának. Kérésére elmentem Bissébe, szülőfalujába, hogy egyrészt képeket készítsék egykori otthonáról, felesége házáról s néhány földszemecskét küldjek saját udvarából, ahol gyermekkorát és legénykorát töltötte.

Legénykorára és udvarlására emlékezve:

„Feleségem szülőháza. A nyitott tornác, a „gang” (folyosó – V. V.) előtt ott vannak a lépcsők, amelyeken a képen az új háztulajdonos áll. Három éven keresztül, amíg Juliskához jártam, tavasztól a hideg ősziig, úgyszólván minden este azokon a lépcsőkön ültünk, egymást átölelve, a jövőt tervezve, amelyet óh, dehogyan is láttunk akkor... Előtünk volt a szomszédháznak a hátulsó fala, amelynek egy szobájában a szerb megszállás alatt színdarabokat és hazafias dalokat tanítottam a lányoknak és fiúknak. Ma is emlékszem (1976. augusztus – V. V.), milyen magasra csapott a forráság közöttünk, amikor

valamelyikünk szavalta Tompától: „...magát az eltiport magyarnak kísérni sem szabad.”

Így folytatja:

„Udvarunkban a kút, amelynek kerekén ötvenötöt kellett tekeríteni, amíg egy vödör víz feljött. Az istálló szigorú kegyetlen hajnali és esti rendjével. A trágyatelep, amely egyedülálló volt a faluban és a környéken. A kuláküldözések idején Édesapámat feljelentette egy gaz rendőr, hogy a trágyalé kifolyt az utcára. Apám kérte a bíróságot, hogy az ő költségére szálljon ki és állapítsa meg, vajon kifolyhat-e egy csepp is az ő trágyatelepéből? A rendőrt elcsapták.”

Magam is láttam ezt a trágyatelepet, korszerűen meg volt építve, abból valóban nem folyhatott ki a trágyalé. Jellemző azonban az eset az ötvenes évek kuláküldözései idejére, amikor valótlán, igaztalan feljelentések mentek a kulákcsaládok ellen, s állandó büntetéseknek voltak kitéve, sőt börtönbe is zárták a családfőt, vagy az egész családot kitelepítették.

Nagy Ferenc nagyon szerette édesanyját, akinek a szelíd lelkiségét és okosságát örökölte. Élete nagy drámáját jelentette, amikor 1945 őszén egy szovjet tank szándékosan halálra gázolta, amikor a pécsi piacról a Pécs–Harkány útvonalon lovaskocsijukkal hazatérőben voltak.⁽²²⁾ Ezért a bissei temetőről különös érzékenységgel emlékezik, ahol ősei és édesanyja testi maradványai fekszenek. A sírról is küldtem fényképet. Ide nagyon szeretett volna hazalátogatni.

„A temető, amelybe nagyapámat, az első Nagy Ferencet temették először, s amelyben életem eddigi legnagyobb vesztesége, Édesanyám pihen.”

Amikor elmentem Bissébe, hogy felvételeket készítek Nagy Ferenc házáról, az utcáról, a temetőről, gondban voltam, mert a bissei temetőben sohasem jártam. Az utcán talákoztam egy nénikével, s tőle kérdeztem, merre van a temető. Azonnal ajánlkozott, amikor megmondtam, hogy Nagy Ferenc édesanyjának a sírját akarom felkeresni s el is kísért egészen a sírhoz. Beszélgetés közben megtudtam a nevét, id. Gyenis Jánosné volt, aki meleg szavakkal emlékezett meg a jóságos id. Nagy Ferencéről, a mindenkire barátságos szép szavú Juliskáról.

A sír gondozva volt, a még élő rokonok hoznak rá virágot. A síremlékről felvételt készítettem, melynek felirata jól olvasható volt a képen: „Itt nyugszik Istenben boldogult Nagy Ferencné Kátai Julianna. Született 1882-ben, élt 63 évet. Áldott emlékét kegyelettel őrzik férje, gyermekei⁽²³⁾ és unokái. A tragikus módon elhunyt keresztyén magyar asszony nyugodjék békében.”

A sírról felvett kis csomó földet elküldtem Nagy Ferencnek. Ezzel és a háza udvaráról elküldött otthoni-hazai földcskével lett eltemetve Nagy Ferenc az amerikai Herndonban 1979. június 12-én.

Emberi magatartását hűen példázza az az eset, hogy amikor édesanyját Pécs környékén a szovjet tank halálra gázolta és Sztálin részvétét nyilvánítva közölte, kérjen bármit, ő azt teljesíti, Nagy Ferenc semmit sem kért a maga számára. Azonban tudva, hogy két bissei fiatalembert elhurcoltak a Szovjetunióba, kényszermunkára 1945-ben, azzal a váddal, hogy asszonygyalázásért két kőborló szovjet katonát eltüntettek, az ő szabadonbocsátásukat kérte. Az egyik fiatalember, Dávid Árpád, Nagy Ferenc keresztfia volt. Sztálin Nagy Ferenc kérését teljesítette. Elrendelte a két fiatal azonnali szabadonbocsátását, akik két hét múlva haza is érkeztek családjukhoz Bissébe.

Merengve emlékezik meg a szőlőjénél levő pincéjéről, az odavezető útról az ott levő szobáról, melyben, mint előzőleg írtam már, sok híres ember fordult meg.

Mily kedves visszaemlékezni erre a messzi óceánon túlról:

„Az út, amelyen – még mielőtt lekövezték –, tarisznyával a nyakamban oly sokszor végigmentem, hogy egy-két üveg bort hozzak vacsorára. Hányszor álltam meg ezen az

úton, észak felé nézve, hogy a világ legszebb látványában gyönyörködjem. Elöttem Bisse, azután a zöld-sárga mezők és erdőcskék között Szalánta, Németi, Áta, Vókány és a többi faluk egészen a máriakéremi templomig és a Mecsekig. Azóta sem láttam ennél megnyugtatóbb tájat. Azután a pince, amelynek a szerszámfáját a drága, jó Bráda Jóska⁽²⁴⁾ vágta össze és rakta fel, és amelyben oly sokszor jöttünk össze beszélgetni, dalolgatni. A szőlő melletti út, fel a Tenkesre, amely akkor még nem volt betonút, s amelyen nem tudnám, hány száz kocsi követ hoztam le a hegytetőn levő kőbányából a magunk és mások építkezéseihez s amelynek a gyűdi feléből vágták a „gyűdi márványt” a parlament üléstermének a belső falaihoz.”

Az Ormánység református vallású parasztjainak „egykezése” összefüggött a birtok védelmével, hogy a több gyerek között ne aprózódjon el a család földtulajdona. Nagy Ferenc is egyke gyereke volt a szüleinek. Annál inkább is, mert nem rendelkeztek nagyobb birtokkal, 12 hold földjük volt. Főképpen az idős Nagy Ferenc, a miniszterelnök édesapja vágyott a több föld után, vérében volt a föld szeretete s fia, az ifjú Nagy Ferenc, aki szintén gondos gazda volt, a húszas évek végén, amikor már Budapestre járogatott, keresetéből meg is toldotta a birtokot.

„A bekötőúton, éppen ott, ahonnan a pincénket fényképezted, a bal kezed felől volt egy föld, 10 kis hold egy darabban, az eszterági uradalmi gépész tulajdona. Édesapám a szőlőlőből egy évtizeden át nézegette azt a földet, amelyet talán mindennél jobban óhajtott. Amikor írásaimmal elkezdtem pénzt keresni, megvettük. Volt nála több, módosabb ember a faluban, de 10 holdja senkinek sem volt egyben.”

A következőkben szinte pár mondatba sűrítve mondja el kezdettől a vég bekövetkeztéig közléte útját és a magyar sorsot:

„Az első világháborús emlékoszlop a ház előtt. Ez indított el a közélet felé. Leleplezésekor 19 éves voltam. Én beszéltem a fiatalság nevében. Beszédem után hozzám jött Szabó Géza újságíró, a „Dunántúl” Géza bácsija s arra kért, írjak az ő vasárnapi rovatába. Innen jutottam el a régi „Kisgazdák Lapja”-n keresztül a Pesti Hírlapig, a Független Kisgazdapárt szervezéséig, majd tovább a börtönig és a száműzetésig... A kisépek sorsa, – még azoké is, amelyek egyelőre úsznak az olajban, vagy amelyek új függetlenségük birtokában, dagadó optimizmussal és éretlen nacionalizmussal acsarkodnak egymásra –, a nagyhatalmi érdeklődések játéktól függ. A nagy sakktablán kis lépések is elegendők lehetnek ahhoz, hogy a világ egyik vagy másik részén kis népeket a fizikai vagy lelki válság lejtőjére szorítsanak.”

Nagy Ferenc bekerült a megyegyűlésbe is, vagyis a megyei törvényhatósági bizottságba, és ott az ellenzék vezetője lett. Kitűnő szónoki képességével, intelligens magatartásával nemcsak az ellenzéki tagok megbecsülését vívta ki magának, hanem a megye úri, kormányt támogató tisztségviselői (főispán, alispán, főjegyző, nagy- és középbirtokosok, stb.) is elismerték képességeit és élvezték gyakorlatias, a helyzetet jól elemző beszédeit, olyannyira, hogy nem egyszer, amikor Nagy Ferenc vagy nem szólalt fel, vagy nem tudott résztvenni a közgyűlésen, így nyilatkoztak: ma nem lesz az ülés érdekes, nem szólal fel Nagy Ferenc.

Elismertségét, megbecsülését szembeötlően bizonyítja, hogy 1941-ben, amikor a Magyar Parasztszövetséget Kovács Bélával és velem meg akarta alakítani, akkor az a belügyminiszter támogatta kérelmét, Keresztes-Fischer Ferenc, kormánypárti politikus, aki Baranya megyében főispán volt és ismerte Nagy Ferenc tevékenységét.

Magyar történelmi oldalról felvetődött az a kérdés, hogy a Független Kisgazdapárt folytatása-e a Nagyatádi Szabó István által létrehozott kisgazdamozgalomnak, vagy új pártként született meg. A válaszára a legilletékesebb, Nagy Ferenc adta meg a felvilágosítást egyik nekem írt levelében, melyben közli: „1930-ban Békésen új párt alakult,

amelynek csak annyi köze volt a Nagyatádi által alapított Kisgazdapárthoz, hogy korábban számosan annak voltunk tagjai.”

Baranya megyében erős volt a Nagyatádi Szabó-féle Kisgazdapárt, mert a megye parasztjai és falusi értelmisége élénk társadalmi és politikai életet élt. Baranya falvainak talán 1%-a az a település, amelyből nem került ki nevezetes mozgalmi ember. Nagy Ferenc vezéregyéniség volt, de mellette kitűnő munkatársak egész serege, időse és fiatalja, tevékenykedett a Nagyatádi pártjában, majd még élénkebben a Független Kisgazdapártban, aztán az aranykalászos gazdák mozgalmában és a Parasztszövetségben.

Nagy Ferenc a Nagyatádi Szabó István kisgazdapártjának 1928-tól megyei alelnöke lett Baranyában, míg elnöke Patacsi Dénes,⁽²⁵⁾ Szentdénés községbeli kormánypárti országgyűlési képviselő volt. Patacsi Dénest én is jól ismerem, mert az aranykalászos gazdamozgalmában, melyet én indítottam el Baranya megyében, a maga módján segítségemre volt. Azért mondom, hogy a maga módján, mert ugyan elismerte törekvéseinket, de érdemlegesen nem szállt síkra mellettünk a megye vezetőinél. Ugyanezt cselekedte a Nagyatádi-féle kisgazdamozgalommal is. Baranyai elnöke lett, de az igazi érdekért, a parasztság jogainak megvédéséért erőteljesen, áldozatkészen nem sokat tett, csak mindig annyit, amely nem ütközött a megye közigazgatási vezetőinek álláspontjával és a megye nagyobb birtokosainak érdekeivel. Ezért a magatartásáért, a személyes barátság mellett, Nagy Ferenc és a kormány parasztságellenes politikáját bíráló számos gazdatársa, elégedetlenségüket fejezték ki Patacsi Dénes langyos politikájával szemben. S ez, a parasztságot csak simogató, de nem támogató politizálás ösztönözte Nagy Ferencet és pártbarátait arra, hogy döntésre vigyék a dolgot.

Nagy Ferenc alelnöke maradt ugyan a Nagyatádi Szabó-féle pártnak 1930 júliusáig, részt is vett 1930 májusában a Pécsen rendezett Nagyatádi Serleg ünnepélyen, melynek egyik fő szónoka volt, de beszédében már megfogalmazta a parasztság legfontosabb követeléseit, ultimátum formájában, leszögezve, hogy amennyiben a kormány 60 napon belül nem ad kielégítő választ, úgy a baranyai nép ellenzékbe megy. Ezt támogatták barátai is.

A kormány, ahogy az várható volt, semmi választ nem adott az elhangzott követelésekre. Nagy Ferenc azonban igen komolyan vette szavait és 60 nap elmúltával lemondott a kormány irányítása alatt álló Nagyatádi Szabó által alapított, de halála után Bethlenékhez tartozó kormányhű parasztszövetség által vezetett kisgazdapárt megyei alelnökségéről.

Ezt a lépését számos neves baranyai politikai vezető követte, köztük Czövek Jenő, garéi parasztpolitikus, Perr Viktor, katolikus pap, Czirják Antal szőlősgazda, szikvíz-üzem tulajdonos, stb. Nagy Ferencet akkor már az új kisgazdamozgalom, az igazi, a parasztság jogos követeléseit felölelő szervezkedés gondolata vezérelte. Ugyanis budapesti útjai során és a Pesti Hírlapban megjelent cikkei nyomán megismerkedett Tildy Zoltánnal, a Sylvester Nyomda tulajdonosával, aki mint falusi lelkész, szintén szívén viselte az elnyomott falusi nép sorsát s beszélgetéseikből pattant ki a szikra, egy új paraszti párt létrehozására. Más vidékeken is lázongott a nép. Nevezetesebb összejövetelt tartottak a Tolna megyei Felsőnyéken, Kiss József tanító szervezésében, a Bihar megyei Derecskén, Csizmadia Lajos⁽²⁶⁾ hívására, melyen részt vett Bajcsy-Zsilinszky Endre is, majd Bihar megyében még a biharugrai Szabó Pál és a bojti Nagy Lajos⁽²⁷⁾ tanító mozgolódtak, aki e gyakran előforduló név megkülönböztetéséért később a „Bihari” előnevet használta, mint újságíró. Legerőteljesebb volt a mezőberényiek megmozdulása, Bartolf Mártonék⁽²⁸⁾ részéről. Ezek a megmozdulások adták a gerincét a Békés községben 1930. október 12-én létrejött Független Kisgazdapárt megalakulásának, melyen Nagy Ferenc és Tildy Zoltán szervezése során számos megye képviselve volt.

A Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt 1930. október 12-én történt megalakulásáról több lap tudósított, köztük a Pesti Hírlap, melynek, mint ismeretes, cikkírója volt Nagy Ferenc s ezáltal lett országszerte ismertté. Békés nagyközség volt akkor járási székhely, 59 000 kat. holdból álló mezőgazdasággal, 7211 házzal és 29 283 magyar lakossal. Nagy Ferencék azért választották Békés nagyközséget az alakuló gyűlés színhelyéül, mert, mint járási székhelyet, az ide tartozó mezőberényiek is javasolták s ebben egyeztek meg. Érdekes azonban, hogy a Békés község csak színhelye volt az alakulásnak, de, amint Nagy Ferenc elmondta, a nagy település gazdái akkor még nem vettek részt a szervezésben, közülük az első megválasztott vezetőségbe senki sem került be. A helybeli B. Szabó István ott lépett be a kisgazdapártba, de nem lett vezetőségi tag, mely után azonban híres-nevezetes vezetője lett a pártnak.

A békési alakulás lefolyására ma már kevesen emlékeznek, nem is emlékezhetnek, hiszen az elmúlt negyven esztendő kommunista rendszerében felnevelkedett fiatalok még a Kisgazdapárt nevét is alig hallhatták, nem hogy a megszületésének történetét ismernék, hiszen a Független Kisgazdapárt legrégebbi tagjai közül már csak Pártay Tivadar⁽²⁹⁾ és én élünk, akik ugyan nem voltunk ott a békési alakuló ülésen, nem vagyunk alapító tagjai Tivadar barátommal a pártnak, de mindketten a harmincas évek első felében kapcsolódtunk be a Nagy Ferenc–Tildy Zoltán által elindított pártmozgalomba, így mi ketten szinte alapító tagoknak érezzük magunkat. Éppen ezért engedtessek meg nekem, hogy a mostani többpártrendszerben nem éppen szerencsésen működő, többfelé szakadt Kisgazdapártot ismerőknek elmondjam a békési alakulást kikényszerítő gazdasági és politikai helyzetben történt pártszületés történetét. Ezzel Nagy Ferencnek és Tildy Zoltánnak is emléket kívánok állítani, amikor most 1993-ban, Nagy Ferenc születésének 90. évfordulóján meghajtjuk fejünket az ő tragikus sorsú nagysága előtt. Ugyanis Békésről indult el nagyívű politikai pályája.

Mint említettem már előzőleg, a húszas évek végén és 1930-ban itt-ott felbukkantak falusi szervezkedések, mozgalmak és 1930. október 12-én Békésen hatalmas kézfogásban egyesültek. Az ország minden vidékéről érkező küldöttek, a szervezkedni kívánó vidékek képviselői hatalmas számban vonultak fel a békési zászlóbontásra, amely méreteiben és megnyilvánulásában a legerőteljesebb gyűlése volt a közelmúlt idők agrármozgalmainak.

Mint mondtam, én nem voltam ott Békésen, az alakuló gyűlésen, akkor 19 éves leányke voltam, aki ugyan figyelemmel kísértem a baranyai gazdamozgalmakat, és nagy figyelemmel kísértem Nagyatádi Szabó István küzdelmét, de azért nem akarok illetéktelenül hitelesnek tűnő krónikás lenni, előkerestem a Pesti Hírlap 1930. október 14-i, keddi számát („Nagy Ferenc lapját”) és abból, az ott jelenlevő tudósító írásából merítem a hiteles történetet. Nagy Ferenc is elmondta apróbb mondatokban a baranyai vezetőképző tanfolyamunkon, de most én az ország színe elé kívánom tární, emlékezésül és figyelmeztetésül azoknak, akik ma kisgazdapártiak akarnak lenni.

Íme, a békési 1930-as zászlóbontás:

„Ez a mozgalom *élesen, de megnyugtató módon* különbözik az apró-cseprő, *részint csak egyes személyeknek* szervezkedési mozgalmától. Nincsenek itten országos hírű nagy emberek; a *vezetők egyek a nép tömegeivel* és talán jórészt ennek tulajdonítható az az *erőteljes bizalom*, amely végigvonul a mozgalom során. Megnyugtató azonban az a *határozottság*, amellyel a vezetők irányítják a mozgalmat, s ez a határozottság biztosítéka annak, hogy a mozgalom nem fog szélsőségek felé terelődni sem jobbra, sem balra, hanem betartja a jövőben is azt a hazafias és demokratikus irányt, amelyet ma az ország legnagyobb társadalmi osztálya egyedül követhet. Bár valószínű, hogy a mai idők gazdasági nyomorúsága hozta ilyen gyors tempóban össze a kisgazdákat és földmunkásokat, de nemzeti szempontból mégis bizalommal lehet tekinteni a mozgalom elé, mert

szinte érezni lehet a mozgalmon átvonuló hazafiasságból, hogy ez a szervezkedés vég-eredményben is a magyarság erőinek gyarapítását szolgálja.”

Délután két órakor kezdődött az országos nagygyűlés, amelynek elnökévé Bartolf Márton mezőberényi kispapját választották meg.

Délután két órakor kezdődött az országos nagygyűlés, amelyen tizenegy vármegye földműves népe képviseltette magát kisebb-nagyobb küldöttséggel. Szép látványt nyújtott a közeli községek és városok népének a gyűlésre való felvonulása, de különösképpen impozáns volt a mozgalom főfőszékének, Mezőberénynek 70–80 kocsiával és a vésztőiek különvonaton való megérkezése. Mintegy 3000 lelket meghaladó tömeg szorongott a városháza udvarán, amikor *Megyeri Sándor* kispap megnyitotta a gyűlést és kérte mind a tömeget, mind a szónokokat higgadt és komoly magatartásra.

Szijj Bálint kispap, felsőházi tag beszéde nyitotta meg a szónoklatok sorát. A beszédet *Szabó Árpád* olvasta fel, miután Szijj Bálint balesetből kifolyólag nem jelenhetett meg a gyűlésen. Erőteljesen mutat rá Szijj Bálint mind a kormányzat, mind a kispapok⁽³⁰⁾ hibáira.

„Alig van 3-4 kispap képviselő, aki igazi híve Nagyatádi Szabó István, néhai vezérünk eszméinek – írja Szijj Bálint – Nagyatádi legmegbízhatóbb barátait, eszméinek letéteményeseit, egynehány kivételével, titkos kezek a nyílt szavazás módszereivel kiszorították a parlamentből. *Kell a titkos választójog, mert másképp az alkotmányos szabadság hirdetése csak fikció.* Nem tűrhetjük mi falusi választók ezt a szégyenbélyeget, amely az arcunkat égeti: hogy mi, akik nagy állami terheket viselünk, kiket a bolsevizmus elleni védőgátnak szeretnek hízelgésből nevezni, a nyílt szavazással megbízhatatlannak bélyegeztetünk meg. Ezt a túlköltséges kormányzást, amely most folyik, a szegény kis Magyarország nem bírja el. Az egységes pártnak⁽³¹⁾ közel egyharmada köztisztviselő, állami, megyei vagy városi alkalmazott, vagy nyugdíjas, akik a 30 pengős napi képviselői illetményükön kívül húzzák tisztviselői illetményüket is. Valamennyi állami építkezés, szállítás tápot nyújt a gondos ellenőrzés hiánya miatt a korrupciónak, a hűtlen kezelésnek. *A helyzet, amelyben vergődünk, kiáltva követeli a demokrácián fölépült, becsületes polgári kormányzás eljövését.*”

Ezután a választásokra való fölkészülést ajánlja Szijj Bálint a pártnak a figyelmébe.

A nagyhatású beszéd fölolvása után elhatározta a nagygyűlés Szijj Bálint távirati üdvözlését.

Nagy Ferenc bissei kispap beszélt azután.

„Ünnepi aktusra gyűlt össze a magyar föld népe, hogy új fejezetet írjon a magyar történelembe. (Mily igazat mondott – V. V.) Szükség van erre a fejezetre, amikor éppen a magyarság őseréje áll a nemzeti élet szolgálatába. Ha a magyar parasztfaj nem lett volna ezer esztendőn át földhöz láncolt jobbágy, hanem a nemzet alkotmányos életében is résztvevő öntudatos állampolgár, akkor nem törték volna meg idegen veszedelmek annyiszor a magyarság erejét és akkor nem lett volna ennek a nemzetnek főúri széthúzásából eredő Mohácsa. *Szükség van tehát rá, hogy a föld népe is kikérje a maga részét az ország intézéséből.*”

A földmunkásokhoz intézett szavaiban beszélt Nagy Ferenc a földreformról is. A földmunkásság munkanélküliségének kérdéséről a nemzet erőinek gyarapításával egyidejűleg is meg lehet oldani, éspedig úgy, hogy *kispapját kell csinálni a földmunkásból.* Nem úgy, hogy vigyük neki a mérőláncot a nagybirtoknak, hanem okos politikával örökké felszínre kell tartani a dolgozó társadalmak megélhetésének földdel való biztosítását. A szervezkedés folytatására s a vezetőség iránti bizalomra hívta még föl a nagygyűlést.

Filó Samu⁽³²⁾, a mezőberényi földmunkások vezetője, mondott szép beszédet, amelyben kérte a párt vezető rétegét, a kispapokat, hogy tekintsék magukkal mindenkor egyenlő értékű párttagoknak a földmunkásokat is. Majd a *kormányzat működését bírál-*

ta, kijelentette, hogy van ugyan világválság, de van speciális magyar válság is, amely a mai politika képében fojtogatja a dolgozó népet.

„Ez a politika – folytatta – százezer pengős fizetéseket biztosít egyeseknek akkor, amikor a magyar földmunkásság dolgozói nem tudják gyermekeiket kenyérrrel eltartani. Mi szívesen szenvedünk és éhezünk a hazáért, de akkor szenvedjen és éhezzen velünk mindenki.”

Tildy Zoltán szerkesztő kifejtette, hogy a legnagyobb és legkomolyabb tanulság, amit minden jóhiszemű embernek le kell vonni ebből a mai helyzetből, amelyet mi a maga egészében semmiképpen sem vagyunk hajlandók csak a kétségtelenül nehéz világgazdasági helyzetként elfogadni, az az, hogy a belső viszonyaink mai nagy romlásának, a súlyos gazdasági bajoknak s a nagy lelki depresszióknak legfőbb oka az igazi parlamentarizmusnak a hiánya. Az, hogy a ma együttélő parlament hatalmi szóval s egy demokratikus államhoz semmiképpen nem illő apró politikai mesterkedésekkel behozott többség uralma alatt áll. Az ilyen többségben mindig több a felfelé való függés érzete, mint annak a szónak az ereje, amely a nép lelkéből tör feléje.

Van valami mélyen megható abban – folytatta –, hogy a magyar föld öntudatra ébredt népe súlyos helyzetében és nagy nyomorúságai között nem hull tétlen csüggedésbe s nem úgy jelentkezik a közéletben, mint lázadó vád, hanem éppen most, amikor egy szörnyű nemzettragédia után a legnehezebb idők jöttek el, amikor a kormányzat bevalótlan tanácsalananul áll a ránkzúduló bajok hullámai előtt, éppen most részt kér az ország megtartásának munkájából s ma, amikor valóban legény kell a gátra, meggyötört, félreértetten, évekig félretoltan is hajlandó erős karját nekifeszíteni az áradatnak.

Bartolf Márton ismertette ezután a párt programját, amelynek fő pontjai:

„– a titkos választójog;
– gyülekezési és sajtószabadság;
– állami takarékosság;
– közéleti tisztaságra való törekvés;
– az állami terheknek, valamint az iparcikkek árainak a mezőgazdasági termények áraihoz való viszonyítása.

Bélteky Lajos, Hajdúszoboszló ref. lelkésze tolmácsolta a Hajdúság csatlakozását s meghívta a gyűlés résztvevőit e hónap 19-én Debrecenben tartandó gyűlésre...

Dr. Gödény Ferenc, birtokos az összefogást hirdette s bejelentette Szabolcs gazdaközöniségének csatlakozását...

Dr. Sándor István ny. polgármester bejelentette a Kecskeméti 48-as Kör csatlakozását...

Nagy Lajos Bihar csatlakozását jelentette be.

Chikán Kálmán Nógrád megye üdvözlését tolmácsolja és csatlakozást jelent be.

Hahn Gyula a zalai Magyar Parasztpárt csatlakozását jelenti be...

Juhász János Heves megye független kisgazdáinak az üdvözlését tolmácsolja.

Kis M. János békési párttag zárószavával ért véget a nagygyűlés.

A Kisgazdapárt 1930-ban Békésen szabad királyválasztónak mondotta magát.

A nagygyűlés által megválasztott új vezetőség névsora:

Elnök: Szijj Bálint, Nagyigmánd.

Ügyvezető alelnök: Bartolf Márton, Mezőberény.

Alelnökök: Tildy Zoltán (Budapest), Bélteky Lajos (Hajdúszoboszló), Chikán Kálmán (Kosd), Csizmadia Lajos (Derecske), dr. Egry Ferenc (Kecskemét), Filó Sámuel (Mezőberény), Gáspár Vince (Balatonfőkajár), dr. Sándor István (Kecskemét), Hahn Gyula (Bazita), Megyeri Sándor (Békés).

Igazgató: Vass Sándor, Budapest.

Országos főtitkár: Nagy Ferenc, Bisse.

Választmány: dr. Bodócs Gyula, Borgulya Pál, Czövek Jenő, Csurgay Gábor, Borsos János, Gödény Lajos, Gönczy Béla, Hegyessy Károly, Juhász János, Kresznyák Pál, Bihari Nagy Lajos, Pásztor János, Rigó Vilmos, Sinyi István, Szabó Árpád, Tulinsz István, Tóth Lajos.

Pártjegyzők: Szabó Pál, Biharugra és Schultz Mihály, Mezőberény.

A Békésen megalakult Független Kisgazdapárt programjába tartozott az igazságos földbirtokpolitika, amit Nagy Ferenc a felszólalásában azzal fogalmazott meg: kisgazdát kell csinálni a földmunkásból.

Nagyatádi Szabó István özvegyének üdvözlő táviratot küldtek a nagygyűlés résztvevői, mert a megjelentek jórésze résztvett a nagy parasztvezér pártjában, de amikor ő 1924-ben meghalt, vele eltűnt a paraszti önállóság is. Ezért szögezte le Nagy Ferenc nekem írt egyik levelében, hogy „az új pártra azért volt szükség, mert a régi beléveszett az Egységes Pártba, ahol Bethlen nem engedte szóhoz jutni a parasztság képviselőit s így annak nem volt politikai képviselője.”

Bajcsy-Zsilinszky Endre, bár ott volt a korábban Derecskén tartott kisgazdagyűlésen, nem vett részt a békési alakuló nagygyűlésen, akkor ő még az általa létrehozott Nemzeti Radikális Pártot szervezte, s csak amikor pártja az 1935-ös választáson kudarcot vallott, csatlakozott 1936-ban párthíveivel a Független Kisgazdapárthoz s került jó barátságba Nagy Ferencsel és Tildy Zoltánnal. Ezután együtt küzdöttek a nemzeti célért.

A békési alakulás után Nagy Ferenc hazautazott Baranyába és a megye területén folytatta szervező munkáját. Ekkor ismerkedett meg a Pécs mellett Patacon lakó Kovács Bélával, dr. Kertész Endre ügyvéddel, akik komoly segítők lettek a Kisgazdapárt baranyai kialakításában, később pedig Kovács Béla országos nevű politikussá vált, míg dr. Kertész Endre Baranya kisgazdapárti vezetőinek élére került, mint a párt megyei főügyésze.

Érdekes volt Eckhardt Tibor bekapcsolódása a Kisgazdapárt tevékenységébe. Eckhardt Tibor kormánypárti és jobboldali politikus, az új kisgazdapárti szerveződéshez semmi köze nem volt. A békési gyűlésen megjelent Nagy Ferenc újságíró barátja, Oláh György, a Pesti Hírlap tudósítója, akit a gyűlés lefolyása, hangulata, céljai annyira hatáskörébe vontak, hogy nagy cikkben számolt be az eseményről. De ezzel nem ért véget lelkesedése, hanem amikor találkozott ismerősével, Eckhardt Tiborral, elbeszélte az alakulás eseményeit, a párt kitűzött törekvéseit, mire Eckhardt Tibor jelentkezett a pártba felvételre. Nagy Ferenc és Tildy Zoltán fogadták, akik ismerve erősen jobboldali múltját, nem akartak a felvétele ügyében dönteni, hanem elküldték Gaál Gasztonhoz, aki akkor már tagja volt a Kisgazdapártnak, hogy vele beszélje meg belépési szándékát. Két ellentétes pólus, amennyire Eckhardt jobboldali, annyira liberális és demokrata Gaál Gaszton. Döntse el ő: együtt tud-e dolgozni Eckhardt Tiborral? A találkozáson megegyeztek, így lett Eckhardt Tibor tagja a pártnak és Gaál Gaszton közeli halála után pártvezér.

Az 1931-es képviselőválasztáskor a párt 10 mandátumot nyert, de ebből csak kettő volt gazdálkodó, a parasztsághoz közelálló, Láng Lénárt és Neuberger Mihály. Viszont megindultak a képviselői belépések, sokaknak tetszett a párt célkitűzése és népszerűsége, de a belépők egyike sem a parasztság soraiból került ki, ezért a parasztok aggódni kezdtek, hogy eltérnek az eredeti elgondolástól. Követelték, hogy a pártközpontban ténylegesen vegyen részt a munkák irányításában az izzig-vérig tősgyökeres paraszt-főtítkárra, Nagy Ferenc. Ugyanis ő csak időnként utazott fel Bisséről Budapestre, s így teljes mértékben nem tudott résztvenni a központi munkában.

Tildy Zoltán, és az alapító parasztok megbízásából felkereste őt Bissében Szabó Pál, a párt jegyzője, hogy általános kívánságra felkérje, foglalja el főtítkári helyét Budapes-

ten a pártközpontban, mert ott nagy szükség van rá, hogy az általa elindított paraszti érdekeket szolgáló kisgazdapárti eszméket képviselje és védje. Nagy Ferenc nem térhetett ki a kívánság elől, hiszen egyik alkotója volt a Független Kisgazdapártnak, de nem is akart ellentmondani, így nem sokkal Gaál Gaszton halála előtt 1932-ben Budapestre költözött (akkor még egyedül, felesége és gyermekei Bissében maradtak, ők csak Nagy Ferenc 1939-es képviselővé történt választása után kerültek fel Pestre) és végezte Tildy-vel együtt a párt szervezését a békési gondolatok jegyében.

Ennek megértése érdekében érintenem kell a párt felső vezetésének, vagyis Eckhardt Tibor pártvezérnek a magatartását. Nagy Ferenc közlése vele kapcsolatban valószínűleg mutatja, hogy neki és Tildy Zoltánnak nem volt könnyű dolga az egyébként nagyműveltségű pártvezér „kilengései” ellensúlyozásában. Eckhardt Tibor a kezdeti időszakban teljesen azonosította magát a párttal és harcolt, vitázott, interpellált, párbajozott a parasztság oldalán – mondja Nagy Ferenc. Azután taktikázni kezdett. Gömbössel hol jóban volt, hol élesen támadta. Küzdelmeinek fő célja a titkos választójog volt. A Gömbös miniszterelnökkel folytatott vitái során Gömbös azt mondta neki, hogy ő nagyon megérti a Kisgazdapárt, a nép kívánságait, de a titkos választójog nagy akadálya gróf Bethlen István. Erre Eckhardt Tibor, mint kiváló szónok, Bethlen Istvánt támadta. De később rájött arra is, hogy Gömbös Gyula nem volt őszinte hozzá, mert ő sem akarja a titkos választójogot, mely hatalmat adna a nép kezébe, tehát Eckhardt Tibor sértve érezte magát a félrevezetésért, s pisztolypárbajt vívott Gömbössel. Ez a kiállása tetszett is a Kisgazdapárt híveinek, de később, amikor a hitlerizmus elleni harcban eltért az egyenes útról azzal, hogy képes volt a régi népellenes felső vezetéssel is összefogni s a királyválasztás kérdésében is eltért a Kisgazdapárt békési megállapodásától, a szabadkirályi választás elvétől, a nép egyre kevésbé értette. S amikor a paktálásban Sztranyavszkyig is elment, népszerűsége rohamosan csökkent. Az 1939-es választásokon való alulmaradást is jórészt Eckhardt rovására írták, ekkor nem volt más választása, mint külföldi missziójának előkészítése – emlékezett Nagy Ferenc.

Ezekben a nehéz időkben, a hanyatlás éveiben mindinkább kidomborodott a nép felé való kapcsolatépítés és a bizalom megtartása érdekében Nagy Ferenc és Tildy Zoltán munkája. Ezekről írta nekem levelezéseink során a következőket:

„A központból Tildy Zoltán, Varga Béla és én állandó kapcsolatban voltunk a régi vidéki vezetőkkel – Szabó Árpád,⁽³³⁾ B. Szabó István, Kovács Béla, Bihari Nagy Lajos, Szabó Pál, Filó Samu, Gáspár Vince,⁽³⁴⁾ Dobi István,⁽³⁵⁾ stb. –, s biztattuk őket az eredeti gondolat, a régi szellemben való összetartásra. A zavaros idők elmúlnak s jön a mi időnk – mondottuk állandóan. A mi kitartásunk bizonyult helytállóknak.”

Én az 1935-ös választások alkalmával kapcsolódtam be szorosabban a Kisgazdapárt munkájába Nagy Ferenc és Kovács Béla révén. Segítettem a választási propaganda terjesztésében a választói gyűléseken történő felszólalásaimmal, és cikkeket is írtam a párt központi lapjában, a „Független Kisgazdá”-ban. Nagy Ferenc és Kovács Béla, valamint Perr Viktor kedveltek, és ez a kapcsolat a későbbiek során a párt országos központja felé vezetett.

Nagy Ferenc indult az 1935-ös választáskor is a siklósi választókerületben, de a nagy kormánypárti nyomás miatt nem került be a parlamentbe. Minden eszközt megragadtak a közigazgatás vezetői, hogy az ellenzéki Kisgazdapárt jelöltjei ne lehessenek képviselők. Előfordult olyan eset is, hogy a szavazás napján először a kormánypárti szavazókat engedték a szavazó helyiségbe, az időt mindenféle módon húzták, hogy a szavazásra biztosított idő minél jobban haladjon előre, s amikor az ellenzékiekre, vagyis a kisgazdapárti jelöltet támogatókra került a sor, valahol tűz keletkezett, s a csendőrség mindenkit odarendelt az oltására, ez alatt a szavazási idő lejárt, a kisgazdapártiak már nem

szavazhattak. A megrendelt tűz okozta kárt „választási költségként” persze elszámolták – mosolyogva – az illetékesek.

Irataim között megtaláltam egy Nagy Ferenc által 1935. április 4-én írt levelét, melyben köszönetét fejezi ki a siklósi választókerület Független Kisgazdapárt-i bizalmi férfiainak és pártbarátainak. A választási vereség fájt ugyan neki, de nem törte meg a fajtája igazságáért lelkében lobogó tüzet, tovább folytatta a harcot. Ez tükröződik a választóihoz intézett körlevelében.⁽³⁶⁾

Az 1935-ös választási vereség után fokozott tevékenységet fejtett ki Nagy Ferenc az országos munkája mellett Baranyában, már előre tekintve az 1939-ben megtartandó képviselőválasztásokra. Ebbe Kovács Béla, Perr Viktor, Czirják Antal közreműködése mellett én is szorosan bekapcsolódtam, amikor arról esett szó – Czirják Antal szikvízüzemében a Pécs Szigeti országot 7. szám alatt rendelkezésünkre bocsátott párhelyiségünkben –, hogy a megye rátermett fiatal parasztjai részére vezetőképző tanfolyamot tartanak. ugyanis én 1937-ben elindítottam Baranyában az aranykalászos gazdák mozgalmát, hogy a megye három téli gazdasági iskolájában (Szentlőrinc – Siklós – Mohács) végzett szakképzett gazdafijakat egyesületbe tömörítsem mezőgazdasági, kulturális és társadalmi érdekeik védelmére. Szóltam Nagy Ferencnek és Kovács Bélának, hogy a tervezett vezetőképző kisgazdapárti tanfolyam résztvevőiből, a gazdasági és általános műveltséggel rendelkező aranykalászos fiatal gazdáinkból tudok ajánlani kitűnő személyeket. Meg is egyeztünk. Megadtam a címeiket, akik részére Nagy Ferenc „bizalmas” levelet küldött ki.⁽³⁷⁾ Azért bizalmasat, nehogy a hivatalos, kormányt szolgáló megyei vezetőség esetleg megfélemlítse a meghívottakat, s ne merjenek résztvenni a tanfolyamon.

A tanfolyam Czirják Antal pécsi szőlőjében levő nagy helyiségben lett megtartva. Két esetben. Először 1936-ban, s másodízben 1938-ban.

Kitűnő előadók működtek közre: Nagy Ferenc, Czirják Antal, Perr Viktor, Vértessy Frigyes,⁽³⁸⁾ a baranyai szervezet részéről, míg az Országos központból maga a pártvezér Eckhardt Tibor is kétszer tartott előadást, és lejöttek még Tildy Zoltán, Pfeiffer Zoltán és mások. A tanfolyamhallgatók⁽³⁹⁾ részéről számosan felszólaltak, részben kérdéseikre kértek (és kaptak) válaszokat, de helyi problémákat is felvetettek. Előadók, hallgatók közösen igyekeztek azokra megoldásokat találni.

A tanfolyam résztvevői hűséges, áldozatvállaló tagjai lettek a Kisgazdapártnak s erre büszke is volt Nagy Ferenc.

Az 1939-es képviselőválasztásokra erős kisgazdapárti tábor alakult ki Baranyában, mely képes lett volna győzelemre vinni jelöltjeik megválasztását. De ahogy 1935-ben és a korábbi választások alkalmával a kormányhű megyei tisztségviselők minden eszközt megragadtak és igénybe vettek (vesztegetések, itatások, jegyzők, bírók, csendőrség által végrehajtott terrorizálások, választási eredmények meghamisítása, stb.), hogy a kisgazdapárti ellenzék megfélemlítsék, sőt megakadályozzák szavazójoguk gyakorlásában, úgy történt most is. 1939-ben a siklósi választókerületben újra induló Nagy Ferencet elütötték a győzelemtől. Nemcsak a kormány és a megyei vezetők, de akkor már az előretörő nyilasok is támadták a Kisgazdapárt jelöltjeit. Így Nagy Ferencet is.

Baranyában a Független Kisgazdapárt a négy közül három választókerületben indult, mert a pécsváradai választókerületben indulni akaró Czirják Antal ajánlásait Emőd Gyéza törvényszéki tanácselnök, választási biztos visszautasította azzal az indokkal, hogy sok az érvénytelen aláírás. Ez hamis beállítás volt.

Nagy Ferenc a siklósi választókerületben indult. Ellenfelei: Hendrey József pécsi ny. erdőtanácsos, MÉP (Magyar Élet Pártja), és Orsó Mátvás kásádi földbirtokos, nyilas.

A Kisgazdapárt megyei listavezetője Nagy Ferenc volt, Czirják Antal és Perr Viktor követték sorrendben.

A siklósi választókerületben tehát három jelölt között oszlottak meg a szavazatok. A kormánypárti hivatalos agitáció, de különösen a nyilas Orsó Mátyás durva kirohanásai következtében – nagytőkés zsidóbérencséggel is vádolva a Kisgazdapártot –, a kerület sváb községei Orsó mellé álltak, így Nagy Ferenc alulmaradt. Hendrey és Orsó között pótválasztásra került sor, Nagy Ferenc arra szólította fel híveit, hogy Hendrey József-re adják le szavazatukat a nyilas Orsó Mátyással szemben. Ez volt az egyetlen lehetőség, hogy Nagy Ferenc visszavágyjon a hazug Orsónak és a nyilasoknak erkölcstelen támadásaikért.

Ez a választási vereség is közrejátszott abban, hogy Nagy Ferenc a Magyar Paraszt-szövetség megalakításával küzdjön a nyilasmozgalmak elterjedése ellen a falvakban – Kovács Bélával, velem és munkatársainkkal az együtt végzett ellenállási mozgalom során.

Nagy Ferenc a megye lajstromos listán lett megválasztva országgyűlési képviselővé. Nagy Ferencet választási harcaiban támogatta Kovács Imre író, lent a helyszínen, míg Szabó Pál a Szabad Szó hasábjain állt ki a kisgazdapárti jelöltek mellett.

Nagy Ferencnek ellenfelei azt is felvetették, hogy mit akar a Kisgazdapárttal, mikor képviselői csoportosan hagyták ott a pártot; a Kisgazdapárt megbukott. Nagy Ferenc ugyan ezt logikusan megmagyarázta, és nagyobb érdemnek tartotta annak magatartását, aki megmaradt a pártban, vállalva a következményeket, bizonyítva a népéhez való hűséget, mint aki gyáván megfutamodott.

Erről az eseményről ezeket mondta:

„Ami a ki- és belépéseket illeti, hát ilyenek különböző okokból mindig voltak. A »nagy kilépéseket« azonban nem szabad Eckhardt rovására írni. Ezek 1938-ban, az »Anschluss«, Ausztria bekebelezésének napján történtek, amikor megijedve a Kisgazdapárt erős németellenes politikájától, szemben a nagy német előretöréssel, nyakukat féltve, a képviselőknek majdnem fele kilépett a pártból. Ez kétségtelenül nagy csapás volt a pártra is, meg reám is.”

Nagy Ferenc nagy csapásnak minősíti a képviselők kilépését a Kisgazdapártból, de a magyar parasztság jellegzetes nemzetépítő, nemzetmentő tulajdonságából eredő munkabírása ezen a „csapáson” és más nehézségeken (pl. Eckhardt Tibor külföldre való távozása, a párt veszteségei az 1939-es választásokon stb.) is átvezette s Tildy Zoltánnal összefogva, maguk mellett tudva Varga Béla és Kovács Béla segítségét, lankadatlanul harcolt a Kisgazdapárt fennmaradásáért, mert hitte, erre a pártra még számos történelmi feladat megoldása vár. Éppen e célokért történő küzdelem állította a pártot megoldhatatlan feladatok elé. A Független Kisgazdapárt tragikus sorsú párt lett – a néphez, hazához hű vezetői sok megpróbáltatáson mentek keresztül.⁽⁴⁰⁾

Az 1939-es képviselőválasztásokat követően megtorpant a Kisgazdapárt országos szervezése, kevés képviselői azonban annál erőteljesebben vettek részt a parlamenti munkában. Nagy Ferenc is számos esetben szólalt fel, több jogot követelve a népnek.⁽⁴¹⁾

Allandóan népe, a parasztság sorsának javításán gondolkodott, szerette volna politikailag, gazdaságilag és kulturális vonatkozásban erőssé, egységessé, elismertté tenni. Ezért a Független Kisgazdapárt keretein kívül elkezdte álmát, vágtyát megvalósítani, amikor felöltött benne a Magyar Parasztszövetség gondolata. Ennek az elhatározásának bizonyára lökést adott az általam Baranyában 1937-ben elindított „Arany- és Ezüst kalászos Gazdák Országos Szövetsége” mozgalom, mely az ország akkoriban létező közel 50 000 szakképzett gazdáját kívánta a paraszti érdekek szolgálatába állítani.⁽⁴²⁾ Nagy Ferenc Kovács Bélával együtt több gyűlésükön résztvett, de még az akkor kormánypárti Kis Tóth József málosi módosabb gazda is támogatott bennünket.

Nagy Ferencnek igen fáj a kisgazdapárti paraszti tömegek elvesztése az 1939-es választáson, a nyilas mozgalmak féktelen támadásai következtében, ezért elhatározta a

Magyar Parasztszövetség létrehozását, látva a Kalászos Mozgalom gyors sikerét, azonos szerkezettel, csak azzal a lényeges változáttal, hogy amíg az aranykalászos mozgalom csak a szakképzett gazdákat kívánta tömöríteni, addig Nagy Ferenc a Parasztszövetségben az egyetemes parasztságot. Öneki, a terveire, minden parasztra szüksége volt.

Így összegződött benne a Parasztszövetség terve: Országos Parasztszövetséget kell létrehozni, politikamentes színezettel. Vezető és tag csak parasztember lehet. Nagy Ferenc egy percig sem hitt a hitleri győzelemben, ezért úgy ítélte meg, hogy a vesztes háború után a parasztság helytállására nagy szükség lesz s erre már most fel kell készíteni. A Parasztszövetségnek szembe kell fordulnia a nyilasokkal és volksbundistákkal. E szervezet megalakításának szükségességéről meg kell győzni a belügyminisztert.⁽⁴³⁾ Ez sikerült is, és 1941. szeptember 28-án, az ország minden részéből megjelent paraszti vezetők részvételével megtörtént az ünnepélyes zászlóbontás Budapesten, a Rákóczi úton levő Debrecen étterem dísztermében. Elnökké Nagy Ferencet választották.

Példátlan gyorsan fejlődött a népszerű mozgalom, melynek lényegét Nagy Ferenc így foglalta össze, 1976. november 2-án keltezett hozzám írt levelében:

„A Parasztszövetség az új paraszti vezetőképzésnek, az új rendszerű szövetkezésnek, majd 1946-ban, szeptember 8-án az igazi paraszti erőmutatásnak a központja lett.⁽⁴⁴⁾

Bár a régi értelemben vett paraszti életforma a végéhez közeledik, a paraszti érzésvilágból sok belekerült a mai életbe is. Táplálja az irodalmat, egyik alkotó eleme a magyar művészetnek s örök forrása marad a hazafiságnak és magyar öntudatnak.

A Parasztszövetség volt az a fórum, amely a negyvenes évek elején alkalmat adott a parasztságnak a szóra és a tette, amely felkarolta a parasztság energiáit és amely a zsilipek lezárása után is átszivárogtatta a parasztság lelkének értékeit a mai életbe és a jövő történelmébe.

A Parasztszövetség története időben rövid, de nagyobb, mélyebb és szélesebb, mint amit az idejének rövideje sejtetni enged.⁽⁴⁵⁾

Nagy Ferenc a Kisgazdapárt és a Parasztszövetség keretében (s vele együtt mi, munkatársai is) a háború alatt aktívan részt vett a függetlenségi és ellenállási mozgalomban s 1942-ben tagja az antifasiszta erőket tömörítő Történelmi Emlékbizottságnak. A met megszállás idején 1944. április 18-tól október 10-ig a Gestapó foglya. 1944. október 14-én kerül szabadlábra. A Szálasi puccs után bujdosásba kényszerül. De erről az időről még a későbbiek során szó esik.

A II. világháború alatt nagyjelentőségű lépésre szánta el magát a Kisgazdapárt, Nagy Ferenc, Tildy Zoltán és Bajcsy-Zsilinszky Endre kezdeményezése nyomán. Elhatározták 1943-ban, hogy fölterjesztést intéznek Kállay Miklós miniszterelnökhöz, hogy Magyarország lépjen ki a háborúból s maradjon semleges ország.

Ezt a híres memorandumot csak a finnek hasonló dokumentuma előzte meg.

A memorandum első példányát, azaz egyelőre csak a tervezetét Bajcsy-Zsilinszky Endre fogalmazta, de amikor a párt képviselői elé terjesztette, már aláírások voltak rajta a Kisgazdapárton kívül álló személyek részéről, s ezt a képviselőcsoport nem fogadta el. Nagy Ferenc kijelentette, át kell dolgozni a szöveget is, hogy az tisztán kisgazdapárti memorandum legyen, tükrözze a párt töretlen háborúellenes álláspontját. Ez meg is történt s az új változatot már csak Nagy Ferenc és képviselőtársai írták alá, s juttatták el a miniszterelnökhöz.

A memorandum egy példánya kikerült Svájcba. Az egyik bázeli napilap teljes terjedelmében leközölte s utána a nyugati sajtó nagy hírverésben foglalkozott vele. Bajcsy-Zsilinszky Endréék, Nagy Ferenc és társai nagy veszélybe kerülhettek volna, mert a korábban életbeléptetett „Honvédelmi törvény” szerint Nagy Ferencéknek ez az eljárása halállal büntethető cselekménynek minősült. Miután azonban Kállay Miklós miniszte-

relnök is bensőleg háborúellenes volt s kísérletezett a háborúból való kilépéssel, szerencséjükre nem indított ellenük eljárást. Néhány képviselőtársuk azonban, amikor meghallották, hogy Nagy Ferencék mire készülnek, elhagyták a pártot, félve a súlyos következményektől.

Nagy Ferencék nemcsak a memorandum megírásával és elküldésével nyilvánították ki háborúellenességüket, hanem Bajcsy-Zsilinszky Endre, Tildy Zoltán, Varga Béla s Nagy Ferenc, minden alkalmat megragadtak, hogy szóvátegyék az értelmetlen áldozatvállalást, azaz a kényszerhelyzetben történt háborúba való belépést.

A Kisgazdapárt vezetőinek az ilyen irányú magatartása még inkább maga után vonta a nyilas tábor ellenszenvét, mely erős támadásokban összpontosult, mind a Kisgazdapárt, mind a Parasztszövetség ellen, tekintve, hogy a háború alatti ellenállási mozgalom fő fészke a Párt és a Szövetség volt.

Ezek a tényezők felhívták nagymértékben a figyelmét mind a kormánynak, mind a nyilas tábornak, a Kisgazdapártban és a Parasztszövetségben folyó munkára s különösképpen Nagy Ferencre, a Parasztszövetség elnökére. Az 1943-as esztendő nyárutója felé mind több támadás érte szövetségünket, főként pedig Nagy Ferencet, akit nagy ellemségüknek tartottak. A szociáldemokraták ellen megközelítőleg sem folytattak ilyen mértékű harcot.

A nyilas Baky László⁽⁴⁶⁾ már 1943 áprilisában nagy tanácsülésükön foglalkozott a Parasztszövetséggel, mondván, hogy ott mindinkább jobboldallelentes munka folyik és erősen felröta, hogy a szövetség Nagy Ferenc irányításával követi a zsidókérdésben a kisgazdapárti képviselők lojális magatartását. A magyar nemzeti szocializmus nem nézheti tétlenül az ott folyó munkát. Erezte Nagy Ferenc, hogy mindjobban fokozódik ellene a jobboldali hadjárat, s felhívta a helyi szervezeteket, utasítsanak vissza minden szövetségellenes vádat.

A Parasztszövetséggel foglalkozó emlékiratomban foglalkozok ezekkel az eseményekkel, melyek Nagy Ferenc lemondásához vezettek a szövetség elnöki tisztségéről. Ebből idézek most néhány sort:

„Jaross Andor⁽⁴⁷⁾ a parlamentben hosszan foglalkozott a Parasztszövetséggel, azzal vádolva, hogy agrárbolsevista elemek nyomulnak bele. Virtsologi Rupprecht Olivérrel⁽⁴⁸⁾ és Ráttkay R. Kálmánnal⁽⁴⁹⁾ az élén a Magyarország című napilapban éles kirohanást intéztek a Független Kisgazdapárt és vezetői: Tildy Zoltán, és Bajcsy-Zsilinszky Endre, valamint Nagy Ferenc ellen, amiért többek között követelték a polgári és katonai hatáskörök szétválasztását, a vezérkari főnök külön hadbíróságának eltörlését, a honvédfőparancsnoki állás visszaállítását, a Honvédelmi Minisztérium ún. defenzív osztályának teljes átalakítását, s az egész honvédvezérkar és a Honvédelmi Minisztérium sürgös személyi átszervezését. Kifogásolták azt az álláspontjukat is, hogy a két zsidótörvény és az új honvédelmi, valamint az ún. fajvédelmi törvény zsidókról szóló rendelkezései élesen szemben állnak a magyar történelmi és alkotmány jogegyenlőségi alapelveivel.

Nagy Ferenc látta, hogy a személye ellen indított támadások már-már veszélyeztetik a Parasztszövetség létét, ezért 1943. november 3-ára összehívatta a szövetség nagyválasztmányát. Amikor Nagy Ferenc lemondott elnöki tisztségéről, mindenki megdöb-bent. Bár Kovács Béla és én előre tudtunk Nagy Ferenc elhatározásáról, a kényszerítő körülményekről, bennünk is végig száguldott a döbbenet, mi éreztük csak igazán a lépés súlyát, akik eddig közvetlenül együtt dolgoztunk vele. A nagyválasztmány egyöntetűen kiállt Nagy Ferenc mellett, nem fogadta el lemondását. Végül is úgy döntöttek, hogy Nagy Ferenc csak ideiglenesen vonul vissza, s a közgyűlés döntéséig Pataky László⁽⁵⁰⁾ veszi át a szövetség elnöki teendőinek végzését, Nagy Ferenc megígérte azonban, hogy a Szövetségtől nem válik meg, továbbra is szívesen dolgozik megerősödésén. Ezt az ígértét beváltotta . . .”

Nagy Ferencel a későbbiek során Kovács Béla és én tartottunk szoros kapcsolatot és beszéltük meg vele a szövetség ügyeit. Pataky László semmiben nem akadályozott bennünket. A háborús események azonban beleszóltak dolgainkba. Engem 1944. február végén behívtak katonának. A lengyelországi Deblinben teljesítettem szolgálatot a 104. sz. Személyirányító Állomásnál. Nagy Ferencet, amikor 1944. március 19-én a németek megszállták Magyarországot, a német biztonsági rendőrség (Gestapo) emberei keresték, hogy letartóztassák. Nagy Ferenc figyelmeztetést kapott erről s Kovács Béla meccsaljai szőlőjének pincéjében rejtőzködött el. Azonban aggódott Bissében tartózkodó családjáért, s szeretett volna hazakerülni. Az időben a háborús rendelkezések értelmében autót csak az egészségügyi szervek és a vallási szervezetek (papok) tarthattak meg szolgálatuk teljesítése érdekében. Koszér Nándor kővágószerelősi megyei kisgazdapárti vezető, aki közel lakott Kovács Bélához és tudott Nagy Ferenc meccsaljai tartózkodásáról, titokban meglátogatta s akkor szerzett tudomást arról, hogy Nagy Ferenc szeretne családjához hazakerülni. Vállalkozott a hazaszállítására. Elmondta tervét Nagy Ferencnek. A pellérdi róm. kat. lelkésztől kölcsönkérte az autóját, aki lelkes kisgazdapárti volt és készséggel oda is adta s azzal egyik éjszaka Koszér Nándor elszállította Nagy Ferencet Bissébe. Azonban ott sem mert pár napnál tovább maradni, mert számítani lehetett a Gestapo embereinek megjelenésére. A nem messze levő Túrony és Szava községekben lakó rokonaihoz ment. Egyik nap azonban hozták a hírt hozzá, hogy a Gestapo emberei ott jártak bissei lakásán és a családnak kijelentették, ha Nagy Ferenc nem kerül elő, akkor fiát, ifj. Nagy Ferencet viszik el túsznak. Amikor ezt a hírt meghallotta Nagy Ferenc, elhatározta, hogy önként jelentkezik, mert semmiképpen nem akarta fiát feláldozni. Meg is történt, Pécssett jelentkezett a német biztonsági szervezetnél. Egy ideig Pécssett tartották fogva. Az itt töltött börtönideje alatt történt a következő eset. A börtönhöz közel levő vendéglőből szállították az étkezést a letartóztatottak számára. Ezt megtudva, Samu László, a Parasztszövetség volt megyei főtitkára, (később nemzetgyűlési képviselő) megbeszélte a vendéglőssel, aki régi kisgazdapárti tag volt, hogy pincérnek öltözve, ő viszi be az élelmet Nagy Ferencnek. Így is történt s ezen módszerrel titkon leveleket juttatott be hozzá a családjától és Nagy Ferenc is tudott üzenni sorsáról. Persze, ezt nagyon ügyesen oldották meg, az örök nem vették észre.

Pécssett azonban nem sokáig maradhatott, mert elszállították Budapestre, a pestvidéki kir. ügyészség fogházába. Itt tartották német fogolyként 1944. október 10-éig, több politikai, vagyis felsőházi tag és országgyűlési képviselővel együtt.

A magyar kormány tárgyalásokat folytatott a németekkel, hogy német biztonsági szolgálat által letartóztatott országgyűlési képviselőket és felsőházi tagokat adják át a magyar hatóságoknak. A Lakatos-kormány igazságügyminisztere, Vladár Gábor, utasította Lupkovics György kir. kúriai bírót, hogy a letartóztatottak ügyében járjon el. El is járt és Asbóth Frigyes kir. ügyész a budapesti kir. ügyészség részéről Nagy Ferencet és négy társát átvette 1944. október 10-én a németektől, azzal, hogy az igazságügyminiszter utasításának megfelelően a gyűjtőfogházban helyezik el őket. Az átvett foglyokat, köztük Nagy Ferencet is, a Lakatos-kormány szabadrálbra helyezte 1944. október 15-én.

Nem sokáig örülhetett azonban a szabadságának, mert Szálasi Ferenc puccsal történt hatalomátvétele után újból illegálisba került, bujdosnia kellett a nyilasok elől. Ekkor került szoros kapcsolatba Hőgye Mihállyal, ⁽⁵¹⁾ akinek a szüleinél, pestvidéki lakásukon talált menedéket s csak Budapest felszabadulása után, 1945 elején tért vissza újból a magyar politikai életbe. Útja ezután nagy ívet tett meg, hogy végül is egy tragikus fordulattal hazájától is meg kelljen válnia.

Amikor Hőgyéék Wekerle-telepi lakásukról nyilvánosságra lépett, első dolga volt

kisgazdapárti barátai után érdeklődni. Megtudta, hogy Debrecenben 1944. december 21–22-én Ideiglenes Nemzetgyűlés jött létre, és Tildy Zoltán Budapest 1945 januári felszabadulása után máris Debrecenbe utazott, hogy résztvegyen a Dálnoki Miklós Béla kormányának a földreform előkészítését célzó tárgyalásán. Márciusban ő maga is leutazott Debrecenbe, hogy segítségére legyen Tildy Zoltánnak a tárgyalásoknál. A földreform a Kisgazdapárt régi programjaként szerepelt, ezt szerette volna a parasztság érdekében minél jobban előkészíteni. Már ekkor nem tudtak mindenben egyetérteni a kommunisták törekvéseivel, akik a debreceni Ideiglenes Nemzeti Kormányba – Moszkva utasítására – Nagy Imrét választották meg földművelésügyi miniszternek, hogy a nagybirtokrendszer² minél előbb felszámolják. Most látjuk már világosan, hogy a kommunista rendszernek a földreform végrehajtásával egyáltalán nem az volt a célja, hogy a nagybirtokok felosztásával egészséges, szilárd magán kisbirtokokat hozzanak létre, hanem hogy ezen a címen elvegyék a nagybirtokosoktól a földet, azután a parasztoknak kiosztott földeket ne adják telekkönyvileg a tulajdonukba, ne segítsék őket, az úgazdákat, sem gépekkel, sem állatállománnyal, sem vetőmagokkal, hogy elvegyék a kedvüket a gazdálkodástól. Ami sikerült is nekik. Az 1945 tavaszán-nyarán a juttatott földeknek komoly részét (közel 800 000 új földigénylőt) még 1947-ben sem telekkönyvezték. Végső célja Rákosiéknak a földtulajdon megszüntetése volt, a birtokos parasztság szabad életének a megszüntetése, mert csak ezen a úton tudták megtörni a kommunista rendszerrel szemben fennálló ellenállásukat és a nemzeti lakosság több mint 50%-át kitevő parasztságot igájuk alá gyűrni. A volt magántulajdont kitevő nagybirtokok megszüntetésére felhasználták a földreform jelszavát, aztán az úgazdákat nem segítették, hogy kedvüket szegve, behajszolhassák az új típusú nagybirtokrendszerbe, a termelőszövetkezetekbe, amelyekbe sok győtrelem és véráldozat árán az összes tulajdonát és szabadságát védő parasztot is bekényszerítettek.

Nagy Ferenc teljes aktivitással kapcsolódott bele 1945 tavaszán a Kisgazdapárt újjászervezésébe s ebben Kovács Béla és én is sokat segítettünk. 1945 júniusában az Ideiglenes Nemzeti Kormány kiegészült az Újjáépítési Minisztériummal, melynek élére Nagy Ferenc került. Elhívott engem a minisztériumba, ahol bemutatott Kapócs Ferencnek,⁽⁵²⁾ Saláta Kálmánnak,⁽⁵³⁾ Kiss Sándornak,⁽⁵⁴⁾ Arany Bálintnak,⁽⁵⁵⁾ s figyelmembe ajánlotta, velük a jövő építésében együtt kell dolgoznom. Majd közölte velem, mivel ő a minisztérium ügyeivel lesz elfoglalva, a pártközpontban helyette el kell látnom a főtítkári teendőket. Segítségemre lesz a szeghalmi Szabó Árpád,⁽⁵⁶⁾ alapító tag. Örültem a megbízásnak, Nagy Ferenc bizalmát láttam benne.

Hatalmas munkát végzett a minisztériumban. 1945 telén Budapest éhező népének segítségére kiadta a rendeletet minden vármegye kormánybiztosának, hogy a falvakban fellelhető élelmi tartalékokból azonnal gyűjtsenek készleteket és haladéktalanul irányítsák Budapestre. Ez meg is történt. Másik nagy tette pedig az volt, hogy a Kisgazdapárt falusi szervezetei, a paraszti családok fogadjanak be télre éhező budapesti gyermekeket, terhes- és szoptató anyákat.⁽⁵⁷⁾

Nagy Ferenc Amerikából nekem írt levelében így emlékezik vissza újjáépítési tevékenységére:

„Az újjáépítésben való részvétel. Kedves Vincém, ki építette újjá az elpusztított, kirabolott magyar mezőgazdaságot, ha nem a Kisgazdapárt paraszt-, elsősorban kisgazdatömegei? Azután pedig azt a csodálatos újjáépítési eredményt, hogy 1947 tavaszán a földek 94%-a be volt vetve, ki rombolta le? Utána csak romboltak és 10 évig nem tudták ezt az eredményt újból elérni.⁽⁵⁸⁾ Ki építette újjá a közbiztonságot, a kommunista rendszer³ káoszt teremtő pusztításaival szemben is, ha nem a Kisgazdapárt? Ki végezte el a lelki újjáépítést? Kinek a vezetése alatt végződött be a fizikai újjáépítés 70%-a 1947-ig? Ki teremtette meg a stabilizáció alapjait, ha nem a kisgazdapárti miniszterrel-

nők,⁽⁵⁹⁾ aki Amerikától visszakarta a Nemzeti Bank aranyfedezetét? Persze, ezekre nem akarnak emlékezni. Ellenben valószínűleg még ma is emlékeztetik a közvéleményt a legendás »hídverőre«,⁽⁶⁰⁾ aki elvégezte az újjáépítésnek egy kis részletét.”

Sok vád érte Nagy Ferencet a 21 képviselőnk kizárása miatt. Erről Nagy Ferenc, szintén Amerikából nekem írt levelében számolt be. Semmiképpen nem akart a kizárásokhoz hozzájárulni. Erre, Rákosi kérésére, a szovjetek közölték, ha nem zárjuk ki a 21 képviselőt, akkor nyolc napon belül behajtják Magyarország összes jóvátételi kötelezettségét, ha kell, katonai hatalommal. Az ország népe kenyér nélkül maradt volna. A párt kénytelen volt a kizárást végrehajtani.⁽⁶¹⁾

Ezt az igaz embert távolították el Rákosiék szovjet segítséggel 1947-ben és fosztották meg magyar állampolgárságától is. (Az amerikaiak nem vette fel.) Levelezésünk során (1972–1979) többször említette, igen szeretné látni a magyar földet, Bissében eltemetett Édesanyja sírját, barátait, ezért kezdeményeztem hazalátogatását. Sajnos, amikor megvalósulhatott volna, szívroham vetett véget zaklatott életének. Nagy Ferenc szerette hazáját, népét, melyért nagy áldozatot hozott.

Emlékét őrizzük és őrizze a magyar föld minden nemzedéke.

JEGYZETEK

1. *Nagy Ferenc* írja „Bisse község monográfiája” c. munkájában:
„Házasságot a férfiak 19–24, a leányok 18–20 éves korban kötnek. A házások élete erkölcsös, vegyesházasság (református, róm. katolikus – V. V.) gyakori.”
2. Ma Máriagyűd néven szerepel a Tenkes hegység déli lejtőjén, temploma híres búcsújáró hely.
3. *Kovács Béla*, Patacs-Mecsekfalja, Baranya m. (1908–1959), kiszgazdapárti politikus, a párt főtitkára (1945–1947), akit a szovjet katonai hatóságok 1947. február 25-én szovjetellenes kémkedés és ellenkormány alakítása címén, koholt vádak alapján letartóztattak és Szibériába hurcoltak. Csak 1956-ban térhetett vissza családjához.
4. *Vörös Vince*, Kisbicsérd, Baranya m. (1911), kiszgazdapárti politikus, 1990–1994 az Országgyűlés alelnöke. 1935 óta Bakonyán él, ahová a Sajgó családba nősült.
5. *Kis Tóth József*, Málom, Baranya m. (1901–1966), a harmincas évek végéig kormánypárti MÉP-vonalon tevékenykedett, a negyvenes évek elején átlépett a Kiszgazdapártba s 1944-ben tagja az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek.
6. *Samu László*, Barcs, Somogy m. (1914), molnár, majd ipari osztályvezető, kiszgazdapárti politikus, a Parasztszövetség Baranya m.-i főtitkára, nemzetgyűlési képviselő.
7. *Koszér Nándor*, Kővágószőlős, Baranya m. (1904–1979), középparaszt, kiszgazdapárti politikus, szövetkezetiügyi államtitkár.
8. *Kertész Endre*, Fogaras, Fogaras m., ma: Románia (1906–1991), pécsi ügyvéd, a Független Kiszgazdapártnak 1932 óta tagja, megyei ügyésze, főispán. Nagy Ferenc, Kovács Béla, Vörös Vince politikai munkatársa.
9. *Perr Viktor*, Gyulafalva, ma: Románia (1891–1964), pécsi római katolikus pap, szentszéki bíró, kiszgazdapárti politikus, a pártnak 1930-ban lett tagja. A pártnak egyik meghatározó egyénisége.
10. *Czirják Antal*, pécsi szőlősgazda, a harmincas években pécsi szikvízüzemének területén adott helyet a Kiszgazdapárt megyei irodájának. A harmincas években a párt országgyűlési képviselője. Az ő szőlőjének pincéjénél zajlott le a többnapos vezetőképző tanfolyam 1938-ban.
11. *Czövek Jenő*, Garé, Baranya m. (1885–1969), földműves, a húszas években a Nagyatádi-féle Kiszgazdapárt tagja, majd 1930-ban ő is résztvesz Nagy Ferenc mellett a békési kiszgazdapárti alakuláson. 1945 őszén nemzetgyűlési képviselővé választják.
12. *Eckhardt Tibor*, Makó (1888–1972), jobboldali politikus, majd 1930 végén belép a Független Kiszgazdapártba, melynek Gaál Gaszton halála után (1932) pártvezére lesz, de a kormány veze-

tőivel való taktikázása miatt elveszti a parasztok részéről élvezett népszerűségét és a negyvenes évek elején külföldre távozik.

13. *Tildy Zoltán*, Losonc, ma: Szlovákia (1889–1961), református lelkész, Nagy Ferencsel a Független Kisgazdapárt alapítója, pártvezér, miniszterelnök, köztársasági elnök.
14. *Szabó Pál*, Biharugra (1893–1970), biharugrai paraszttíró, számos regénye jelent meg. A Szabad Szó hetilap szerkesztője, a Független Kisgazdapárt (1930) és a Nemzeti Parasztpárt (1939) alapító tagja, a Hazafias Népfront elnöke az ötvenes években.
15. *Kovács Imre*, Alcsút (1913–1980), író, a Nemzeti Parasztpárt alapító tagja. Nagy Ferenc, Kovács Béla, Vörös Vince őszinte barátja. Kovács Béla letartóztatása után, 1947-ben kilépett a Nemzeti Parasztpártból.
16. *Illyés Gyula*, Felsőrácegres-puszta (1902–1983), költő, a népi írókkal támogatta a Magyar Parasztszövetség munkáját, Nagy Ferenchez baráti szálak fűzték, ő is támogatta Nagy Ferenc hazalátogatásának tervét az USA-ban töltött emigrációból.
17. *Pfeiffer Zoltán*, Budapest (1900–1981), ügyvéd, kisgazdapárti politikus, országos főügyésze a pártnak. 1947-ben Nagy Ferenc száműzetése után kilépett a Kisgazdapártból s megalakította a Magyar Függetlenségi Pártot, melynek betiltása után 1947 végén családjával együtt az Egyesült Államokba emigrált.
18. *B. Szabó István*, Békés m. (1893–1976), tehetsős paraszti család ivadéka, jelentős kisgazdapárti politikus, honvédelmi államtitkár, államminiszter, a Parasztszövetség egyik alelnöke. Az ötvenes években sok üldöztetésen ment keresztül.
19. Magyar és sváb. Ez utóbbiak voltak kisebbségben.
20. *Dénes Gizella*, baranyai írónő, Nagy Ferenc ismerője és tisztelője. Apja a harmincas években, a Kisgazdapárt megyei felfejlődése idején megyei pártigazgatója volt s ő hozta össze Nagy Ferencet Kovács Bélával.
21. *Nagyatádi Szabó István*, Csokonyavisonta (1863–1924), Somogy megyei parasztpolitikus, már az 1900-as évek vége felé feltűnt parasztsága sorsáért aggódva és később pártot alapítva, kezdeményezésére hajtották végre az első földosztást, mely azonban kellő előkészítés és támogatás nélkül nem hozta meg a kívánt eredményt. Ő volt az első parasztszármazású földművelésügyi miniszter, 1924-ben bekövetkezett halála vetett véget nemes törekvéseinek.
22. Nagy Ferenc édesanyját, Kátai Juliannát, a pécsi piacról való hazatérése alkalmával egy szovjet tank halálra gázolta. Lovaskocsival vitték a falusi termékeket Pécsre a piacra, általában ebből pénzeltek a falusiak. Amikor hazafelé haladtak, Péctől nem messze egy tank jött utánuk. Bisseiek többen is ültek a kocsin és szóltak a kocsisnak, hogy szorosan melléjük tart a tank. A kocsis letért egészen az árok szélére, de a tank ágyúcsövével a kocsis mellett ülő Nagynét a szovjet katonák lesodorták az ülésről, akit, amint a tank elé esett, eltiportak. Utána a tankkal megfordultak a mezőszélen és visszatértek Pécsre.
23. Nagy Ferenc egyetlen gyermeke volt szüleinek, de falusi szokás szerint a fiú feleségét is gyermeküknek tekintették.
24. *Bráda József*, Csányoszló községben lakó ácsmester egyik leglelkesebb híve volt Nagy Ferencnek és a kisgazdapárti mozgalomnak. 1956 októberében azonnal felkeresett, hogy menjünk Pécsre és vegyük birtokba a Dunántúli Naplót és szervezzük a pártot.
25. *Patacsi Dénes*, Szentdienes, Baranya m. (1877–?), paraszti sorból került magas pozícióba. Mérsékelt kormánypárti politikus volt. A Huszár-kormányban kisgazdaügyi államtitkár, majd a Teleki-kormányban hadügyi államtitkár.
26. *Csizmadia Lajos*, Derecske, Bihar m. (1888–1965), földműves, a Kisgazdapárt békési alapító tagja, de 1930 végén átlépett Bajcsy-Zsilinszky Endre Magyar Radikális Pártjába, azonban 1936-ban együttesen beléptek a Független Kisgazdapártba.
27. *Nagy Lajos (bihari)*, Szentjobb, Bihar m. (1899–1977), tanító, kisgazdapárti politikus, a Kis Újság újságírója, alapító tagja a Független Kisgazdapártnak.
28. *Bartolf Márton*, Mezőberényi kisgazda, Nagy Ferenc, Tildy Zoltán mellett a legtöbbet tett a Független Kisgazdapárt létrehozásáért. Békésen 1930-ban ügyvezető alelnökké választották.
29. *Pártay Tivadar*, Dombóvár, Tolna m. (1908–), tanító, gazdálkodó, újságíró, kisgazdapárti po-

- litikus, 1931 óta tagja a pártnak. A felső-magyarországi szervezés mozgatója volt. Nemzetgyűlési képviselő az 1945-ös választáson került be a parlamentbe.
30. Kormánypárti kisgazda-frakcióról van szó.
 31. A kormánypártot nevezték Nemzeti Egységes Pártnak.
 32. *Filó Sámuel*, Mezőberény, Békés m. (1887–1970) szegényparaszt. Megalakította 1920-ban a Mezőberényi Törpebirtokos és Földmunkás Egyletet, melynek elnöke lett. A Független Kisgazdapárt alapító tagja, majd 1945-ben nemzetgyűlési képviselő.
 33. *Szabó Árpád*, Erzsébetváros, ma: Románia (1878–1948), tanár, polgári iskolai igazgató, nemzetgyűlési képviselő, miniszter, az Országgyűlés elnöke (1947). A Kisgazdapárt alapító tagja.
 34. *Gáspár Vince*, Balatonfőkajár, Veszprém m. (1888–1969), jómódú parasztember, a Független Kisgazdapárt alapító tagja, a békési gyűlésen a párt egyik alelnökévé választották. 1945-ben nemzetgyűlési képviselő.
 35. *Dobi István*, Szőny, Komárom m. (1898–1968), földmunkás, ipari munkás, parasztszövetségi titkár, 1945-ben az FKGP egyik országos alelnöke, államminiszter, földművelésügyi miniszter, majd 1952-től 1967-ig a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke. Nagy Ferenc 1947-es száműzetése után az FKGP elnöke, ekkor már teljesen Rákosi Mátyás irányítása alá került.
 36. A körlevél egész oldalra terjed, ebből idézek néhány részletet, melyet választóihoz intézett, az irántuk érzett megbecsülésből, de rámutatva a fejlődés szükségességére is. Így kezdi:
 „Bár a hatalom, a pártoskodó közigazgatás és népünk egy részének gyengesége kivette kezünkől a biztosnak látszó győzelmet, mégis úgy érzem, kötelességet teljesíték akkor, amikor Nektek fáradhatatlan és öntudatos munkásságtokért országos pártunk és a magam nevében is hálás köszönetet mondok.”
 „Én elbuktam ebben a választási küzdelemben, mert így akarta a hatalom és a nép gyenge volt ahhoz, hogy a maga akaratát a hatalom akaratával szemben diadalra tudja vinni. De nem bukhat el az az ügy, amelyért síkraszálltam én, amelyért küzdöttetek Ti és amelyért lelkesedett Dél-Baranya hűséges népe. Munkánk nincs befejezve; én rendületlenül hiszem, és higgyétek Ti is, hogy megváltást, bajaiból való szabadulást, emberibb életet ez a nép csak saját erejének újracaélozásával érhet el.”
 Ma már történelem ez a levél.
 37. A leveleket megbízható tagok által személyesen kézbesítették a meghívottaknak, kérve a teljes titoktartást. Nagy Ferenc így jelölte meg a tanfolyan célját:
 „... a legátermettebb kisgazdákat a jövőendő közéleti küzdelemre előkészítse. Nevelni akarunk egy olyan kisgazda nemzedéket, mely a közélet minden kérdésében meg tudja állni a helyét és bárhol szót is tud emelni fajtája érdekében.”
 38. *Vértessy Frigyes*, róm. kat. pap, Perr Viktor tanártársa, igen képzett, nagyműveltségű ember volt. Betegsége miatt nem indult az 1939-es választásokon.
 39. Vegyesen vettek részt magyarok és sváb származásúak. Ez utóbbiak nagymértékben működtek közre a Kisgazdapárt nyilasellenes tevékenységében, németajkú községeikben.
 40. 1946 márciusában kommunista és szovjet nyomásra 21 képviselőt kényszerhelyzetben kizártak a pártból. 1947 elején az ún. „összeesküvés” koncepció perben több kisgazdapárti képviselőt börtönre ítélték, hamis vádak alapján. Kovács Béla főtitkárt a szovjet katonai hatóságok képtelen vádakkal 1947. február 25-én letartóztatták s később Szibériába hurcolták. Nagy Ferenc miniszterelnököt Rákosiék szovjet segédlettel 1947. június elején Svájcban töltött szabadsága idején száműzték, többé nem térhetett vissza hazájába. Varga Béla, a Nemzetgyűlés elnöke és számos kisgazdapárti vezető is kénytelen volt az üldözések elől emigrálni. Az ötvenes években az itthon maradt volt nemzetgyűlési képviselőket internálták, börtönbe zárták, a párt életét pedig elsovasztották. A tragikus sorsot „örökölte” az 1989–1990-es években újjászerveződött Kisgazdapárt is, mert egyes vezetőinek puccsa és hatalmi vágyának ártalmas túltengése következtében felszeletelődött.
 41. Az 1939-es választásokon csak 14 kisgazdapárti képviselő jutott be a parlamentbe, a korábbi 24 képviselőjével szemben, de ez a 14 honatya számarányát felülmúlva nagy harcot folytatott.

- Pl. a Kisgazdapárt volt az egyetlen parlamenti párt, amely nyíltan a háromhatalmi háborús egyezményhez (Németország, Olaszország és Japán egyezménye) való csatlakozás ellen szavazott. A parlamenti szavazásnál még a Szociáldemokrata Párt sem mert ellentmondani, inkább nem jelentek meg az ülésen a szavazás ideje alatt.
42. Az akkori Földművelésügyi Minisztérium, az Országos Mezőgazdasági Kamara, az OMGE (Országos Magyar Gazdasági Egyesület) összefogása megakadályozta a szakképzett gazdák egyesülését, így Vörös Vince, a mozgalom vezetője, Nagy Ferencel és Kovács Bélával történt előzetes megbeszélés után 1942. március 29-én csatlakoztatta a kalászos mozgalmat a Magyar Parasztszövetséghez és megalakították a szövetség keretein belül a Kalászos Szakosztályt. Vörös Vince emlékirataiban megírta a Kalászos Mozgalom történetét.
 43. *Keresztes-Fischer Ferenc*, Baranya és Somogy m. volt főispánja 1938. március 14-től belügyminiszter. 1941. április 3-án egy napig megbízott miniszterelnök. Támogatta Nagy Ferenc kérelmét, amikor az elmondta, hogy a gazdasági és kulturális célok mellett a Parasztszövetség nyílas és volksbund ellenes tevékenységet kíván folytatni.
 44. Az 1944. március 19-i német megszállás után a Kisgazdapártot és a Parasztszövetséget betiltották. Vitéz Jaross Andor belügyminiszter (szélső jobboldali politikus, Imrédy Bélával 1940 októberében a Magyar Megújulás Pártja megalapítója) már 1944. március 27-én kiadta 169.611/1944. – VII.b. számú hírhedt határozatát a Magyar Parasztszövetség feloszlásáról. A Parasztszövetség 1945-ben alakult újjá, elnöke Nagy Ferenc lett, ügyvezető alelnöke Kovács Béla, főtítkára Vörös Vince, igazgatója Kiss Sándor. 1946. szeptember 7–8–9-én Országos Paraszt Napokat tartottak, amikor Budapesten, a Hősök terén, 8-án, közel félmillió vidéki ember vett részt a nagygyűlésen.
 45. *Vörös Vince*, emlékirataiban, két kötetben, megírta a Parasztszövetség két időszakának (1941–1944, 1945–1948) történetét, a Soros Alapítvány támogatásával.
 46. *Baky László*, szélsőjobboldali politikus, ny. csendőrnagy, nyílas országgyűlési képviselő 1939-től. Pálffy Fidél Magyar Nemzeti Szocialista Pártjának pártelnök-helyettese. Az 1944. március 19-i német megszállás után Sztójay Döme miniszterelnök a nyílasok határozott követelésére nevezte ki belügyi államtitkárrá. A zsidó deportálások végrehajtója.
 47. *Vitéz Jaross Andor*, szélsőjobboldali politikus. 1938. november 15-től 1940. április 1-jéig az Imrédy-kormányban, majd a Teleki-kormányban a felvidéki ügyek tárcanélküli minisztere, végül az 1944. március 19-i német megszállás után Sztójay Döme kormányának belügyminisztere. A zsidó deportálások végrehajtója.
 48. *Rupprecht Olivér (Virtsologi)*, földbirtokos, szélsőjobboldali politikus. 1920-tól 1922-ig kereszténypárti programmal képviselő. 1927-től felsőházi tag. 1939-től a Magyarországi Lapkiadó Rt. elnök-vezérigazgatója és a lap főszerkesztője.
 49. *Rátkay R. Kálmán*, író, szélsőjobboldali újságíró. 1939-től a jobboldali irányzatú Magyarország c. lap felelős szerkesztője.
 50. *Pataky László*, Bokod, Komárom megyei módos paraszt, 1939-től kormánypárti (MÉP) képviselő. Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter kívánsága volt, hogy a kisgazdapárti parasztpolitikusok mellett kormánypártiak is legyenek az országos vezetőségben. Nagy Ferenc legalkalmasabbnak tartotta erre Pataky Lászlót, aki a parlamentben egyszer Nagy Ferencnek indítványa mellett szavazott. Pataky László, mint helyettes-elnöke a Parasztszövetségnek, soha nem igyekezett a kormány politikai és gazdasági nézeteit bevinni a szövetség életébe.
 51. *Högye Mihály*, Budapest, 1912. – Falls Church (USA) 1992. Ref. lelkész, külügyminisztériumi titkár, a II. világháború után a párizsi magyar nagykövetség első titkára. 1947-ben megfosztották magyar állampolgárságától a koholt „államellenes összeesküvés” révén. 1948 végén az Egyesült Államokba emigrált, ahol Nagy Ferenc legközelebbi barátjává vált. Nagy Ferenc hazalátogatása ügyében hazautazott Magyarországra 1979-ben, hogy Vörös Vincével megtárgyalja a hazalátogatás lehetőségét. A Magyar Köztársasági Érdemrend Tiszti keresztje kitüntetésben részesült közvetlenül halála előtt.
 52. *Dr. Kapócs Ferenc*, Nagy Ferenc volt magyar miniszterelnök titkára. 1947-ben, Nagy Ferenc kintmaradása után letartóztatták, annak ellenére, hogy Nagy Ferenc kintmaradásának egyik feltétele az volt, hogy titkárát nem bántják.

53. *Dr. Saláta Kálmán*, (Budapest, 1917. – Washington, 1958.) Közgazdász, köztisztviselő, kisdzadapárti politikus. Nagy Ferenc Újjáépítési Minisztériumában titkár, 1945 végén nemzetgyűlési képviselő. A kisdzadapárti fiatal értelmiségi csoport egyik vezetője. Az ún. „köztársaságellenes összeesküvés” egyik gyanúsítottja, (koholt vádak alapján). Letartóztatása elől 1947 februárjában külföldre távozott. Az Egyesült Államokban telepedett le.
54. *Kiss Sándor*, (Vásárosnamény, Bereg m. 1918. – Washington, 1982.) kisdzadapárti politikus, tanár, Paraszt szövetség igazgatója. A Saláta Kálmán vezette kisdzadapárti fiatal képviselőcsoport tagja. Az 1947-es ún. „államellenes összeesküvés” vádlottja, koholt vádak alapján 3 évi fegyházra ítélték, szabadulása után 1956. november 5-én családjával elhagyta az országot és az Egyesült Államokban telepedett le.
55. *Arany Bálint*, kisdzadapárti politikus, mérnök; az 1947-es ún. „köztársaságellenes összeesküvés” perében koholt vádak alapján több évi fegyházra ítélték.
56. *Szabó Árpád* a későbbiek során eltért a Kisdzadapárt Nagy Ferenc-vezette centripolitikájától és 1947-ben Dobi István és Dinnyés Lajosék vonalán állt, így lett az országgyűlés elnöke, földművelésügyi miniszter és közellátási miniszter is.
57. *Nagy Ferenc* 1945 őszén közel 80 000 pesti gyermeket és szoptatót, valamint terhes anyát helyezett el kisdzadapárti parasztcsaládoknál ősztől-tavaszig, hogy számukra megfelelő ellátást biztosítson.
58. Csodálatos akarattal, hozzáállással végezte termelési munkáját a régi tulajdonnal rendelkező birtokos parasztember, annak ellenére, hogy állatállományát először a német csapatok, majd utána a megszálló szovjet katonák hajtották el és igavonójuk, gépi felszerelésük hiányosságai mellett is a földeket felszántották és bevetették. A ötvenes években sem tudták ezt a teljesítményt elérni a kényszerrel létrehozott termelőszövetkezetek.
59. *Nagy Ferenc* miniszterelnök 1946-ban a Egyesült Államokba történt utazása során tárgyalt az amerikai kormány vezetőivel és Truman elnökkel. Ennek a tárgyalásnak eredményeként került vissza Magyarországra a németek által elhurcolt Magyar Nemzeti Bank aranykészlete s ennek fedezetével sikerült megszüntetni 1946 augusztusában a világméretű inflációt a stabil forint létrehozásával Magyarországon.
60. *Gerő Ernő* kommunista közlekedési miniszterről van szó, aki elsőként az ideiglenes Kossuthhidat megépítette Budapesten, s ezt az eseményt nagy hírverésben részesítették.
61. 1946. március 12-én a következő nemzetgyűlési képviselők lettek kizárva a Kisdzadapártból: Dénes István, Drózd Győző, Fillér László, Halter Béla, Hegymegi Kiss Pál, Kiss Ferenc (fél-egyházai), dr. Kiss István, Kováts László, Ledniczky Alajos, dr. Lévay Zoltán, dr. Nagy Vince, Nagy-Iván János Márk, dr. Némethy Jenő, dr. Pászthory István, Stühmerné Oberschall Ilma, dr. Sulyok Dezső, dr. Vásáry István, Vásáry József, Veér Imre, Veress Anna, Ternay István. Sulyok Dezsőék a kiválás után megalakították a Magyar Szabadság Pártot.

NAGY FERENC

Az olvasót ma¹ nyilván kevésbé hozza lázba (mint hozta annak idején párt- és paraszthíveit), hogy ő volt a magyar történet során az egyetlen kisbirtokos földműves, aki mint miniszterelnök – szerencséje vagy rosszsorsa jegyében – egyáltalán Magyarország állami végrehajtó hatalmának feje lehetett.

A szélesebb közvéleményben viszont tartja magát még az a nézet, hogy ő, aki ténylegesen paraszti sorból, honorált iskolai végzettség tekintetében is mindössze hat elemivel, végső soron a népi demokrácia addigi sikereinek jóvoltából, az általa, mint mindig hangoztatta, „nem kívánt” közjogi méltóságra emelkedett – vagy összeesküvő volt vagy legalábbis a Magyar Közösség nevű nehéz kalamitásba keveredett.

Más hazai és külföldi körökben ezzel ellentétben él a vélemény, Nagy Ferenc áldozat volt. Olyan áldozat, akit nemcsak miniszterelnöki hivatalától fosztottak meg, de akinek emberi tisztességét is sárbataposták.

De mit mond, mit mondhat róla napjaink történetírása?

Először (kissé mentegetőzve) azt, hogy hatalmas az a ismeretanyag, ami személyével, különösen pedig pártja történetével kapcsolatban a ma kutatójának rendelkezésére áll, vagy állhatna. Másodszor azt, hogy – jó jel! – ma minden korábbinál szélesebbek az értékelési lehetőségek. Bizonyos terek azonban ma is szükségképpen határoltak, sőt bizonyos, egészen világos látást akadályozó foltok el sem tüntethetők. Mind a korszak és a kiscsapart, mind a Nagy Ferenc-kérdés történetében a marxista történelmi kutatás már eddig is érdemes eredményeket hozott. Éppen ennek alapján szedhette itthon sorokba nyomdagép azt is: Nagy Ferenc nem volt összeesküvő. Az alábbiakban az eddig közreadott eredményeket hasznosítva, újabb kutatás, szívesen kézreadott dokumentumok, visszaemlékezések, kéziratok alapján szeretnék az adott terjedelmi keretek között képeket felvillantani abból a történetből, amelynek címszerű középpontjában ezúttal Nagy Ferenc neve és személye áll.

1903-ban született. Pályájának kezdeteit az a világ szabta meg, amelyikből eredt: Bisse és környéke, „a rétekkal és fásított legelőkkal tarkított dombos határ”, a szőlőhegy, amit a Tenkes a maga „gyönyörű erdejével koszorúz”; a baranyai táj és népe.

Eszméléseinek szűkebb világát huszonévesen így látta: „A község határa mintegy 3200 kat. hold, ebből 1000 hold Grosz Imréné, 860 hold urasági erdő, 200 hold Neumann

¹ A tanulmány eredetileg a Társadalmi Szemle felkérésére készült 1982/83 fordulóján. Akkor a szerkesztőség által módosítani kívánt változat közreadásához a szerző nem járult hozzá. Így a tanulmány most jelenik meg először, minden érdemi változtatás nélkül – ide értve olyan korabeli esetszerűségeket, illetve más egykorú megfigyeléseket és expressziókat is, melyeket az idő közben itthon is átértelmezett, vagy amelyek eleve korhoz kötve képeztek közlési rítust.

Valér középbirtoka, 1000 hold a kisgazdák szántója és rétje, a többi a földbirtokosság erdője és legelője.” Bissén a „legnagyobb kisgazdabirtok 30 hold – írta 1926-ban – s a családok 25%-a jó módú (15-től 30 holdas), negyedrésze közepes módú (6-tól 15 holdas), 25%-a törpebirtokos (1-től 5 hold) s ugyanannyi a csupán házzal, vagy szőlővel bíró napszámos, vagy részesarató.”

Ifjúkorában családja a „közepes módú”-ak közé tartozott, mintegy 10–12 hold földdel s a mai házigyári lakásokhoz képest tágas, de szalmatető házzal, mögötte a mindenkinek kijáró kerttel. Mint sokan mások ők is birkóztak időnként az adósságtörlesztés gondjaival. De mindvégig a falu közepes tehetségű rétegéhez tartoztak. Szorgos munkával, családi összefogással lehetőség szerint gyarapodtak (cserepesre cserélték a házfelelet, szűkös istállójuk mögé ugyancsak nem nagy, de „okszerű” trágyatelepet készítettek s alkalmilag egy-egy darab földdel, fundussal bővítették gazdálkodásuk földalapját).

Nagy Ferenc huszonkilenc éves koráig ebben a családi gazdaságban végezte a férfimunkát. Osztozott a korabeli parasztlegények sorsában. Elte az ő világukat s mint akkoriban ők általában, maga is istállóban hált, noha természetszerűleg lett volna hely számára a lakóépületben. Élettársat is saját osztályos társai köréből választott.

Mindennek ellenére bizonyos mértékig már ekkor kiemelkedett társai köréből. Énekkart szervezett, rendszeresen olvasott. Cikkei jelentek meg előbb a pécsi és Baranya megyei, majd országos lapokban. A húszas években a helyi, illetve megyei pártpolitikában ért el sikereket (munkája alapján hamarosan a párt egyik megyei alelnökévé választották). 1926-ban a Faluszövetség kiadásában jelent meg „Bisse monográfiája” című tanulmánya, amely nemcsak szülőfaluja paraszti világról adott érzékletes képet, hanem hű tükre volt akkori eszméinek, első reformtörekvéseinek is.

A húszas évek végétől – részben az anyagi viszonyok romlása, részben új eszmei és személyes hatások révén – tevékenységében a radikalizálódás első határozott jelei voltak észlelhetők. Nagybirtok- és finánctóke-ellenes álláspontja (amely saját visszaemlékezései szerint is elég korai keletű volt) megerősödött. Kereste és megtalálta a kapcsolatot azokkal, akik hozzá hasonlóan úgy érezték, a parasztság – a nemzet törzse – csak önálló párt révén tudja anyagi és politikai érdekeit érvényesíteni, így azonban képes saját érdekei védelmére. Résztvesz az új ellenzéki, mind a kormányparttól, mind a szociáldemokráciától független parasztpárt, akkori elnevezés szerint a Független Kisgazdapárt életrehívásában, amelynek – Szijj Bálint elnöksége mellett – egyszerűen (27 évesen) főtitkára lesz. Ekkor lép az országos politika mezejére, 1932-től már (Budapestre költözésétől – bár családja csak 1940-ben követi őt) fizetett pártalkalmazottként főhivatása szerint is.

A szemléletében időközben beállt változás lényegében abban összegezhető, hogy míg eddig kormányzati támogatással főleg a kis- és középparasztság életfeltételein akart változtatni, addig most már magát a fennálló rendszert akarja megreformálni. Elvbarátaival együtt a közélet demokratizálását, a földbirtokos arisztokrácia és banktóke politikai és gazdasági hatalma korlátozását, a birtokos parasztság politikai súlyának növelését állítja célként középpontba, de a harmincas évek végére már azt is tisztán látja, hogy a fennálló uralmi rendszer képtelen érdemi megújulásra. A népi íròkkal kialakult szoros kapcsolata, a kilátástalannak ítélt helyzet, növekvő nézetkülönbségei a pártvezetéssel egy újabb, nagybirtokos-dzsentrifolyástól mentes, radikális parasztpárt szervezése irányába készíti. Előbb kezdeményezői között van, (hogy erősítse a radikális birtokos-parasztság hátországát) a kisgazdapárt Földmunkástagozata életrehívásának, majd tagja lesz a későbbi Nemzeti Parasztpárt előkészítő bizottságának.

De az elhatározás és kivitelezés később oly jellegzetessé váló (mondhatnánk Nagy Ferenc-i) dilemmája – politikai pályáján talán először – már itt jelentkezik. Mérlegelve

a lehetőségeket, marad a kisgazdapártban, amelyik minden elégtelensége ellenére élő politikai organizmus, elismert, immár hagyományokkal rendelkező parlamenti párt, míg az eljövendő pártalakzat (a Nemzeti Parasztpárt) apparátus, szervezet nélkül való, s kilátása sincs, hogy rövid időn belül országos, ezen belül komoly parlamenti tényezővé váljék. Emellett, úgy ítéli meg, hogy az új párt, akarva, akaratlan szervezeten is megsztja a parasztságot, szétforgácsolja sorsából, közös érdekeiből fakadó egységes, ilyenként hatalmas erejét. Sem a parasztság, sem a párt, sem egyéni érdeke (binnen pártpolitikai pozíciója) nem indokolja tehát a kisgazdapártból való kilépést. (Valószínű viszont, hogy ekkortájt fogan meg benne is a gondolat, hogy a lehetséges érdekszövetségesek, mint láttuk, előbb a földmunkásság, éppúgy alkalmilag a demokratikus polgárság erejét is, nem külön pártokba, hanem egy pártba, és pedig éppen a kisgazdapártba kell összefogni.)

Döntése (amely egyébként egyszerre igazolhatta kiütkereső készségét és párthűségét) átmenetileg talán élete legsikerültebb akciójának bizonyult. Még ez évben (az 1939. évi választásokon) képviselő lett. Pártjában és a közéletben tekintélye számottevően megnövekedett. Az akkori kisgazdapárt „paraszti balszárnyának” – tulajdonképpen demokratikus tömegerejének – elismert reprezentánsává, valóban országos szerepkörű parasztpolitikussá vált. Arcélének – számos egykorú és későbbi kollégájával szemben – pozitív vonása volt viszont, hogy személyes karrierjének emelkedése egyáltalán nem negatív hatott vissza politikai nézeteire. Sőt ellenkezőleg. Mind közelebb jutott egy új, demokratikus Magyarország megteremtése szükségességének felismeréséhez.

Háború és német ellenessége köztudott volt. Kezdetől nem hitt a hitleri Németország győzelmében. Helytelenítette a hadüzenetet a Szovjetuniónak. Magáévá tette, hogy a háború utáni új világnak a parasztság, a munkásság és a velük szolidáris értelmiség testvéri összefogására kell épülnie. Emel elvi alapokon kapcsolódott bele maga is a Függetlenségi Mozgalomba, a Magyar Történelmi Emlékbizottság munkájába. Nehéz (veszélyes) időkben állt ki nyíltan a demokrácia, az emberi szabadságjogok, az alkotmányosság, a törvényesség mellett. Felemelte szavát a zsidóüldözés, mindennemű válás- és fajgyűlölet ellen. Nem szavazta meg a zsidótörvényeket. A nyilasokkal szemben védte – a korábban általa is nemzetietlennek ítélte – Szociáldemokrata Pártot. Résztvett a kisgazdapárt és az SZDP politikai szövetségének létrehozásában. 1943-ban aláírta azt a memorandumot (sőt szövegezésében is közreműködött), amelyben Bajcsy-Zsilinszky Endre kezdeményezésére – a kisgazdapárt követelte a háborúból való kilépést, az ország semlegesség nyilvánítását, a németérmű katonai vezetők eltávolítását, az újvidéki vérontás bűnöseinek megbüntetését, a zsidók elleni kegyetlenkedések megszüntetését.

Mint a szociáldemokratákkal kötött egyezség mutatja, már akkor egyfajta koalíciós együttműködésnek a híve lett, sőt annak egyik kezdeményezője is volt. A Cromwell-i íge szerint hitt Istenben, de szárazon szeretne volna tartani a puskaport is. Ezért kezdeményezte és hívta életre – tényleg túlélő, fedőszervként – 1941 őszén a Parasztszövetséget. Célja vele a felkészülés volt a holnapra és a holnaputánra. A háborús évekre és a következőkre. Amikor előre nem lehet majd tudni, lesznek-e, lehetnek-e pártok (s ha lesznek, milyenek lesznek), főleg pedig – a szélsőjobb e tekintetben nem sok jót ígért – működhetnek-e a kisgazdapárt. Ezért olyan parasztszervezetet kívánt létrehozni, amelyik – legalábbis pártpolitikailag a nagy és eleve kétséges kérdésekben – politikamentesen tud mutatkozni a felszínen, képes fennmaradni és bármilyen helyzetben képes az általa összparasztinak tekintett érdekek szószólójává válni.

A Parasztszövetséggel óvni szeretne volna a parasztegységet az eljövendő demokratikus rendszer és a földműves érdekek védelme számára, óvni kívánta a politikai szétforgácsolásnak mind jobb-, mind baloldali erőitől és kísértéseitől. Az általa ideálisnak vélt

egység érdekét nem veszélyeztető különérdeket azonban méltányolta. A Szövetség terep adott agrárszocialistáknak, népi íróknak s fedezetet nyújtott az antifasiszta egységfrontért dolgozó hazai illegális kommunisták számára is. (Mint tudjuk, a szövetség Földmunkásszakosztálya – Dobi István elnöke alatt – szinte teljesen baloldali vezetés alá került, programjának kidolgozásában a kommunisták döntő szerepet játszottak.) Mindez viszont abban is közrejátszott, hogy a Kállay kormány arra hivatkozva, hogy a Parasztszövetség alkalmat nyújt kommunista propagandára, Nagy Ferencet – mint aki ezért első fokon felelősnek minősült – elmozdította a szövetség éléről.²

Politikai múltja és tevékenysége alapján nyilvánvaló, hogy a német megszállással Nagy Ferenc is kényszerű illegalitásba vonult: Bissére. Aztán mivel a Gestapo közvetlenül családját fenyegette, önként jelentkezett, vagyis feladta magát. Fél évi Gestapofogság után, a Lakatos-kormány révén ugyan szabaddábra került, a nyilas puccs azonban ismét illegalitásba üzte. Innen szabadult a felszabadulással.

1944 utáni pályája – mivel Budapesten rekedt – bizonyos késéssel indult. Emiatt azonban csak a debreceni periódus elejének politikai életéből maradt ki, de a kisgazdapárt országos újjászervezésének munkájából már maga is oroszlánrészt vállalt. Nagy szerepet játszott tehát abban, hogy az első hónapok lemaradása után 1945 nyarára már pártja – teljes nevén: a Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt – rendelkezett a legkiterjedtebb országos szervezettel. Tekintélye nemcsak töretlen volt, hanem minden korábbinál nagyobb lett. Akkoriban szinte az egész parasztság képviselőjeként hirdethette: „A parasztság az új magyar életben a nemzet alaptársadalmaként jelentkezett.” Megfogalmazta azt a politikai maximát, amelyik reformeszmáinak és politikai rendszerének – tulajdonképpen egész hazai tevékenységének – terét és keretét adta: „Minden politikai újítás csak úgy válhat a magyar nemzet sajátjává, ha azt a magyar paraszt elfogadja.”

Megnyilatkozásaiból világos kifejezésre jutott az a meggyőződés, hogy a parasztság – a nemzet túlnyomó többsége – képezi az új magyar demokrácia megingathatlan alapját. Ezméit nem öntötte formális rendszerbe, de politikai tevékenységének és céljának rendszerjellege nyilvánvaló. Parasztdemokráciát akart, amelyben a parasztság (paraszttöbbség) számarányának megfelelő politikai súllyal, testvérien – mint hirdette már a felszabadulás előtt is – a munkássággal, a velük szolidáris intelligenciával, a demokratikus polgársággal (mindenekelőtt kisiparosokkal és kiskereskedőkkel) együtt építi a nép országát. Ebben az országban természetes elv lesz a követelés: „Tulajdonjogilag közelebb kell vinni a dolgozó embert az egyéb termelési tényezőkhöz. Így a dolgozó kisemberek tulajdonába kell adni a földet és nagyobb befolyást kell biztosítani a munkásnak is a maga termelő területére. Meg kell teremteni a gazdasági demokráciát.”

A földreformot – amelynek kommunisták által javasolt birtokpolitikai kereteit elfogadta – „a szükséges nagy reformok első állomásának” tekintette. „Országos kormányzati programmá” kívánta tenni „a mezőgazdasági kisüzemeknek, kis- és törpebirtokosoknak, kiskertészeknek – mint a nemzet ősi és örökkévaló létalapjának – legelső termelési ágga fejlesztését.” Politikai mércének tekintette, hogy „a magyar földművelés minél előbb elérje a fejlettebb mezőgazdasági államok parasztságának termelési, kulturális és életmódbeli színvonalát.” Feltétlen felszámolásra ítélte azt a történelmi rendellenességet, hogy – mint 1945 áprilisában írta – a „magyar gazdaságpolitikai élet irányításában eddig legnagyobb termelőrétegnek, a parasztságnak és az ipari munkáságnak éppen úgy, mint az iparosságának és a kiskereskedelemnek semmiféle vagy nagyon kevés befolyása volt.” A „háború alatti kötött gazdálkodás” igazságtalanságaira utalva hangzottatta ugyanakkor: „A gazdaságpolitika irányítása s a nagy néprétegek életlehe-

² A kivitelezés stílszerű volt: Nagy Ferenc tisztségéről formailag lemondott. – Szerk.

tősegeinek meghatározása nem lehet kiváltsága többé egyetlen szűk rétegnek sem.” Az elvonás és az elosztás demokratizálása érdekében szigorúan progresszív adórendszer bevezetését tartotta szükségesnek, amely a „nép ártalmára való” forgalmi adók helyett a jövedelemadót teszi az adózás alapjává, s megvalósíthatóvá válik, hogy a legnagyobb jövedelmeket akár „kilencven százalékig is meg lehet adóztatni”.

Egyidejűleg olyan „érdekképviselői szervek” felállítását szorgalmazta „a különböző foglalkozási ágak részére, amelyek hathatósan képviselik a benne tömörült néprétegek éles érdekeit”. Ebben a tekintetben okkal tekinthette példának a munkás érdekképviselőt. („A legjobb érdekképviselői szervezete volt a munkásságnak, amelynek érdekében a szakszervezetek öntudatosan és valóban sok eredménnyel küzdöttek. Remélhető, hogy a most kialakulóban levő szabad szakszervezetek az eredményt még fokozni tudják.”) Hasonlót kívánt a parasztságnak is: „A munkások és más dolgozók szabad szakszervezetéhez hasonlóan, olyan érdekképviselői szervezet kell a föld népének alkotni, amely kiterjeszti a gondoskodást az egyes parasztgazdaságokra is és emellett az ország gazdaságpolitikájában megérdemelt szerepet biztosít a parasztságnak.” Szervezetileg legalkalmasabb keretnek erre az általa életrehívott Parasztszövetséget tartotta.

Ugyanakkor követelte: „lehetetlenné kell tenni olyan gazdaságpolitikát, hogy a kisipar és kiskereskedelem ellen úgynevezett ‚egykézfélszer’ kialakuljon. Biztosítani kell – fogalmazta meg pártja programatikus álláspontját – az iparos- és kereskedőtársadalom érdekképviselőinek a gazdaságpolitikai életben és az egész közéletben való olymértékű befolyását, amely a két réteg közhasznú tevékenységének és nemzeti érdekének megfelel, de biztosítani kell ezeknek az érdekképviselőeknek feltétlenül demokratikus felépítését is.”

Felfogásának intézményi sarkpontjait az érdekképviselő, az önkormányzat és a szövetkezet képezte. A nép „igazgatását” mindenekelőtt a községekre, városokra, megyékre kívánta bízni, vagyis a helyi, a területileg illetékes képviselőtestületekre, törvényességi bizottságokra. Hangsúlyozta: „Magyarország hivatalnok-ország jellegének” meg kell szűnnie. „Lehetővé kell tenni, hogy az önkormányzatok útján a nép széles rétegei a legteljesebb ellenőrzést gyakorolhassák minden közhivatali képesség felett.”

Lényegében rendszer-teremtő szerepet szánt a szövetkezeteknek (ennek alapján alapították meg a kommunisták is, helyesen, hogy a kisgazdapárt a „szövetkezeti társadalom” eszméjével akarja „magához vonni” a parasztságot): „... az a párt felfogása – írta programatikus kitérőjében már 1945 tavaszán –, hogy a nép jövőendő gazdasági életformája a szövetkezés lesz.” Ennek érdekében a szövetkezetek „kapitalista tevékenységét meg kell szüntetni.” Minden olyan szövetkezetet, amelynek „népi vonatkozásai voltak, a nép kezébe kell adni”. („A mezőgazdasági irányú szövetkezetek... a parasztságot illetik meg. A Köztisztviselők Szövetkezete a városok népét. A munkástömegekre támaszkodó szövetkezetek a munkásságé legyenek... Minden szövetkezetbe be kell vinni a népi szellemet, hogy a szövetkezetek továbbra ne a vezérgazdagokat, hanem valóban a népet szolgálják. Egyengetni kell az útját újonnan alakuló népi szövetkezeteknek”...)

Hosszabb távon ebből a parasztdemokráciából egy önigazgató, szövetkezeti szervezésű társadalom képe bontakozik ki, amely szektorálisan sokszínű ugyan, gazdasági intézményrendszerének középpontjában azonban a kisemberek önkéntes, fokozatosan kifejlődő, végül azonban hatalmas szövetkezeti organizációja áll (hasonlóan, de talán még nyilvánvalóbban, mint a dán példában). Ez a magyarba oltott dán szövetkezeti szisztéma természetesen a magántulajdon alapján állt volna és még természetesebben a parasztság társadalmi súlyának megfelelő politikai befolyása gazdasági megalapozásában találta volna meg értelmét.

Hozzá kell tenni, hogy mindez vízió volt. A paraszti jövődönnek, a kisgazdapárt törzsenek, mindenekelőtt a parasztagozat vezetőinek – szívük mélyén dédelgetett – látomása. Egy eljövendő, ideális parasztdemokrácia, egy eljövendő, ideális „szövetkezeti társadalom” vizionárius képe. S azt is hozzá lehet tenni, hogy ez a vízió is – vagy annak prózaibb mása, mint azt a korabeli dán példa mutatta – elvileg nem volt képtelenség. Hanem gyakorlatilag. Mindenekelőtt Magyarországnak az eredeti nagy dán inspirációtól alapvetően eltérő feltételei miatt. (Az elmondottak alapján, talán említeni sem kell, hogy ezzel a koncepcióval a kommunisták sem akkor, sem később nem értettek egyet s azt legjobb esetben „harmadik utas” ideológiának tekintették.)

Akkor is mindenki tudta, aki tudott valamit a világ dolgáról, hogy a kommunista és kisgazdapárt nem ezért lett – a háború befejezése előtti és utáni néhány hónap hamar elillanó összetartásától eltekintve – a jövőért vívott harc két, végül is ellentétes pólusa, mert hivatalos politikájukban mindketten a kisemberek magántulajdonát védték, kölcsönösen az újjáépítésben való részvételre ösztönözték a tőkét, vagy mert minden, az adott helyzetből adódó közös tennivalóban többnyire egyetértettek, hanem mert a rájuk szabott s vállalt közös útról – rend(szer)szerű létük és jövőképük zavartalan megvalósítása érdekében – lehetőség szerint le akartak térni.

Ma már közhelynek számít, hogy a kommunista párt marxista párt volt, a kisgazdapárt pedig parasztpolgári párt. De világnézetileg valóban ez volt a lényeg. A kommunisták a második világháborúból győztesen kikerült szovjet–angolszász világkoalíciós egyeztetéseknek és együttműködésnek közvetlen érvényű, szovjet értelmezésű kivitelezői voltak, a kisgazdák ugyanennek a világkoalíciós együttműködésnek viszonylag távoli, nyugati típusát tartották (volna) érdekük szerint valónak, mind együttműködésükben, mind ellentéteikben. Igaz, együttműködésük tartóssága döntően a világkoalíciós együttműködés stabilitásától függött, de hogy az meddig biztosítható, abban a pártok napi politikájának s stílusának sem lebecsülhető szerepe volt.

Mindennek természetesen a partnerek is teljességgel tudatában voltak. Ezért működtek együtt. Ezért voltak kénytelenek lemondani stratégiai céljaik közvetlen gyakorlatba tételéről s hivatalosan ezért folytattak a helyzet szabta feladatok kapcsán közvetlen napi politikát. De nem ennek, hanem a nagy stratégiák saját, köznapi (vagyis éles) nyelvre fordításának formája volt az egyik oldalon az, hogy a „tőkés restauráció” veszélyének fő fészke itthon a kisgazdapárt, a másik oldalon viszont az, hogy a kommunista párt pedig „szovjetrendszer” akar bevezetni Magyarországon. Annak a nagy világnézeti, hatalmi háborúnak, háborúságnak, amit ez kifejezett, Nagy Ferenc vagy Rákosi Mátyás mint pártvezérek is csak itthon voltak fontos szereplői, akik akciópolitikájukat maguk is szükségképpen a világ dolgainak alakulásához mérték.

Nem kétséges, hogy ebben a küzdelemben Nagy Ferenc egyértelműen a polgári gondolat – távlatilag is legfeljebb az említett polgári-paraszti „szövetkezeti társadalom” eszményének – képviselőjeként vett részt. De a Szovjetunióval való rendszeres jóviszony kiépítését – a nyugati kapcsolatok egyidejű megtartásával – nemzeti realitásként őszintén támogatta, a kommunistákkal való együttműködést pedig politikai adottságként fogadta el. Lényegében eszméinek, politikai világképének megfelelő koalíciós politikát folytatott.

Az illegálisból szabadulva kezdettől részt vállalt a négypárti együttműködés – s ennek legfőbb belpolitikai intézménye, a pártközi értekezletek munkájában, sőt a koalíciónak hamarosan egyik vezető személyiségévé vált. Ugyanakkor azonban a kommunisták révén 1944 végén életrehívott koalíció belső hatalmi struktúrájával, a baloldal túlsúlyával, a kommunista párt meghatározó belpolitikai szerepével nem értett egyet. Nehezményezte, hogy a szociáldemokraták időközben feladták a kisgazdákkal kötött háború alatti megállapodást s hogy egyoldalúan a kommunistákkal kötött szövetségü-

ket erősítették meg. A kommunista párttal szorosan együttműködő parasztpárt funkcióját, politikáját is olyanak ítélte, mint ami a parasztegység megbontására, a kisgazdák elszigetelésére irányul. Ezért részben a kisgazda pozíciók újbóli megerősítése, részben a gyors ütemben növekvő baloldali befolyás ellensúlyozására támogatta pártjának azt a polgári egység kiszélesítésére irányuló politikáját, amelyet – ugyancsak párt keretek közt – a kisgazdák, főleg a polgári tagozat életrehívásával már a háború alatt megkezdtek.

Az 1945. évi nemzetgyűlési választás nemcsak a magyar népi demokrácia, hanem személy szerint Nagy Ferenc politikai pályájában is alapvetően új fordulópontot jelentett. Az eddigi baloldali (döntően kommunista-szociáldemokrata-szakszervezeti) túlsúllyal szemben most hirtelen egy nem várt kisgazda többség született, amelynek igazi feje (társadalompolitikai tekintetben Tildynél is súlyosabb vezető politikai személyisége), mindenekelőtt mint a párt fő erejének, paraszt tagozatának és parlamenti csoportjának a vezetője, Nagy Ferenc lett. Az 57 százalékos abszolút többség a kisgazdák számára a politikai kezdeményezés lehetőségét ígérte, korábbi sérelmeik rendezésének reményét keltette. (Egyrészt hirtelen nagy lett a várakozás, másrészt kicsi a remény, hogy a baloldal addig megszerzett pozícióiból valamit is felad komoly harc nélkül. Mindez a párton belül igen nagy energiákat kötött le.)

A kommunisták viszont hamar felismerték, hogy a választási hátrányból előny is származhat, ami segíthet visszajára fordítani a győzelmet. Úgy gondolták, hogy a kisgazdák – személy szerint a vezetők közül együttműködésre leginkább hajló Tildy Zoltán – kezébe adva a kormányrudat, részben a kormányt, vele mint kormányzópártot az egész kisgazdapártot (vagy annak legalább parasztcentrumát) „előrekergethetik”, illetve megoszthatják. Mindez a vezetők fokozódó kormányzati, parlamenti elfoglaltságával, a párt belső életéből való részleges vagy teljes kivonásával együtt, gyengíti majd a kisgazdák politikai hadállásait s a baloldalon növel érdemi akcióképességet. E felismerésnek is szerepe volt, hogy a kisgazda előterjesztésekre, arányosítási követelésekre jól előkészítve záporozhattak a gátló vagy előre hajtó kontraakciók.

Úgy látszik, hogy a kisgazdák – köztük talán Nagy Ferenc is – egy ideig nem ismerték fel győzelmük veszélyességének nagyságát. Mire pedig felismerték, jórészt már késő volt. Nem merték vállalni, hogy felmondják a koalíciót. Ezért nem tehetek mást, mint a kivárás (a visszavonulás, a visszavető vagy legalább lassító ellenakciók) taktikáját választották. Nagy Ferenc egész kezdeti kétfrontos („jobbra kizárás”, „balra fegyelmelés” a párton belül) taktikája, majd ellenakciókkal lassított fokról fokra hátrálása azt célozta, hogy a fegyverszüneti állapot végig (ami ez esetben a békekötést, a szovjet csapatok kivonását, a Szövetséges (Szovjet) Ellenőrző Bizottság megszűntét, magyarán szólva a békeállapot bekövetkeztét, a szuverenitás helyreállítását jelentette volna) bármilyen megőrizze a párt alapját, országos ütőképességű törzset, a paraszttagozatot s egységbe tartsa e centrum mögött felsorakozott birtokos paraszti milliókat. Kedvező feltételek mellett ezzel még mindig meg lehetett volna ugyanis fordítani a kiszélesedő világnézeti, s aminek ez értelmét adta, a hatalmi harc társadalmi, illetve pártpolitikai irányát.

Az itthoni, komoly lavírozásra teljességgel alkalmatlan kis csatamezőn jól lehetett azonban látni az ellenfélnek nemcsak hadmozdulatait, de ezekre következő szándékait is. Látni lehetett, sőt tudni is, hiszen Kovács Béla és Nagy Ferenc nem titkolt előkészületeket tettek arra nézve (erre készítette őket egyébként a kormánykoalícióon belüli párttömörülés, a Baloldali Blokk nyomása is), hogy utolsó, még egyáltalán lehetséges komoly hadmozdulatként „előremenekítsék” a pártot: minden védelemre és támogatásra alkalmatlan szárnytól, érdekcsoporttól, idegen áramlattól következetesen megtisztítsák s azt (a Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Pártból ismét mintegy az ere-

deti Független Kisgazdapártot hozva létre) olyan radikális paraszt – helyesebben kisgazda – párttá tegyék, amelyik – visszatérve a békési programhoz, annak antikapitalizmusához – még kommunista oldalról sem lesz majd megtámadható. Szándékaik szerint a ballasztjaitól így megtisztított kisgazdapárt egyidejűleg eredményesebben harcolhat majd az önkormányzati választások, úgyszintén a paraszti érdekképviselőt régóta függőben tartott kérdésében is, s ezek rendezésétől várható lesz, hogy a párt befolyása mind kormányzati, mind igazgatási téren számottevően megnövekszik.

E terv kivitelezése lehetőségének vágott elébe az a koncentrált ellenakció, amelyik – az „összeesküvés” (egy nem túl jelentékeny magánkonspiráció) alkalmát-ürügét felhasználva – politikairól „adminisztratív” vonalra toltta át a társadalompolitikai nézetkülönbségek rendezésének módját és ügyét. Kovács Béla elhurcolása Nagy Ferenc számára is kétségbevonhatatlanná tette, hogy a támadás fő iránya most már félreérthetetlenül a paraszt-centrum, a párt törzse, vagyis maga a tulajdonképpeni párt. De azt is világosan érezte, hogy ezzel az együttműködés kora szintén visszavonhatatlanul lejárt. Nincs lehetősége a még mérkőzésképes erők nyílt konfrontációjára építhető taktikának sem. De még próbálkozott, egyetlen még lehetséges reményével, az idővel való versenyfutással. Pálya erre azonban már nem volt.

Tevékenységének értékelésére több kísérlet született s jó néhány fog még születni. Nem kétséges, hogy parasztpolitikája, személye is mint a birtokos parasztság egyik legnépszerűbb képviselője, az újjászervezés háború utáni rendjébe nemcsak belefért, hanem annak szerves és fontos alkatelemét is képezte. Nem fért bele viszont a „proletárszocializmusnak” abba a rendszerébe, amelynek megvalósításáért – éppen az ő miniszterelnöksége idején – döntő akciók estek. Útja két erős jövőkép (vagyis hatalmi terv) – az általa képviselt „parasztdemokrácia” és a szovjet „proletárszocializmus” – metszéspontján vált el végleg egykori szövetségeseitől. Engedékenységeért (valójában az összecsapások előtti rendszeres kitéréseiért) eltérő érdekek kifejezéseként sok szemrehányást kapott, jobbról is, balról is, sőt közvetlen baráti köréből is.

Mérlegre téve hazai tevékenységét, maga úgy vélte, noha nem egy kérdésben hibázott vagy tévedett, a polgári paraszti (a magántulajdonos birtokosparaszti) érdekek védelmére mindent megtett, ami rendelkezésére állt. A feltételek azonban kedvezőtlenek voltak. Mint az országos végrehajtó hatalom legmagasabb beosztású állami vezetője mindvégig – lemondólevele Svájcban történt átadásáig – komolyan vette a szovjet vezetés alatt álló Szövetséges Ellenőrző Bizottsággal való együttműködést és vezetőinek ajánlásait. Ugyanakkor nagyobb párt- és társadalmi konfliktusok idején s jövőt formáló kérdések döntésre vitele során, panaszolta később, pártja – nagy szavazótömegekkel („a magyar nép többségével”) a háta mögött – mind az egész közép-kelet-európai, mind pedig a nagy világpolitikában meglehetősen (meglehetősen reménytelenül) egyedül állt. Míg a kommunisták élvezték a Szovjetunió, illetve a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet vezetőinek szimpátiáját, barátságát és közvetlen támogatását, a Kisgazdapárt végső soron nem kapott eredményes politikai támogatást sem a világkoalíció polgári tagozatának állami diplomáciájától, sem a Szövetséges Ellenőrző Bizottságba delegált magyarországi képviselőitől. S ezen lényegében nem változtattak az ismert, időszakosan megküldött amerikai, angol jegyzékek sem.

Úgy látta, hogy a szövetség végleges megbomlása idején s egész miniszterelnöki pályafutása során tulajdonképpen csak egyetlen komoly belpolitikai lehetőség kínálkozott, az 1946 nyarától elindított, már említett, „előremenekítési” kísérlet. Ez azonban, mivel belpolitikailag olyan nagy jelentőségű kérdések körül folyt mint a mezőgazdasági érdekképviselőt és az önkormányzati választások ügye, amelyek a hatalom tényleges újraosztásához vezettek volna, végül is a parasztcentrumra, illetőleg a parasztcentrum

tényleges vezetőire koncentrált támadás – tulajdonképpen általános roham – elsöprő ereje folytán végleg elbukott. S elbukott vele az ő egész itthoni politikája is.

Nem kétséges, hogy Svájcban már reményvesztett ember alkudott. Aláírva a kikényszerített, csak részben alku tárgyát képező lemondó levelet, mélységes elkeseredéssel hagyta el a szűkebb hazát, Európát is, s Amerikában telepedett le. És miközben megfosztották magyar állampolgárságától, az őt befogadó országét, az amerikaiakat sohasem vette fel. Előbb gazdálkodott, majd mind nagyobb mértékben adta fejét ismét a politikára. Volt idő, legfőképpen a hidegháború idején és annak kérdéseiben, amikor különböző bizottságok és akciók tagjaként vagy kezdeményezőjeként (így többek között a New Yorkban székelő Magyar Nemzeti Bizottmány tagjaként s az 1957-ben életrehívott Nemzeti Bizottságban) még felkelt támadó kedve. De haláláig tartó vagy talán halálát is okozó szüntelen vágyakozásban élt ama táj iránt, ahonnan indult. A hatvanas évektől, méltányolva a némileg változó hazai viszonyokat, közeledést mutatott, a hetvenes években pedig már fontos kérdésekben (mint a Szent Korona vagy az amerikai legnagyobb kedvezmény ügye) állt ki az itthoni érdekek mellett. Élete utolsó hónapjai, napjai, itthonról kezdeményezett, már küszöbön álló hazalátogatásának jegyében teltek. S ebbeli várakozásában halt meg, vesztésként megint az idővel való versenyfutásban.

A FÖLDREFORMRENDELET

Még február közepén láttunk hozzá Nagy Ferencsel ketten egy földreformjavaslat elkészítéséhez. A javaslat csak március 10-ike táján készült el. Az általunk elkészített javaslat főbb intézkedései a következők voltak: a) birtokmaximum 100, parasztbirtoknál 200 kat. hold (ez az akkori politikai helyzetre való tekintettel volt így), b) végrehajtás vegyes bizottságok útján történik, melyek felerészben földigénylőkből, felerészben a földbirtoktörvény által nem érintett gazdákból áll, c) részletes intézkedések voltak közlegelők, rétek, erdők tekintetében; utóbbiak a közbirtokosságok tulajdonába mentek, d) egyházi javak: egyházközségek birtokában lévő beneficiális javak mentesek 100 holdas birtokhatárig, az összes egyházi nagybirtokok igénybevétnak, de különleges kártérítés alá esnek, e) részletes intézkedések történtek volna különböző szakoktatási és más fontos célok védelmére, f) kártérítés: általában a katasztrális holdankénti tiszta jövedelem 40-szerese, és pedig a kisajátított terület nagyságától függően a 60–20-szorosig csökkenő skála szerint; törlesztendő 20 év alatt, melyből az első nyolc év alatt készpénz helyett investíciós célokat szolgáló beruházásokra szóló utalványok, attól kezdve a további éveken keresztül a kártérítési alap terhére létesített iparvállalatok részvényei, g) a földhöz juttatottak terhei: a kataszteri tiszta jövedelem 20-szorosa tíz évre elosztva, a javaslat egyébként részletesen foglalkozik a földhözjuttatottak sorrendjéről s elsősorban a törpebirtokok megszüntetésére törekszik.

Ez a javaslat, amely a pártok akkori javaslatai közül a leggondosabban kidolgozott volt, március közepén készült el, amikor hirtelen egy délután autó érkezett Debrecenből azzal, hogy március 15-én pártközi értekezlet lesz a kormány földreform[rendeletének] megtárgyalására és erre Nagy Ferencnek el kell utaznia. Nagy Ferenc ragaszkodott hozzá, hogy én is vele menjek, mint gazdaságstatisztikai szakértő. Egy szörnyű éjjeli utazás után érkezünk március 15-én reggel 8 órakor Debrecenbe. Nyitott dzsipen utaztam Kovács Imrével és Csornoky Viktorral. Szajol mellett, mikor rövid időre megálltunk, tisztán hallatszottak a dunántúli útegek dőrejei. Hajnal felé döbbsen láttam, hogy szerteszét letörtlenül vannak a kukoricaföldek, nem is beszélve a teljesen elvégezetlenül maradt őszi munkákról.

Az autóban harapós beszélgetés folyt. Kovács Imre élesen rohamozott bennünket, miért akadályozzuk a földreformot, mikor az már elintézett kérdés; erősen támadta Kodolányit és Németh Lászlót, akiket véleménye szerint el kell tiltani az írástól. A vita egyre élesebb hangúvá alakult és voltaképpen csak az állította le, hogy én a feszültség csökkentésére elkezdtem gúnyos hangon beszélni és tréfálkozni kezdtem, ez azután még jobban felingerelte Kovács Imrét, aki végre is elhallgatott.

Debrecenbe érve Levuskin tábornok fogadott és üdvözölt bennünket, mint a marsall

vendégeit. A Bika szállóban szállásoltak el, ahol meglepve tapasztaltuk, hogy az oroszoknál milyen merev elválasztás van különböző rendfokozatú katonák között. Őt tisztikonyha különböző rendfokozatok számára!

10 órakor vezettek át bennünket a földművelésügyi minisztériumba, illetve a minisztertanács terembe, ahol mint kiderült reggel nyolctól kezdve folyt az értekezlet. Az is kiderült, hogy a rendeletet két nappal korábban hozta magával Moszkvából Vorosilov s annak két nap múlva már a hivatalos lapban kell megjelennie. A rendeleten kisebb módosítások még keresztülvihetők voltak. Meggyőződés szerint nagyobbak is. Tárgyalás közben rendkívül kényes helyzet alakult ki. Tildy szemközt ült velünk a lelkesedéstől kipirult ragyogó szemekkel, sokszor az volt a benyomásom, hogy alig bír magával, nem tudja az örömet és boldogságot kellőképpen kifejezni. Az egész idő alatt egyetlen egy kérdéshez szólt hozzá, az egyházi birtokok kérdéséhez, ahol az alföldi nagy egyházközségek részére óhajtott kedvezményeket elérni. Bármennyire is presszionáltuk, hogy a mi javaslatunkból legalább a birtokminimumok kérdését vegye elő. (Javaslatunk szerint a földreform célja oly egészséges kisbirtokok létesítése, melyek a szokásos nagyságú, általában hattagú magyar család létfenntartását és munkaerejének kihasználását biztosítják; a földreform első lépése éppen községenként, szükség esetében dűlönként e minimális birtoknagyság megállapítása lett volna; országos átlagban 10–12 holdat tartottunk valószínűnek.)

Tildy nem volt hajlandó ezt szóba hozni, sőt Nagy Ferencet is megakadályozta, hogy bármiféle módosító javaslatot terjesszen elő. A tárgyalás további érdekességei voltak Gerő éles reakciója Veres Péterék és Kovács Imre kirohanására. Jellemző, hogy ez volt Gerő egyetlen felszólalása. Szemmel láthatólag rendkívül félték az egyházak ellenszenvétől. Veres Péter és általában a parasztpárt, Erdei és Kovács a legradikálisabb magatartást tanúsították. Veres Péter ezenkívül éretlen is volt. Egy ízben Nagy Imre rendre is utasította. Szakasits jó jellemképet adott magáról. A kártalanítással kapcsolatosan a törvényjavaslat az alábbi mondatot tartalmazta: „A kisajátítottak kártalaníthatnak abban a mértékben, amint ezt a magyar állam teherbírása megengedi.” A kártalanítással szóba került annak mértéke. Ries, aki ekkor még nem fedezte fel magában a baloldali haladó szocialistát, figyelmeztette az érdekelteket, hogy érvényes nemzetközi szerződés megtiltja Magyarországnak a kataszteri tiszta jövedelem 4-szerese alatti tiszta értékelést, mivel ez régóta fennálló magánjogi tartozásokat érint és az angolszász hitelezőket sérti. Szakasits elutasította a mértékre való hivatkozást és ravasznak gondolt, de inkább sunyi kacsintással hangsúlyozta a mondatot, hogy a kártalanítás az állam teherbírásának mértékében fog történni, jelezve ezzel a becstelen mentális rezervációt, mellyel élt.

A vacsoránál nagyon nyomott hangulat uralkodott. Nagy Ferenc megtört öregember benyomását tette rám, ittünk mint a kefekötő. Kovács Imre is némileg megtörtnek látszott és azzal vigasztalta Nagy Ferencet, hogy „nézd Feri, ezt nyugodtan felírhatjuk mint háborús kárt”. Este az ágyban hosszan beszélgettünk és Nagy Ferenc úgy látta, hogy lényegileg tönkretettük a magyar mezőgazdaságot. Tildy viselkedésére csak azt mondotta, hogy „nézd meg majd reggel, mit csinállok vele”. Másnap kora reggel Tildy szállására mentünk. A főispánnál lakott. Itt Nagy Ferenc és közte rendkívül heves összetűzés zajlott le, amelybe időnként én is és Viktor is bekapcsolódott. Vikort Tildy kidobta, de velem ezt már nem tehetette. A veszekedés során végre is Tildy kifakadt és azt mondta: „Hát azt akarod, hogy mindnyájunkat becsukjanak?” Mire Nagy Ferenc azt válaszolta: „Zoltán, mikor félttem én a börtöntől, inkább holnap vigyenez internálótáborba, de ilyen gázszos kutyakomédiát nem csinállok végig.” Magam részéről beláttam, Tildytől semmi körülmények közt sem lehet várni, hogy azt a szilárd ellenállást tanúsítsa a kommunistákkal és az oroszokkal szemben, amely az adott helyzetben elen-

gedhetetlen. A végleges ítéletet azonban csak otthon vontam le. Ebben része volt annak is, hogy Tildy miként viselkedett Szent-Iványival szemben.

Debreceni tartózkodásom legjelentősebb eseménye Szent-Iványival újra való találkozásom volt. Tóth Pista, akivel véletlenül [összefutottam], rendezte találkozásunkat. Már Budapesten értesültünk egy Tildyhez írt leveléről, hogy személyi biztonsága nem teljes, így Debrecenben is óvatosan közelítettük meg. Két hosszú beszélgetést folytattam vele, ezeknek során arra kért, hogy tegyék lehetővé, hogy Nagy Ferenc kocsiján feljöhesse Budapestre. Előadása szerint ugyanis a miniszterelnök s Gyöngyösi féltékenységi okokból nehézségeket gördítenek Pestre való utazása elé. Miután egy pesti beszélgetésből tudtam, hogy Nagy Ferenc találkozott vele előző debreceni útja alkalmából és igen nagy barátsággal emlékezett meg róla, vállaltam, hogy a dolgot keresztülviszem. Ez sikerült is, némi huzavona után.

A beszélgetés során egyébként Szent-Iványi beszámolt moszkvai élményeiről. Elmondta, hogy milyen hitványan viselkedtek a Moszkvában tartózkodó tábornokok. Elmondta, hogy az oroszok kezdetben meglepően szívélyesek voltak, az október 11-i fegyverszünet lényegesen jobb formát öltött, mint amire számítottak, hogyan változott meg utóbb az oroszok magatartása és a hazakívánczó gyöngéakarató tábornokok hogyan fogadták el készségesen a felszabadult Magyarországot bejáró Nagy Imre és Gerő Ernő által előterjesztett kormánylistát. Szent-Iványi nézete szerint erre semmi kényszerítő szükség nem állt fenn s a listát tekintélyes mértékben javítani lehetett volna. Szent-Iványi szerint ugyanis az oroszok nyomás alatt álltak a nyugati szövetségesek részéről s így korlátlanul nem húzhatták volna a magyar kormány megalakítását. Némi kitartással rá lehetett volna őket venni kedvezőbb lista elfogadására is. Szent-Iványit Molotov mindenképpen be akarta nyomni a kormányba, hogy ezzel annak polgári jellege jobban kidomboríttassék. Szent-Iványi azonban ellenállt, maga helyett Bakách-Besseneyt ajánlotta külügyminiszterként, följajnlotta, hogy időközben mint miniszterhelyettes vezeti a minisztériumot, végül avval tért ki, hogy Moszkvában óhajt maradni a magyar–szovjet barátság előmozdítása céljából. Molotov Szent-Iványi magatartását igen rossz néven vette. Molotov a polgári jelleg kidomborítása végett ragaszkodott Teleki Géza szerepléséhez. Úgy látszik, evvel akarták a kormány koalíciós jellegét az angolszászok felé aláhúzni. Kétségtelen tény, hogy Teleki pozíciója igen szilárd is volt minisztersége alatt mindvégig.

Március 17-én, szombaton indultunk haza, együtt ültünk az autóban Nagy Ferenc, Szent-Iványi, Csornoky meg én. Szent-Iványi az egész [úton] inkább csak általánosságokról beszélt. Egy dolog maradt meg bennem: egyik város határában nagyon jól öltözött, szemmel láthatólag középosztályi emberek jöttek szembe, hátizsákokkal megrakodva, kis kézikocsikat tolva. Szent-Iványi mentalitására nagyon jellemző volt az a megjegyzés, amit hozzáfűzött: „Baj, baj ez a szegénység és kifosztás, de talán majd közelebb hozza egymáshoz az osztályokat és letöri azt az értelmetlen gőgöt, amely annyi jó képesség kibontakozásának volt az akadálya.”

(Saláta Kálmán bizalmas feljegyzéseiből, 1947.)

A FORDULÓPONT: A NAGYVÁLASZTMÁNY

Elérkezett a nagyválasztmány. Előtte Nagy Ferencék leültek Tildyvel és abban állapodtak meg, hogy Nagy Ferencet a párt elnökévé, Tildyt a párt vezérévé, Kovács Bélát főtítkárrá és Varga Bélát ügyvezető alelnökké választják. A párt politikájának vitelére pedig Tildy kezéből a felhatalmazást kiveszik és egy politikai bizottságra bízják a fontosabb kérdésekben való döntést. (Ez a gondolat különben az én tanulmányomban szintén szerepel.) A bizottságban Tildy enyhe és bizonytalan többségre számíthatott. Augusztus 19-én a paraszttagozat tartotta a maga nagyválasztmányát. Nagy Ferenc késve jelent meg – talán ebben is van szimbólum –, késésének oka az volt, hogy Gerő és Bán által kötött magyar–orosz gazdasági egyezmény tartalmát akkor közölte vele és Oltványi Imrével a miniszterelnök. A paraszttagozaton Nagy Ferenc határozati javaslatot terjesztett elő azzal, hogy az a nagyválasztmány előtt, mint a paraszttagozat javaslata adassék elő. Ez egy kitűnően szerkesztett kiáltvány volt, amelyik az országos gravamenek összeállítása és orvoslása útján nagyarányú paraszti öntudatosító munka megindítását jelentette. Ezt Nagy Ferenc írta a velünk való beszélgetések és a tanulmány alapján. Óriási lelkesedés közben fogadták el.

Délután megbeszéltük a nagyválasztmány ülését. A fiúk felkészítették a delegátusokat. Jaczkó Palival megállapodtam, hogy Nagy Ferenc megválasztása után a himnuszot fogják a vas megyeiek intonálni. Szabó Tamás gondoskodott a követségek jelenlétéről és tájékoztatásáról. Sajnos, időm egy jó részét az akkor ismeretessé vált orosz–magyar gazdasági egyezmény körüli sürgős lépések rabolták el.

Elérkezett 20-ika. Tildy sápadtan, kidagadó szemekkel, remegő lábbal ült az elnöki emelvényen... Az ülés igen kellemesen kezdődött. Tiszántúli református delegátusok tiltakoztak az ellen, hogy a Szentjobb-körmenet helyett mozielőadást vettek programba. Kérdést intéztek a külügyminiszterhez, igaz-e, hogy az amerikai hatóságok a Szentjobbot visszahozták. Gyöngyösi – ez is jellemző – nem tudta. Erre óriási felháborodás tört ki. Ebben a hangulatban Tildy hozzálátott, hogy holtfáradtra beszélje a választmányt, azonban sikertelenül. Felszólalása után tomboló lelkesedéssel fogadták a paraszttagozat javaslatát, majd a tisztújításra került a sor, ahol Nagy Ferenc megválasztása különleges ünnepélyességgel történt, úgy hogy a jelenlévők azzal az érzéssel távoztak, hogy az ott történekmek a történelemben is lesz jelentőségük. A Nagy Ferenc megválasztása utáni himnusz különösen mély benyomást keltett.

Az ülés második felében Tildy megkapta a várt nagy rohamot Vásáry Pista vezetésével. Ezt a rohamot azonban végül is levezették. Nem volt cél, hogy a nagyválasztmányból botrány legyen...

A nagyválasztmánnyal kapcsolatban nem lehet elmulasztani, hogy az 1945. évi Szentjobb-körmenetről ne beszéljünk. Augusztus 20-ika kétségtelenül fordulópontot alkot a magyar közhangulat alakulásában. Ezt természetesen úton alig lehet magyarázni és kész vagyok bizonyos transzcendens tényezőket látni a változásban. Pesten a reggeli órákban terjedt el a Szentjobb hazaérkezésének a híre, ennek ellenére óriási tömeg gyűlt össze a körmenetre, amely szegényesebb volt mint bármikor, de kétségtelenül mélyebb hatást tett, mint valaha is. A nagyválasztmány teljes egészében megjelent a körmeneten és a felekezeti békének és egységnek olyan demonstrációjává lett a különben a békeévekben nem egy vitára okot adó szertartás, hogy joggal tarthatjuk fordulópontnak. Vidéken egyébként nagyjából ugyanazokat a megfigyeléseket tették, mint Pesten. Érdekes volt a debreceni benyomás, amelyet Bánáss akkori debreceni plébános mondott el nekem, aki ugyanazokat a jelenségeket figyelte meg, mint amiket mi Pesten. Az utca hosszat zokogó emberek és a Magyarországon körmenetben először felhangzó taps a résztvevők számára egy életre élénk emléket alkotnak. Kétségtelen tény, hogy augusztus 20-ika után egy csapásra tűnt el a magyar közéletből az a közöny és félelem, ami korábban lekötözve tartotta az embereket. Egyfajta magyar pünkösdi játszódott le.

A nagyválasztmánnyal befejeződöttnek látszott az a politikai folyamat, amelynek célja Nagy Ferencnek, mint a parasztság vezérének és így a magyar demokrácia leghivatottabb vezetőjének a közvéleménnyel való elfogadtatása volt. Egyben a nagyválasztmány megnyitotta az utat arra, hogy a Kisgazdapárt céltudatosan is rálépjen arra a politikai vonalra, amelyet a kibontakozás érdekében vállalnia kellett.

(Saláta Kálmán bizalmas feljegyzéseiből, 1947.)

Emléktábla Nagy Ferenc szülőházán, Bissén

Hősi emlékmű a bissei Nagy Ferenc téren (a háttérben Nagy Ferenc szülőháza)

A bissei református templom

A bissei templom belseje

**Nagy Ferenc a parlament előtt ismerteti a köztársaságról szóló 1946: I. törvényt (1946. február 2.)
(Photo MTI)**

**Bemutkozik az új kormány. Nagy Ferenc miniszterelnöktől jobbra Rákosi Mátyás,
(1946. február 4.) (Photo MTI)**

Nagy Ferenc programbeszédét mondja (1946. február 7.) (Photo MTI)

Vajda Benő és Patrícia garden party-ján, jobbközépen Nagy Ferenc, jobbján Szegedy-Maszák Aladár volt washingtoni követünk (1974 nyarán)

Nagy Ferenc (jobbra) a szintén emigrációban élő Raúl S. Manglapus-szal, a Fülöpszigetek volt (és jövőendő) külügy-miniszterével beszélget (1979. április 6-án)

Nagy Ferenc és felesége sírja Herndonban

Emléktábla a bissei templomban (ennek mása a virginiai Herndon presbiteriánus templomban – ahol Nagy Ferenc presbiter volt – található)

Göncz Árpád köztársasági elnök felavatja Nagy Ferenc emléktábláját (1993. október 8-án). Az első sorban (balról jobbra): Kováts László, Dessewffy Gyula, Futó Dezső, Hógye Mihályné, Varga Béla, Zeőke-Szőke Pál

Nagy Ferenc emléktáblája a Független Kisgazdapárt régi székházának falán, a Kossuth Lajos utca és Semmelweis utca sarkán

A VÁLASZTÁSI GYŐZELEM

A nagyválasztmány kétségkívül jelentős győzelmet jelentett politikánknak. Ugyanakkor eléggé megnyugtatta az országos politikát is. Nagy Ferenc ellen éles támadások indultak meg a parasztsztrájk megemlézése miatt, ugyanakkor a paraszttagozat határozatai felvillanyozták a vidéki tömegeket, de a polgári tömegek is egyszerre megérezték, hogy valóban megteremtődött a kommunista párt antipólusa. Ez az új pólus aztán nagy vonzóerőt gyakorolt. A kommunista önbizalom túlságosan nagy volt ahhoz, hogy reálisan lemérjék helyzetüket. Elég merészen korai választásra határozták el magukat, erre egyébként az orosz politika is hajlott, hogy a lassan élesedő ellentétet és a nyugati vádakat a vasfüggönyről és a terrorról egy kétségtelen eredményesnek ígérkező titkos választás prezentálásával cáfolják meg.

Szeptemberben összehívták az ideiglenes nemzetgyűlést, amely nívótlan vitában (merő járatlanságból véletlenül leszavazták a miniszterelnököt!) elfogadta az új választójogi törvényt, amely nagyjában-egészében eléggé korrekt megnyilvánulást biztosított a népakaratnak. A választójogi törvény nagy hibája volt egyrészt a listás választás, másrészt a túlzottan nagyszámú képviselői hely (a 45-ben alakult nemzetgyűlésnek 421 tagja volt). A törvény elfogadása után az ideiglenes nemzetgyűlés szét is oszlott. A kommunisták ekkor egy nagyon ravasz lépést vittek keresztül: Budapesten abszolút biztosra vették helyzetüket, ezért Budapesten és környékén törvényhatósági, illetve községi választásokat rendeznek. Tildy belement ebbe. Nyilvánvalóan a kommunisták szándéka az volt, hogy az ipari területek kihoznak egy többséget s azután ezzel impresszionálják az országos választásokat, esetleg azokat el is hagyják. Mindamellet nem érezték elég biztosnak magukat, félték, hogy a szocdem párt jóval nagyobb szavazatarányhoz jut, mint ők. A szokott kommunista ködösítési módszerrel ezért elhatározták közös lista felállítását a szocdem párttal. Emögött súlyos számítási hiba volt, és az országos választáson is megsínylették ezt a döntést. Mi dupla erőhöz jutottunk, egyrészt a szociáldemokrata párt jobbszélén álló tömegek, sőt a régi szocdemek jelentős része is felhorkant a közös lista tervére, másrészt a szociáldemokrata párt belső vezetésében is rendkívüli módon kiéleződtek az ellentétek. A közös lista ezenfelül alarmírozta a polgári rétegeket és a polgári összefogást megerősítette.

Érdekes volt a kisgazdapárt felfogása a választásokat illetően. A korábban Bulgáriában és Romániában kialakult helyzet nyomán senki sem akarta elhinni, hogy tiszta választásokról szó lehet. Másrészt a budapesti választások igen előnytelen területen zajlottak le a kisgazdapárt szempontjából, így mindenki úgy látta, hogy rendkívül rossz ómenekkel indulunk az országos választások felé. A választási előkészületeket egy választási iroda intézte, élén Csornoky Viktorral, aki ezen a módon próbálta a maga befo-

lyását, amely a nagyválasztmány után nagyon megcsökkent, helyreállítani. Praktikusán a munkát azonban Bognár és Josephovich-Jékelyi intézték. A választási propagandának alapirányát azonban Varga Béla adta meg, aki rengeteg beszédet tartott és nagyon éles vonalat követett. Az írásos propaganda Gyulai Laci munkája volt. Sok érzelmi elemet hangsúlyoztak ki, amelyekre a közönség ebben az időben rendkívül érzékeny volt. A választási harcok során egyik vasárnap kommunista részről szervezett terrorcsapatok léptek fel, ez azonban nagy hibának bizonyult és a kommunista párt hirtelen leállította. A választások során nagy előnyükre szolgált az óriási arányú propaganda. Minden utcasarokon üvöltötték a kommunista és szociáldemokrata párt programját. Rengeteg röpcédulát szórtak, stb. Ez ... a tömegekben nagy elutasítást váltott ki. A tömegek ösztönösen megéreztek, hogy az az erő, amelyik ennyi anyagi felett rendelkezik, nem lehet magyar.

Jejemző volt Tildy álláspontja, aki kijelentette, hogy 25 százalékkal többet semmi körülmények között sem kapunk és rettenetes lenne, ha többséget kapnánk. Ezt hangoztatta még a választási éjjelen is és a többség hatására inkább megrettentnek, mint örvendezőnek látszott. Az abszolút többség kétségkívül meglepetés volt. A fővárosi hagyományokkal nem rendelkező párt erre igazán nem számított. A meglepetés még nagyobb volt a kommunista pártban. Ahol még a szavazatszámolás alatt is abszolút többséget vártak! A választást követő napon óriási spontán tüntetések zajlottak le. Pesten hatalmas tömegek zárt rendben himnuszot énekeltek és a kisgazdapárti épületeket és minisztériumokat felkeresve, különösen a városházát, zajos rögtönzött gyűléseken üdvözölték az eredményt. A választások visszhangja a világsajtóban is óriási volt. De a munkáspártokban sem maradt a dolog visszhang nélkül. Szakasits nagyon súlyos presztízsvesztést szenvedett, s a munkáspártok nagyon bizonytalanná váltak. A hangulat helyreállítására válaszul tüntetéseket szerveztek a kommunisták igen erőszakos modorban. A tüntetések mellett sor került egy nagyon lényeges lépésre, amely a gazdasági helyzet gyökeres alászását jelentette: a szakszervezet Kossa irányításával sztrájkok és bérharcok rendezését kezdte. Ez egyszerre meglökte az inflációs hullámot.

Ezek a jelenségek kétségtelenül előrevetették a kommunista politika terveit egy többségi polgári kormány esetére. Tildy, mint már mondtam, valósággal megrettent a jó eredménytől. Ennek a megrettenésnek oka a következő volt:

Tildy a pártban sohasem szerették túlságosan, az év eleje óta helyzete egyre nehezebb lett. Már február–márciusban mindent elkövetett, hogy ne alakuljon egy erős párt-szervezet, amely a pártvezért ellensúlyozhassa. Utóbb bizonyos mértékig eltúrta a pesti párt-szervezet erősítését, mert ez az isteníttet vő hűségese vezetése alatt állott. A nagyválasztmány meggyőzte arról, hogy helyzete a pártban nagyon súlyos és a nagyválasztmány után Kovács Béla fokozódó bekapcsolásával az országos szervezetet megerősítettük és a pesti szervezet által addig uzurpált hatásköröket fokozatosan az országos szervezet vette kézbe. Emellett Nagy Ferenc és Kovács Béla módszeresen rohamozták Viktort és Viktor eltávolítását kívánták. A Tildy és köztem ekkor uralkodó feszültséget jellemzi, hogy Tildy milyen erővel igyekezett Viktorral párhuzamosan engem is eltávolítani. Ekkor kaptak lábra a hírek, hogy én Juliskát feleségül akarom venni. Másrészt Tildy majdnem minden beszélgetésnél mondott valami rágalmat velem kapcsolatban Nagy Ferencnek, amiket ő szorgalmasan visszakérdezett tőlem. Tildy tisztán látta, hogy Viktor kiválása után Nagy Ferencék pozíciója a párt-szervezettel együtt az ő befolyását olyan mértékben korlátozni fogja, hogy praktikusán a pártvezér kikapcsolásáról lehet majd beszélni. Ezt mindenképp ellensúlyozni akarta. Világos volt, hogy ameddig koalíció áll fenn, Tildyre szükség lesz, annál is inkább, mert ő volt az összes kisgazda vezetők közül az, aki a legjobb viszonyt tartotta a többi pártokkal. Tildy tehát megpróbálta, hogyan lehetne úr a kisgazdapárt fölött a többi pártok vállán állva.

Ezt a helyzetet kellő időben felismertük és igyekeztünk Nagy Ferencben tudatosítani. Sajnos, itt kellett befolyásunk korlátait felismerni. Nagy Ferenc súlyos lelki problémákkal küzdött, önbizalma nem volt meg kellő mértékben... Amellett nem tudott határozott lépést tenni Tildyvel szemben, akivel annyi éven keresztül együttműködött a pártban, és akivel a pártot akkor építette, amikor ez nagy nehézségekkel járt. Másrészt azt hitte, hogy a pártban lévő öreg intellektuellek ellen szüksége van Tildyre.

Ezzel a kérdéssel kapcsolatosan nagyon emlékezetes vitáink voltak négy szemközt. Bár Tildy... bizonytalan anyagi módszerei sem voltak ismeretlenek előtte, nem tudta elhatározni magát döntő lépésekre. Kétségkívül befolyásunk súlyos korlátra talált itt. Emellett nagy nehézségeink voltak ebben az időben az újjáépítési minisztériumbeli klikk értelmetlen és ostoba önzése miatt, ezek szemmel láthatólag személyi pozícióikat féltették.

Tildy határozottan nyúlt a kérdés megoldásához. Az elkövetkezendő két hét eseményei nagyon nehezen deríthetők fel. Ezért bizonyos mértékig mozaikszerűen mondom el őket. A választás után egy héttel izgatott érdeklődés jött hozzám Sopronból Hám Tibortól, mi igaz [abból], hogy valami közös lista terv van a koalíciós pártok között. Aznap délelőtt értesültem, hogy Csornoky saját szakállára elment a városházára és Vas Zoltánnal beszélgetve a városházán kialakult új helyzetről felvetette a közös lista kérdését is. Ezt Kovács Bélával közöltem, aki igen drasztikus választ adott azzal kapcsolatban, hogy mi mindent kellene Csornoky Viktorral csinálni, de egyben hozzátette, hogy azért ő nem fél, mert ő abszolút világosan kijelenti, hogy közös lista pedig nem lesz. Ezek után a folyton feszülő politikai és gazdasági helyzet miatt az egyik tárgyalás a másikat érte. Egyik nap sürgősen akartam Nagy Ferencsel beszélni a minisztériumban és kerestem 8-kor, 9-kor, a legkülönbözőbb órákban, de nem volt bent található. Erre aggodva felhívtam a lakásán. Ott azt mondták, hogy előző este ment el politikai tárgyalásra Tildyhez és nem érkezett vissza. Aznap délelőtt nem is jött be a minisztériumba. Ez egy keddi nap volt emlékezetem szerint... Én kettőkor bementem a pártba megtudni, mi újság van és a kapuban értesültem, hogy orosz nyomásra tárgyalások folynak a koalíciós pártok közös listájáról, és pedig olyan értelemben, hogy ezen a közös listán a kisgazdapárt 48 százalékot, a két munkáspárt ugyancsak 48 százalékot kapna, a többi százalékon kispártok osztoznának. A megegyezés elvben megvan, a százalékon folyik csak a vita. Vorosilov személyesen avatkozott a tárgyalásokba. Elképzelhető lelkiállapotban voltam, be se mentem a pártba, hanem odaszólitottam az éppen közeledő Szabó Tamást, közöltem vele részletesen a helyzetet és megkértem, hogy azonnal menjen el az angol és az amerikai követségre és a követeket informálja. Egy órán belül mind a két követ részletesen tájékozva volt a dolgokról... Szent-Iványi, Arany Bálint és én felkerestük Kovács Bélát... Kovács Bélával egy pár szót tudtunk csak beszélni, mert elmenőben volt. Rendkívül ideges és ingerült hangon elutasította a részletes tárgyalást és kijelentette, hogy képtelen bármit is csinálni. A maga részéről inkább lemond és hazamegy, de ezt a dolgot nem csinálja végig. Szent-Iványi Bárczyval és Bánással lépett érintkezésbe a diplomáciai vonalak és az egyház megmozgatása céljából. Én bementem a pártba, ahol elég sokan és izgatottan tárgyalták az eseményeket. Itt céltudatosan fűtöttük a hangulatot, amire éppen sok szükség nem volt, mert a Vásáryak épp elég hangulatot csináltak. A hangulat feszültségét drámai mértékben növelte Valentiny Gusztáv és Simon szocdem kultuszállamtitkár megérkezése, akik beszámoltak róla, hogy azért jöttek, mert az ő pártjuk még nem járult hozzá a közös listához s közös állásfoglalásra akarják rábírní a kisgazdapártot. Erre küldöttséget küldtünk Tildyhez, hogy ezek kísérik Valentinyt oda, ahol a politikai bizottság ülésezett. Tildy – Zsarnay elbeszélése szerint – ragyogó arccal ült és Nagy Ferencsel és másokkal beszélgetett, mikor megérkeztek. A küldöttséget rendkívül ingerült és udvariatlan hangon tájékoztatta arról, hogy a

küldöttség érvei őt már nem érdeklik, mert ők már megegyeztek és ez a megegyezés jó. Képzelték, milyen ingerülten és letörtten jött vissza a küldöttség.

Ezek után a következő reggel 8-ra jöttünk a pártba Nagy Ferenc kérésére. Egy darabig vártunk Nagy Ferencékre. Közben a hangulat meglehetősen fűtött volt, néhány megjegyzést én is tettem, amik később sok nehézséget okoztak a Tildyvel való viszonyomban. (Különösen az alábbi fáj: „Engedni vagy nem engedni a nyomásnak, ez olyan kérdés, amiben jó, ha az ember a jövőbe néz. Bárdossy is csak nyomásnak engedett és ezért ül most a Zeneakadémián.”) Szabó Tamás rendkívül izgatottan számolt be arról, hogy milyen konsternációt keltett a dolog a követségeken és hogy feltétlenül kellene valamit csinálni. Amikor Nagy Ferenc és Kovács Béla beléptek a terembe, mind a ketten a legélesebben megtámadtuk őket. Kovács Béla, akiben némi nyomok éltek az idősebbik Wesselényi indulatosságából, odalépett hozzám, megrázott és rám ordított: „Dehát mit csináljunk.” Erre azt válaszoltam, „elhiszem, hogy nagyon súlyos okok szólhatnak emellett, hogy egy ilyen lépést megtegyen az ember, de a hogyanon sok függ, menjetek el a követekhez és osszátok meg a felelősséget”.

Tamás rohant Schoenfeldhez, vele 11 órára beszélték meg a találkozót. Nagy Ferenc pedig megkért engem, hogy csináljam meg a megbeszélés gondolatmenetét. Ennek a lényege a következő volt: Mindenekelőtt tájékoztatás a helyzetről, másodsorban annak a megállapítása, hogy az így létrejövő közös lista a népakarat meghamisítása. Mi csak a nagy nyomásra való tekintettel fogadjuk el. Helyeslik-e az angolszász kormányok ezt a lépést, és amennyiben nem helyeslik, milyen diplomáciai, gazdasági és propagandasegítségét óhajtanak nyújtani, továbbá annak leszögezése, hogy hathatós segítség nélkül a magyar nép nincs abban a helyzetben, hogy ellenálljon, hanem kénytelen az erőszaknak engedni.

A Schoenfelddel való találkozóról Nagy Ferenc és Varga Béla nem túl optimistán jöttek haza. Schoenfeld meghallgatta a dolgokat, hangsúlyozta, hogy nem tartja demokratikusnak, ami történt, de állást csak a saját személyében tudott foglalni, ígérte, hogy estére közli a külügyi hivatal álláspontját. Gascoigne csak este hétre kérette az urakat, mert mint közölte, ő a Foreign Office állásfoglalása alapján akar tárgyalni. Tamás hozzátette, Gascoigne mint egy fúria viselkedik és az a véleménye, hogy döntően befolyásolni fogja az ügyek alakulását. Nagy Ferivel ezek után összeültünk a dolgozósobájában. Elmondotta, hogy kénytelen hozzájárulni a döntéshez, mert Vorosilov személyesen három ízben presszionálta és ezek során odáig ment el, hogy a következőket mondta: „Félek, ha ez a megegyezés nem jön létre, a polgárháború elkerülhetetlen lesz.” ... Magam is be kellett hogy lássam, hogy ez a hozzájárulás ilyen körülmények között érhető volt, mindamelllett bíztunk benne – Nagy Ferenc ekkor még nem –, hogy akciónk visszavonulásra készíti az oroszokat.

Este 7-kor Gascoigne Bevin utasítására a leghatározottabb tiltakozást jelentette be a döntés ellen és a legmesszebbmenő támogatást helyezte kilátásba, úgy hogy Nagy Ferencék egész más lelkiállapotban távoztak. Közben Schoenfeldék is kedvező állásfoglalást kaptak Washingtonból.

Éjjel újabb tárgyalás kezdődött Tildy Zoltánnál és ekkor Kovács Béla nyomására és támogatásával Nagy Ferenc megdöntötte a határozatot. Tildy Kovács Béla elbeszélése szerint már majdnem sírva rimázkodott, hogy tartsanak ki a megegyezés mellett. Nagy Ferenc formulája a következő volt: Ő a pártvezetőség által kötött megegyezést tudomásul veszi. De mint pártelnök, a határozatot annak nagy horderejére való tekintettel csak akkor tartja érvénybe léphetőnek, ha azt a nagyválasztmány is elfogadja. Ezért összehívja a nagyválasztmányt. Kora reggel a pártban a párt államtitkárai, miniszterei, intézőbizottsági és egyéb vezetőségi tagjainak mintegy 40–50 főnyi gyülekezete előtt halotti csendben hirdette ki a döntést. Nagy Ferenc az arcokon nagy megindulás nyomait lát-

hatta. Mindamellet a döntés nem volt könnyű, mert minden élesen látó tudta, hogy első ízben húztunk ujjat az oroszokkal.

Ez a döntés a közös listát el is temette. A kommunisták maguk táncoltak vissza. Sajnos egy tekintetben nem lehetett visszatáncolni. A megállapodásnak azt a részét, hogy a választás után fenntartják a koalíciós kormányzást, érvényben kellett tartani. Ez utóbb súlyos hibának bizonyult. Meg kell azonban érteni, hogy az előzők mellett ez az engedmény nem is látszott túl nagyinak. [Nem látszott túl nagyinak a mellett a súlyos nyomás mellett sem,] amelyet az oroszok kifejtettek. Vorosilov félreérthetetlen atyai jó tanácsain kívül a tárgyalások legizgalmasabb csúcspontján hirtelen megjelent egy tábornok a közellátási minisztériumban és az orosz csapatok ellátására, amely a fegyverszüneti szerződés értelmében vitán felül Magyarországot terhelte, olyan mennyiségű élelmiszerszolgáltatást követelt, amely a szakértők nézete szerint az egész ellátatlan lakosság részére rendelkezésre álló élelmiszermennyiséget igénybe vette volna.

A nagyválasztmány összehívásának közzététele után Nagy Ferenc vidékre utazott, hogy semmi módon ne tudják még egyszer megközelíteni. A munkáspártok megértették a nagyválasztmányban rejlő fenyegetést és maguk léptek vissza a közös lista erőszakolásától. Az oroszok pedig a nyugati hatalmak erőteljes fellépésére és világszerte folyó propagandájának hatására leghelyesebbnek vélték, ha jó arcot vágnak a keserű helyzethez. Így került sor a választásokra, melyek kisebb, de jelentéktelennek minősíthető helyi túlkapasztól eltekintve – ezek az eredményt semmiféle szempontból nem befolyásolták – teljesen tisztán és szabadon folytak le. Az eredmény 57 százalék volt a kisgazdapárt javára, a kommunista párt és a szocdem párt 17–17 százalékot kaptak. Igen kínos meglepetésként a parasztpárt elég jól végzett és ezzel a kommunista párt kezében az agrárszektor egy zavaró vonala továbbra is megmaradt. A polgári demokrata párt a maga két mandátumával teljesen jelentéktelenné vált.

... Az a társadalmi összefogás, amelyet létre akartunk hozni, szilárd formában létre is jött és politikai síkon első gyümölcsként meghozta a polgári irányzat abszolút többségét. Az ország szellemi erejének igen jelentékeny része állt ennek az abszolút többségnek a rendelkezésére, s az ország lakosságának a választások százalékain túlmenőleg igen nagy része rokonszenvvel kísérte ezt a kormánytöbbséget. Nem hiányzott az egyházak támogatása sem...

(Saláta Kálmán bizalmas feljegyzéseiből, 1947)

AZ 1945-ÖS VÁLASZTÁSOK

Nyolc évvel ezelőtt, közvetlenül a választások után ezt írta Magyarországról a „Times”: „A választások jelentősége abban van, hogy Magyarország újabb történetében most első ízben a szavazás szabad volt. Eredménye igazolta a magyar kormányzat demokráciaként való elismerését a nyugati hatalmak részéről.” A „New York Times” vezércikkének „Demokrácia Magyarországon” címet adta.

„Az eredmény – írta a „New York Times” – hármassal győzelme volt a demokráciának. A magyarok, legyőzött, háborús pusztítások után a orosz megszállás alatt mégis az első szabad választást rendezték Délkelet-Európában a háború óta és az első valóban szabad választást történelmük során. Ugyanekkor egy többpártrendszer mellett, mely átka lett a kontinentális Európa demokráciáinak, elegendő egységet és politikai érettséget tanúsítottak s a döntő többséget egy pártnak adták, miáltal világosan kijelölték az utat a nemzet számára. Végül ezt a többséget a demokratikus kisgazdapártnak adták és félretolták mind a jobboldaliakat, akik az országot egy félig-feudális rezsim alatt tartották, mind a kommunistákat, akiknek terrorhullámára Kún Béla alatt ma is élénken emlékeznek a magyarok.

Az elismerés elsősorban a magyar népet illeti, mely mind bátorságáról, mind szabadságszeretetéről a legsúlyosabb körülmények között tett tanúságot.

A kisgazdák abszolút többsége ellenére is az új kormány koalíciós kormány lesz, ahogy azt az orosz parancsnok javasolta. Azonban, ha csak nem akadályozzák meg benne, a kisgazdapárt fogja dominálni a politikát. S ezt a politikát az összes demokráciák támogatják. Ha a kisgazdákat hagyják, hogy politikájukat gyakorlatilag is megvalósíthassák –, Európának legnyugtalanabb vidékén a demokrácia fellegetvárát fogják felépíteni, mely lelkesítheti mindazokat, akik a környező országokban a demokráciáért harcolnak.”

Talán először a reformkor s a szabadságharc óta Magyarország ismét egy nyelven beszélt a Nyugattal. A szerencsés körülmények összejárása, valamint a magyar nép szívós kitartása és mértéktartó józansága lehetővé tette, hogy a magyarság hangját a Nyugat is meghallhassa s tucatszámú fontosabbnak tartott problémája között is felfigyeljen rá.

Csak pár évi viszonylagos szabadság adatott népünknek s ezt a rövid kegyelmi időt ki tudta használni, hogy egyszerre az európai fejlődés első vonalába lendüljön. A nyelv, amelyen a magyarság a választások szimbólumán át szólott, olyan világos, olyan egyértelmű volt és annyira egyezett az egész demokratikus világrend gondolkodásmódjával s értékrendszerével, hogy a győztes Nyugat egyszerre elfeledte, hogy Magyarország a leggyűlöltebb ellenség mellett a végsőkig kitartott, hogy joggal vagy jogtalanul feudálisnak nevezett, de mindenképpen ellenszenvvel kísért rendszer volt benne uralmon törté-

nelme utolsó szakaszán, és minden fenntartás nélkül sorolta be a szerinte legmagasabb életformájú politikai rendszerek, a nyugati demokráciák közé, sőt példaképnek állította szomszédai, tehát a volt kisantantállamok elé is.

I.

A nemzetközi háttér 1945-ben

1945 nyarán az amerikai hadsereg még Európában állt, így az amerikai kormány egész más hangon tárgyalhatott a Szovjettel. Sőt az új angol munkáspárti kormány is igen erélyesen avatkozott be a délkelet-európai ügyekbe. Wilson tábornok, a közös angolszász vezérkar brit megbízottja még szeptember végén is nyilatkozatban emelt óvást – a szovjet terjeszkedési tervekre tekintettel – az ellen, hogy Európában vagy a világ más helyén visszavonják a megszálló amerikai erőket.

Augusztus és szeptember folyamán amerikai és angol tényezők félreérthetetlen nyilatkozatokban szögezték le álláspontjukat a délkelet-európai államokban tartandó szabad választások kérdésében. Truman elnök hangsúlyozta, hogy Magyarország, Románia és Bulgária egy hatalom érdekkörébe sem tartozik, a New York-i rádió pedig megálapította, hogy az USA, Anglia és a Szovjetunió együttesen vállal felelősséget azért, hogy Magyarországon és mindazokban az országokban, „amelyek a támadó háború elveit tették magukévá”, valóban demokratikus államrendszer szülessék.

Bevin híres augusztus 20-i beszédében kijelentette, hogy a három ország kormánya nem képviseli a nép többségét, majd pár nap múlva hangsúlyozta, hogy az ezekkel az országokkal való diplomáciai kapcsolat a választások tisztaságától függ.

Attlee arról beszélt, hogy Angliának kötelezettségei vannak Délkelet-Európában: az angol kormány törekvése oly kormányok létrehozását segíteni, melyek a közvélemény óhaján alapszanak. „Anglia és az USA nincsenek abban a helyzetben – mondta a londoni rádió szeptember közepén –, hogy elismerhesse Magyarország, Románia és Bulgária jelenlegi kormányát.”

Az angol-amerikai érdeklődés Délkelet-Európa iránt oly nagy volt, hogy Bulgáriában a Petkov-féle parasztpárt visszalépése után a két hatalom elhalasztotta a választásokat, amihez kénytelen-kelletlen a Szovjetunió is hozzájárult.

Szeptember végén az amerikai külügyminiszter hivatalosan bejelentette, hogy az Egyesült Államok kész elismerni a magyar kormányt, miután Magyarország elfogadta az amerikai feltételeket az „abszolút szabad választásokra” vonatkozólag.

Nem sokkal később a „Times” megírta, hogy a brit kormány valószínűleg követni fogja az amerikai lépést. Ezek után a Szovjetunió sietett bejelenteni, hogy a magyar kormánnyal fel kívánja venni a diplomáciai kapcsolatokat.

II.

A budapesti választások

Az angolszász hatalmaknak 1945 nyarán – az akkor még Európában álló hatalmas amerikai haderőre támaszkodva – sikerült az oroszokat rábírní a Jaltai Deklaráció érvényesítésére. Bulgária esetében úgy, hogy megakadályozták a választást, mely a Petkov-féle parasztpárt részvétele nélkül zajlott volna le, Magyarországon pedig a szabad választások kikényszerítésével.

Moszkvát azonban még másvalami is engedékennyé tette: Rákosiék ravasz és sikeresnek ígérkező stratégiát dolgoztak ki a választások lebonyolítására. Tervük a követ-

kezdő volt: Budapesten kell megtartani először a községi választásokat. A szociáldemokratákat rá kell venni a kapcsolt lista elfogadására a kommunistákkal. Budapest túlnyomólag proletár népe minden bizonnyal a munkáspártoknak fogja adni az abszolút többséget, hisz a kisgazdapárt agrárpárt, melynek Budapesten – úgy gondolták – nincs talaja, különösen a parasztság sztrájkjogának bejelentése után, a többi polgári párt pedig (Polgári Demokrata Párt, Radikális Párt) szervezetlen s aránylag jelentéktelen.

Ha aztán a munkáspárti többség szabad választás alapján létrejött, az országos választásokat könnyebb elhalasztani, vagy a kisgazdákat közös listára kényszeríteni, esetleg akár az eredmények meghamisításával biztosítani ott is a munkáspárti plusz parasztpárti többséget. A budapesti választás azonban nyugodtan lehet tiszta.

Az első két lépés simán ment: október 7-re kiírták a budapesti választásokat s azokon a két munkáspárt közösen állított jelölteket. További elképzeléseikben azonban csatlódnok kellett. Hiába jelentették be az összes hadifoglyok közeli hazatérését, hiába hirdette Rákosi, hogy a kommunisták „magyar talajból sarjadó magyar demokráciát” akarnak, Révai pedig, hogy szerintük „Magyarországnak magyar nemzeti hagyományokon alapuló parlamentáris demokráciára van szüksége”, a földreformra is hiába hivatkoztak, mint kommunista vívmányra, hiába írtak vezércikket „A hívó szavazata”-ra pályázva, s hiába jelentették be közvetlenül a választás előtt óriási szalagcímekben, hogy a „Szovjetunió lemond az idei gabonaszállítmányokról” s hogy „megérkezett az első pamutszállítmány a Szovjetunióból” – a magyar nép átlátott a szítán és másképp döntött.

A kisgazdapárt nyártól, főleg a szentistváni nagyválasztmánytól kezdve, ahol Tildy helyére Nagy Ferencet választották meg pártelnöknek s Kovács Bélát főtitkárnak, végig offenzívában küzdött, a baloldali pártokat védekezésre kényszerítve, anélkül azonban hogy törésre engedte volna vinni a dolgokat.

A kommunista sajtó hangja mutatta legjobban, hogy a baloldal valóban defenzívába szorult. A „Szabad Nép” pl. azt írja szeptember 2-án: „A parasztsztrájk vagy egyszerűen értelmetlenség vagy annál sokkal rosszabb... A munkásság is alkalmazza a sztrájk veszélyes fegyverét, de csak forradalmi időkben, amikor arról van szó, hogy a régi politikai rendszert megbuktassuk. De kérjük: a magyar demokráciát akarja Nagy Ferenc megbuktatni?”

Egy későbbi „Szabad Nép”-vezércikk írja: „Úgy látszik a kisgazdapártban megirigyelték Görögország sorsát. Úgy látszik, tetszik nekik a görög polgárháború... Mi a belső békét, nemzeti egységet, demokratikus konszolidációt akarunk. A kisgazdapárt jobbszárnya nem ezt akarja. Hát mit akar? Talán megszállási zónákra szeretné szagatni Magyarországot? Hát valóban jobban gyűlölik a népi demokráciát, mint amennyire szeretik a hazát?” A veszprémi kisgazdapárti főispán ezt mondta: – írja ugyancsak a „Szabad Nép” – „Ha olyanok jönnek a faluba, akik a kommunista pártba akarnak benneteket beléptetni, furkósbottal verjétek őket agyon. Ha a kommunista párt nyeri meg a választásokat, megsemmisíti a földreformot és bevezeti a kolhozrendszert.” „Ezeket az aljas rágalmatokat nem fogjuk tűrni! Ezt vegyétek tudomásul.” – teszi hozzá a lap.

Szeptember 27-én pedig így háborog a Kommunista Párt hivatalos lapja: „Nemzeti színnel szalaggal átütött plakátjain közli a kisgazdapárt a munkásokkal, »amilyen elszántsággal harcolt a diktatúra ellen, ugyanolyan elszántsággal küzd a terror ellen«. Röpiratokat is adott ki a kisgazdapárt, felhívást a magyar munkássághoz, amelyben arra hivatkozik, hogy bizonyos jelek arra vallanak, hogy a múlt fasiszta módszerei felütik a fejüket. Kiról beszél a kisgazdapárt, amikor a múlt fasiszta módszereinek visszatérését emlegeti?” A kommunisták még a saját befolyásuk alatt álló népbíróságok működését is kifogásolják: „A budapesti Népbíróság kiadta a múlt hét hónap munkájának statisztikát.”

tikáját. Az adatok megdöbbentők. Mindössze 690 esetben hoztak ítéletet s 306 vádlottat felmentettek. 50 halálos ítélet közül csak 20-at hajtottak végre. . . Szabotázszerű ez a lassúság. Nem tűrhetjük, hogy a Népbíróság olyan bészámolót nyújthasson be munkájáról, amely vádiratnak is megfelel – önmaga ellen.” (Vezércikk a „Szabad Nép”-ben, szeptember 6-án.)

A kisgazdapárt viszont elszántán és szilárdan halad előre. A nagyválasztmány ülésén, melyet Szent István napján tartott meg, széleskörű demokratikus programot fogad el a párt s kimondja a parasztság sztrájkjogát. A párt külügyi bizottsága állást foglal az etnikai határok mellett, tiltakozik a szlovákiai magyarüldözések ellen s népszavazást követel a szomszédállamok magyarlakta területein. Ha a kommunisták kisgazdapárti gyűléseket zavarnak meg, olyan erővel lép fel, hogy a Kommunista Párt kénytelen nyilvános elégtételt adni. Íme egy idézet, mely jól jellemzi a kisgazdapárti sajtó erőyes hangját: „A »Szabad Nép« minősíthetetlen hangon intéz támadást ellenünk – írja a „Kis Újság” – de a »Szabad Nép« is elismeri, hogy vannak túlkapások. A kisgazdapárt sem megfélemlítést, sem terrort nem tűr el a tekintetben, hogy a demokratikus választások tisztaságáért síkra szálljon.”

A kisgazdapárti gyűléseken a szónokok Varga Béla vezetésével olyan bátran és világosan foglalnak állást a tiszta demokrácia mellett, hogy Budapest lakosságában az orosz megszállás borzalmai óta alig felengedő nyomottság és bizonytalanság érzése fokozatosan átalakul bizakodó hangulattá, majd bátor kiállássá.

„Szabad nép a független hazában”, „Legyen egyszer vége ebben az országban az erőszaknak, gyűlöletnek”, „A lélek pártja vagyunk az anyaggal szemben”, „Politikamentes közigazgatást kívánunk”, „Mi nem kívánjuk vissza az egy párt, egy vezér elvét”, „Legyen vége a törpék lázadásának az igazi magyarok ellen” – ezeket s ehhez hasonló gondolatokat szolgáló politikát hirdetett a kisgazdapárt hétről-hétre budapesti nagygyűlésein óriási tömegek előtt. A párt plakátjain pedig megjelent a derűs kék ég hátterével az imakönyv és a szőlő kenyérrrel.

Közvetlenül a választások előtt Budapest utcáit milliós példányszámban borította el a következő szövegű röpcédula:

„Ha azt akarjátok, hogy a dicsőséges Vörös Hadsereg továbbra is Magyarországon maradjon, szavazzatok a Kommunista Pártra!” (Emiatt kínozták meg borzalmas módon másfél évvel később az NKVD pribékjei Gyulai Lászlót, a kisgazdapárt propaganda-vezetőjét. . .)

Így érkezett el október 7., a budapesti választások napja.

A választás szabadon, rendben folyt s a magyar főváros proletár többsége leszavazott a kisgazdapárttal. A végleges eredmények ezek voltak:

Kisgazdapárt (121)	295 187	Munkáspártok (103)	249 711
Polgári Demokr. Párt (9)	22 392	Nemz. Parasztp. (5)	11 741
Radikális Párt (2)	5 013		

(Összesen 240 mandátum, 584 044 szavazat)

III.

Amikor polgárháború fenyegette Magyarországot

A budapesti választások eredménye halálos csapást mért a kommunista tervekre. Rákosi Mátyás nagy fejmosást kapott Vorosilovtól. . . Kis időre el is veszítették a kommunisták az idegeiket. Már a „Szabad Nép” másnapi vezércikke is erre mutatott. „A kisgazdapárt vezetői kitartanak amellett, hogy a budapesti választásokon a demokrácia győzött – írja a Kommunista Párt hivatalos orgánuma – Nem látják azt, amit a vak is lát:

a kiszegzapárt a reakció faltörő kosává, gyülekeztető helyévé lett! Pedig nehéz feltételezni, hogy a vezetők nem tudják, amit a párt propagandafőnöke, Gyulai úr a választások előtt művelt... Elég volt abból a kétszínűségből, hogy egy kormánypárt büntetlenül ellenzéki demagógiát folytathasson. Ha az urak nem hajlandók, mi felvesszük a harcot az előretört reakcióval. Készülünk a revánsra november 4-én!”

A nem-kommunista tömegek viszont az eredményen fellelkesedve a nemzeti zászlók alatt vonultak fel a városházára – ami a végtelenségig felbosszantotta a kommunistákat, akik az utcát a saját birtokuknak tekintik.

„Reakció az utcán! – hördült fel a „Szabad Nép” – Vakmerő és arcátlan tüntetést rendezett a reakció a városházán. A gyűlevész tömeg bevonult a városháza udvarára. Ekkor kezdődött a minősíthetetlen és felelőtlen ordítózás. Percekig mocskolták a felszabadító hadsereget. »Magyar városházát akarunk!« – üvöltötte a kórus ezután... Ezek elé lépett Kóvágó József alpolgármester. Egy szava sem volt, hogy megvédje Budapest jelenlegi polgármesterét.” (A „jelenlegi” polgármester egyébként, aki nem más volt, mint Vas Zoltán, pár héttel később kénytelen volt átadni székét a kiszegzapárti Kóvágónak.)

„A reakció korán örült a feltámadásnak – írta a vörös lap egy másik cikkében –, estére ezrekre menő munkástömeg öntötte el a főútvonalakat és megmutatta, hogy az utcát nem engedi át a fasiszta bandáknak.” A Rákóczi úton és a Kossuth Lajos utcán valóban nagy tömeg vonult fel s öklét rázva ütemesen ordította: „Bursuj-negyed, jaj lesz neked!” Az Apponyi téren [ma Ferenciek tere] Vas Zoltán az autója tetejéről lázította őket. Már-már a kiszegzapárt központjának megrohanására került a sor, amikor az oroszok, akiknek nem volt érdekük e pillanatban a rend felborítása, közbeléptek s a tömeget hazaparancsolták.

Moszkva és magyarországi megbízottai azonban hamarosan felocsúdtak a meglepetésből. Vorosilov közölte a kiszegzapárt vezetőivel, hogy ajánlatosnak tartaná a választási harc kikerülése céljából a közös lista elfogadását, melyen a kiszegzapártnak 47,5 százalékot biztosítanának, többet, mint a két munkáspártnak együtt. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke azt is világossá tette előttük, hogy ha nem mennek bele a választási harcra kerül sor, ez polgárháborús jelleget is ölthet.

Valóban, a karmester beintésére megkezdődött a koncert. „Sztrájkokkal felelt a munkásság a kiéheztetés politikájára!” – ordította másnap a „Szabad Nép” szalagcíme. „Ha ez így megy tovább – lázított maga a cikk –, akkor nincs erő, amely meg fogja tudni akadályozni a munkásság elkeseredésének még komolyabb kitörését.”

„Magyarország városait ismét az ostromlott vár sorsa fenyegeti. 3-4 napra van kenyérünk” – mondta Vas Zoltán a miniszterelnöknek egy 200 főnyi munkásküldöttség élén. „Csorba esett hírnevünkön – lépett be egy újabb szólam –, az ellenállhatatlan balra lendülés-világjelenség. Ami a fővárosi lakosság demokratikus fejlődését illeti, elmaradtunk a külföld mögött. A felszabadulás hónapjainak biztató eredményei után Budapest polgárságának magatartása csorbát ütött nemzetközi hírnevünkön.” Végül megszólalt Moszkva hangja is: „A demokrácia által nyújtott lehetőségeket kihasználva, a magyar reakció előretörést kísérelt meg. A Független Kiszegzapártra esett a választás.”

Azonban az ellenakció sem maradt el. Az orosz „ajánlat” híre villámgyorsan terjedt el a nép körében, a nyugati rádiók még aznap este éles hangon támadták az antidemokratikus tervet. A válság egyre nagyobb méreteket öltött. A kiszegzapárt el volt szánva rá, hogy mindent elkövet a demokratikus választások megtartása érdekében, de mi lesz, ha valóban polgárháborúra kerül sor? Hisz a közművek, villany, gáz, közlekedés a munkáspártok kezén van. Budapestet 4-5 nap alatt ki lehet éheztetni. S mi lesz, ha polgárháború ugyan nem következik, de a választásokat sem lehet megtartani?

Ebben a légkörben, kb. tíz napos pattanásig feszült helyzet után, Nagy Ferenc bejelentette a pártnak a pártvezetőség határozatát: október 23-ra összehívják a párt országos nagyválasztmányát, hogy döntsön a közös lista kérdésében! Ekkor még így írt a „Kis Újság”, a kisgazdapárt lapja: „A budapesti választások bizonyos mértékig feszültté tették a belpolitikai helyzetet. Az új helyzet következtében szükségessé vált a komoly és átfogó politikai kérdések új rendezése. A helyzet nehéz és kényes.” Pár nap múlva viszont óriási betűkkel jelenthette be: „Megtartják a választásokat!”

IV.

A magyar nép elutasítja a kommunizmust

Október 23-án ült össze a nagyválasztmány. „Az igazi demokráciának legszebb példáját adja a mai napon a kisgazdapárt – írta a „Kis Újság” –, amikor a vezetőség a belpolitikai helyzet mostani nehéz kérdéseit nyíltan a párt országos nagyválasztmánya elé tárja és e kérdésekben szavazáson alapuló döntést kér a nagyválasztmánytól.” Világos volt, hogy a magyar népnek ez a választáson alapuló testülete a közös lista ellen fog állást foglalni, így a nyílt vereség kikerülése céljából a baloldal már előző nap meghátrált és – miközben a koalíciós kormányzás további fenntartását, mely mindenütt (Nyugaton is) a nyugati hatalmak kívánságát is kifejezte, a kisgazdák is elfogadták – belement a különlistás választások megtartásába. Azonban más is történt . . .

Az angolszász hatalmak nem csak rádiók útján ítélték el az orosz beavatkozást, hanem közvetlenül is megerősítették a nem-kommunista pártok ellenállását a beavatkozással szemben. Diplomáciai megbízottaik kijelentették, hogy egy közöslistás választást nem lehet a Jaltai Nyilatkozat követelményeinek megfelelő szabad választásoknak tekinteni.

Hogy milyen komoly érdeklődést tanúsítottak az angolszász hatalmak a magyar választás kérdése iránt, abból is látható, hogy még a választás előtt Bevin angol külügyminiszter az alsóházban kijelentette: „A brit kormány örömmel üdvözli a magyar politikai pártoknak azt az elhatározását, hogy az országos választásokat az eredeti terveknek megfelelően külön listákkal tartják meg. Mihelyt bebizonyosodik, hogy a választásokat tiszta eszközökkel folytatják le, a brit kormány fontolóra veszi a magyar kormány elismerésének kérdését.”

Október végén már teljes erővel folyt a választási küzdelem. A Kommunista Párt rengeteg autóval, pénzzel, szervezetek seregével vetette bele magát, míg a kisgazdapártnak mindössze nyolc autó és kevés pénz állt rendelkezésére. Viszont a kommunisták nagyarányú tevékenysége részben visszafelé sült el. A választó gyanúját, hogy az oroszok pénzzel is támogatják őket, bizonyossággá tette.

A kisgazdapárt vezetői az ország számos helyén tartottak beszédeket. Kovács Béla azt hangoztatta, hogy a magyarság új életformája dől el a szavazóurnák előtt. Varga Béla arról nyugtatta meg a nemzetet, hogy a földet nem párt, hanem a nemzet adta s a népnek juttatott földet semmiféle hatalom vissza nem veheti: sem a régi urak, sem olyan gazdasági rendszerek, amelyek egyes pártok távolabbi célkitűzéseiben félreérthetetlenül benne vannak. Tildy Zoltán visszautasította a kommunisták vádját, hogy a kisgazdapártban a reakció is otthonra talált s hogy választásokat csak reakciós szavazatok segítségével tud megnyerni.

Közvetlenül a választás napja előtt Nagy Ferenc leszögezte, hogy a pártok közt nem volt egészen zavartalan az együttműködés. Más pártok türelmetlenebbek voltak. El lehet mondani, hogy elsősorban a kisgazdapárt és tömegeinek türelme, mértéktartása és józansága tette lehetővé, hogy az ország eljuthatott a választás napjáig.

A „Kis Újság” egy vezércikke így foglalta össze a választások előtti helyzetet: „Október 7-én a legdemokratikusabb és legtisztább választás tanúi lehettek a Budapestre érkezett nyugati megfigyelők. Nyugat számára ma sok mindenféle szempontból érdekes megfigyelési alanyok vagyunk. Betegségeink tüneteit tanulmányozzák, de alapjában véve még egész mivoltunkat idegennek érzik és gyakran nem is titkolt meglepetéssel veszik tudomásul, hogy emberi, politikai és szellemi magatartásunk megfelel az általános európai ideáloknak. Október 7. kellemesen lepte meg a világot . . .

Most másfél hét rendkívüli politikai feszültség áll mögöttünk. Veszélyben forgott mindaz, amit a nemzet és a pártok együttes munkája nyolc hónap alatt felépített. A válság szerencsésen elmúlt. Megint a választásokra irányíthatjuk figyelmünket. Most megint mindenki felelős azért, hogy Magyarország egyáltalán tovább élhet-e, vagy el kell buknia a reá zúdult történelmi erőpróban. Válaszútra kerültünk, mint IV. Béla a tatárjárás után . . .

Népünk felébredt és tisztán látja a közeli munkaprogramokat és a távolabbi, de éppolyan nagy jelentőségű elvi célkitűzéseket. Éles megkülönböztetést tud vonni az eléje tárt elvek között, megbírálja az elvek képviselőit és választani tud hideg megfontoltsággal . . .”

És a magyar nép 1945. november 4-én valóban különbséget tudott tenni a kommunista agitáció demokratikus elveket hirdető szavai s távolabbi, valódi célkitűzései között. Nem akart még egyszer „egy párt, egy vezér”-rendszert. Nem akarta, hogy földjét a kolhozok majd újra elvegyék. Nem tévesztette meg a kommunista propaganda, hogy a földet ők adták, az új birtokos nem rájuk szavazott – ahogy a meglepett helybeli kommunistáknak kijelentették: ha kommunisták is voltak köztünk, amíg nem volt semmink, most már kisgazdák vagyunk! De a magyar nép emlékezett az orosz hadsereg „felszabadító” tevékenységére is és nem szavazott olyan pártra, amely ilyen embereket nevel. Azonban mindenekelőtt Nyugat, a nyugati szellem és értékrendszer mellett tett hitet a magyarság november 4-én. A régi rendszer szerint a magyar nép nem volt érett az általános és titkos választójogra, a kommunisták pedig szintén beleestek ebbe a hibába: szívesen járultak hozzá a 20 éves korhatárhoz s majdnem minden korlátozás eltörléséhez, miáltal a választásra jogosultak száma megkétszereződött a háború előtti helyzethez képest.

Így az 1945-ös választásokon valóban az egész magyar nép akarata nyilvánulhatott meg. S a választás eredménye a Nyugat s a maga ősi tradíciói mellett hitet tevő magyar nép világraszóló győzelmét hozta meg. Íme a részletes eredmények:

	szavazat	százalék	mandátum
Független Kisgazdapárt	2 691 384	(57)	245
Szociáldemokrata Párt	822 666	(17,4)	69
Magyar Kommunista párt	801 341	(17)	70
Nemzeti Parasztpárt	323 571	(6,9)	23
Polgári Demokrata Párt	76 331	(1,6)	2
Radikális Párt	5 762	(0,1)	–
Összesen:	4 721 055	(100)	(409)

Az antikommunista erők győzelme olyan nagy volt, hogy Moszkvának s Rákosiéknak kb. két évébe került, amíg sikerült a nyílt erőszak segítségével s a nyugati hatalmak passzivitása folytán a magyar demokráciát, Kelet-Európa utolsó polgári kormányzatát – e területen „a demokrácia fellegvárát” – megsemmisíteniük. Révai József az 1947-es,

bár titkos, de jogfosztásos és hamisított eredményű választások után (mely egyébként még mindig csak 22 százalékot tudott a Kommunista Pártnak biztosítani), a parlamentben így emlékezett meg az 1945-ös vereségükről:

„Jellemző, hogy a tiszta választásokról szólva mindig a 45-ös választások példáját állítják elénk. Merem állítani: a 45-ös választások olyan tiszták voltak, hogy attól koldult a magyar demokrácia. A 45-ös választások formálisan, technikailag teljesen tiszták voltak. Olyan tiszták, hogy a demokrácia kétéves krízisét, az összeesküvők szabad garázdálkodását eredményezték.

Ezeknek a 45-ös ügynevezett tiszta választásoknak a tanulságaként vonta le a magyar demokrácia 46-ban azt a tanulságot, hogy a demokrácia ellenségei kezéből ki kell venni a beleszólás és döntés jogát a demokrácia ügyei fölött.”

S Révaiék, Rákosiék (s társaik) a keleti értelemben vett „demokrácia”, azaz a zsarnokság hívei azóta valóban ki is vették a beleszólás és döntés jogát az ilyen „demokrácia” ellenségeinek: az egész magyar népnek a kezéből.

Az 1945-ös választások történelmi jelentőségét azonban növeli az a tény, hogy Magyarországon emiatt – egyedül Kelet-Európában – a nyílt erőszak politikáját kellett alkalmazniuk a hatalom megszerzésére.

(„*Délamerikai Magyarság*” 1953. november 6., 13., 17. és 20. számából)

NAGY FERENCCEL VOROSILOVNÁL

1946 januárjában, Budapesten, az ételmezési, egészségügyi, lakás és egyéb létfenntartási viszonyok borzalmasak voltak. Az az ételmezési és egyéb segély, amit 1945. december 14-i polgármesteri székfoglaló beszédemben a nyugati országoktól kértem, mégcsak reményteljes kibontakozási állapotban volt. A helyzetet a rendkívül szigorú tél kritikusan veszélyessé tette. Az a jelentés, hogy a Dunán, az összekötő hídnál jégtorlasz van keletkezőben, amelyről magam is meggyőződtem, félelmetes volt. Annak a veszélyét, hogy mit jelent Budapest számára egy jégtorlasz, amely párosul magas vízállással, jól le tudtam mérni, mert a harmincas években négy évet szolgáltam a budapesti utászszázalóknál, mint tényleges tiszt. A Hajógyár sziget volt a kiképző táborunk. Akkor volt olyan év, amikor a jégtorlaszt robbantással, vagy bombázással kellett megszüntetni, mert különben a főváros katasztrófális helyzetbe került volna. Most hasonló helyzet volt kialakulóban. Azonban hadseregünk, amely meg tudott volna ezzel a helyzettel birkózni, nem volt. A tisztikar nagy része vagy szovjet hadifogságba került, nyugatra sodródott vagy lelkét vesztetten várta igazolását, vagy elbocsátását. A hadseregnek csak a romjai éltek túl a háborút és az összeomlást.

Ebben a helyzetben világos volt számomra, hogy a jégtorlasz veszélyt csak az oroszok tudnák hamarosan elmulasztani. Azonban a Dunát nem ismerték és aggódtam, hogy nem fogják föl a tényleges veszélyt. Ezért úgy éreztem, hogy el kell mennem Vorosilovhoz, aki akkor Magyarországon a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke volt és tőle kell kérnem azonnali intézkedést.

A legtermészetesebb az lett volna, hogy Vas Zoltánt, a kommunista elődömet kérjem meg arra, hogy vigyen el Vorosilovhoz. Ő tudott oroszul és valami nagy rangot is viselt az orosz hierarchiában. Azonban nem akartam azt a látszatot kelteni, hogy íme, ilyen kritikus helyzetben a kisgazda polgármester nyomban kommunista elődjének a segítségére szorul. Ezért azt gondoltam, hogy talán a kisgazdapárt valamelyik olyan tekintélyes vezetőjét kérjem meg, hogy kísérjen el, aki nyomatékot tud adni kérésemnek. A véletlen úgy hozta, hogy valaminő értekezleten találkoztam Nagy Ferencsel, a Kisgazdapárt elnökével, aki akkor az országgyűlés elnöke volt. Decemberben amikor beiktattak mint polgármestert, ő is jelen volt. Székfoglaló beszédem meghallgatása után mindig nagyon barátságos volt hozzám. Megemlítettem neki a jégtorlaszt, aminek a katasztrófális jelentőségét nyomban megértette, hiszen ő volt az Újjáépítési Miniszter 1945. május óta egészen a Tildy kormány novemberben történt megalakulásáig, amikor visszavonult a kormányból és helyét dr. Antall József, a kisgazdapárt egy másik neves és köztiszteletben álló vezetője vette át. Amikor feltártam neki kérésemet, hogy kísérjen el Vorosilovhoz, erre nyomban hajlandó volt.

A Vorosilov látogatást tolmácsom, Boskovits Imre, készítette elő... Boskovitsról külön történetet kellene írnom, mert igazán érdekes és színes ember volt, aki kitűnően beszélt angolul, oroszul, németül és egészen párizsi utamig, ahova elkísért, azt hittem franciául is. Ott azonban bevallotta, hogy franciája kicsit betokoskodott az idők során... Vorosilovnál ő tolmácsolt bennünket.

Ez a találkozás a következőképpen zajlott le Vorosilov hivatalában:

Nagy Ferenc pár szóval elmondta, hogy a dunai jégtorlasz ügyében jöttünk segítségét kérni és aztán átadta nekem a szót. Fölváztam Vorosilovnak, hogy mi okozza a veszélyt és hogy nekünk nincsenek bombázó gépeink, amelyekkel a jégtorlaszt szét lehetne darabokra törni... Ezért hozzá fordulok segítségért... Amikor azokra a részletekre akartam kitérni, hogy milyen tapasztalatokra tettem szert, mint korábbi utász-tiszt, – Boskovits Imre mosolyogva magyarul beleszötte fordításába, hogy fogjam rövidre mondanivalómat, mert Vorosilov unja... Az igazság az, hogy már amikor korábban, december végén, Vas Zoltán elvitt bemutatkozó látogatásra Vorosilovhoz, értésemre adta, hogy nem kedvel. Akkor ugyanis azzal kezdte, hogy engem összeremtettézt azért, hogy miért égnek még nappal is villanykörték az Andrássy úton, amikor a város népe meg elektromos áram hiányban szenved... Mutogatott egy villanykörtére, amit az irodájából is látni lehetett... Én azt feleltem akkor, hogy sajnós a háborús események miatt a vezetékek borzalmas állapotban vannak és csak lassan tudunk megbirkózni a helyzettel... Amire Vas valami olyasmit fordított, hogy a marsall nagyon elégedetlen és nem tűr lassúságot... Ez egy kicsit felborzolt és igen vidám arccal azt kértem Vastól, hogy mondja meg a marsallnak, hogy én mérnök vagyok és biztosítom arról, hogy meg fogunk birkózni a nehézségekkel, főleg ha ők segítenek és nem akadályoznak benne... Nem tudom, hogy Vas mit fordított, de Vorosilov nem válaszolt, hanem intett, hogy menjünk vele reggelizni... ahol kitűnő ételek vártak ránk, de Vorosilov többé egy szót sem szólt hozzám, hanem Vassal beszélgetett... Amikor eljöttünk Vas azt mondta nekem, hogy a marsall túl fiatalnak tart erre az állásra... Akkor magamban azt gondoltam, hogy Vas azt adja Vorosilov szájába, amit akar, de ösztöneim azt diktálták, hogy ennek az orosznak nem nyertem meg a tetszését...

Ezen az értekezleten is bebizonyosodott, mert Vorosilov kurtán azt felelte kérésemre, hogy a jégtorlaszt el fogják mulasztani. Erre ő már intézkedett is... Ezzel Nagy Ferenchez fordult és azután márcsak vele akart beszélgetni. Azzal kezdte, hogy a kisgazdapárt vezetőire igen nagy feladat vár egy igazi „népi demokrácia” felépítésében, amelyben minden politikai párt összefog... Sok sallang is volt abban, amit Boskovits Imre fordított és aztán jött a lényeg, ami miatt megírom ezt a történetet.

Vorosilov azt magyarázta Nagy Ferencnek, hogy a kisgazdapárt vezérének a köztársasági elnöknek, a második embernek meg miniszterelnöknek kell lenni. Tehát, Nagy Ferencnek kell lenni az új miniszterelnöknek.

Erre Nagy Ferenc kedvesen és mosolyogva, de ugyanakkor mégis igen határozottan kifejtette, hogy ő a parlament elnöke akar maradni. Ez a neki való állás, ahol majd össze tudná hangolni a parasztság és az ipari munkásság érdekeit... Szeretne külföldre utazni, hogy megmutassa és megmagyarázza a világnak, hogy milyen is a magyar paraszt, hogy gondolkodik, hogy érez... Szeretné a szövetkezeteket tanulmányozni, mert Magyarországon is ki kellene alakítani szövetkezeti gazdálkodást, amitől a parasztság még fél, de hát Dániában és az északi országokban erre sok olyan jó példát lehet találni, amit a magyar paraszt is megkedvelne...

Nagy Ferenc igen őszintén és okosan beszélt. Látszott, hogy meg akarja győzni Vorosilovot.

Az utóbbi egy ideig türelmesen hallgatta, aztán belevágott és valami olyasmit mondott, hogy a parlamenti elnökség igen kis állás a párt második embere számára...

Amire szó szerint emlékszem, mert oly sokszor elmondtam barátaimnak azóta, az, hogy Vorosilov a következőket mondta: „A miniszterelnök a hatalom. Ha a miniszterelnök megérkezik a parlamentbe, akkor a képviselők vigyázz állásban hallgatják, amit a miniszterelnök mond nekik . . .” Föl is állt és bemutatta, hogy hogy kell állni a képviselőknek . . . Komikus volt ahogy ez a kistermetű ember vigyázzban állt előttünk.

Nagy Ferenc jóízűen elmosolyodott és azt mondta Boskovits Imrének, hogy fordítsa le, hogy a marsallnak igen érdekes elképzelése van a parlamentáris demokráciáról, ami kicsit más, mint amit mi gondolunk . . .

Vorosilov ezután nyomatékosan megismételte, hogy Nagy Ferenc gondolkozzék ezen. Ne térjen ki ez elől a feladat elől, amely a kötelessége . . . Nagy Ferenc felállt és azt mondta, hogy nem szeretnék a marsall idejét ilyen hosszasan igénybe venni. Majd gondolkodik ezen, de kéri a marsallt, hogy ő meg gondolkozzék azon, hogy milyen szép az, hogy a magyar parlament élén magyar parasztember áll. . . . Ezek után Nagy Ferenc megköszönte Vorosilovnak, hogy időt szakított a velünk való beszélgetésre és elbúcsúztunk.

Az autóban nevetve idéztük Vorosilovot és vicceltünk a demokráciáról és a parlamentről való észrevételeiről. Azonban az világos volt, hogy az akkor folyó kritikus kérdésekben a meg szállóknak már kialakult véleményük volt, mert hiszen akkor még csak viták folytak a köztársaság kikiáltásáról, de határozat még nem született rá.

Arról, hogy miért és hogyan lett Nagy Ferenc mégis miniszterelnök alig egy hónap múlva, egy másik epizódban mondom el emlékeimet.

A KÖZTÁRSASÁGI ELNÖKSÉG KÖRÜLI BONYODALMAK 1946. JANUÁRBAN

1946 januárja sok politikai nehézséget és izgalmat hozott. A vita azzal indult, hogy a Szociáldemokrata Párt felvetette az államforma kérdését, ami addig rendezetlen maradt. 1944 decembere után az államfő szerepét dr. Zsedényi Béla, az Ideiglenes Nemzetgyűlés Elnöke töltötte be. 1945 szeptemberében, az Ideiglenes Nemzetgyűlés, amely közben kiegészült, de még ezután is baloldali többséggel rendelkezett, több alapvetően fontos törvényt hozott. Ezek között az állami szuverenitás gyakorlása is szerepelt, amely úgy döntött, hogy az államfő szerepét egy három tagú Nemzeti Főtanács töltötte be. Ez a helyzet maradt egészen a választások ideje alatt, majd utána is. 1945 novemberében, amikor a választási győzelem alapján Tildy Zoltán, a Kisgazdapárt vezére alakított kormányt, a miniszterelnököt még a Nemzeti Főtanács kérte fel kormány alakításra.

Tildy Zoltán igen válságos időkben, igen aktív miniszterelnök volt, aki igyekezett az államapparátus működőképességét helyreállítani. Azonban a választások előtti ideiglenes időszakban a kommunista, szociáldemokrata és balra húzó réteg az államapparátusban, a bíróságokon és rendőrségben olyan túlsúlyba került, hogy ezt a választások után sem lehetett kiegyensúlyozni. Ebben a kisgazda igyekezetben az is zavaró volt, hogy Magyarország külpolitikai gondjai is hivatalosan a Kisgazdapárt nyakába szakadtak, holott ezeknek a kimenetelét Moszkvában döntötték el. Ennek klasszikus bizonyítékát a későbbi párizsi béketárgyalás előfutamai szolgáltatták, mert a magyar területi igényeket a Szovjetunió hamarosan lesöpörte az asztalról. A vidék népét a földosztás igazságtalanságai, a városok népét meg a megélhetési gondok keserítették. Közben folytak az igazoló eljárások is, amelyeknek minden jó magyar érzésű állampolgár áldozatává válhatott, ha nem tartozott valamelyik baloldali párthoz.

Ebben az atmoszférában, amikor a nép azt várta a Kisgazdapárttól, hogy nyomban állítson helyre valami törvényes rendet, az államforma kérdésének a köztudatba dobása igen zavaró hatású volt. A szociáldemokraták a királyság eltörlését és köztársaság kikiáltását javasolták. Január elején már a sajtónak ez volt a legfőbb témája. Rákosiék rákényszerítették a Kisgazdapártot, hogy ne a jogos követelések kerüljenek előtérbe, hanem a köztársaság kérdésében történjék döntés. Ez a politikai hadjárat olyan sikeres volt, hogy az egész hónap alatt a politikai aktivitások e körül a kérdés körül zajlottak.

Ez a kérdés főleg a történelemben gondolkozókat ragadta magával. A népet inkább a mindennapi élettel való megbirkózás érdekelte, mint az államforma. Az az érv, hogy a magyar kormány előnyösebb helyzetbe kerülhetne a béketárgyalások során, ha köztársasággá válnánk, a polgárság sorában is jó talajra talált. A parasztság soraiban még voltak olyanok, akik a kossuthi hagyományokon nevelődtek. Így a Kisgazdapárton be-

lül is jelentős volt azoknak a képviselőknek a száma, akik köztársaság pártiak voltak. Az igazi intellektuális ellenzék a Kisgazdapárton belül voltaképpen Sulyok Dezső, Vásáry István és hívőik alkották, akik azt követelték, hogy ebben az alapvető kérdésben népszavazás döntsön. Azaz, a törvényhozás csak azután dönthet ebben az alapvető kérdésben, ha már a népakarat ténylegesen megnyilvánulhatott népszavazás során. A római katolikus egyház, Mindszenty prímás vezetése alatt keményen elutasította a döntést ebben a történelmi kérdésben. Azonban minden párt vezetősége helytelenítette a népszavazást, ami sok időbe és pénzbe került volna és megállította volna a háború utáni fejlődést.

A helyzetre jellemző, hogy a Kisgazdapárt képviselő csoportja már valamikor január 11. körül, többségi szavazattal elfogadta a köztársaságra való áttérést. Ezt nagymértékben befolyásolta az, hogy Pfeiffer Zoltán és barátai kiharcolták az emberi jogok kodifikálását a születendő köztársasági törvényben. Ezután aztán megindultak a titkos és gyakran a nyilvánosság előtti viták arról, hogy ki legyen a köztársasági elnök. Érdekes itt felidézni, hogy a kommunisták kezdetől fogva tartózkodtak attól, hogy baloldali igényt jelentsenek be erre a posztra. Ennek fő oka nem szerénységükben, hanem abban rejlett, hogy ilyen baloldali igény felháborította volna az egész országot. Ezenkívül, tudták, hogy az első államfő ideje alatt zajlanak le a háborús bűnös és egyéb politikai perek. Kommunista szempontból jobb volt, ha ezeknek a népszerűtlenségi ódiúmat a polgári oldal jelöltjének kell majd vállalni.

1946. január közepén már világos volt, hogy a királyság megszűnik és helyét köztársaság foglalja el. Az is, hogy a köztársasági elnökséget kisgazda vezetőnek kell betöltenie. Azonban még nem volt tiszta az, hogy az elnök milyen hatáskörrel ruházódik fel a törvényben, és az sem, hogy ki legyen a köztársasági elnök. Tildy Zoltán számára, aki a kisgazdapárt vezére és korban is legidősebb vezető embere volt, természetesnek látszott az, hogy ő legyen az új államfő, azonban a párton belül egyre hangosabb palota forradalom tört ki. Sokan úgy vélték, hogy az elmúlt hónapok során Tildy túl sok engedményt tett a kommunistáknak és néha idő előtt, küzdelem nélkül, meghátrált. Ugyanakkor Nagy Ferenc tekintélye meg hirtelen megnőtt. Ennek több oka volt.

A vidéki népek imponált, hogy Nagy Ferenc személyében egy művelt parasztember ilyen magasra emelkedett. A választási hadjárat során a nép országszerte megismerte és szép beszédei, kedves modora és közvetlensége miatt meg is szerette. A parlamentbe bekerült vidéki képviselők sokan szinte rajongással vették körül. Nagy Ferenc köré igen tehetséges emberek sorakoztak föl, mint tanácsadók. Ezek között Saláta Kálmán, Hám Tibor és Kiss Sándor játszottak vezető szerepet. Ezekhez csatlakozott Bognár József is, aki a fővárosi képviselők befolyásolásában és az egész, Nagy Ferenc népszerűsítéséért folyó kampányban játszott fontos szerepet. Hám Tibor lett a kisgazda parlamenti frakció vezetője, míg Saláta Kálmán Nagy Ferenc bizalmas tanácsadója volt. Kovács Béla, a párt főtitkára, Nagy Ferenc régi barátja volt, aki Tildy Zoltán politikáját túl engedékenynek tartotta. Így érzett a Parasztszövetség is.

Nagy Ferencet hívei biztatták arra, hogy vállalja el a köztársasági elnökséget. Főleg a fent megnevezett barátai voltak azok, akik lelkesen fokozták ennek a kíváncsornak a képviselők részéről történő megnyilatkozását. Azt is lehet mondani, hogy január közepén olyan volt a kisgazda képviselőcsoport hangulata, hogy ha akkor titkos választással döntöttek volna arról, hogy kit jelöljön a párt köztársasági elnöknek, akkor Nagy Ferenc többséget kapott volna.

A köztársasági elnökség kérdése volt az az első eset, amikor a Kisgazdapárt legfelső vezetésében disszonancia keletkezett. Addig ugyanis a három vezető, Tildy Zoltán, Nagy Ferenc és Varga Béla harmonikusan működtek együtt. E három neves politikust az elmúlt időszakok politikai harcai kötötték össze, amelyek során barátság keletkezett

közöttük. Tildy Zoltán esztét, felkészültségét és azt a képességét, hogy át tudta tekinteni a helyzetet, Varga Béla és Nagy Ferenc is elismerte. Tildyben, aki idősebb is volt náluk olyan tíz évvel, látták azt a vezető egyéniséget, akit tanácsaikkal és munkájukkal segítettek. A harmonikus együttműködés krízisek idején is megmaradt közöttük, ami a Kisgazdapárt tekintélyét fokozta a többi politikai párt szemében. A baloldali pártok vezetői felismerték, hogy politikai kérdésekben Tildyvel kell tárgyalniok, aki türelmes, nyugodt és élesesű tárgyalónak bizonyult. Az igazság az, hogy Tildyt respektálták és még Rákosi is tartott tőle, aki valakinek azt mondta később, hogy „Tildynek annyi esze van, hogy még minket is becsapott egypárszor.”

A fenti triumvirátushoz Kovács Béla sorakozott föl negyediknek, akit azonban heves vérmérséklete és fiatalága miatt igyekeztek kordában tartani. Kovács Béla nyomban a választások után rohamra szerette volna vinni a pártot, azonban ezt a többiek túl veszélyesnek tartották. A pártnak volt még sok tekintélyes, kitűnően felkészült embere, mint például Vásáry István, Sulyok Dezső, Pfeiffer Zoltán és mások, de ezeket nem fűzte olyan szoros kapcsolat a fenti vezetéshez, hogy politikai elképzeléseik a párt hivatalos politikájává váljanak. Ez megbántottság érzését keltette bennük és kritikájuk egyre élesedett.

Miután a kisgazdapárt vezetőit nemcsak személyesen ismertem, hanem beszélgetések és politikai bizottsági ülések során politikai elképzeléseiket is megismertem, mindig az volt az érzésem, hogy világpolitikai koncepciója voltaképpen csak Tildy Zoltánnak volt. Még jóval a választások előtt, egyszer egy fél éjszakát beszélgettem velem és vejevel, Csornoky Viktorral, amikor mi a Kisgazdapárt hátráló taktikáját hevesen támadtuk. Akkor erre a közvetlen ok a magyar–szovjet hajózási egyezmény volt, amit Budapest népe úgy magyarázott, hogy a szovjetnek hosszában, nekünk magyaroknak meg keresztben szabad hajóznunk a Dunán. Türelmesen meghallgatott bennünket. Akkor hallottam tőle személyesen az ő helyzetértékelését, amit röviden alább vázolok:

A nyugatiak a háború alatt már átengedtek, (eladtak) bennünket a Szovjetunióknak olyan 25-től 50 évre. Ezért ő úgy vélte, hogy egyértelműen kemény antikommunista politikát nem folytathatunk, hanem egyezmények során át, lassú visszavonuló taktikát kell folytatnunk. Ha ennek során bebizonyítjuk, hogy a nép nem a kommunisták mögött áll, hanem minket támogat, akkor a szovjet elfogad bennünket tárgyaló félnek. Ezzel a politikával átmenthetjük a magyar nemzet kereszténységre épített nemzeti eszményeit és a polgári társadalom hagyományait. A cél nem az ütközet, hanem a nemzet átmentése jobb időkre. Az ezzel ellentétes, szenvedélyes antikommunista politika viszont hamarosan olyan nemzeti tragédiába fulladhat, amelynek során minden, amit becsültünk elvész. Csak úgy tudunk politikai eredményeket elérni, ha a baloldalon is szerzünk magunknak támogatókat és a szovjet vezetés rájön arra, hogy nélkülünk nem tud itt politizálni. . . . Tildy Zoltán meghallgatta a mi ellenérveinket, de azokat naiv álmódózásnak minősítette. A késő éjszakába nyúló beszélgetésnek úgy lett vége, hogy Tildy kért bennünket, hogy hagyjuk aludni, mert holnap fontos dolgokban kell döntenie. . . . Az az álláspontunk, hogy nem szabad engedményeket tenni a kommunistáknak, voltaképpen tipikus volt a polgári oldal gondolkozó emberei között. Ez volt az ösztönös nemzeti reakció, amire azonban egyre kevesebb lehetőség mutatkozott.

A többi vezetőről csak azt tudom mondani, hogy ők meg úgy érezték, hogy a nemzetek sorsát nemcsak a külpolitikai adottságok determinálják, hanem az egyes nemzetek öntudatos, bátor viselkedése. A bátor politikának a legkövetkezetesebb hirdetője Kovács Béla volt, aki Nagy Ferencet is ilyenre ösztönözte. Nagy Ferenc abban is bizakodott, hogy a közép-európai parasztság léte önmagában mérséklő erő lesz a szovjet radikalizmus ellen. A nyugatban is jobban bizakodott, mint tette Tildy. Az igazság azonban az, hogy az igazán kritikus kérdésekben Nagy Ferenc is és Varga Béla is megbízott Tildy

Zoltán ítélőképességében. Amikor bajba kerültek politikai tárgyalások során, akkor ők is Tildy tanácsát követték.

Ez a harmónia kicsit megbillent a köztársasági elnökség kérdésében, mert Nagy Ferencet magával ragadta az a biztatás, amit híveitől kapott. Így ő is jelöltté vált. A köztársasági elnökség kérdéséhez az is automatikusan kapcsolódott, hogy ki lesz a miniszterelnök. Ezekről a kérdésekről folytak beszélgetések és viták a kisgazdapárt képviselői és számottevő funkcionálisai között. Budapesti körökben nagyjából az alakult ki, hogy legyen Tildy Zoltán a köztársasági elnök, de a miniszterelnök Sulyok Dezső legyen, akinek a fantasztikus memóriájáról, gazdasági és politikai felkészültségéről legendák születtek.

Valamikor az után, hogy Nagy Ferencel látogatást tettem Vorosilovnál a dunai jégtorlasz eltávolítása érdekében, meghívót kaptam Tildy Zoltánhoz egy fontos értekezletre. A témát csak akkor tudtuk meg, amikor a meghívottak összesereglettek. Lehetünk olyan negyvenen-ötvenen. Mind képviselők voltunk. Ez volt az egyetlen eset tudomásom szerint, amikor Tildy Zoltán önmagáért korteskedett. Barátságosan üdvözölt bennünket, majd kifejtette, hogy életkora és a kisgazdapártért végzett munkája következtében, neki, a párt vezérének kell az új, magyar köztársaság elnökének lenni. Ennek a támogatását kérte tőlünk. Sokan úgy éreztük, hogy ez jogos és megalapozott kívánság, de főleg az motoszkált bennünk, hogy ki lesz azután a miniszterelnök. Ebben a csoportban az élt, hogy Sulyok Dezsőnek kellene lenni a miniszterelnöknek, aki talán meg tudná állítani a lefekvő politikát. Tildy Zoltán beszédét követő kérdések során ezt valaki meg is kérdezte. Igaz-e az a hír, hogy Sulyok Dezső lesz az új miniszterelnök? Tildy Zoltán valami olyasmit felelt, hogy ez az elképzelés lehetséges és valószínű. Erre valaki már feltette azt a kérdést, hogy az oroszok elfogadják-e Sulyokot? Tildy Zoltán válasza még bizonytalanabb volt, de lehetségesnek tartotta, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság sem emel ez ellen kifogást.

Sajnos arra már nem emlékszem, hogy kik voltak ezek a kérdezők, de úgy rémlik, hogy Szolnoki István és Lénárt Iván lehettek. Azonban igen sok más kérdés is volt és ennyi idő után nehéz a személyeket biztosan megnevezni. Az értekezlet jó hangulatban végződött. Azzal távoztunk, hogy Tildy Zoltán lesz a köztársasági elnök és Sulyok meg az új miniszterelnök.

A Sulyok tervet maga Sulyok Dezső húzta keresztül, mert a következő napokban olyan dörgedelmes beszédet mondott a parlamentben, amellyel megtorpedózta a saját jelöltségét, mert biztossá vált, hogy jelölését a baloldali pártok is meg Vorosilov is megvétőzzák. Vajon miért tette ezt Sulyok, aki tökéletesen le tudta mérni az akkori politikai helyzetet? Erre még a történészek nem adtak határozott választ. Miután Sulyok Dezsővel egészen elmeneküléséig jóbarátságban voltam, majd az emigrációban is jó viszonyt tartottunk fenn, szeretnék egy feltevést megkockáztatni. Tegyük fel, hogy Sulyok csak az esetben szeretett volna miniszterelnök lenni, ha kemény antikommunista politikát folytathatott volna. Így ez a nevezetes parlamenti beszéde voltaképpen „ballon d'essai” lehetett. Lehetnek-e ilyen reményei? A visszhang megadta a választ, hogy csak kompromisszumokra hajló ember viselheti ezt a magas állást. Sulyok Dezső valószínűleg lemérte a helyzetet és úgy döntött, hogy a saját renoméja érdekében jobb, ha nem vállalkozik a miniszterelnökségre . . . Egy másik feltevés az, hogy Sulyok Dezső nem is akart miniszterelnök lenni, mert lemérte, hogy hírneve hamar elégne ebben a pozícióban.

A következő logikus kérdés az, hogy miért lett Nagy Ferenc mégis miniszterelnök, annak ellenére, hogy nemrég ez ellen a gondolat ellen határozottan tiltakozott Vorosilovnál.

Erről a kérdéstről beszélgettünk sokkal később, 1983. január 20-án New Yorkban, az emigrációban Varga Bélával, aki azoknak az időknél vezető résztvevője és szemtanúja volt. Beszélgetésünket hangszalagra vettük. Varga Béla szerint Nagy Ferenc valóban nem akart miniszterelnök lenni. A kritikus napokban szavát adta Varga Bélának arra, hogy nem vállalja el ezt a pozíciót. Azonban rövidesen kérte Varga Bélától, hogy mentse fel szava alól, mert személyes hívei, képviselők, Tildy Zoltán és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság részéről olyan nyomás nehezedik rá, hogy nem tud kitérni. Szerintem világos, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság részéről főleg Vorosilov volt az, aki ebbe az irányba nyomta az eseményeket.

Bár Nagy Ferenc nem óhajtott miniszterelnök lenni, de amikor a sors erre kényszerítette, akkor ezt a magas állást minden tehetségének a bevetésével, méltóságteljesen, nyugodtan és okosan töltötte be. Miniszterelnöki megbízatása számtalan hívéből, a kisgazdapárt képviselőiből és a vidék népéből lelkesedést váltott ki. Az emberek úgy érezték, hogy Tildy Zoltán köztársasági elnöksége biztosítja azt, hogy a pártküzdelmeket a legfelsőbb szinten okosan kezeli, míg a tényleges hatalom Nagy Ferenc kezébe kerül, aki Kovács Bélával és magas beosztású híveivel ellentámadást tud indítani a baloldali visszaélések ellen. Ilyen remények közepette indult meg az új Magyar Köztársaság politikai élete 1946 februárjában. Az a tény, hogy a köztársasági törvény bevezetője biztosította az alapvető emberi jogokat, még a nyugati nagyhatalmakban is meglepedettséget váltott ki.

Sokakban még olyan remények is éltek, hogy talán a Magyar Köztársaságnak sikerül majd eléggé előnyös békeszerződést kimunkálni a győztes hatalmakkal. Voltak azonban olyan borúlátók is, akik attól tartottak, hogy újabb tragédia árnyéka borul ránk.

A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG MEGALAKULÁSA

A Magyar Nemzetgyűlés 1946. január 31-én tartott ülésén az ország államformájául a köztársaságot választotta. Erről az 1946. évi I. törvénycikk részleteiben intézkedik. Magyarországnak ezzel megszűnt közel ezer esztendőös államformája: a királyság. Ez a második köztársaság az ország történetében.

A köztársasági államforma megalakulásához vezető politikai kezdeményezéseket, akciókat, azoknak visszhangjait, az elnök megválasztása körüli politikai viharokat nehéz megérteni az 1945 januárja óta lejátszódott belpolitikai történések nélkül. Egy megszállott ország, a nemzetközi ellenőrző bizottság kontrollja, annak elnöke, Vorosilov minden fontos belpolitikai döntésben való beavatkozása, a Kommunista Párt burkolt és nyílt támogatása a Szovjetunió részéről úgyszólván lehetetlen feladat elé állította az egyetlen súllyal bíró demokrata pártot, a Független Kisgazdapártot. Mindezek ellenére az 1945. novemberi nemzetgyűlési választás a kisgazdapárt győzelmével végződött. Ez a választás a Szovjetunió anyagi támogatásával működő Kommunista Párt és annak atrocitásai ellenére is világosan kifejezésre juttatta a magyar nép akaratát. Néhány példa az atrocitásokra: Szolnokon a kommunisták megakadályozták a kisgazdapárt gyűlését. Dobozon a kommunisták megverték Szabó Árpádot, Berecki Gábort. Eszergomban egy embert lelőttek, többeket súlyosan megsebesítettek. De még a választások megtartása előtt Vorosilov marsall közös listát javasolt. Eszerint a pártok nem külön jelöltek volna képviselőket, hanem egy listán indultak volna, és Vorosilov javaslata alapján a Független Kisgazdapárt kisebbségben maradt volna. Tildy Zoltán hajlandó volt elfogadni, de a kisgazdapártban kitört felháborodás és az azt követő nagyválasztmányi döntés meghátrálásra kényszerítette Vorosilovot és a Kommunista Pártot. A választások megtartása után Vorosilov újra közbelépett és a Független Kisgazdapárt számára a tárcák 50%-át javasolta és követelte, hogy a belügyminiszteri tárca a Kommunista Párté legyen.

A pártban a nagyferenci politikai irányzat megerősödött. Ennek a politikának részben az irányítói, részben a végrehajtói az ún. centrumcsoport tagjai voltak. A centrumcsoportnak jelentős szerepe volt a párt irányításában már a háború befejezése óta. A csoport tagjai már 1938 óta a nyugati demokrácia, a szociális igazságosság, a paraszt-ság számarányának megfelelő súllyal való részvétele, a földreform megvalósítása és a népi kultúra hívei voltak. A magyar társadalom legkülönbözőbb rétegeiből kerültek ki: Soll Deo Gloria, Piarista Diákszövetség, Szabó Dezső köre, Teleki Pál Munkaközössége, Magyar Függetlenségi Mozgalom, Cserkészmozgalom, stb. A háború befejezése óta szoros és intézmények kapcsolatban álltak a párt paraszti képviselőivel és vezetőivel, mert ezekben látták magyar demokrácia megvalósulásának biztosítékát.

Ez a koncepció eredményezte, hogy a párt vezetőinek nagyrésze sokirányú és fontos feladatokkal bízta meg a csoportot mind a pártban, mind a politikai életben. A csoport tagjai: Saláta Kálmán, Kiss Sándor, Hám Tibor, Vatai László, Jaczkó Pál, Horváth János, Bognár József, Csicsery-Rónay István, Szabó Tamás és mások. A párt vezetése Nagy Ferenc, Kovács Béla és Varga Béla kezébe került. Tildy Zoltánt már az augusztusi Nagyválasztmány felfelé buktatta. Pártvezér lett és ezzel gyakorlati szerepe a párton belül megszűnt. A Független Ifjúság vezetője B. Rácz István. A Parasztszövetség igazgatója Kiss Sándor, a párt politikai bizottságának főtíkára és a párt parlamenti vitavezetője Hám Tibor, a párt parlamenti csoportjának titkára Saláta Kálmán. A centrumcsoport sikeresen megszüntette a kommunistákkal szimpatizáló Ortutay-csoport befolyását. Ugyanakkor igyekezett fékezni a Vásáry-csoport szélsőséges támadását, hogy elkerülje az időelőtti törést. Egyúttal szervezett formába öntötte a paraszti képviselőcsoport belső politikáját.

Eközben a párton belül erősödik a Tildy Zoltán elleni hangulat. Sulyok Dezső, Pfeiffer Zoltán, Vásáry István, Nagy Vince, Acsay Tivadar és László, Lénárt Iván és mások nyílt ellenzékbe mennek át Tildy ellen. A parasztképviselők nagyrésze Nagy Ferenc mögött sorakozik fel, aki bár nem nyíltan, de mind világosabban elválasztja magát Tildy Zoltán politikájától.

Az új kormány megalakulása, a tárcák elosztása, a kommunista belügyminiszter személye mind növekvő elkeseredést okozott és fokozódó támadást váltott ki Tildy Zoltán ellen a pártjában. A törvényhozó hatalom a Független Kisgazdapárt kezében volt, de a végrehajtó hatalom nem. A Kommunista Párt visszautasított minden arányosítási követelést az állami és megyei közigazgatás terén, elsősorban a rendőrség vezetésében. A párton belül egyes csoportok és a parasztképviselők tekintélyes része megelégedte Tildy Zoltán politikáját és Nagy Ferencben látta azt a vezetőt, akibe bizalmát helyezheti. Tildy Zoltán Benes Eduárdnak még a második világháború alatt megfogalmazott politikai koncepcióját követte, ami egybeesett a Szekfű Gyula által is hangoztatott politikai elképzeléssel. Eszerint Magyarország és Kelet-Európa a Szovjetunió érdekszférájába tartozik és belátható időn belül e téren nem lesz változás. Ezért a politikai pártok taktikája az kell, hogy legyen, hogy a Szovjetunió bizalmát megnyerjék, mert egyedül a Szovjetunió együttműködését és jóváhagyását élvezve maradhatnak csak a hatalom birtokában. Ennek a politikai koncepciónak a realitását azonban az események már 1945 végére megdöntötték, hiszen a választások utáni szovjet beavatkozás a kormány összetételére vonatkozólag világossá tette, hogy a Szovjetunió a Kommunista Párt számára akarja biztosítani a hatalmat. De szembekerült ez a koncepció a demokrácia alapfeltételével is: a nép által megválasztott hatalom nem folytathat politikát a nép ellenére.

Még helyes külpolitikát sem lehet folytatni a nép ellen. A nép bizalma a Szovjetunió iránt nem alakulhatott ki, a szovjet hadsereg megérkezése óta elkövetett atrocitások, a Kommunista Párt brutalitása, a rendőrség kegyetlensége, a terrorakciók ezt lehetlenné tették. A Független Kisgazdapárt még így is megkísérelte, hogy megnyerje e koncepciójának a Szovjetuniót és annak magyarországi képviselőjét, Vorosilov marsallt. 1945 végén a párt egy koncertet és fogadást rendez Vorosilov tiszteletére. A válasz: a Szovjetunió nem engedi, hogy a kormány a Nyugat által felajánlott külföldi kölcsönt igénybe vegye. Nagy Ferenc politikai elképzelése a geopolitikai hatalmi helyzet ismeretében az volt, hogy időt kell nyerni a békekötésig, nem szabad törésre vinni a koalíciós politikát, mégha megalkuvásokkal jár is, de állandóan követelni kell a végrehajtó hatalomban való arányos részvételt. Vida István kommunista történész a következőket írja az 1945-ös választás utáni helyzetről: „A Független Kisgazdapárt vezetői nem pusztán a fennálló politikai viszonyok konszolidálására, hanem a polgári demokrácia felé való visszatérésre vettek irányt. Külpolitikai téren a szovjet befolyás visszaszorítását és a

nyugati hatalmakkal való kapcsolatok javítását tűzték ki célul.” Ez a kiértékelés megfelelt a valóságos helyzetnek.

Mindez a köztársasági államforma kérdése körüli politikai kampányban kulminált. Itt tört fel mint a gejzír a parasztság elkeseredése Tildy Zoltán politikája miatt. Az ország népének és a pártnak nem az államforma volt a főproblémája. 1945 karácsonya előtt az infláció, devalváció, a háborús bűnösök perei körüli hisztéria mérgezte az amúgyis felkavart atmoszférát. Emellett úgy érezték, hogy a választás pirruszi győzelem volt. Maga a tény, hogy a kommunisták vetették fel az államforma kérdését (1945 decemberétől Rákosi Mátyás és Szakasits Árpád emlegeti az államforma megoldásának a szükségességét), azt a meggyőződést alakította ki, hogy az egész nem szolgált más célt, mint a figyelem elterelését a kisgazdapárti követelésekről. Maga Nagy Ferenc december 25-én a „Svenska Dagbladet”-nek adott nyilatkozatában a leggyorsabban megoldandó problémának a rendőrség és önkormányzat arányosításának a kérdését látja: „A kisgazdapárti felső vezetés – és ebben csaknem teljes volt az egyetértés – mindenképp a végrehajtó hatalom és a demokratikus rendőrség feletti ellenőrzést kívánta megszerezni. A rendőrség, különösen a politikai rendőrség minden fogyatékoságával együtt az új államhatalom legutóképesebb szervezete lett, amelynek vezetését a Kommunista Párt szilárdan tartotta a kezében. A kisgazdapárt viszont semmilyen mozgatható, érdekeinek megfelelően felhasználható végrehajtó szervezettel nem rendelkezett. Élezett hatalmi harcok idején egyetlen politikai erő sem engedhette meg magának, hogy ilyen harci osztagról lemondjon, vagy legalábbis ne próbálkozzék megszerezni azokat.”

Az egyetlen indok az államforma kérdésének akkori megoldására a közeledő békeszerződés volt. A nemzetközi megegyezés szerint a békeszerződés tárgyalását 1946 májusára kellett kitűzni. A kisgazdapárt politikai elképzelése a békeszerződés ratifikálását tartotta kulcspontnak a magyarországi politikai hatalom szempontjából. A ratifikálás után ugyanis csak olyan számú szovjet haderő maradhatott volna Magyarországon, amennyire az Ausztriában állomásozó szovjet haderő ellátására és biztosítására szükség lett volna.

Nyilvánvaló volt, és ebben a párt külügyi szakértői mind egyetértettek, hogy súlyos hátrányt jelentene e tárgyalásokon, ha Magyarország államformája a királyság lenne. A Kisantant volt államai ugyanis felhasználták volna azt a látszatot, hogy Magyarországon a királyság formájában az a rendszer folytatódik, amelyik már 1920-ban is csak egy restauráció útján éledhetett újjá s az ő szemükben a béke legfőbb veszélyeztetője lett. Ez megnehezítette volna a magyarlakta területek visszaszerzésére irányuló igényeiket. Különben is 26 éve Magyarország államformája a nemzetközi politika számára nehezen volt érthető. Királyság volt király nélkül. Ezt az indokolást a párt nagy többsége elfogadta és az államforma rendezését illetően nem volt különösebb nézeteltérés. A békeelőkészítést a Független Kisgazdapárt, pontosabban a párt külügyi osztálya Csicsery-Rónay István vezetésével már 1945 végén elkezdte. A Kommunista Párt sem ekkor, sem a későbbi időkben nem szentelt figyelmet a közeledő béketárgyalásoknak.

Az államfői tisztet az ideiglenes nemzetgyűlés elnöksége látta el 1945 januárjában, majd felállították a Nemzeti Főtanácsot erre a funkcióra. Ennek az ideiglenes helyzetnek a megszüntetésére vetődött fel az államforma végleges rendezésének terve. A párt és vezetői számára kevés kivétellel nyilvánvaló volt, hogy csak köztársasági államforma lehetséges. Ezt indokolta a párt programja, a Habsburg-monarchia emléke és a 26 éves ideiglenes állapot. 1945 decemberében a Tildy-kormány parlamenti vitájában a szociáldemokraták vetik fel először az államforma kérdését. A Független Kisgazdapárt nem vette fel a kormány programjába, mert elterelte volna a figyelmet a sürgető politikai kérdések és a gazdasági problémák megoldása elől. B. Szabó István parlamenti felszólá-

lásában dicsérőleg említi meg, hogy nem része a programnak. Tildy Zoltán újévi beszédében exponálja először a államforma rendezésének ügyét a Független Kisgazdapárt részéről. Ettől kezdve a párt számára a főkérdés az volt, hogy ez az államforma, szemben a rosszemlékű Tanácsköztársasággal, a magyar hagyományok és történelmi múlt folytatását jelentse és hogy alapokmánya a nyugati demokrata eszméket tükrözze vissza. A legitimisták (Dr. Kiss István, Dr. Bencze Imre, Implon Ferenc, Adorján József, Fillér László, Dr. Zeöke Pál, Belső Gyula, Hajdú-Németh Lajos és mások) nagy része arra törekedett, hogy elhalassza a kérdés megoldását, másik részük nem ellenezte, részben a küszöbönálló békekötés miatt, részben mert nem láttak más realitást. Maga Eckhardt Sándor, a katolikusok kisgazdapárti listán megválasztott képviselője, nyíltan mellette foglalt állást.

A Sulyok–Vásáry-csoport az elhalasztás mellett döntött azzal az indokolással, hogy a nemzetgyűlés a választásokon erre nem kapott felhatalmazást, az ország nincs függetlensége birtokában és a kérdést megnyugtatóan eldönteni csak egyetlen módon lehetne: népszavazás útján. E csoporthoz tartoztak Halter Béla, Fillér László, Nagyiván János, Némethy Jenő, Nagy Vince és mások. De a párton belül más csoport is ellenezte az államforma rendezését. Különböző vidéki kisgazdapárti szervezetek, a debreceni városi, a pápai járási szervezet határozati javaslatot terjesztettek elő elhalasztást kérve.

A centrumcsoport képviselői értekezletek sorozatát szervezte meg, egyrészt hogy meggyőzze őket az államforma rendezésének szükségességéről, másrészt az eljövendő államfő személyét illetően. Ez időben a párt számára nem is az államforma volt a döntő probléma, hanem a köztársasági elnök személye. Tildy Zoltán tekintélye oly mértékben rendült meg pártjában, hogy azzal gyanúsították: minden kommunista javaslatot pártol és támogat. Másrészt ezeken az értekezleteken a képviselők támogatását kellett biztosítani, hogy az eljövendő államforma a magyar történelmi hagyományokat tükrözze. Ez amúgy is világos volt a képviselők számára. Ennek adott hangot az egyik értekezleten Kovács István Fejér megyei parasztképviselő, amikor azt javasolta, hogy a Szent Korona valamiképp része legyen a köztársasági államformának. Konkrétan: hogy a köztársasági elnök az esküt a Szent Koronára tegye le.

Az 1946. január 7-iki bizalmas pártértekezleten a vezetőség határozati javaslatot terjeszt elő, hogy a párt a köztársasági államforma mellett foglaljon állást és annak megvalósítását sürgősnek jelentse ki. Az értekezlet az indítványt egyhangúan elfogadja.

A január 9–11 közt lezajlott képviselői értekezleten a Vásáry-csoport ellenakciót indított. Acsay László szétosztja a gyömrői gyilkosság tájékoztatóját, hogy a képviselők érzelmeit felkorbácsolja és azokat csoportjuk mellé állítsa. Nagy Vince szót kért. Az elnöklő Nagy Ferenc azzal utasítja el, hogy bejelentés érkezett ellene. Az értekezlet azonban leszavazza Nagy Ferencet. Nagy Vince felszólalásában javasolja, hogy vegyék le a napirendről az államforma rendezésének kérdését. A legfontosabb felszólalás Varga Béla részéről hangzott el, aki a következőket mondta: Legitimista családból származom, a király képe ott függött a tiszta szoba falán. Magam is legitimista vagyok. De ma legitimista meggyőződése ellenére azt mondom, a köztársaság az egyetlen lehetséges államforma. Végül Nagy Ferenc szólal fel és beszédében a köztársaság mellett foglal állást, ami szerinte a demokratikus haladás egyetlen biztosítéka. A nagyhatású beszéd után az értekezlet egyhangúan elfogadja a köztársasági államformát. Ezt követően a január 22-iki képviselői értekezlet fogadja el, majd az alig két nap múlva összeült nagyválasztmány a párt törvénytervezetét.

Ezek az ülések széleskörű publicitást kaptak és a közvélemény általában nem ellenezte az államforma megváltoztatását. Maga a püspöki kar nyilatkozata sem szól a köztársasági államforma ellen, csak annak elhalasztását kéri. Ezzel párhuzamosan a „Kis Újság” számos közjogász nyilatkozatát közli arról, hogy van-e közjogi alapja a köztár-

sasági államforma törvénybe iktatásának. Zsedényi Béla már a „Kis Újság” november 15-iki számában nyilatkozik: A Nemzetgyűlés legfontosabb feladata a hárszabályok megalkotása . . . Ami pedig a legfontosabb alkotmányjogi kérdések tisztázását illeti, az eredeti terv szerint ez a nemzetgyűlés alkotmányjogi gyűlésnek készült . . . De az álláspont alakult ki, hogy a gazdasági kérdések súlyossága megelőzi az alkotmányjogi kérdéseket.

Január 8-án a „Kis Újság”-ban Gajzágó László, a Pázmány Péter Tudományegyetem jogi fakultásának nemzetközi jogi professzora, a hágai Állandó Nemzetközi Bíróság tagja nyilatkozik és ad választ a felvetett kérdésre: Az államforma rendezése milyen hatást gyakorolhat a békekötésre és az ország nemzetközi helyzetére? A válasz: a külföldi kormányok idáig de facto ismerték el a magyar kormányt, kivéve azokat, amelyek diplomáciai kapcsolatokat létesítettek. Ha ezek hajlandók a de jure elismerésre, úgy közbős, ha nem, fontos lehet. Az új kormány nem a régi alkotmány alapján jött létre, ezért függ az államok elismerésétől. A de jure elismerést az államok sokféle előfeltételhez köthetik, így például az államforma kérdéséhez is.

Moór Gyula, a Pázmány Péter Tudományegyetem jogi fakultásának rektora, a következő napi számban ad nyilatkozatot. Jogunk sohasem ismert – mondta – formai különbségeket az alkotmány-törvény és a közönséges törvények között. Ebből következik, hogy a törvények alkotására jogosult szerv – a Nemzetgyűlés – az alkotmány megváltoztatására is jogosult. Másik alapelve alkotmányunknak – még a királyságnál is régiebb –, hogy minden jog forrása a nemzet. Ezt a nemzeti akaratot a Nemzetgyűlés képviseli. Kérdés, hogy az államforma kérdésében megnyilatkozott-e a nemzet akaratát, miután ez nem volt a választási program tárgya. Hiba volna azonban a kérdés megoldását évtizedekig halogatni.

Miközben az államforma kérdésében a Független Kisgazdapárt és a sajtó nagyarányú tevékenységet folytat, a Kommunista Párt csak mellékesen foglalkozik a problémával és tovább folytatja törvénytelen belpolitikai akcióit. Jól illusztrálja a helyzetet Futó Dezső kisgazdapárti képviselő nyílt levele a Belügyminiszterhez, melyben egy konkrét esetet tesz szóvá.

A Független Kisgazdapárt nagyválasztmányi gyűlése utáni napon, január 25-én, Z. Nagy Ferenc nemzetgyűlési képviselő vezércikket ír a „Kis Újság”-ba „Őszinte szó a földbirtokreform vitáról” címen: „Nem vagyunk hajlandók fedezni azokat a sorozatos túlkapasokat, amelyeket a községi, megyei, sőt országos földbirtokrendező tanácsok elkövetnek. Elkoboztak nekik tetsző birtokokat és ezeket kiosztották maguk és barátaik között . . . Az elkobzott birtokok 90%-a 100 holdon aluli parasztbirtok volt . . . Van, akinek paraszti mivoltát nem ismerték el, mert gazdasági iskolába járt.”

Miközben a kisgazdapártot az államforma kérdésének a vitája foglalkoztatja, a Kommunista Párt felkészült a hatalom átvételére. Már 1945 augusztusában lényegesen megváltoztatták a tagfelvétel módjait. Fokozatosan megszüntettek minden korlátot. A párttitkárság augusztus 7-iki határozata eltörölte a élettrajzi kötelezettséget. Ez már összefüggött a 1945-ös választásokra való felkészüléssel és megnyitotta az utat a volt nyilasok beözönlésére. Ez az 1945. évi tagtoborzás, bár a hozzáfűzött reményeket nem váltotta be teljesen, eredményes volt – írja az MSZP központi bizottságának párttörténeti intézete kiadásában megjelent „Legyőzhetetlen erő”. Ennél sokkal jelentősebb az 1945–46. év fordulóján létrehozott Rendezőgárda, amely mint a párt védelmi alakulata, nagy szerepet játszott a megrendezett tömegtüntetésekben és -atrocitásokban s a kommunista puccs előkészítésének része volt.

Miután a párt elfogadta a köztársasági államformát, a következő lépés az államfő személyének a megválasztása volt. A Tildy Zoltán iránti bizalmatlanság miatt a képviselők túlnyomó többsége Nagy Ferencet akarta elnöknek jelölni.

Megkezdődött a választási kampány a köztársasági elnökjelölt személyét illetően. Az ún. Ortutay-csoport és Dobi István, Rácz Lajos, György Lajos, Andaházi Kasnya Béla és mások Tildy Zoltán személye mellett voltak. Maga Tildy személyesen egy valóban „modern” választási kampányba kezdett és azzal fenyegetőzött, hogy visszavonul a politikától, ha nem ő lesz az elnök. Andrassy úti lakásán, mely egyben a választási kampány központja is lett, bizalmas értekezletet hívott össze, ahol kb. 40 képviselő jelent meg. Tildy agresszíven viselkedett, ő osztotta ki a szerepeket. Felesége végig részt vett az ülésen. Nagy Ferenc főszenpontja az volt, hogy ne veszítse el a népszerűségét és a párt, de elsősorban a parasztképviselők bizalmát. Politikailag meg akarta magát őrizni későbbi időkre, a békeszerződés megkötése utánra, amikor hite szerint a szovjet befolyás megszűnik majd. Teljes passzivitásba vonult és várakozó álláspontra helyezkedett. A párt mind hangosabban követelte az ő megválasztását, ez taktikailag is hasznot jelentett, mert Tildy előtt világossá tette, hogy politikája zsákutcába jutott. A párt képviselőinek egy része nyilatkozatot írt alá, amelyben Nagy Ferenc jelölését kérték. A centrumcsoport számos, szűkebb körű értekezletet tart ugyanebben az ügyben. Pártay Tivadar a párt nevében képviselői küldöttséget vezet Tildy Zoltánhoz, amely kb. 25 tagból állott és közölte a párt kívánságát.

A küldöttség a parlamentben hozta Tildy Zoltán tudomására a párt kívánságát, hogy ti. Nagy Ferenc legyen a köztársasági elnökjelölt. Tildyt nem lehetett meggyőzni. Kért, majd a koalíció felbomlásával fenyegetőzött, végül könyörgött. A küldöttség azonban kitartott álláspontja mellett.

Ezt követően Varga Béla, Nagy Ferenc és Kovács Béla keresi fel Tildy Zoltánt. Varga Béla a következőket mondja: „Zoltán, ne vállald az elnökséget. Ne vigyük be papi palástunkat politikai viszályokba.” Nagy Ferenc folytatta: „Én azt akarom, amit a párt akar.” Tildy elsápadt, majdnem reszketett s úgy mondta: „Én már belefáradtam, megtörtem, én megérdemlem ezt a pozíciót.”

A Kommunista Párt kezdettől fogva Tildy Zoltán jelölése mellett foglalt állást, bár nyilvánosan nem nyilatkozott. A Szociáldemokrata Párt Károlyi Mihályt szerette volna, de nem kapott támogatást a Kommunista Párt részéről. Amikor a Kommunista Párt látta, hogy a kisgazdapárt túlnyomó többsége Nagy Ferencet kívánja jelölni, taktikából felvetették Károlyi Mihály személyét, bár ez teljesen hatástalan maradt, senki sem ijedt meg. Tildy Zoltán látva jelölésének kétséges voltát, nem akadályozta meg az ún. Ortutay-csoport puccsát, akik január 28-án a Független Magyarországnak a címlapon azt a hírt hozták nyilvánosságra, hogy Tildy Zoltán a koalíció közös elnökjelöltje. Ez a hamis hír még jobban felkorbácsolta a kedélyeket a kisgazdapártban.

A Független Kisgazdapárt jelölési értekezlete január 28-ra volt összehívva. Ezen a napon Nagy Ferenc Ceglédre utazik, hogy a „turini delegáció” tagjává válasszák. Kosuthot Turinban egy 100 tagú delegáció kereste fel, mint Cegléd város hivatalos küldöttsége és felajánlotta a ceglédi képviselői mandátumot. Azóta, amikor egy tagja az eredeti delegációnak meghal, ünnepélyes formák között 100 tagra egészítik ki. Egy ilyen megüresedett helyre hívták meg Nagy Ferencet január 28-án. Nagy Ferenc szerint az ünnepség oly későre húzódott, hogy nem tudott visszaérkezni az ülésre. Egyesek szerint nem is akart.

A képviselői értekezlet így Nagy Ferenc nélkül kezdte el az ülését, de nélküle azt nem lehetett folytatni. A hangulat a képviselők között várakozásteli volt, majd az est végére robbanásig feszült. A gyűlést el kellett halasztani a következő napra.

Az ülést megelőzően Nagy Ferenc közölte Tildy Zoltánnal, hogy nem vállalja a jelölést, ha ígéretet tesz, hogy nem kéri fel őt miniszterelnöknek. Tildy ezt megígérte. A képviselői értekezleten Nagy Ferenc a következőket mondta: Nem akarja, hogy a magyar köztársaság megalakulása személyi küzdelemmel kezdődjék a hatalomért,

amikor a magyar nép még mindig szenvedések sorozatát viseli. Szeretne példát adni a magyar demokrácia életében, amely további önmegtagadást kíván a nemzet érdekében. A beszéd mélyen megindította a hallgatóságot és ezzel Tildy Zoltán jelölése biztosítva volt, bár a hallgatóság nem mutatott lelkesedést.

Nagy Ferenc elhatározása mögött mélyebb indítók voltak. Meg akarta magát őrizni a békekötés utáni időkre, amikor is politikai céljait, úgy érezte, meg tudja majd valósítani.

A párt ezután békítési szándéka jelül az alkotmányjogi bizottság tagjai közé választja az ellenzék több tagját, többek közt Auer Pált, Sulyok Dezsőt, Vásáry Istvánt, Eröss Jánost.

Még jóval előbb, január 23-án a kormány elfogadja a Magyarország államformájáról szóló törvénytervezetet és azt a parlament közjogi és alkotmányjogi bizottságához küldi. A Kommunista Párt nem fogadja el a javaslatot, mert az a köztársasági elnöknek túl széles hatáskört biztosít. Révai József kifogásolja, hogy a köztársasági elnök a haderő főparancsnoka és hogy az elnök a többségi pártból választja a miniszterelnökjelöltet.

A „Kis Újság” január 24-én elsőnek közli a magyar köztársaság alapokmányának törvényjavaslatát. A pártszervezetek üléseiken megvitatják az alkotmánytervezetet. A január 26-i pártnapon Desseffy Gyula ismerteti azt. Január 25-én Tildy Zoltán a Nemzetgyűlés elé terjeszti. Nagy Ferenc nemzetgyűlési elnök az alkotmányjogi bizottsághoz küldi és előadóként Sulyok Dezsőt jelöli ki. A Nemzetgyűlés január 29-i ülésén Sulyok Dezső előadó betervezi a Nemzetgyűlés alkotmányjogi és közjogi bizottságának jelentését a Magyarország államformájáról szóló törvényjavaslat tárgyában. A jelentéshez mellékeli a kommunista Révai József és a szociáldemokrata Kiss Roland képviselők által beadott kisebbségi véleményt.

A január 30-i ülésen Sulyok Dezső előadó történelmi áttekintést ad az államformák kialakulásáról, a görög, középkori, reneszánsz, liberális formáiról és a francia és amerikai forradalmi vívmányokról. Lényegük: az ember szabadságát kell az államnak biztosítani, mert a társadalom végső célja az ember szabadságának a kiteljesítése. A fasismus az embert az állam eszközeként tekinti, tagadja a személyes szabadságot és az állam mindenhatóságát és öncélúságát hangoztatja. Erkölcsi, eszmei alapon mind a királyság, mind a köztársaság egyformán hasznos és jó lehet. Amikor mi a köztársaság mellett foglalunk állást, tesszük ezt azért, hogy levezessük azt a bizalmi válságot, ami a fiatal magyar állam életét megnehezíti. Feszültségek vannak: kifelé utolsó csatlósnak és még mindig fasiszta államnak próbálnak feltüntetni. Annak dokumentálására alkalmas a köztársasági államforma, hogy senki a múltat vissza nem kívánja. De befelé is van feszültség: bizalmatlanság a polgári pártok és a munkáspártok között. Ez a javaslat azt a célt is szolgálja, hogy bebizonyítsa, hogy mi demokráciát akarunk.

A javaslat két részből áll. Bevezető része nem rendelkezés, hanem elvi deklaráció. Magyarország az emberi szabadságjogok alapján áll. Felsorolja a pozitív emberi szabadságjogokat az Atlanti Charta szellemében és annak szóhasználatával utal arra is, hogy mitől kell az embernek szabadnak lennie, hogy élete teljességét kiélhesse. Ez a bevezetés egy új tétellel foglalkozik, a magyar Habeas Corpus megvalósításával, amikor kimondja, hogy ezektől a jogoktól egyetlen állampolgár sem fosztható meg törvényes eljárás nélkül. A második rész 20 szakaszból áll, ezt is ismerteti. Végül kéri a törvényjavaslatot az általános tárgyalás alapjául elfogadni.

Eröss János a Független Kisgazdapárt részéről szól hozzá a javaslatához. A nemzeti királyság kora (után) jött a királyságnak egy kora – mondotta többek között –, a Habsburg-dinasztia és uralkodás kora, amely a királyi államforma intézményét semmi másra mint a dinasztia hatalmi állásának és hatalmaskodása biztosításának céljára használta fel... A királyság intézményéről ma Magyarországon anélkül beszélni szinte lehetet-

len, hogy el tudjuk vonatkoztatni magunkat a dinasztia kérdésétől. . . A köztársasági államformával nem kívánunk szakítani dicsőséges magyar múltunkkal. . . A múlt bűneivel kívánunk szakítani.

Utána Rajk László a Kommunisták Pártjában szólal fel. Pártolja a törvényjavaslatot, utal az 1848–49-es szabadságharcra, „az 1849-es felelős minisztérium köztársasági elnöke (sic!), Szemere Bertalan és szabadságharcunk nagy vezére, Kossuth Lajos készítették elő” ezt az eljövendő köztársaságot. A későbbiekben helyesli, hogy az emberi szabadságjogokat a javaslat törvénybe iktatja, helyesli a személyes szabadság eszméjét, a gondolat és vélemény szabad nyilvánítását, a vallás szabad gyakorlatát. . . de szerinte a demokratikus állampolgári jogok nem illetik meg a nemzet belső ellenségeit.

Kéthly Anna a Szociáldemokrata Párt, Darvas József pedig a Nemzeti Parasztpárt nevében fogadja el a javaslatot. Utána Eckhardt Sándor a Demokrata Néppárt nevében szólal fel. Hiányolja, hogy gyakorlati intézkedés nem történt az emberi jogok biztosítására és hogy nem volt közvetlen népszavazás e kérdésben. Javasolja, hogy előbb népszavazással szerezzenek tapasztalatot a nép állásfoglalásáról, azután fogadják el a törvényjavaslatot, amit egyébként ő is helyesel. Szent-Iványi Sándor a Polgári Demokrata Párt nevében fogadja el a javaslatot.

A Nemzetgyűlés 12. ülésén, január 31-én folytatta a törvényjavaslat tárgyalását. Slachta Margit (pártonkívüli) szólal fel. A törvényjavaslat egyetlen legitimista megnyilatkozásában Slachta megvédi a királyság intézményét és a Habsburg-dinasztiát. Kifogásolja, hogy a Szent Koronára vonatkozólag nem tartalmaz intézkedést a javaslat. Javasolja, hogy ne párthatározati alapon történjék a szavazás, hanem legyen titkos szavazás. Nem fogadja el a javaslatot. Slachta a beszédét alig tudta elmondani, minden mondatát megszakították durva, primitív, ízléstelen közbeszólásokkal. Azok, akik magukat demokratáknak hívták, nem tudták elviselni az egyetlen ellenzéki hangot. Ahogy ez a törődött, őszhajú, idős asszony ott állt a támadások pergőtűzében, nem lehetett kétséges, ki képviseli az emberi jogokat és a szólásszabadságot.

Ezután következett a törvényjavaslat 20 paragrafusának részletes tárgyalása. A javaslat megállapítja a nép szuverenitását és hogy az államhatalom forrása a magyar nép. Törvénybe iktatja a köztársaságot. Foglalkozik a választás részleteivel. Azzal, hogy ki választható meg, s a választási eljárással. Megállapítja az eskü szövegét, szabályozza az elnök törvénykiadói jogát és számos más részletintézkedést tartalmaz.

Több képviselő szólal fel és nyújt be módosítási indítványt. Ezeket a Nemzetgyűlés elutasítja. Ezután Sulyok Dezső előadó nyújt be módosító indítványt, amit elfogadnak. Végül az elnök bejelenti, hogy a törvényjavaslatot általában és részleteiben a Nemzetgyűlés elfogadta és a Magyarország államformájáról szóló törvényt mint 1946. I. törvénycikket kihirdetettnek jelenti ki.

Javasolja, hogy a legközelebbi ülés február 1-jén délelőtt fél 12-kor tartassék meg és napirendjén a köztársasági elnök megválasztása szerepeljen.

A Nemzetgyűlés február 1-jén Tildy Zoltánt köztársasági elnökké választotta.

Az 1946. évi I. törvény cikk Magyarország államformájáról. – Emlékezetül adjuk mindenkinek, akit illet, hogy Magyarország Nemzetgyűlése a következő törvénycikket alkotta:

Az általános, egyenlő, közvetlen és titkos választójog alapján megválasztott Nemzetgyűlés most a magyar nép nevében és megbízásából megalkotja azt az államformát, amely a nemzet akaratának és érdekeinek legjobban megfelel: a magyar köztársaságot.

A köztársaság polgárai részére biztosítja az ember természetes és elidegeníthetetlen jogait, a magyar nép számára a rendezett együttélést s a más népekkel való békés együttműködést.

Az állampolgárok természetes és elidegeníthetetlen jogai különösen: a személyes szabadság, a jog az elnyomatástól, félelemtől és nélkülözéstől mentes élethez, a gondolat és vélemény szabad nyilvánítása, a vallás szabad gyakorlása, az egyesülési és gyülekezési jog, a tulajdonhoz, a személyi biztonsághoz, a munkához és méltó emberi megélhetéshez, a szabad művelődéshez való jog s a részvétel joga az állam és önkormányatok életének irányításában.

E cél megvalósítására Magyarország Nemzetgyűlése mindenekelőtt a következő törvényt alkotja:

1. Az államhatalom kizárólagos forrása és birtokosa a magyar nép. A magyar nép a törvényhozó hatalmat az általános, egyenlő, és titkos választójog alapján megválasztott Nemzetgyűlés útján gyakorolja . . .

Kelt Budapesten, 1946. évi január hó 31-ik napján.

(A Jelenkori Magyar Történelmi Dokumentumok I. kötetéből, Washington, 1984.)

BESZÉLGETÉSEK NAGY FERENCCEL

A Skót Misszióba mentem, tudtam, hogy ott gyülekezik a náciellenes Magyarország, s reméltem, hogy ott találom meg a feleségemet is. Röck Szilárd utcai fogságom alatt Németh László és Illyés Gyula családja fogadta be, velük töltötte a monori időmet is, s velük élte át az ostromot Budán. Így találkoztam előbb Tildy Zoltánnal, aki famíliástól a Skót Misszióban rejtőzködött. Néhány hetet töltöttem ott. Az újjászervezkedő Kisgazdapártnak, tagsági könyvem szerint, én lettem a tizenhatodik tagja. Nagy Ferencsel csak hetek múlva találkoztam valamilyen nem-hivatalos összejövetelen; őt ugyan látásból ismertem már régóta. Sárospataki teológus koromban a Hittanhallgatók Egyesülete előadás tartására hívta meg Szabó Pált. Körünkben nagyon otthon volt a népi irodalom; Móricz Zsigmond pataki diák volt, Szabó Dezsőt mindenki olvasta, s az utánuk felnövő írógeneráció mintha köztünk élt volna. Szabó Pál akkor jelentkezett első regényeivel, rögtön meg is hívtuk előadóestre. Szabadkozott, hogy rossz előadó, így hozta magával Nagy Ferencet, aki felolvasta írásban elkészített mondanivalóját. Ott láttam először. Pest ostroma után találkoztunk személyesen. Tildy után a Kisgazdapárt legfontosabb emberének számított. Valóban ő lett a párt tényleges vezetője, később miniszterelnök a koalíciós kormány élén. Első perctől kezdve emberileg közel kerültünk egymáshoz, én a magyar parasztság hivatott vezetőjét láttam benne, ő talán gondolkozó készségemet értékelte írásaim és néhány beszélgetésünk után.

Az első egy autóval megtett úton zajlott le. A párt sárospataki ülésére igyekezett, hogy szervezze az északkeleti csoportot. Üzent értem, hogy menjek vele. Mihályfi Ernő és Adorján József volt még a kocsiban, de ők csak Gyöngyösig jöttek. Ott éjszakáztunk Adorján birtokán, kóstoltgattuk országhíres borait. Addig az úton, csak általános kérdésekről folyt a szó, nem volt homogén a társaság, Mihályfi kilógott egy kicsit; tapintatos volt, este külön szobába húzódtott, hogy ne zavarja Nagy Ferencsel folyó beszélgetésemet. Bár nem zavart volna, fáradtak voltunk, igyekeztünk elaludni mind a ketten.

Másnap réggel már csak mi mentünk tovább és a sofőr, Nagy Ferenc egyik bizalmas embere. A kommunista ideológia került terítékre. Nagy Ferenc gyakorlati ember volt, a politikának is a háború előtti és alatti részét ismerte alaposan, a félfeudális állami berendezés és társadalom ellen küzdött a parasztság érdekében. Hármastételt vallott: meg kell szabadítani az országot és a népet a nagybirtok, a nagykapitalizmus és a nagyklerus uralmától. Ehhez nem sok filozófiai alátámasztás, vagy ideológia kellett, szervezés, becsületesség és a sülyyedőben levő népi kultúrának az irodalomban megmutakozó része is elég volt hozzá. Ezek érvényesülésére hozta létre a Parasztszövetséget, ami a politikán belül társadalmi és kultúrintézmény volt elsősorban. Alkalomadtán használta is céljai érdekében.

Filozófia-, eszmetörténet-nélküliségével nem állt egyedül a magyar világban, ilyen volt az egész társadalom. Nem vált benne tudatossá, hogy a legelvontabb bölcseleti problémák szoros összefüggésben állnak a történelem eseményeivel, sőt nagymértékben az előmozdítói. Nagy Ferenc hat elemít végzett parasztember volt, sok mindennel próbálkozott életében, végül kikötött a újságírásnál, és a politika lett a kenyere. Auto-didakta volt, sokkal szélesebb látókörű az átlagos érettségizett, vagy esetleg egyetemet is járt úgynevezett értelmiséginél, külön, rendkívüli képessége volt a politikához, de az akkori társadalmi felfogás nyomán ő sem foglalkozott filozófiai, világnézeti kérdésekkel. Így szakadt ránk, az országra és rá is a kommunista világ, a marxi ideológiával az élen. Történelmünk egyik legnagyobb, ha nem a legnagyobb fordulatát éltük át, az ország és a társadalom szerkezetének mélyreható átalakulását, anélkül, hogy az emberek látták volna a hátsó mozgó eszméket. Nagy Ferenc ugyan itt is az átlag fölé emelkedett: száz százaléig elutasította a náciizmus mítikus ideológiáját, ami ellen nehezen tudott védekezni a magyar társadalom, még akkor is, ha zömében elleneszegült politikailag. Nagy Ferencet közéleti ténykedése állította szembe vele és ragyogó intelligenciája. Ő demokratikus társadalmat és életberendezkedést akart. Meg is járta érte a náciik börtönét. Életelve a szabadság volt, az ember-, különösen a paraszti réteg önrendelkezési joga a félfudális-, az idegen kapitalista világ, különösen pedig a náciizmus állami hatalma ellen.

De most a marxizmusról volt szó. Érezte, hogy a politikai ellenállás nem elég, mélyebről jön a támadás és a veszedelem. Nem elég harcolni a szovjet berendezkedés ellen, nem elég megvédeni a magántulajdont, nem elég hozzásegíteni a parasztságot az anyagi gyarapodáshoz. A földreform sem elég, valami mélyebb támadást kell kivédeni, harcolni kell egy világratóró eszmeáramlat ellen. Ezt akarta velem megbeszélni a sáros-pataki úton.

Bevezetőül ezt mondta:

Most a szélsőjobboldal, tehát a náciizmus helyett a szélsőbaloldalt akarják ráerőszo-kolni az országra. Pedig ezzel nem oldódnak meg a problémák; demokratikus társadal-mat kell építenünk, ami a parasztság mellett magában foglalná az egész népet. Nem elég kommunista jelszavak alatt harcolni a náciizmus maradványai ellen.

(A magam választát sem teszem idézőjelbe, hisz rövid konkrét feleleten túl általános fejtegetés is volt.) A náciizmus maradványai ellen zajló mostani harc, csak látszat és módszer, a demokratikus életforma és társadalomberendezkedés elpusztításáért folyik valójában a küzdelem. A náciizmus most már csak jelszó a támadásra; ha valakire rá tud-ják húzni a kooperálás vádját, mégha semmi köze sem volt hozzá, akkor az illetőt be-börtönzik, kikapcsolják a társadalomból. Fel kell készülnöd rá, hogy közeli munkatár-saidat is ezzel a módszerrel próbálják leválasztani rólad és a Kisgazdapártról. S lehet, hogy végül téged is ezzel támadnak majd.

A kommunizmus igazi harca a polgári életforma ellen folyik, a demokratikus élet- és társadalomberendezkedés ellen; a náciizmus csak epizód volt a XX. század történeté-ben, az élet- és a tudomány menete a demokráciát követeli. Persze, ennek sok formája mutatkozhat, lényege mégis így foglalható össze: a nép uralma saját maga fölött, a ne-vében ágáló és uralkodó diktátor vagy szűk hatalmi csoport helyett. Rendkívül nehéz a demokrácia megvalósítása, ezer buktatóval jár, mégis a történelem mai útja. Nehéz lét-rehozni a parancsuralmi módszerek ellenében, különösen ha azokat egy jelenlevő világ-hatalom, illetve a hadserege támogatja. Érzelmileg is nehéz a megvalósítása: a nép ugyan szabadságra vágyik, de az ésszerűség helyett könnyebb felkorbácsolni az indula-tokat. A kommunizmus, világvizonylatban is, a gyűlöletre épít, valóságos vagy vélt sé-relmek megbosszulására izgat. Ezzel könnyen lehet mozgatni fehér és színes tömege-

ket. Magyarországon is a gyűlöletet ébresztik és bocsátják szabadon, de itt mintha csak a nép kis részében kapna lángra.

En a gyűlölettel ma is a keresztyénséget állítom szembe, a politikai és társadalmi törvények mellett az isteni törvényeket, a mindenkori életnek ez a szilárd bázisa. Szerintem nem a gyűlölet a végső mozgató erő, hanem a jóság, a felebarátj szeretet, ezeknek kell minden taktika és stratégia fölött érvényesülni a politikában és a társadalomszervezésben. A végső szó az Isten és az Ő akarata.

Tökéletesen igazad van, s tudom, hogy számodra ezek nem politikai szólamok; mikor megszabadultál a náci börtönből, első dolgod volt házi istentisztelet tartása, belső kényszer és kifelé ható bizonyágtétevés kényszerített rá. De itt állsz legélesebben szemben a kommunizmussal. Ideológiájuk alapelve az anyagelvűség: csak a matéria létezik, minden más csak ennek a mozgásából ered. Szerintük az Isten is és a vallások is csak primitív elképzelések voltak, s hatalmi eszközök a kizsákmányolók kezében. Évezredek át uralkodtak vele a nép fölött. A materializmusnak ugyan mindig voltak felvillanó tudósai, sőt hősei is, de ideológiailag és hatalomszerűen csak a kommunizmusban érvényesül először. Ez a végső alapja a világnézetüknek.

Más kérdés, hogy ezt az állításukat egzakt módon nem igazolta soha senki. Tudományosan vélt hit volt, mára viszont szétfoszlott ez az elképzelés: a fizika kezéből kicsúszott az anyag, illetve olyan elváltozásokon ment át, ami anyagnak már nem is nevezhető. Anyag és energia határai egybefolytak, s rajtuk túl kezdődik a Megismerhetetlen vagy a Semmi. A kommunizmus az anyag helyett a légüres térre épített. Egyfajta hit lett belőle, bár ezt a tényt tagadja, s igyekszik bezárni az embert a bizonytalan matéria börtönébe. Hamis tudomány és hamis hit a marxizmus, a keresztyénség Krisztusban megjelent isteni hite és kijelentése helyett. De ezt a meggyőződését minden módon rá akarja erőszakolni az egyházakra, és formálni akarja vele a társadalmat. El akarja hitetni a világot. Ha ez a törekvése propagandával megy, akkor simább a ténykedése, ha viszont nem eredményes, akkor a legszörnyűbb diktatúrát is igénybe veszi. Tömegeket, tízmilliókat is feláldoz célja érdekében, hisz az ember is csak anyag, s majd reprodukálják ezt a matériát a megmaradt egyének. Nincs érték, illetve csak az anyag a vélt érték. Ez a látásmód minden eddigi kultúra szükségszerű lerombolását jelenti, ha kell egész népek halála árán is.

A keresztyénség az Isten-hitre és a belőle fakadó értékekre épít; a kommunizmusnak szükségképp ki kell irtani minden formájában. Csak taktikai megfontolások alapján tűri meg egy darabig, bizonyos vonatkozásokban esetleg még szövetkezik is vele, de végső célját, az emberiség életéből való kiiktatását nem felejtí egy pillanatra sem. Túl a társadalomszervezési és gazdasági ellentéteken ezen a ponton kerültél kibékíthetetlenül szembe a kommunizmussal. Megegyezésre nincs mód, csak elbukni vagy győzni lehet. Természetesen vállalnod kell ezt a harcot, mert a történelem és a nép akarata téged helyezett az élre.

Ezeket a tételeket valahogy én is így látom, inkább ugyan érzem – válaszolt Nagy Ferenc – de ezekkel a diktatórikus, reakciós elvekkkel szembe kell helyeznünk a haladást, a demokrácia módszerét és mindennapi gyakorlatát. Az emberiség igazsága előbb-utóbb győzni fog, hisz a nyugati nagy nemzetek is ezen az alapon állnak.

Nehéz harc lesz ez, mert hatalmi tényezőkön túl egy rendkívül erőteljes és használható társadalmi és politikai tudománnyal is fel kell venni a küzdelmet. A kommunizmus ideológiája az úgynevezett dialektikus materializmus. Ez nemcsak gondolkozási forma, hanem – szerintük – a valóság mozgási törvénye is, ezért legyőzhetetlen. Az eddigi szemléletben a történelem emberi elgondolások és törekvések eredője volt, a dialektikus materializmus szerint viszont: a természet és a történelem egységes folyamat: amilyen erős és töretlen a természet, éppen olyan szilárd egyenes folytatása az emberi törté-

nelem is, vagy ha kisiklott és megtört, helyre lehet hozni. A természetet művelő gazdasági tevékenység a történelem alapja, minden más csak népbufitó mese; a gazdasági élet fejlődése pedig szükségképp osztályharcokat hoz létre, amik végül a természet szerves folytatást jelentő kommunizmust produkálják. A dialektika az új tudományos szemlélet és az új világ módszere. A társadalom fejlődését tehát a természetre épülő gazdasági alap határozza meg. A dialektikus materializmus ideológia és gyakorlat egyszerre: a cselekvés bölcselete. A marxizmus az emberiséget primitív előtörténetéből így viszi át igazi históriájába. Természet és történelem egysége végül tisztán megmutatkozik. Ezt akarják megvalósítani Magyarországon is.

Szerintük ez a szinte állati egység jelenti a szabadságot, hiszen így az ember és az emberiség végül eggyé lett saját magával, a természettel. Minden más szabadságvágy és érte folytatott harc csak illúzió volt, reakciós lépés. Az ilyesmitől meg kell szabadítani a világot. Így a diktatórikus módszer már része a szabadságnak, vállalni kell, sőt boldogan végigcsinálni, még akkor is, ha sok híve is belepusztul. Ellenségeinek pedig szükségképp el kell tűnni az életből. A szabadság a társadalom tudatos átalakítása, az osztály nélküli szocialista világ, a természettel eggyé lett ember.

A marxisták szerint ez a haladás, minden más csak a progresszió látszata, tehát reakciós folyamat. Amit te haladásnak gondolsz: a parasztság és munkásság nemzetté tétele, hogy az értelmiségekkel együtt alakítsák és vigyék tovább a magyar nép sorsát, szerintük a legsötétebb reakció. Pillanatnyilag együtt dolgoznak veled, de ez csak a világpolitikai konstelláció következménye, s időnyerés a nép marxista propagandával való átitatására, időnyerés, hogy elhitessék a tömegeket. A haladás rendező elve egész mást jelent neked, mint nekik.

Nagy Ferenc felelni akart, de a sofőr ijedt kiáltása kizökkentette a beszélgetésből. Valami mély és elég széles patakmeder vagy vízlevezető árok alá vezetett a sokszor amúgy is szétszagotott út. Vagy két méter széles vízfolyás fölött nem volt semmiféle áthidaló szerkezet, az út agyagos talaja szemmel láthatóan folytatódott a túlsó parton. Úgy tűnt, hogy a kocsinak bele kell zuhanni a vizesárokba, s ki tudja, milyen mély volt annak a medre. A sofőr kétségbeesetten fékezni próbált a lejtős és síkos ereszkedőn, bár a kocsi megállítása eleve reménytelennek látszott. Akkor szólt meg Nagy Ferenc: gyorsítsa fel, és hajtson neki a víznek. Engedelmeskedett a vezető és engedelmeskedett a kocsi, átrepültünk a víz fölött, s nagyot huppantunk a túlsó parton. Nem zuhantunk bele, és nem tört össze az autó, hatalmas rázkódás után simán mentünk tovább.

Néhány pillanat múltán Nagy Ferenc folytatta:

Természetesen nemcsak Magyarországról van szó, most az egész világ átrendezése esedékes. Ebbe az áramlatba kell beállítani népünket és az országot. Tudom, hogy egyedül nem birkózhatunk meg a krízissel, de a nyugati világgal együtt igen. A vezető gondolat csak a népek függetlensége és a kölcsönös szabadságtisztelet lehet. Ezt az elvet az atlanti chartában leszögezték az angolszász hatalmak. Egyik országot sem tehetik valamelyik nagyhatalom eszközévé, ki kell küszöbölni a biztonsági övezeteket, helyére az általános, minden népre érvényes szabadságnak kell lépnie. Ez magával hozza az országok és társadalmak egyéneinek is a személyes szabadságát.

Valóban ez a legnemesebb politikai és társadalmi elképzelés, de a függetlenség és szabadság sose végleges állapot, mindig harcolni kell érte. A népek és egyének félelme ezen a ponton önzésbe csap át: a másik fél csak függetlenségük és szabadságuk, még inkább jólétük eszköze lehet. A demokráciák a diktatórikus hatalmak mindenkor veszélyével szemben kénytelenek így viselkedni, a kommunizmus viszont a létét veszélyeztetné, ha nem így politizálna. A népek függetlensége történelmi kategóriát jelent, történelmi múlttal rendelkező országokat, már pedig a kommunizmus ezek felszámolását akarja világszerte. Filozófiája és napi törekvése szerint csak történelmi tudat nélkül ve-

getáló népek egzisztálhatnak, valóban csak a természet részei, minden szellemi, tehát történelmi értékeszme nélkül. A nép csak gazdálkodást folytató állati csorda lehet, a természet egyenes folytatása. Tudom, hogy most előre szaladtam, ma még nem ez a bevallott céljuk, a mostani szituációban még történelmet játszanak, de elég rövid átmeneti kor után színre lép igazi elgondolásuk, ha kell. az emberiség fele kiirtása árán. Viszont, modern társadalomtudományok vallják, ha egy nép valami miatt elveszti emberállományának az egyharmadát, akkor megszűnik történelmi léte, attól kezdve valóban csak vegetáló csorda, vagy felszívódik a környező államok, vagy egy nagyhatalom életébe. Nekünk magyaroknak ezt a sorsot szánta a kommunizmus. Pesten gondolták-e így a jövőnket vagy Moszkvában, ki tudná megmondani. A nyugati országok – egyelőre – nem félnek ettől a „történelmi” sorstól, így biztonságuk érdekében övezetekkel tarkítva próbálják berendezni a világot.

Csak egyet tehetünk: tudatosítani kell a népet, a Kisgazdapárt mögé felsorakoztatni országszerte. Közben, azalatt a néhány évtized alatt, míg a kommunizmus kikezdhetetlen hatalomba jut s a népek sorsát szabadon intézheti, történhet is valami, most még kiszámíthatatlan esemény. Ebben azért is reménykednünk kell, mert túl minden történetfilozófián Isten az úr az emberiség históriája fölött, bár a malmai lassan őrölnék. De vigyáznunk kell, hogy a marxizmus mostani taktikája meg ne tévesszen végső célját illetően.

Nagy Ferenc váratlanul, de elgondolkoztató módon reagált:

Ezért kell minden módon siettetni az egységes Európa létrejöttét. Ez a tömb megakadályozhatja a kommunizmus politikai és társadalmi céljait.

Hosszú és rögzös útja lesz még annak – válaszoltam szinte kitérő módon.

Szóval, föltétlenül új valóság születik, talán még a mi időnkben – zárta le a beszélgetést már a pataki szőlők tövében Nagy Ferenc. – Ahhoz azonban először is út kell menteni népünket mostani kritikus helyzetén, újra társadalmat és nemzetet kell építeni a nekünk pillanatnyilag meghagyott államban. Ez elsősorban mégis a politikai taktika feladata, ezt kell sikerre vinni a Kisgazdapártnak. A távolabbi cél az ember emberi létének a megmentése. Hogy ne politikai módon fejezzem ki magam: boldoggá kell tenni az embert, ez a legtöbb, amit megtehetünk érte. Ehhez azonban valóban tisztán látnunk kell a marxizmus célkitűzéseit és a módszerét, sikamlós dialektikáját, az ellentmondások egységének az elvét, amivel mindent meg tud oldani, vagy legalábbis magyarázni a politikában és az életben. Látom, hogy filozófiájával nem megérteni, hanem megváltoztatni akarja a világot. Minden áron. Azi is látom, hogy ideológiája a legreakciósabb eszme, diktatúrájával börtönbe akarja zárni az embert, az anyag és a jogtalanság börtönébe, ahol a marxista párt lenne a börtönőr.

Laci, a marxizmus bírálatán túl meg kellene írnod a Kisgazdapárt társadalombölcseletét, taktikai szempontok miatt nem a kommunizmus cáfolataként, hanem az ember és a kultúra vezérfonalát adnád benne. Kibontanád mostani helyzetünkben az ember és a kultúra értékeit. Megfelelő fórumokon át a párt filozófiai vezérfonalává tennénk.

Vállaltam a megbízatást.

(Egy, a „Confessio”-ban megjelenendő tanulmány első fele. Vatai László utolsó trása.)

AZ ÖSSZEESKÜVÉSI PER KEZDETEI 1946 KARÁCSONYA UTÁN

Sokan azt remélték 1946 tavaszán, hogy Nagy Ferenc miniszterelnökségével a Kisgazdapárt kemény politikát tud folytatni. A vidéken sokan azt hitték, hogy a hátráló politika személyhez fűződik. Azonban alig foglalta el Nagy Ferenc a miniszterelnöki széket, már újra zuhogott a Kisgazdapártra a baloldali támadás. Ki kell söpörni a „reakció-sokat” a Kisgazdapártból, zengte a baloldali sajtó.

1946. március 5-én megalakult a Baloldali Blokk, amelyben a kommunista, szociáldemokrata és paraszt párt, valamint a szakszervezetek közös hadoszlopot alakítottak a Kisgazdapárt ellen. A taktikai cél világos volt: A kisgazda parlamenti többség megsemmisítése. Pár nap múlva jött is a baloldali ultimátum, amely úgy szólt, hogy a koalíció csak úgy maradhat fenn, ha a Kisgazdapárt megszabadul reakciós képviselőitől. El kell itt gondolkozni azon az ördögi taktikán, amit Rákosiék folytattak.

Emlékezzünk vissza arra, hogy 1945-ben csak úgy lehetett országos választásokat tartani, hogy a pártok vezetőinek ígéretet kellett tenni, hogy a koalíció a választások után is fennmarad, tekintet nélkül a választási arányokra. Akkor, Vorosilov marsall csak ezzel a feltétellel járult hozzá választások tartásához. Tudták már előre, hogy egy koalíciós kormányban sokkal nagyobb hatalmat szereznek majd maguknak, mint aminőt a választási arány megengedne. Ez a hatalomszerzés nem csak miniszteri állásokból állt, hanem az állami apparátus intézményeinek a megkaparintásából, ahova „megbízható” baloldaliak kerültek. . . . 1946 tavaszán még ennél is többet akartak. Azt, hogy a Kisgazdapárt saját maga szüntesse meg parlamenti többségét.

Ez a kommunista taktika állt Sulyok Dezső és húsz képviselőnk kizárása mögött, ami 1946. március 11-én következett be. Ez az öncsonkító lépés sok képviselőnkől érthetlenséget váltott ki, mert Nagy Ferenc pártelnöksége alatt más nyitányra számítottak. Ez a rossz százíz azonban hamarosan feloldódott, mert a megmaradt képviselők biztonságban érezték magukat. Sulyok Dezső később ellenzéki pártot alakított és támadásai nem kímélték a Kisgazdapártot sem.

Ki szeretnék itt térni arra, hogy Sulyok Dezső, akivel otthon is, majd később az emigrációban is barátságos jóviszonyban voltam, pártalapítása után beszélgetett velem a fővárosi politikáról. Beszélgetésünk végén azt mondta, hogy míg a parlamentben támadni fogja a Kisgazdapárt politikáját, az én fővárosi politikámnak továbbra is támogatója marad. Ez öröm is meg megtiszteltetés is volt számomra, mert Sulyok Dezső igen aktív volt a fővárosi politikában is és le tudta mérni azt, hogy milyen szellemben és milyen eredménnyel viszem a város dolgait.

Sulyokék kizárása a Kisgazdapártból igen szomorú epizódja volt a nagy visszavonulási politikának, amelyben a baloldal a Kisgazdapárttól egyre több áldozatot követelt.

Ez az epizód rávilágított arra, hogy a visszavonulási áldozatok nem Tildy Zoltán engedékenységéből születtek, hanem abból a kutyaszorítóból amibe a magyar politikai élet került a szovjet megszállással és a szovjet vazallusok tevékenységével. Rákosi gondoskodott arról, hogy a támadó nyomás egy pillanatra se szűnjön meg. Ennek a stratégiának az eszközei voltak a meginduló háborús bűnös tárgyalások, a bélista folyamat, az állandó gazdasági nyomás és egyebek. Az igazoló eljárások éppen csak befejeződtek, amikor már a közalkalmazottaknak a bélistázás veszélyeit kellett végigélni.

Május nemzetközi politikai szempontból is tragikus volt, mert május 7-én a nagyhatalmak párizsi értekezletén kimondták a bécsi területi döntések megsemmisítését. Ez az 1938-as országhatárookra való visszatérést jelentette. Csak halvány remények maradtak arra, hogy majd a békeszerződések során talán valamivel jobbat lehet elérni.

A bel- és külpolitikai nehézségek ellenére, a Kisgazdapárt mégis összeszedte magát. Kovács Béla lelkesedése és bátorsága erőt adott az embereknek és a Nagy Ferenc legendát erősítette. Nagy Ferenc két nemzetközi utazása, egyik Moszkvába, a másik Washingtonba, jól sikerült és eredményeket is hozott. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a Kisgazdapárt újra összeszedje magát, követeléseket támasszon a baloldal ellen és azokat gyakran megismételje. Ennek a határozott politikának a legszebb és legeredményesebb eseményét szeptemberben a parasztnapok jelentették. Szívbemarkoló és biztató látvány volt a félmilliónyi parasztság felvonulása Budapestre. A Főváros ezen a napon nemzeti színű zászlóerdőben fogadta őket. Ma is büszke vagyok arra, hogy egyetlen piros zászló sem volt, dacára annak, hogy a kommunisták ezekkel akarták díszíteni a várost. Ma már be kell vallanom, hogy makacsságom mellett a szerencse is hozzásegített ahhoz, hogy keresztül tudjam vinni ezt a utasításomat.

A parasztnapok Nagy Ferenc, Kovács Béla, parasztszövetségi és pártbeli híveik gondolata volt és ők valósították meg, bár Rákosiék igen sok akadályt gördítettek elé. A parasztság méltóságteljes viselkedése és a belőlük áradó erő olyan üzenet volt a Főváros népe és politikusai számára is, amit egyszerű volt megérteni. Egyszerűen azt mondták, hogy magyarok vagyunk és azok is maradunk. A parasztnapok egy időre meghökentették a baloldalt és a támadások lendülete veszített erejéből. Ilyen atmoszférában köszöntött ránk a Karácsony, amikor sok okunk volt hálát adni az Istennek, hogy még reményekkel nézhetünk a jövő év felé.

A Karácsony utáni napok egyikén, este, Nagy Ferenc titkára, Kapócs Feri hívott fel és azt kérte, hogy ha lehet, azonnal keressem fel a Miniszterelnök Urat.

Be kell itt számolnom arról, hogy azokban a napokban Budapesten az a hír járta, hogy Pálffy-Österreicher György, a Katona Politikai Osztály vezetője, magasrangú katonatisztek baráti találkozóit figyelteti. Úgy hírllett, hogy Veress Lajos vezérezredes, András Sándor tábornok és Szent-Miklós István vezérkari százados után katonapolitikai nyomozók járnak.

Köztudott volt, hogy Pálffy bosszúhadjáratot folytatott volt tényleges tiszt bajtársai ellen. Ennek az oka részben személyes sértődöttség, részben a kommunista párti hierarchián belüli gyors emelkedés szándéka lehetett. Pálffy tehetséges ember volt, de a m. kir. hadseregből, származási okok miatt nyugdíjazták vezérkari századosi rangban. Fel kell itt azt is idézni, hogy 1944 novemberében, a katonai ellenállás szervezése során, Pálffy és Sólyom László voltak az illegális kommunista párt katonai szakértői és megbízottai. Rákosiék 1945-ben igen gyorsan tábornokot csináltak Pálffyból és rábízták a volt tényleges tiszt és altiszt kar maradványainak a kiirtását, amit kezdettől kezdve lelkesen folytatott. Ez volt az oka annak, hogy az 1944-es antináci katonai Ellenállási Mozgalom megmaradt tagjai megszakították kapcsolataikat Pálffyval, majd Sólyom Lászlóval is. Ebből az ellentétből fakadt az is, hogy Almásy Pál altábornagy intézkedéseit, amiket mint az új honvédség Anyagi Vezérkari Főnöke és miniszterhelyettes tett, elgáncsolták,

majd később, az oroszok segítségével elmozdítottak az aktív szolgálatból, ami a Kisgazdapárt számára nagy veszteség volt.

Hírek jártak azokban a napokban arról is, hogy a fenti tisztekkel barátságban álló kisgazdapárti képviselők után is nyomozók járnak. Körülbelül ennyit tudtam azokban a napokban, amikor Kapócs Ferenc telefonált.

Nagy Ferenc hivatalában nyomban bevezettek hozzá. Kovács Béla is ott volt nála. Láthatóan kettőjük között folytatott beszélgetésre hívtak meg. Hamarosan rátértek a témára is. Nekik konkrét ismeretük volt arról, hogy Pálffy nyomozói Veress Lajosékat figyelik. Nekik még olyan információjuk is volt, hogy Pálffy hamarosan le akarja tartóztatni a Veress Lajos körül csoportosuló tiszteket és más barátokat azzal, hogy összeesküvést szerveznek. Szent-Iványi Domonkos neve is szóba került. Először annak a valószínűségét vitattuk meg, hogy mi lehet ebből igaz. Mindhárman nevenségesnek tartottuk a vádat. Kérdezték az én véleményemet is, ami egyszerűen az volt, hogy ha vezérkari tisztek összejönnek beszélgetni, akkor előbb-utóbb megvitatják a mai helyzetet és különböző alternatívákat vázolnak fel. Mindez mindenkinek az alapvető joga. Mi politikusok is hasonlóan beszélgetünk és magunk is azon elmélkedünk, hogy hogyan lehetne a egyre mohóbb kommunista hatalmi vágyat ellensúlyozni. Ez nem összeesküvés, hanem ez a dolgunk.

Nagy Ferenc azt kérdezte tőlem, hogy nem tudnék-e meg valamit erről Révay Kálmántól, mert tudta, hogy az ellenállás ideje alatt jóbarátok voltunk. A válaszom az volt, hogy mióta Révay belépett a Kommunista Pártba, azóta kapcsolatunk majdnem teljesen megszűnt. Ehhez magyarázatképpen azt is hozzátettem, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endre özvegye és Tartsay Vilmos özvegye, Erzsébet, akik családi jóbarátaink voltak, folyton rágták a fülemet, hogy ne álljak szóba Révay Kálmánnal, mert az is renegát lett. Magam is így éreztem. Amikor Révay Kálmán korábban, 1945 végén, egy baráti beszélgetés és italozás során elmondta, hogy ő belép a Kommunista Pártba, akkor erről hevesen lebeszéltem és a következő scenáriót vázoltam föl neki.

Kálmán, belépsz és nyomban előléptetnek tábornoknak. Megengedik, hogy még két szép szipcsinórt viselhes az egyenruhádön. (Nagyon hiú ember volt.) Aztán mindenféle feladatot bíznak rád, például azt, hogy volt bajtársaid ellen szolgáltatass terhelő adatokat. Magas beosztásokat kapsz és mint az üstökös úgy méész előre, de ennek során egyre több súlyos visszaélésről és disznóságról szerzel tudomást, amit a kommunista vezetők csinálnak. Aztán elérkezik az idő, amikor már megtetted amit vártak tőled. Akkor le tartóztatnak és felakasztanak . . . Ez lesz a sorsod . . . Ne lépj be, ne tagadd meg önmagadat és múltadat.

Elmondtam Nagy Ferencéknek, hogy szerintem hiába beszélnek Révayval, mert ha tud valamit, akkor azt úgyse mondja el, ha meg nem tud, akkor esetleg ostobaságokkal le akarja vezetni gyanakvásunkat. Azonban Nagy Ferenc mégis arra kért, hogy ha lehetséges, akkor próbáljam megtudni, hogy Révay hallott-e már valamit.

Beszélgetésünk ezek után voltaképpen olyan helyzetmegítélés volt, amelyben Nagy Ferenc és Kovács Béla vitatták meg egymással azt, hogy komolyan kell-e venni ezt az ügyet és mit is lehetne tenni a megelőzése érdekében. Egy idő után Nagy Ferenc hozzám intézte a szót: Jóska, neked mi a véleményed?

Lényegében a következőket mondtam: Pálffy hamarosan letartóztat magas rangú katonatiszteket. Ezeket először csak arra akarják kényszeríteni, hogy mondják el kik tartoznak baráti körükhöz. Főleg kisgazda képviselők és politikusok érdeklík őket, mert ezeket szeretnék belekeverni az ügybe. Aztán majd kisgazdákat fognak le és addig verik őket, míg egyre magasabb rangú politikusokra vallanak. Ez halálos támadás lesz a Kisgazdapárt ellen . . . Jól emlékszem, hogy szószerint azt is mondtam: Higgyétek el, hogy ez olyan támadás, amiben ti lesztek a célpont és a végén mindnyájan, akik még nemzet-

ben gondolkozunk, börtönbe kerülünk. Rákosiék átveszik a hatalmat. Később már nem lehet majd védekezni ez ellen az aljas támadás ellen.

Kovács Béla, aki már korábban is kipirulva beszélt, odafordult Nagy Ferenchez, látod Feri, ő is azt mondja, amit én is gondolok . pedig Kóvágó nem szélsőséges ember . . .

A majdani olvasó számára, aki annak az időszaknak a politikai részleteit és az embereknek egymás iránti viszonyát nem ismeri, itt tartozom rövid magyarázattal. Addig rólam a pártvezetőségben az a vélemény élt, hogy főleg Tildy Zoltán embere vagyok, aki mindenben követem Tildy politikáját. Ez a beszélgetés változtatta meg ezt a véleményt és hozott közel főleg Kovács Bélához, de Nagy Ferenc is másként kezelt azután. Rájöttek, hogy olyan független gondolkozású ember vagyok, akit a haza jobb jövője irányít.

Nagy Ferenc azzal reagált az előbbi véleményemre, hogy érdekes, hogy én is olyan határozott vagyok ebben az ügyben, mint Béla, de akkor mondjuk meg azt is, hogy mit kellene tenni . . . Te mondd el, Jóska, hogy mit tehetnénk.

Ekkorra már én is belemelegedtem és felvázoltam, hogy én az azonnali rögtönzés híve vagyok. Az elképzelésem radikális, de talán kivihető. Hívd fel telefonon Pálffy és közöld vele, hogy azonnal keressen fel. Mire ideér, mi összeszedünk néhány megbízható embert. Pálffy letartóztatjuk és kényszerítjük arra, hogy mondja el haditervét. Közben Varga Bélát kérd fel, hogy holnap reggelre hívja össze a parlamentet rendkívüli ülésre, ahol bejelentem Feri, hogy mi lepleztünk le egy összeesküvést, amelyet Pálffy szervez ellenünk. Addigra Pálffytól ilyen nyilatkozatot kell kikényszeríteni.

Egy pillanatra kicsit dermedt csend támadt, aztán Nagy Ferenc kedvesen azt mondta, hogy Jóskám, ez egy kicsit túlzottan radikális terv és nem is törvényes . . . Béla azonban lelkes volt, de nem bízott abban, hogy másnapra össze lehet hívni a parlamentet, és abban sem, hogy Pálffy hajlandó lenne vallani.

Nagy Ferenc azonban azt mondta, hogy utasítja honvédelmi miniszterünket, Bartha Albertet, akit mi csak Bébi bácsinak tituláltunk, hogy személyesen vegye kezébe ezt az egész ügyet és Pálffy-t kérdezze ki.

Azzal bocsátottak el, hogy ez a beszélgetés maradjon szigorúan bizalmas. Ha megtudnék valamit Révaytól, akkor azonnal számoljak be.

A következő napokban találkoztam Révay Kálmánnal, aki kicsit nagyképűen valami olyasmit mondott, hogy ez valami jelentéktelen ügy, amiből csak annyi a lényeges, hogy vannak olyan katonák, akik nehezen fogadják el a demokráciát. Akkorra azonban már az ügy felgyorsult, a letartóztatások megkezdődtek és Veress Lajos ellen elfogadási köröztetési parancsot adtak ki. Január elején már benne voltunk a háború utáni korszak legnagyobb politikai válságában, ami halálos csapást mért nemcsak a Kisgazdapártra, hanem az egész induló magyar demokráciára.

Nagy Ferenc valóban utasítást adott Bartha Albertnek, hogy személyesen vizsgálja ki az ügyet. Akkorra azonban már a letartóztatások megtörténtek. A magas rangú katonatisztekkel együtt, hamarosan lefoglalták a Kisgazdapárt több tekintélyes képviselőjét főleg olyanokat, akik közel álltak Nagy Ferenchez és a kormány egyik köztisztviselőjében álló miniszterét, Mistéthy Endrét is. Ő is és Arany Bálint is jóbarátaim voltak, akikkel már 1944-ben együtt álltunk ellen a nyilas hatalomátvételnél. A hajsza már Nagy Ferenc közvetlen tanácsadói, Saláta Kálmán és Hám Tibor ellen folyt.

Miután az ügy ilyen veszélyes fordulatot vett, Tildy Zoltán vette kézbe a tárgyalásokat a kommunistákkal, abban a reményben, hogy bagatellizálni tudja a kérdést és a letartóztatottak legtöbbjét ki is engedik. Azonban a támadás mögött a megszálló szovjet csapatok vezetői is felsorakoztak. A döntő pártközi értekezletre valamikor január közepe felé került sor. Akkorra a Kisgazdapárt belement abba a kompromisszumba, hogy a Magyar Közösség mint illegális szervezet működött és megbeszélésein az államforma

és jogfolytonosság kérdése is felmerült. Tehát volt valami magja az összeesküvés vád-
nak. Rákosiék viszont azt ígérték Tildynek, hogy a pártatlan bírósági eljárást tiszte-
letben tartják és a legtöbb szereplő igen kis büntetéssel hamarosan visszatérhet a po-
rondra.

Mikor Bartha Albert honvédelmi miniszter követelte Pálffytól, hogy a rabokat állít-
sák elé, akkor Pálffy nem jelentkezett és a rabokat eldugták előle.

Miután az „összeesküvés” ideája mögött a szovjet titkosrendőrség vezetője állt, az
események olyan gyorsan peregtek, hogy a Kisgazdapárt vezetőségének a kezéből ki-
csúsztak a lehetőségek. Fél évbe se került, hogy a kommunisták azt is kiderítsék, hogy
az „összeesküvés” vezérei Kovács Béla és Nagy Ferenc voltak. Ezzel a törvényesség
megszűnt Magyarországon. Megkezdődött a kirakatperек korszaka, amelyben a nem-
zettudatot hordozó rétegre végzetes csapást mértek.

A Kisgazdapárt nemzeti érzésű képviselői és vezető rétegére halálos félelem borult.
Míg az „O” csoport, Ortutay vezetése alatt örömmámorban úszott, a tisztességes, jó
magyar érzésű emberekre félelem ült. Az emberekben az az érzés keletkezett, hogy ha
ezekkel a barátainkkal ez történhetett, akkor holnap bármelyikünkkel megismétlőd-
het.

Amikor Kovács Béla kiadatását követelték, akkor a kisgazda parlamenti frakció
összeszedte magát és megtagadta a kiadást. Ennek ellenére, a szovjet katonák, vilá-
gos nappal elhurcolták Budapestről. Ezek az események Nagy Ferencre megrázó hatást
gyakoroltak. Természetes jókedvét komor nyugalom váltotta fel. Nem áll az, hogy ha-
tározatlanná vált volna. Nyugodtan és határozottan tárgyalt az oroszokkal is. Ervelt,
követelt és kért. A politikai bizottságot egyre gyakrabban összehívták. A megbeszélé-
sek komorak voltak. Kovács Béla sorsa közvetlenül, vagy közvetve, szinte minden ülés-
en felmerült. Nagy Ferenc bejelentette, hogy tárgyalások folynak annak érdekében,
hogy Bélát hozzák vissza Magyarországra és adják át a magyar kormányának. Arról is
beszámolt, hogy az oroszok is, meg Rákosiék is érzik, hogy túl messzire mentek. Ezért
bizakodni lehet abban, hogy a Kisgazdapárt újra lélegzethez juthat.

Balogh páter lett a főtitkár, aki ügyesen keverte a lapokat. Miután érezte, hogy a
párton belül a szélső bal csoport iránt egyre nagyobb megvetés alakul ki, igyekezett
ezektől elhatárolódni. Intézkedései azt mutatták, hogy hű akar maradni Nagy Ferenc-
hez és politikai irányzatához. Ezekben a hónapokban az emberek érdekes transzformá-
ción mentek át. Közismert baloldaliak, mint pl. Gyöngyösi János, felháborodásukban
orosz és kommunista ellenes hangokat ütöttek meg. „Végre az oroszoknak is tudomá-
sára kell hozni, hogy Magyarországon a parasztság nélkül nem lehet politizálni. Márpe-
dig mostmár csak arcul csapkodják a nemzetet.” – mondta egyszer felháborodottan,
amivel csak megismételte Nagy Ferenc politikájának a lényegét, amit biztosan többször
elmondott az oroszoknak is. Sajnos többen mások meg elgyávultak. Keserves idők vol-
tak, azonban élt egy halvány remény, hogy a világpolitikai események talán a békeszer-
ződés után, amikor majd megindul a leszerelés, Magyarország sorsa is kicsit jobbra
fordulhat.

Egy politikai bizottsági ülés után megkérdeztem Nagy Ferencet, hogy milyenek a re-
mények Kovács Béla hazahozatala ügyében. Szomorúan azt mondta, hogy semmi jót se
tud mondani. Inkább az most már a baj, hogy Bélából olyan vallomásokot csikartak ki,
amelyek szerint ő, Nagy Ferenc miniszterelnök, állt az összeesküvés élén. Láttam az
aláírását is, mondta nekem.

Bár a Fővárosnál azokban a hónapokban nem növekedett a baloldali támadás lendü-
lete és pozícióm szilárdnak látszott, egyre inkább a lemondás gondolata tért vissza ben-
nem. Szégyelltem, hogy olyan jóbarátaim, mint Arany Bálint és Mistéth Endre börtön-

ben ülnek. Amikor Kovács Bélát elhurcolták, akkor próbáltam híveket szerezni ahhoz a gondolathoz, hogy a Kisgazdapárt vonuljon ki a parlamentből, mert ilyen hősiesség a jövő szempontjából nagy érték lehet majd a pártnak. Nem sok szimpatizánst találtam. Így aztán engem is vittek a mindennapi politikai és adminisztratív gondokkal való megbirkózás követelményei. Úgy éreztem, hogy amíg Nagy Ferenc a miniszterelnök, Tildy Zoltán a köztársasági elnök és a parlament élén Varga Béla áll, addig mindnyájunknak az a kötelessége, hogy toljuk tovább a Kisgazdapárt erősen megrongált szeke-
rét azon a úton, amit a történelem kijelöl.

HOGYAN MONDOTT LE NAGY FERENC

Magyarországon a második világháborút követő években a szovjet megszállás ellenére rövid életű kísérlet történt a demokratikus kormányzati rendszer kialakítására. E kísérlet felszámolásának döntő fordulópontja volt Nagy Ferenc miniszterelnök eltávolítása.

Egy éven belül két esemény félreérthetetlenül demonstrálta a magyar nép állásfoglalását a demokratikus rendszer mellett, illetve azt, hogy reménye és elképzelése a jövőről ellentétben áll a kommunisták és a Szovjetunió terveivel. 1945 őszén a Kisgazdapárt a budapesti választáson 51, az országos választáson 57 százalékos többséget kapott. Az 1946 szeptemberi parasztnapokon pedig az egész országból összesereglett, népviseletbe öltözött félmilliónyi tömeg a főváros utcáin táncolva-énekelve tett félreérthetetlen bizonyosságot nemzeti és demokratikus érzelmeiről. E két esemény semmi kétséget nem hagyott afelől, hogy a belpolitikai helyzetet csak közvetlen külső beavatkozással lehet a nagyhatalmi érdekszféra szovjet és azon belül sztálini értelmezésének megfelelően átformálni. 1946 végére a magyar nép magatartása, valamint a nemzetközi fejlemények alapján a Szovjetunió arra a következtetésre jutott, hogy a közvetlen beavatkozás sürgősen időszerűvé vált. Megindult tehát ennek a közvetlen beavatkozásnak az ürügyül és keretül szolgáló úgynevezett „köztársaságellenes összeesküvés”-i per. Ez két lépésben érte el célját: a kormányhatalom tényleges átvételét. Az egyik Kovács Béla letartóztatása volt a szovjet hatóságok által. A másik pedig a Kovács Bélának tulajdonított vallomások alapján Nagy Ferenc miniszterelnök eltávolítása.

*

1946 decemberének utolsó napjaiban megindulnak a letartóztatások. A Szabad Nép 1947. január 5-i számában számol be először róla „köztársaság ellenes összeesküvés” címen és közli, hogy 55 őrizetbe vétel történt. Azt állítja, hogy „A fegyveres felkelés időpontját a békeszerződés aláírásának, illetőleg a Szovjet Hadsereg kivonulásának időpontjában határozták meg”. Olyan gyors ütemben folynak a letartóztatások, hogy hamarosan eljutnak az első fő cél, Kovács Béla közelébe, aki akkor a Kisgazdapárt főtitkára. Jellemző, hogy Nagy Ferenc előtt¹ – egy egészen más kérdéstről folyó tárgyalás során és Szviridov altábornagy jelenlétében – Puskin szovjet követ vetette fel először, hogy „Kovács Béla körül is bajok vannak”. Január 20-án Rákosi szóvá teszi Nagy Ferencnek, hogy Kovács Bélának „a politikai felelősséget viselni kell és a konzekvenciákat le kell vonni”. És a Kisgazdapárt képviselői már nyíltan tárgyalják, hogy a párt elpusztítására megy a játék. Azért akarják Kovács Bélát félreállítani, hogy utána Varga Béla és Nagy Ferenc következzenek. Nagy Ferenc felveti a gondolatot, hogy lemond és

teljes erővel veszi fel a harcot a kommunista törekvés ellen. Kovács Béla és Varga Béla azonban eltérítik ettől a szándékától. A kormány kommunista tagjai hamarosan már minisztertanácson követelik, hogy Kovács Béla mondjon le mentelmi jogáról és álljon a hatóságok elé. Rajk belügyminiszter kiscgazdapárti képviselői értekezleten ismerteti a vádakot Kovács Béla ellen, akit viharos taps fogad, amikor a terembe belép. Válasza után pedig megerősödik a képviselők elhatározása, hogy Kovács Bélát semmi körülmények között nem szabad a rendőrség kezére adni. A népbíróság a nemzetgyűléstől Kovács Béla mentelmi jogának felfüggesztését kéri. Kovács István parasztképviselő viszont nagyhatású beszédében parlamenti vizsgálóbizottság kiküldését javasolja, ami ellen Rákosiék riadtan tiltakoznak. A mentelmi bizottság Kovács Béla mentelmi jogának felfüggesztését végül is megtagadja. Kompromisszumként Kovács Béla mentelmi jogának védelme alatt, február 25-én megjelenik a rendőrségen. A Szabad Nép február 26-i száma első oldalán, nagy cím alatt hozza a Magyar Távirati Iroda közleményét: „A szovjet megszálló hatóságok 1947. február 25-én Budapesten, földalatti, szovjetellenes, fegyveres terrorista csoportok alakításában és a Szovjet Hadsereg ellen irányuló kémkedés szervezésében való aktív részvétele miatt letartóztatták Kovács Bélát, a Független Kiscgazdapárt volt főtitkárát. Kovács Béla tevékenyen részt vett olyan földalatti, szovjetellenes, fegyveres csoportok megalakításában, amelyeknek tagjai terrorcselekményeket és gyilkosságokat követtek el Magyarországon területén a Szovjet Hadsereg ellen.” A kormány kiscgazdapárti tagjai arról tanácskoznak, hogy mit kellene tenni: lemondani, vagy a végsőkig tovább folytatni a küzdelmet? A lemondás a tiltakozás demonstrálása lenne, de elősegítené, hogy a Szovjetunió elérje célját és teljesen a kommunisták kezébe kerüljön az ország.

Az Egyesült Államok március 5-én jegyzékben tiltakozik a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet elnökénél² és a lépés igazolni látszik a kormány maradásának helyességét. A jegyzék hivatkozik arra, hogy az Egyesült Államok – mint a jaltai nyilatkozat aláírója, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság tagja és mivel eltökélt szándéka támogatni a magyar népet a békeszerződés által célul kitűzött demokratikus függetlensége megteremtésében – „kénytelen aggodalmát kifejezni a Magyarországon kirobbant politikai válság miatt. A magyarországi politikai fejlemények olyan jellegűek, hogy veszélyeztetni látszanak a népnek azt a jogát, hogy saját szabad választása szerinti kormány alatt éljen, mert magyarországi belügyekbe való idegen beavatkozással van szó kisebbségi elemek ismételt agresszív kísérletének támogatására, hogy akarataikat a nép által választott többségre rákényszerítsék. Mivel a kommunisták a baloldali blokk többi tagjaival alkotmányos módszerekkel céljaikat nem tudták elérni, megkísérelték a többségi Kiscgazdapárt több képviselőjét köztársaságellenes összeesküvésbe belekeverni... Most pedig a szovjet főparancsnokság közvetlen beavatkozással, válságot idézett elő Magyarországon... Szovjet megszálló erők letartóztatták Kovács Bélát... A jelentős szovjet akció egyoldalú volt, anélkül, hogy az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság szövetséges ellenőrző bizottságbeli képviselőjével megvitatták volna... Az Egyesült Államok kormánya értesülései alapján az indokokat és vádakot alaptalanoknak tartja... Az Egyesült Államok kormányának véleménye szerint a fejlemények Magyarország belügyeibe való alaptalan beavatkozás, egy kis csoport törekvésének a támogatására, hogy a magyar nép szabad és tiszta választáson kifejezett akaratát képviselő felelős kormányt egy kisebbség diktatúrája váltsa fel...” Az amerikai jegyzék végül javasolja bizottság megalakítását az Ellenőrző Bizottság három tagja: a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Anglia képviselőjéből a magyar miniszterelnök, a nemzetgyűlés elnöke, az igazságügy-, a belügy- és a honvédelmi miniszter részvételével, azaz a céllal, hogy ez a bizottság vizsgálja meg Kovács Béla és az egész összeesküvés ügyét.

Szviridov altábornagy, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke utasítására a magyar sajtó az amerikai jegyzéket csak napokkal később közölhette a szovjet válaszjegyzékkel egyidejűleg, de akkor sem teljes egészében. Szviridov altábornagy válasza a bizottság megalakítására tett amerikai javaslatot elutasítja azon a címen, hogy az „a magyar köztársaság belügyeibe és a magyar népbíróság törvényes jogaiba való durva beavatkozás lenne.” A szovjet jegyzék ezután így folytatja: „Az Ön beavatkozását Kovács Béla ügyében nem tekinthetem másnak, mint oly kísérletnek, amely a szovjet megszálló hatóságok azon törvényes joga ellen irányul, amely a Magyarország területén lévő szovjet fegyveres erők védelmét szolgálja s ezért az Egyesült Államok kormányának ilyen beavatkozásába a szovjet kormány nem egyezhet bele. Kovács Bélának a szovjet megszálló csapatok ellen irányuló bűncselekménye miatt való letartóztatása nem tekinthető a szovjet megszálló hatóságok Magyarország belügyeibe való beavatkozásának”.

Március 17-én újabb amerikai tiltakozó jegyzéket nyújtanak át, de teljesen eredménytelenül. Sőt, az erre adott szovjet válaszjegyzék már azt állítja, hogy „Kovács Béla teljesen beismerte bűnösségét mind a Szovjet Hadsereg ellen elkövetett bűncselekményekben, mind az összeesküvésben való részvételét illetően.” Rákosi és Szakasits pedig ezt követően arra akarja rávenni Nagy Ferencet, hogy ő mint miniszterelnök, vagy a Kisgazdapárt, vagy legalább a kisgazdapárti sajtó tiltakozzék az angolszász jegyzékek ellen. Nagy Ferenc azonban mindent visszautasít és pártjának képviselői lelkesedéssel veszik tudomásul a közlést.

Közben megkezdődik az összeesküvés per és az egész folyamatot leleplező esemény történik. Az egyik fő vádlott, Arany Bálint kijelenti, hogy a rendőrségen tett vallomását visszavonja, mert nem saját elhatározásából tette és a jegyzőkönyvet sem saját elhatározásából írta alá. A tárgyalást azonnal felfüggesztik. Arany Bálintot a szovjet hatóságok veszik kezelésbe és néhány nap múlva a bíróság előtt minden tiltakozás nélkül, mindent engedelmesen beismer.

A március 18-i szovjet válasz a három nappal előbbi amerikai jegyzék elutasítását többek között azzal indokolja, hogy „az összeesküvés kivizsgálása befejezést nyert és az összeesküvők ügyét a magyar köztársaság független, demokratikus bírósága tárgyalja.” Szviridov altábornagy és Puskin követ nagy meglepetésére Nagy Ferenc miniszterelnök ezt követően felveti előttük a kérdést: mi lenne a szovjet álláspont, ha a magyar kormány kérné, hogy Kovács Bélát adják át a magyar hatóságoknak. Előbb egymás között oroszul tanakodtak, végül Puskin válaszol: a magyar kormány először hivatalosan terjessze elő a kérést, mert csak így lehet a szovjet hatóságok válaszát megtudni. Ezt követően egyrészt Rákosival, másrészt a Kisgazdapárt politikai bizottságában vita folyik arról, hogy felfüggeszék-e Kovács Béla mentelmi jogát annak érdekében, hogy a Szovjetunió átadja őt a magyar hatóságoknak. Nagy Ferenc végül elhatározza, hogy csak abban az esetben foglal állást Kovács Béla mentelmi jogának felfüggesztése mellett, ha szovjet részről visszavonhatatlan ígéretet kap átadására. Ilyen előzmények után fordul Puskinhoz, hogy továbbítsa a hivatalos kérést. A szovjet követ ígéretet tesz, hogy igyekszik kormányától minél előbb választ kapni.

Közben az összeesküvés per bonyodalmai mellett nemcsak a kommunisták és a baloldali blokk pergőtűszerű támadásai folynak szünet nélkül a Kisgazdapárt, illetve miniszterei ellen, hanem a *szovjet gazdasági nyomás* is erősödik. 1947. március 26-i jegyzékében például a Szovjetunió az 1945 májusában nyújtott, összesen 850 millió pengő állítólagos „kölcsön” visszafizetését követeli, ami valójában a Magyar Nemzeti Bankban és magánbankokban szovjet csapatok által lefoglalt összeg volt. Ezt megelőzően pedig a potsdami egyezmény ürügyén 1600 millió forintot követel német hitelezőknek járó magyar adósság fejében.³

„A több, mint egy éves miniszterelnöki küzdelembe végtelenül belefáradtam. Igyekeztem fáradtságomat titkolni. . . De nagyon elfogott a pihenés utáni vágy.” – írja Nagy Ferenc ezekről az időről. Elhatározza tehát, hogy pihenni megy, de külföldre, mert Magyarországon sehol nem lehetne nyugalma. Azért megy Svájcba, mert semleges ország, mezőgazdasága már egész fiatal kora óta érdekelte, és mert leánya is ott tanul. A svájci követ tanácsait kéri, hogy merre menjen a mezőgazdaságot tanulmányozni. Május első napjaiban összehívja a Kisgazdapárt képviselői értekezletét, utazásának tervét velük is megvitatja és kéri, hogy távollétében igyekezzenek megőrizni a politikai élet nyugalma. Ugyanerre kéri Tildy Zoltán köztársasági elnököt és kijelenti előtte, hogy semmiféle további államosítási tervbe nem egyezik bele. A kommunisták ugyanis Rákosi ígérete ellenére nemrég – egyéb követeléseik mellett – felvetik a bankok államosítását. Tíz nappal elindulása előtt, a budapesti szovjet emlékmű leleplezésén, Puskin közli vele, hogy Kovács Béla ügyében még nem fejeződött be a vizsgálat és egyelőre nem várhat választ. A szovjet jegyzék már két hónappal előbb azt állította, hogy „az összeesküvés kivizsgálása befejezést nyert. . .”

„Senki nem mondta ki – írja Nagy Ferenc hosszú évekkel később egyik levelében –, de én éreztem, hogy többek fejében megfordult a gondolat, hogy el akarom hagyni a országot. Ez a feltevés teljesen alaptalan volt. Soha, egy pillanatig sem gondoltam arra, hogy megváljak. Annyira egyoldalúan magyarnak éreztem magam, hogy el sem tudtam képzelni, hogy másutt is tudnék élni, mint Magyarországon. Természetesen, láttam a problémák növekedését, az egyensúly eltolódását és el tudtam képzelni a személyi tragédia különböző változatait –, de sorsomat az ország sorsától nem kívántam elválasztani. . . Fiatal életemből addigra már tizenhét évet töltöttem népünk önkéntes szolgálatában. . . ugyan hogy tudtam volna a magam akaratából tőle elszakadni. . .”⁴

Május 14-én indul el feleségével együtt autón Svájcba. Két hétig a szarvasmarhategyesítő és gyümölcsstermelő vidékeket járják, majd arra gondolnak, hogy egy-két napra lemennek Olaszországba, mert felesége még soha nem látott tengert. Útközben megállnak Locarnóban.

Május 28-án este hat órakor a locarnói szállodában titkára, Kapócs Ferenc jelentkezik telefonon izgatott hangon és arra kéri, hogy azonnal induljon haza Budapestre.⁵ Becsületéről van szó. Bárányos Károly földművelésügyi miniszter veszi át Kapócsától a telefont és közli, hogy most ül össze a minisztertanács az ő ügyében. Szintén arra kéri, hogy térjen haza és tisztázza magát. Nagy Ferenc a miniszternek is, meg titkárának is habozás nélkül kijelenti, hogy másnap reggel haladéktalanul hazamegy, bár nem tudja, miről van szó. Ismét titkára veszi át a telefont és kérdésére közli: a köztársasági elnöknek is az a véleménye, hogy térjen azonnal haza. A beszélgetés után a miniszterelnök intézkedik, hogy másnap reggel indulnak.

Egy óra múlva ő hívja telefonon Kapócs Ferencet, aki tájékoztatja, hogy a minisztertanács nyilatkozatot ad ki. A másnapi újságokban megjelent nyilatkozat így szól: „Szerdán este rendkívüli minisztertanácsot tartottak Rákosi Mátyás elvtárs miniszterelnök-helyettes elnöklétével. A minisztertanács foglalkozott azzal a jegyzékkel, amelyet Szviridov altábornagy, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke küldött. A jegyzék közli, hogy Nagy Ferenc miniszterelnöknek azt a kérését, hogy Kovács Bélát adják át a magyar hatóságoknak, nem teljesítheti, mert illetékes szovjet hatóságok a nyomozást még nem fejezték be. Ellenben a köztársaság elleni összeesküvésben résztvettek perében való felhasználás céljából rendelkezésre bocsátja a magyar kormánynak Kovács Béla vallomását, valamint a Kovács Béla ügyében kihallgatott személyek vallomásait. A minisztertanács elhatározta, felkéri Nagy Ferenc miniszterelnököt, hogy szabadságát szakítsa meg és térjen haza.”⁶ A minisztertanács határozatának ismertetése után Kapócs átadja a telefont Gyöngyösi külügyminiszternek, aki közli még: a megküldött jegy-

zőkönyvek szerint Kovács Béla azt állítja, hogy Nagy Ferenc tudott az összeesküvésről. Gyöngyösi is arra biztatja, hogy feltétlenül menjen haza és tisztázza magát. Utána Balogh István miniszterelnökségi államtitkár – aki Kovács Béla lemondása után a Kisgazdapárt főtitkára lett – ugyanazt kéri. Nagy Ferenc nekik is kijelenti, hogy reggel haladéktalanul indul. – Közben világos előtte, hogy Kovács Béla nem tehetett ilyen vallo-mást ellene, mert egyikük sem tudott semmiféle összeesküvésről, tehát nyilvánvaló, hogy a Szovjetunió bocsátkozik ilyen „gyalázatos játékba” ellenük. És akkor átvillan az agyán, hogy úgy látszik a külügyminiszterek tanácsának moszkvai konferenciáján a szovjet kormánynak nem sikerült céljait elérnie és azért folyamodik ilyen eszközökhöz. Eszébe jut, hogy Varga Bélával még nem beszélt és felhívja. De semmi újabbat nem tud meg tőle. Majd megszólal ismét a telefon és remegő hangon közli vele valaki Budapest-ről, hogy Kapócs Ferenc titkárát a politikai rendőrség este 9 órakor letartóztatta, Nagy Ferenc bizalmas irattárát feldúlta és egy csomó iratát elvitte.

Másnap, május 29-én, csütörtökön korán reggel felhívja Tildy Zoltán köztársasági elnököt, aki megerősíti az előző esti értesítéseket, helyesli, hogy minél hamarabb induljon haza, de azt ajánlja, hogy előbb hívja fel Rákosi Mátyást. Nagy Ferenc erre hívja Rákosit. Kijelenti, hogy „aljas koholmány”-nak tartja a Szviridov-jegyzékben közölteket. Rákosi figyelmezteti, hogy ne vegye könnyedén az ügyet, látnia kellene, saját pártja is mennyire fel van háborodva ellene. Majd megkérdezi: milyen úton szándékozik hazatérni. Nagy Ferenc eredetileg arra gondolt, hogy az angol megszállási övezeten át Szentgotthárd felé megy, de mivel semmi okot nem lát arra, hogy a szovjet zónát elkerülje, elhatározza, hogy egyenesen Bécsen át megy. Rákosi felajánlja, hogy kocsit küld eléje. Nagy Ferenc elfogadja az ajánlatot, mert hátha valami baja támad a kocsinak, amellyel jöttek. Kérdésére Rákosi azt állítja, hogy Kapócsot azért tartóztatták le, mert kiderült, hogy újabb összeesküvés vezére. Nagy Ferenc felháborodottan tiltakozik e módszerek ellen.

Délelőtt fél tíz tájban felhívja Gordon Ferenc berni követet. Elmondja neki a történeteket és közli vele, hogy hamarosan indul haza, csak azt várja, hogy kocsija elkészüljön. Utána a berni követség a magyar külügyminisztériummal beszél és Gordon felhasználja az alkalmat, hogy közölje a Nagy Ferencsel folytatott beszélgetést Gyöngyösi külügyminiszterrel. A külügyminiszter kapott utasításra hivatkozva arra kéri: valahol Svájc területén keresse meg azonnal Nagy Ferencet és kérje, hogy ne induljon, várja meg, amíg kikerkezik Mihályfi tájékoztatási miniszter és beszél vele.

A csomagok már az autóban voltak, felesége és leánya is az autóban ült, maga pedig éppen be akart szállni, amikor visszahívják a szállodába, mert Gordon követ keresi telefonon Bernből. Gordon közli vele Gyöngyösi külügyminiszter üzenetét. Nagy Ferenc válasza az, hogy elhatározását nem változtatja meg, mert nem szökni, hanem pihenni jött Svájcba. Kéri a követet, hogy haladéktalanul hívja fel a köztársasági elnököt és kérdezze meg, hogy mi a véleménye a külügyminiszter tanácsáról. Ő pedig hazafelé útba ejti Bernt és felkeresi Gordont, hogy megtudja Tildy Zoltán válaszát.

Útban Bern felé rémületként fut át agyán a gondolat, hogy esetleg száműzött lesz. „Én, a magyar föld egyszerű fia, aki egyetlen idegen nyelven sem beszélek . . . (aki) soha nem tudtam elképzelni, hogy elhagyjam hazámat. Mindenki mást inkább csábíthat valami idegen országra, mint a parasztot. A munkás talán feltalálja magát idegen országban nemzetközi szervezeteinél fogva. Az iskolát végzett tanult ember nemzetközi műveltségénél fogva. De a magyar paraszt csak akkor hagyta el hazáját, ha hadifogolyként elhurcolták, vagy ha a betevő falatot sem tudta családja számára megkeresni hazája földjén . . . Arra gondoltam, hogy a száműzetésnél még a rabság is jobb volna otthon. De vajon otthon leszek-e rab? A rabságtól nem félnék, hiszen a másik önkény is bezárt már a maga börtönébe, de vajon mik lehetnek ennek az esetleges rabságnak a politikai

következményei? Amíg én esetleg Szibéria börtöneiben hányódom, addig vajon milyen nyilatkozatok jelennek meg a nevemben? Vajon milyen vallomásokot hazudoznak az én tollammal is újabb magyar vezetőemberek ellen? Inkább a halál, mintsem, hogy esz-köz legyek azoknak kezében, akik ellen két esztendő óta folytatom néma és sokszor meg nem értett küzdelmemet az ország függetlenségéért és a nép szabadságáért...” Ilyen belső tépelődések közepette érkezett Bernbe este fél tizenegy tájban.

Nagy Ferencsel való beszélgetése után Gordon követ haladéktalanul felhívta a köztársasági elnököt, aki közölte vele, hogy a külügyminiszter üzenetéről tudott és egyetért vele. A miniszterelnököt megérkezése után a követ tájékoztatja erről a beszélgetésről. De a berni telefonközpont még ezt megelőzően jelzi, hogy másnap reggel öt óra tájban Budapest fogja hívni.

Május 30-án, pénteken hajnalban Balogh István miniszterelnökségi államtitkár jelentkezik és Nagy Ferencsel szeretne beszélni. Gordon közli vele, hogy a miniszterelnök nem a követségen, hanem szállodában van. Így Balogh István továbbítás céljából neki mondja el, hogy a Kisgazdapárt politikai bizottsága előző nap, tehát május 29-én csütörtökön, ülést tartott és az a véleménye, hogy a miniszterelnök intézzen levelet a köztársasági elnökhöz és ártatlanságát hangoztatva közölje, hogy az ország politikai békéjének megóvására és a demokratikus kibontakozás elősegítésére lemond. Kötelezettséget vállalnak arra, hogy kisfiát haladéktalanul kiküldik és gondoskodni fognak anyagi ellátásáról is. Gordon felveti a kérdést, hogy milyen formában közölnék az eseményt a lakossággal és garantálnák-e, hogy Nagy Ferenc levelének szövegét nyilvánosságra hozzák? Balogh István azt hiszi, hogy erre mód lesz és ígéri, hogy megbeszéli. Majd Gordon azt kérdi, hogy ha a miniszterelnök mégis a hazamenetel mellett dönt, fennáll-e a lehetőség, hogy zavartalanul eljuthat Budapestre. Némi habozás után Balogh István válasza az: lehetséges, hogy igen –, de esetleg zavaró körülmények is felléphetnek. Az államtitkár végül közli, hogy Mihályfi Ernő nem megy Genfbe. Egyben megállapodnak abban, hogy ha a miniszterelnök személyesen akarna vele beszélni, két és három óra között hívhatja.

Gordon követ délelőtt kilenc óra tájban tájékoztatja a miniszterelnököt a hajnali beszélgetésről. Megállapodnak abban, hogy Nagy Ferenc délután két óra tájban átmegy hozzá és felhívják Balogh Istvánt. Arra a kérdésre, hogy mit mondjon, ha közben előbb keresik, Nagy Ferenc felhatalmazza, hogy közölje: „egész eddigi tevékenysége során is mindenkor a megoldások embere volt, kizárólag az ország és a nép érdekeit tartotta szem előtt, ennél fogva ebben az esetben is ezek mérlegelésével fog határozni.” – A követségre visszatérve Gordon arról értesül, hogy Balogh István már kereste. A követ erre azonnal megpróbálja visszahívni, de időbe telik, mire összeköttetést kap vele. Közli az államtitkárral, amire a miniszterelnök felhatalmazta, valamint azt, hogy később alkalma lesz vele is beszélni. Az államtitkár ezt követően Gordont összekapcsolja Rákosi miniszterelnökhelyettessel, aki beszélni akar vele. A követ tájékoztatja őt a fejleményekről, mire Rákosi hangsúlyozza, hogy a miniszterelnök vagy menjen azonnal haza, mondjon le Budapesten a miniszterelnökségről, képviselői mandátumáról és álljon bíróság elé –, vagy írja meg azonnal lemondólevelét. A követ utal arra, hogy Nagy Ferenc már előző nap el akart indulni, csak az üzenetek miatt maradt és Rákosi előtt is megismétli, amire Nagy Ferenc felhatalmazta, majd közli, hogy hamarosan maga a miniszterelnök is beszél Balogh Istvánnal. Rákosi végül hangsúlyozza, ragaszkodik az ország érdekében ahhoz, hogy az ügy a délután folyamán végleg elintéződjék és kéri, hogy a várt beszélgetés eredményét közölje vele.

Délután két óra tájban Nagy Ferenc átmegy Gordon lakására és felhívják Balogh Istvánt, aki lényegében megismétli előtte, amit délelőtt Gordonnak mondott: a Kisgazdapárt és a kormány azt kéri, hogy ártatlanságának hangsúlyozása mellett küldje el lemondólevelét.

dólevelét Budapestre. Nagy Ferenc tiltakozik minden összeesküvés vád ellen. Az államtitkár megjegyzi, hogy erről most nem érdemes beszélni. Az a vélemény, hogy használna vele a magyar népnek, ha kintről elküldi lemondólevelét. A miniszterelnök közli, hogy elvben elhatározta lemondását. Kijelenti, hogy az összeesküvés és a koalíció-ellenes politika vádja alaptalan, ő teljesen ártatlan, de mivel egész életében használni akart az országnak és a magyar népnek, most sem akar a kibontakozás elé akadályokat gördíteni. Kifejezetten hangsúlyozza azonban, hogy a lemondólevelet csak akkor hajlandó átadni, ha gyermeke kiérkezik. További feltételei: ne gázoljanak a becsületébe, Kapócs Ferenc titkárát engedjék szabadon és tegyék lehetővé, hogy Svájcba menjen. Balogh István megnyugtató: „afelől nyugodtan alhatsz”, hogy a magyar közvélemény ebből az „aljasságból” semmit nem hisz el. Végül Gordon veszi át ismét a telefont és kéri az államtitkárt, hogy a beszélgetésről tájékoztassa Rákosit, akit majd maga is felhív. Balogh István pedig igéri, hogy Nagy Ferenc gyermekét szombaton reggel repülőgépen elindítják Svájcba.

Nagy Ferencnek akkor ez volt az utolsó telefonbeszélgetése Magyarországgal. Közben tovább tételődik magában: „Vajon mikor éri meg a magyar nép, hogy végre a maga életét élje? . . . Úgy éreztem ezekben a napokban, hogy a magyar népet most is a pusztulás és a hanyatlás útjára állították.”

Gordon követ délután négy óra tájban beszél Rákosival, aki helyteleníti, hogy a miniszterelnök fia kiérkezésének időpontjától akarja függővé tenni lemondólevele átadását. Ragaszkodik ahhoz, hogy vagy induljon haza nyomban, vagy adja át azonnal lemondólevelét. Gordon haladéktalanul érintkezésbe lép Nagy Ferencsel, aki nem hajlandó elhatározását megváltoztatni. A követ közben arról értesül, hogy a Magyar Távirati Iroda a következő jelentést adta ki: „Nagy Ferenc megjelent Bernben a magyar követségen és a magyar köztársaság elnökéhez való továbbítás céljából bejelentette Gordon Ferenc magyar követnél a miniszterelnökségről való lemondását.” Erre válaszként Gordon a következő táviratot küldte a külügyminisztériumnak: „Nagy Ferenc miniszterelnök, ma délután kérte Gordon Ferenc követet a következő szövegű távirat továbbítására: A miniszterelnökségről való lemondóleveletemet a legközelebbi napokban elküldöm a Köztársaság elnökéhez, miután közvetlenül nála kívánom bejelenteni lemondásomat.”

Röviddel ezután ismét jelentkezik telefonon Rákosi és arról beszél, hogy az ügy végleges lezárása nem tűr halasztást. Gordon felhívja figyelmét arra, hogy az MTI jelentése nem felel meg a valóságnak és ismerteti vele a külügyminisztériumnak küldött saját táviratát. Erre vita alakul ki köztük. Rákosi kijelenti, hogy Gordon távirata nem elegendő és követeli, hogy a következő táviratot küldje: „Nagy Ferenc megjelent Bernben a magyar követségen és a Magyar Köztársaság elnökéhez való továbbítás végett közölte Gordon Ferenc követtel a miniszterelnökségről való lemondását.” Gordon azt válaszolja, hogy ez nem felelne meg a tényeknek, mivel a miniszterelnök a lemondás érvényességének időpontját kifejezetten gyermeke kiérkezésének időpontjától tette függővé. Rákosi ragaszkodik az idézett szövegű távirat elküldéséhez, kijelentve, hogy: „ő már ezt a telefonbeszélgetést ilyen értelemben jegyzőkönyvi alapnak tekinti, amelyet a nála jelenlévő és a beszélgetést hallgató urak tanúként fognak aláírni.” A miniszterelnök helyettes végül utasította Gordon követet, hogy az említett távirat elküldésére vonatkozó felszólítást *tekintse parancsnak* és a táviratot a Köztársasági Elnöknek, a külügyminiszternek és neki küldje el.

Ezt követően Gordon haladéktalanul felhívja a köztársasági elnököt, elmondja neki a beszélgetést Rákosival. Tildy Zoltán közli vele, hogy ő az MTI-jelentést tudomásul vette és a nap folyamán annak alapján tette meg intézkedéseit. Erre Gordon a következő táviratot küldi a kért három címre: „Ma délelőtt jelenlétemben Nagy Ferenc mi-

niszterelnök értesítette Balogh István államtitkárt, hogy a miniszterelnökségről lemondott és kérte, hogy ezt közölje a Köztársasági Elnökkel.”

Május 31-én szombaton délelőtt Gordon telefonon beszél Balogh Istvánnal, aki közli vele, hogy nem kaptak repülőgépet, tehát egy órán belül autón küldi a gyermeket. Az indulásról táviratban értesítik. Gordon dél tájban valóban táviratot kap, de ez áll benne: „Utasítsa Száll titkárt, hogy a miniszterelnök lemondólevelével azonnal Budapestre utazzék. Miniszterelnök gyermekét nevelőnővel, autóját visszaviszi.” Ezt követően Száll József, a berni követség kommunista titkára, megjelenik Nagy Ferencnél és Rákosira hivatkozva kéri lemondólevelét, hogy Budapestre vigye. Nagy Ferenc azonban felháborodottan utasítja vissza és közli, hogy csak a svájci határállomáson, Buchsban hajlandó átadni, ha gyermeke megérkezett. Ezeket a fejleményeket közlik Budapesttel és ilyen előzmények után kapja Gordon az értesítést, hogy a gyermeket este hat órakor a miniszterelnök autóján elindítják...

Közben Budapesten este fél nyolckor Dinnyés Lajos új miniszterelnök és kormánya leteszi az esküt.

Június 1-jén, vasárnap a lapok közlik az új kormány hivatalba lépését és ezzel kapcsolatban gyűléseket tartanak szerte az országban. Rákosi Mátvás Bugacon, Rajk László Sopronban, Révai József Szentesen, Farkas Mihály Győrben, Kádár János Salgótarjánban, Kossa István Nyíregyházán és Molnár Erik Putnokon beszél. A gyűlésekről szóló beszámolókkal együtt közlik a lapok, hogy ezer magyar hadifogoly Máramaroszigetről elindult hazafelé...

Nagy Ferenc pedig csak június másodikán a késő délutáni órákban adja át lemondólevelét Buchsban annak ellenében, hogy fiát átveszi.

Lemondólevele következőképpen hangzik:

„Elnök úr! – Svájcban pihenésem alatt, május 28-án értesültem arról, hogy az ellenőrző bizottság jegyzőkönyveket bocsátott a magyar kormány rendelkezésére, amelyek az összeesküvésről való tudomásomról tanúskodnak. A kormány a jegyzőkönyvek vétele után engem lemondásra szólított fel. Amidőn a leghatározottabban kijelentem, hogy semmiféle összeesküvésről annak megállapítása előtt nem tudtam és sem a köztársaság, sem a koalíció, sem a megszálló hatalom ellen sem szóval, sem tettel nem vétettem, nem akarván akadályozni a magyar politikai élet pillanatnyi kibontakozását, miniszterelnöki állásomat Elnök Úr rendelkezésére bocsátom. Lemondok abban a tudatban, hogy sem a parlament, sem a magyar nép többségének bizalmát el nem veszítettem, lemondok abban a meggyőződésben, hogy ártatlan vagyok, lemondok azért, mert ezzel hazámnak, pártomnak és Elnök Úrnak szeretnék könnyebbséget szerezni. Kérem Elnök Urat, hogy Balogh István államtitkár úrnak tett kikötéseim közül Kapócs Ferenc titkárom szabadon bocsátására vonatkozó kikötésem teljesítésére személyes gondot fordítani kegyeskedjék. Hazámat Isten oltalmába ajánlva, kérem Elnök Urat, hogy leveletem tudomásul venni szíveskedjék. Bern, 1947. június 1., déli 12 órakor. Tisztelettel Nagy Ferenc.” – „Ez a szöveg az elküldött eredetivel betű szerint azonos. Aláírás: Gordon Ferenc, Konrád Edit.”

Ennél azonban sokkal többet mondó az a levél, amelyet Nagy Ferenc még előzőleg írt Tildy Zoltán Köztársasági Elnöknek és lemondólevelével egyidejűleg küldött el neki. E saját kezűleg írt levelének fényképmásolatát az amerikai országos levéltárban találtam meg a berni amerikai követség iratai között. A levél szó szerinti szövege a következő:

„Elnök Úr! – Szabadságom letöltése közben május 28-án du. 6 h. értesültem arról, hogy az orosz letartóztatásban lévő Kovács Béla nemzetgyűlési képviselőnek magyar hatóságok kezére való átengedése ügyében válasz jött az ellenőrző bizottság elnökétől, amelyben Kovács Béla átadását megtagadják, a vallomásáról készült saját kezű jegyző-

könyvet azonban megküldötték s ebben reám nézve olyan adatok vannak, amelyek az összeesküvésben való részvételemre mutatnak. Kapócs Ferenc titkárom, Balogh István államtitkárom, Bárányos Károly földművelési miniszter és Gyöngyösi János külügyminiszter arra kértek telefonon, hogy szabadságomat megszakítva térjek haza Budapestre. Ugyancsak telefonon erre kért Elnök Úr is. Az ugyanaznap este tartott minisztertanács szintén elhatározta hazahívásomat, amint arról Kapócs Ferenc titkárom kb. este 8 órakor telefonon értesített. Nemsokára értesültem Kapócs Ferenc letartóztatásáról s miniszterelnökségi irataim feldúlásáról. Azonnal megtettem intézkedéseimet a hazautazásra. 29-én délelőtt éppen hazaindulásom pillanatában Gordon Ferenc követ úr felhívott Bernből s telefonon közölte velem Gyöngyösi külügyminiszternek azt az üzenetét, hogy semmi szín alatt el ne hagyjam Svájc területét, amíg Mihályfi tájékoztatási miniszter ide nem érkezik informálásomra. Azt kértem Gordon követ úrtól: hívja fel Köztársasági Elnök Urat és kérdezze meg, neki is ez-e a véleménye? Egyben azt is közöltem, hogy a válaszáért Bernbe megyek útban hazafelé, ugyanis még ekkor is az volt az elhatározásom, hogy hazautazom. Estére Bernbe érkeztem, ahol Gordon követ úr közölte velem, hogy beszélt Elnök Úrral, s Elnök Úr kijelentette, hogy Gyöngyösi figyelmeztetése Elnök Úr tudtával történt. Erre elhatároztam, hogy megvárom Mihályfi minisztert Bernben. 30-án délelőtt Balogh államtitkár azt telefonálta Gordon követ úrnak, hogy helyes lenne, ha nem mennék haza, hanem ártatlanságom hangoztatása mellett elküldeném lemondóleveletem. Ebből a figyelmeztetésből arra kellett következtetnem, hogy személyes szabadságom forog kockán, ha hazamegyek Budapestre. *Személyes szabadságomat szívesen áldoznám fel, ha azzal hazámnak a legcsekélyebb mértékben is hasznára lehetnék. Alaposan kell azonban tartani attól, hogy bizonyos idő után tölem produkálnának olyan vallomásokat a magyar közélet más polgári vezetői ellen, mint most ellenem Kovács Bélától s így fokozatosan börtönbe kerülne mindenki, akire még a magyar parasztság és polgárság támaszkodhat. Úgy döntöttem tehát, hogy megfogadva a magyar kormánykörök tanácsát, irtózatos fájdalommal lelkemben külföldön maradok. Hogy azonban a magyar politikai élet pillanatnyi kibontakozását ne hátráltassam, miniszterelnöki állásomról ezennel lemondok. Lemondok abban a tudatban, hogy nem vesztettem el sem a parlament, sem a nép többségének bizalmát, de ellenem fordult a fegyveres hatalommal rendelkező kisebbség és a megszálló hatalom. Hangoztatnom kell, hogy semmiféle összeesküvésről soha nem tudtam, sem a koalíció, sem a megszálló hatalom ellen sem szóval, sem tettel nem vétettem, politikám minden mozzanata a nyilvánosság előtt zajlott le, mellékutakon nem jártam. Mellékelem Elnök Úrhoz lemondóleveletem s szegény, boldogtalan hazámat Isten Kegyelmébe ajánlva, mély tiszteletem nyilvánítom Elnök Úr iránt. Bern, 1947. május 31-én. Nagy Ferenc.*

Nagy Ferenc lemondásával kapcsolatban Révai József és mások részéről többször hangozott el a vád és külföldön is, elsősorban magyarok körében, hallható volt a gyanúsítás, hogy Nagy Ferencet „lefizették” és azért nem ment vissza és azért mondott le. Szerepelt ez a gyanúsítás még egy 1981-ben, az ötvenhatos forradalomról a 25-ik évforduló alkalmából Londonban megjelent könyvben is.⁷ A szerző szerint Szolnoki László, a forradalom után kikerült történész, 1956. november 3-án a belügyminisztériumban, feltevése szerint nyilván hangszalagról nemrég legépelte telefonbeszélgetésekre bukkant, amelyeket Rákosi folytatott a svájci magyar követséggel. Szolnoki szerint állítólag arra vonatkozik a beszélgetés, hogy Nagy Ferenc 300 000 svájci frankot kért annak fejében, hogy nem tér haza. Ha egyáltalán létezett ilyen feljegyzés, nyilván arról van szó, amire maga Rákosi utal Gordon követtel május 30-án folytatott beszélgetésében, amikor parancsot ad a berni követnek, hogy milyen táviratot küldjön a lemondásról és kijelenti, hogy a tényekre való tekintet nélkül – „ő már ezt a telefonbeszélgetést ilyen értelemben jegyzőkönyvi alapnak tekinti.” Hitelességét tehát ennek alapján kell megítélni.

De ettől függetlenül, az ügyre vonatkozólag döntő bizonyítékot találtam az amerikai országos levéltárban, a berni amerikai követség iratai között. Nyilvánvaló, hogy amikor egymást érték a szovjet anyagi követelések, a magyar állam nem volt abban a helyzetben, hogy bármilyen valutát küldjön Svájcba a miniszterelnök lemondatására, akit el akart távolítani –, és ha valaki, akkor Nagy Ferenc és Rákosi Mátyás ezzel teljesen tisztában volt. Tehát egyedül az úgynevezett miniszterelnöki alap jöhetett volna számításba, amelyet még Kállay Miklós akkori miniszterelnök létesített 1944. február elején. Az alapot a Schweizerische Kreditanstaltnál helyezték el Zürichben. Nagy Ferenc miniszterelnök felhatalmazásával és megbízásából 1946 áprilisában kezdte meg a tárgyalásokat az alap átadásáról Gordon Ferenc, akkori pénzügyminiszter. Különböző bonyodalmak miatt a tényleges átadás 1947 áprilisában történt meg. Ettől a pénzügyintézetől találtam az országos amerikai levéltárban a következő levelet.

„Schweizerische Kreditanstalt Zürich. – Zürich, de 19. Juni 1947. Herrn Minister Dr. Franz Gordon, Hotel Gotthard, Bern. – Hochgeehrter Herr Minister! – Bezugnehmend auf unsere heutige telephonische Unterredung bestätigen wir Ihnen hiermit, dass Sie am 9. April 1947 bei uns ein Tresorfach No. 2458 auf die Namen von Herrn Minister Dr. Franz Gordon, Ungarischer Gesandter & Herrn Josef Száll, Sulgenbachstrasse 5, Bern gemietet haben und dass dieses Fach seither *nie geöffnet worden ist*. – Wir empfehlen uns Ihnen hochachtungsvoll, Schweizerische Kreditanstalt. (Két olvashatatlan aláírás.)”

Tehát a letétbe elhelyezése óta a levél dátumáig, 1947. június 19-ig, nem nyúltak hozzá. Nagy Ferenc viszont 1947. június 13-án indult el repülőgépen Genfből Washingtonba.

*

Az úgynevezett polgári ellenzék részéről még rövid ideig hősie, de teljesen reménytelen harc folyt, de a felszámolása Nagy Ferenc eltávolításával lényegében megtörtént. A módszerekre jellemzésül hadd utaljunk két részletre az említett jegyzékből. Az 1947. március 5-i amerikai jegyzék többek között a következőket mondja: „Az Egyesült Államok kormányának véleménye szerint a fejlemények Magyarország belügyeibe való alaptalan beavatkozás egy kis csoport törekvéseinek a támogatására, hogy a magyar nép szabad és tiszta választáson kifejezett akaratát képviselő felelős kormányt egy kisebbség diktatúrája váltsa fel...” Az 1947. március 18-i szovjet jegyzékben pedig ezt olvassuk: „Kovács Béla teljesen beismerte bűnösségét mind a szovjet hadsereg ellen elkövetett bűncselekményekben, mind az összeesküvésben való részvételét illetően.”

Azóta a magyarországi történetírás is megállapította, hogy *sem Kovács Béla, sem Nagy Ferenc nem tudott az összeesküvésről és Kovács Béla „kilenc évet ült ártatlanul börtönben”*.⁸

Nagy Ferenc azért nem tért haza, nehogy ő tőle is a Kovács Bélához hasonló „jegyzőkönyvet” produkáljanak és mások ezen az ürügyön kerüljenek börtönbe.

A történeteket később maga Nagy Ferenc így foglalta össze tömören és világosan: „Az új rezsim tehát Magyarországon tisztára hazugságban fogantatott. Hazudta a szovjet, hogy Kovács Béla önként tett vallomást ellenem, hazudták az összeesküvésben való bűnrészeségemet, hazudták a Távirati Iroda jelentését, és végül hazugságra kényszerítik a berni követet” a Rákosi által elrendelt távirat elküldésével...⁹

(„Új Látóhatár”, München, 1986. november 25.)

JEGYZETEK

1. Az itt következő fejlemények ismertetéséhez felhasználtam Ferenc Nagy: „The Struggle Behind the Iron Curtain” című könyv magyar nyelvű eredetijének 337–429. oldalát.
2. *Foreign Relations of the United States, 1947 Vol. IV, 273–281; 285–286.* oldal. A jegyzékeket a magyar sajtó is közölte, de nem teljes egészében és nem mindenhol az eredeti szövegnek megfelelően.
3. Uo. 296–297. l.
4. Vörös Vincéhez írott levele, 1976. április 8–9.
5. Az itt következő részletek Nagy Ferenc idézett könyvében, illetve Gordon Ferenc berni követ 1947. június 1-jei jelentésében találhatók.
6. *Szabad Nép*, 1947. május 29.
7. David Irving: *Uprising*, London 1981, 26. l.
8. Többek között *História*, 1985/4. szám, 20. l.
9. Nagy Ferenc idézett könyve 427. l.

NAGY FERENC EMIGRÁCIÓBAN

Nagy Ferenc egyike volt ama hat magyar kormányfőnek, akik emigrációban fejezték be életüket, de az egyetlen, aki miniszterelnökként az ország elhagyása után vált meg tisztétől.

Az emigrációra – mint oly sok nagy magyar száműzött – nem készült elő. A történelem őt is arra kényszerítette, hogy rövid idő alatt döntsön az országból való távozás mellett, és idegenben folytassa küzdelmét eszméi védelmében.

Amikor 1947 júniusában elküldte lemondólevelét Budapestre, még nem tudta, hogy a jövőben hogyan és milyen körülmények között használhat a hazának és a magyar demokrácia ügyének. Abban azonban bizonyos volt, hogy száműzetése nem a tétlenség jegyében telik, és a hazai tevékenység kényszerű befejezésével nem szakad meg politikai pályafutása. Jövendő szerepét abban látta, hogy hitet tesz Nyugaton az 1945-ben elindult magyar demokratikus kísérlet mellett, leleplezi a szovjet és kommunista hódító politikát, barátokat szerez a független és önálló államiság eszméjének, és közreműködik a demokrata emigráció megszervezésében.

Elrendezvén személyes ügyeit és családja elhelyezését, valamint megélhetését, *Küzdelem a vasfüggöny mögött* címmel megírta visszaemlékezéseit, továbbá egy cikksorozatot a Saturday Evening Post c. lapnak. A könyvet barátja, Stephen K. Swift – egy amerikai magyar újságíró – fordította le, és a tekintélyes New York-i Macmillan Kiadó jelentette meg 1948-ban. Amikor egy évvel később egy zürichi szállodában Swift István-nal találkoztam, lelkesen emlegette, mily örömet és élvezetet okozott neki a Nagy Ferenc kéziratával való foglalkozás, és fordítói munka közben ebből tudta meg, mi történt voltaképpen Magyarországon az elmúlt esztendőkből.

Az Egyesült Államokban bizony elég hiányosak voltak – az európai háborúban való részvétel ellenére – a kontinensünkről és keleti felének szovjet megszállásáról elterjedt ismeretek. Jó ideig a sajtó sem igyekezett észrevenni Sztálin valódi szándékait. A szövetségi viszony elhomályosította a szemeket, és a szovjet diktátor iránti bizalom illúziókat táplált a kelet-közép-európai helyzetet illetően. Nagy Ferenc szükségét érezte annak, hogy az amerikai politikai érdeklődésű közönséget a magyarországi és a kelet-közép-európai valóságra rádöbentse. Fontos feladatának tekintette, hogy megláttassa a tényleges közviszonyokat, és nyilvánvalóvá tegye, hogy az amerikaiak által ápoltság ellenére Moszkva mily könnyörtelenül szegi meg a népek önigazgatásáról és szabadon választott kormányairól tett jaltai ígéreteket. A megszállott országok kezelése ügyében koronatanúként léphetett fel, hiszen közelről láthatta Magyarországon a szovjet és kommunista magatartást. Arról is közvetlen tapasztalatokkal rendelkezett, hogy

az amerikai kormány mily kételyektől kísérve és kedvetlenül fogadta megalapozott felismeréseit, valamint mily lehangoló hatása volt a magyar demokratákra az agresszív szovjet és kommunista lépések elleni nyugati fellépés elmaradása.

Amilyen tisztelettel és megbecsüléssel fogadták – mint az Egyesült Államok barátját – hivatalos amerikai körökben, olyan vegyes volt a nyugat-európai fogadtatása. A nyugat-európai kormányok még túlságosan el voltak foglalva önmagukkal, háború utáni problémáikkal, az újjáépítés teendőivel, új szerepük megfogalmazásával és helyük elfoglalásával, úgyhogy a menekült politikusok nem számíthattak kellő megértésre és támogatásra. A Szovjetunió közelsége is közrejátszott abban, hogy hűvösen kezelték még a demokrata emigránsokat is. Éppen ezért a magyar demokrácia Nyugatra került hívei és harcosai nem is igen válogathattak lehetséges partnerek között. Az Egyesült Államokon kívül egyetlen ország sem akadt, amely hajlandó lett volna őket hatékonyan és tartósan támogatni. A szélsőbaloldalon és a szélsőjobbaldalon egyaránt hangoztatott kritika, hogy Nagy Ferenc, Varga Béla és a többiek „eladták” magukat Amerikának, és annak „zsoldjába léptek”, esztelen állítás volt, hiszen csak akkor lett volna értelme, ha választási lehetőséggel rendelkeztek volna. Az emigráns politika valamelyes nyugati elismerés és támogatás nélkül kudarcra volt ítélve. Ilyen támogatást viszont csak az Egyesült Államok ígért és adott. A kommunistáknak ez természetesen nem lehetett kedvére, a szélsőjobbaldal meg azért kárhoztatta, mert tőle – antikommunizmusa ellenére – Amerika megtagadta a segítségét.

Nagy Ferencet 1947–48-ban, de még az utána következő néhány évben is, a nyugat-európai magyar emigráció többsége – amely főleg 1945-ös kitelepültekből állt – bizalmatlanul fogadta és kezelte. Szemére vetette, hogy együttműködött a kommunistákkal és a baloldal más pártjaival. Nemcsak parasztpártiakkal és szociáldemokratákkal közösködött, hanem a kisgazdapártban is megtúrta a baloldali elemeket. Amikor 1949 elején Svájcba érkeztem, első magyar olvasmányaim egyike volt az a pamflet, amely mint a „zöld Internacionálé” vezéralakját marasztalta el. A hangsúly nem a „zöld”-ön, hanem az „Internacionálé”-n volt, arra számítva, hogy az olvasóban az Internacionálé szó a „vörös”-t idézi fel, és azzal rokoníthatja a Nemzetközi Parasztnióban tömörült agrárpolitikusokat. A magyarországi katasztróféért – mondták némely negyvenötösök – részben Nagy Ferenc is felelős, mert nem szállt szembe Sztálinnal és Rákosival. Azt csak kevesen voltak hajlandók megérteni, hogy a szembeszegülés nyugati segítség nélkül kilátástalan volt, és egy vakmerő vállalkozás a meglevőnél még nagyobb veszelmeket zúdított volna az országra. Érdekes módon éppen azok hiányolták a bátorságot és elszántságot, akik a maguk uralmával kapcsolatban oly sok érvet találtak annak igazolására, hogy miért nem volt lehetséges Hitlerrel és a németekkel szembefordulni. A volt miniszterelnök bölcsességére vallott, hogy nem szállt vitába a nyilasokkal, volt Hitler-barát politikusokkal és katonatisztekkel, hanem tette, amit lehetett, amit jónak tartott és amiben bizakodott.

Amikor 1950-ben Varga Béla elnökletével megalakult a Magyar Nemzeti Bizottmány, Nagy Ferenc azonnal csatlakozott, hiszen kulcsember volt a negyvenhetes garnitúrának, és részt vett az előkészítő tárgyalásokon is. Varga Béla után korábbi tiszténél fogva a második legfontosabb magyar politikai személyiségnek számított, és ennek tudomásulvételét nemcsak a bizottmányt működtető Szabad Európa Bizottság, hanem a washingtoni kormányzati és törvényhozási testületek magatartása is mutatta. A bizottmányi Végrehajtó Bizottságban neki jutott a gazdasági és pénzügyi bizottság vezetése. A bizottmány egy majdani parlament, a bizottságok pedig majdani minisztériumok előképeiként szerepeltek, de gyakorlati feladataik nemigen akadtak. A bizottmányt soha nem hívták össze, és a bizottságok közül is csak azok végeztek némi tevékenységet,

amelyeknek a magyar emigránsok problémái kínáltak olykor munkát. Ilyen volt például a külügyi, a menekültügyi, a sajtó- és tájékoztatási, a vallás- és közoktatásügyi bizottság.

A legtöbb tennivalója az igazoló és összeférhetlenségi bizottságnak akadt. Eckhardt Tibor összeférhetlenségi ügyében például nyolc hónapig tevékenykedett, és foglalkoztatott kívülállókat is. Ennek a bizottságnak Nagy Ferenc is tagja volt. 1950 őszén azért vetődött fel Eckhardttal szemben az összeférhetlenség gyanúja, mert belépett a Magyar Harcosok Bajtársi Közösségébe, és ennek a szervezetnek a célja ellenében látszott lenni a Magyar Nemzeti Bizottmány alapokmányával. Az összeférhetlenségi bizottság 1951 júniusi határozata szerint összeférhetlenség forog fenn, ha a bizottmány valamely tagja az MHBK-nak is tagja. Belépését e szervezetbe Eckhardt nem tagadta, legfeljebb azt vitatta, hogy az MHBK-tagság összeférhetetlen lenne a bizottmányi tagsággal. Dokumentumok bizonyítják a belépés tényét és az MHBK kéréését az előkelő taggal. (Habsburg Ottó ezzel ellentétes megállapításának a dokumentumok ellentmondanak.)

Ez az ügy fényt vetett a hajdani kiscgazdapárti vezetők közötti nézeteltérésekre, ellentétekre és versengésre. Eckhardt azért fordult Nagy Ferenc ellen, mert ellenezte annak határozott negyvenötös jogfolytonossági felfogását (amit az amerikai kormánykörök és intézmények is vallottak), és az 1945–47-es demokratikus rend pozitív szerepének elismerését. Eckhardt az 1939-es országgyűlés jogfolytonossága alapján állott. A bizottmány befogadta, de ő mindvégig azokkal való kiszélesítését szorgalmazta, akik szemben álltak a negyvenötös koncepciót tartalmazó alapító okmánnyal. Eckhardt azután mindjobban eltávolodott a bizottmány többségétől, és az úgynevezett jobboldali emigráció vezéréként viselkedett. Ennek nyitánya volt az MHBK-ba való tüntető belépés, és folytatódott a „nemzeti” emigrációt összefogó világszövetség megszervezésének kísérletével. Ez a bizottmány vetélytársának elgondolt szövetség soha nem alakult meg.

Szakadás történt Nagy Ferenc és Sulyok Dezső között is. Az utóbbi nemcsak Svájcban megjelent német nyelvű könyvében marasztalta el súlyosan és igazságtalanul Nagy Ferencet, hanem mind a bizottmányban, mind azon kívül is mindent elkövetett, hogy tekintélyét lejárassa, és a kommunizmus uralomra jutásában „bűnrészességet” tulajdonítson neki. Úgy tetszett, nem felejtette el, hogy 1946 elején nem ő, hanem Nagy Ferenc lett a miniszterelnök, és az nem akadályozta meg eltávolítását a Kiscgazdapártból. Az emigrációban feltehetően ezért akart visszafizetni, azonkívül, hogy nyilván úgy érezte, őt illetné meg az a pozíció, amely Nagy Ferencnek jutott.

Szembekerült Nagy Ferencsel egy másik versenytárs, Pfeiffer Zoltán is, akinek sérelmezéséhez és megbántottságához hozzájárult, hogy emigráns működését nem kísérelte annyi elismerés és megbecsülés, mint Nagy Ferencét. A kiscgazdapárti vezéregyenységek közül az ötvenes évek közepére már csak Varga Béla és Nagy Ferenc maradt együtt. Jelezte ezt az ötvenhatos magatartás is, hiszen a „nagy gárdá”-ból csak ők ketten fogtak össze az ötvenhatos menekült politikusokkal, és létrehozták a Magyar Bizottságot.

Nagy Ferenc helyesen látta, hogy az emigrációban nem tartható fenn a parasztság politikai képviseletének megosztottsága, nem lehet két agrártájékoztató tábor, a kiscgazdapárt és a parasztpárt. Ha Magyarországon nem jöhetett létre kommunista beavatkozás miatt, a külföldre került kiscgazdapártiakra és parasztpártiakra hárult a parasztegyeség megteremtésének feladata. Formai keretétül Nagy Ferenc a Magyar Parasztszövetség külföldi szervezetét ajánlotta. Ennek kedvéért lemondott az emigráns kiscgazdapárt elindításáról. A parasztegyeség jegyében felszólította Kovács Imrét és a parasztpártiakat a csatlakozásra. Az ő körükben is népszerű volt a parasztegyeség gondolata, és ésszerűnek találták a kiscgazdákkal való együttműködést.

A parasztpártiak központja Svájcban volt, ott gyülekeztek Kovács Imrével az élen a volt képviselők és különféle tisztségviselők. Nagy Ferencről rossz néven vették, hogy nem velük közösen szervezte az egységes agrárképviseletet, hanem először létrehozta a Parasztszövetséget, és csak utána kereste meg Kovács Imréeket. Ügyet azonban nem csináltak ebből, viszont a többség úgy döntött, hogy nem egyénileg lépnek be a Parasztszövetségbe, mint a kisgazdák kívánták, hanem megalapítják a Magyar Parasztpárt emigrációs szervezetét, és az csatlakozik a Parasztszövetséghez. Amikor megtörtént a szavazás, és kiderült, hogy a két parasztképviselő nem szavazott a többséggel, Kovács Imre lefújta az egész tervet, mondván különösnek tünne egy olyan parasztpárt, amelyből a parasztok hiányoznak. Ezt a többiek is magukévá tették. Így hát nem lett Parasztpárt, hanem a résztvevők egyenként léptek be a Parasztszövetségbe.

Az együttműködés azonban nem bizonyult zavartalannak. Ennek oka nem Nagy Ferenc volt és nem is az egyéb érdekeltek, hanem a helyzet. Az ugyanis, hogy Nagy Ferenc és közvetlen baráti köre az Egyesült Államokban élt, a parasztpártiak többsége pedig Európában. Az utóbbiak sérelmezték, hogy minden Washingtonban és New Yorkban dől el, ők csak amolyan segédcsapatok szerepére ítéltettek. Közös munka nem jött létre, kivéve Kovács Imre tevékenységét mint a Parasztszövetségi Értesítő szerkesztőjét. A parasztpártiak egy idő után sorjában kiléptek a Parasztszövetségből. Arra azonban nem szánták el magukat, hogy saját szervezetet létesítsenek. Nem is volt szükség rá, mivel maradt terület – sajtóban, irodalomban –, ahol több lehetőség kínálkozott képességeik bebizonyítására és rendszeres munkára, mint bármilyen politikai szervezetben.

Nagy Ferenc nem neheztelt a kilépések miatt, mert a Nemzetközi Parasztonióban, amelynek egyik vezetője volt, számíthatott a parasztpártiakra. A kilépés egyébként is formális volt, hiszen a Nagy Ferencsel tartó kisgazdák és Kovács Imre parasztpárti barátai nemcsak gondolkozásukban álltak közel egymáshoz, de sok kezdeményezésben és vállalkozásban továbbra is együttműködtek.

Nagy Ferenc emberi nagysága és erkölcsi emelkedettsége a Kovács Imrével keletkezett konfliktusban is bebizonyult. Az utóbbinak egy képviselőtársához írt és lopás folytán politikai ellenfeleihez (Eckhardt Tibor híveihez) jutott, majd publikált emlékeztető levele Nagy Ferencsel szemben barátságtalan kifejezéseket is tartalmazott. Kovács Imre igazságtalan volt, és bántó dolgokat írt barátjáról. Az ügy minden parasztpárti számára kínos volt, hiszen a kisgazdák vezetőjét és volt miniszterelnököt nemcsak mint a népi eszme hívét, hanem mint mindenkor a demokrácia ügyét szolgáló politikust is nagy becsben tartották és őszintén tisztelték. Az ügy Nagy Ferenc nagylelkűsége és nemes viselkedése következtében hamar elsimult, és a régi barátság helyreállt. A Nemzeti Bizottmányban soha nem volt ellentét köztük. Összekötötte őket a *Látóhatár* és az *Új Látóhatár* is, amelynek a volt miniszterelnök mindig szívesen látott szerzője volt.

A tengerentúlra került magyar politikusok közül kétségtelenül Nagy Ferenc volt az, akinek véleményére amerikai kormánytagok és törvényhozók mindig kíváncsiak voltak, és ha magyar ügyekben eligazításra szorultak, legtöbbször hozzá fordultak. Nem tudom, hogy például Mikolajczyk volt lengyel miniszterelnök nagyobb tekintélynek örvendett-e, mint ő, de ha igen, főleg annak tulajdoníthatóan, hogy nagyszámú és nagy erőt képviselő lengyel emigráció állt mögötte.

Nagy Ferenc az emigrációs évtizedek alatt nőtt nemzetközi jelentőségű politikussá. Mondhatnám azt is, hogy külpolitikussá, hiszen hazájában mint belpolitikust tartották számon. A hontalanságban a külpolitikai aréna lett tevékenységének fő színtere, és ő hozzá is nőtt az osztályrészévé lett szerephez. Megtanult és kifogástalanul beszélt angolul, tájékozott volt a világpolitika eseményeiben, és otthonosan mozgott a nemzetközi fórumokon. A magyarságot ez a hajdani parasztember méltósággal és tiszteletet parancsoló módon képviselte. Bejárta a világot, államférfiakkal és fontos politikusokkal tár-

gyalt, nemzetközi értekezleteken beszélt, és több fontos kezdeményezésben vett részt. A Nemzeti Parasztnióban viselt alelnöki, majd 1964 után elnöki tiszte kítűnő lehetőséget nyújtott neki, hogy a szovjet uralom alatt élő államok belső ügyeivel is behatóan foglalkozzék, és ne csak hazája, inkább a tágabb kelet-közép-európai térség politikai szakértőjévé váljék, akinek érdemi mondanivalója van egy zsarnoki nagyhatalom magatartásáról és az elnyomott népek kiszolgáltatottságáról.

A bölcs mérséklet hangján és a megváltozhatatlan tények figyelembevételével nyilatkozott 1956 nyarán, amikor úgy látszott, hogy a magyarországi erjedés kiszámíthatatlan következményekhez vezethet. „Könnyű és egyszerű volt az emigráns politika – írta a *Látóhatár* ankétjára küldött hozzászólásában –, amíg csak ellenezni kellett mindazt, ami otthon történik. A helyzet azonban megváltozott. Vannak tények és jelenségek, amelyeket változatlanul és még nagyobb eréllyel ellenezni kell, de vannak, amelyeket támogatni szükséges.” Ismerte a nemzetközi erőviszonyokat, látta, hogyan módosult az ellentétes két nagyhatalom viszonya, és a kialakult világegyensúly érdekében milyen lépéseket tettek egymás felé. Sok menekült politikustól eltérően az emigráns viselkedés átgondolására törekedett, és Kovács Imréhez hasonlóan olyan magyar magatartás-modellt támogatott, amely a gyámkodó hatalomtól kikényszerített engedményeket a legmesszebbmenőkig kihasználja, ugyanakkor nem bocsátkozik olyan konfliktusokba, amelyekben – kellő segítség hiányában – csak alulmaradhat. Nagy Ferenc az adott nemzetközi viszonyok között az erőszakmentes, békés átmenetet pártfogolta, az uralkodó hatalom lassú szétmállasztását és a sztálinista szerkezet fellazítását szorgalmazta, hogy az kénytelen legyen a nép mind nagyobb mozgási lehetőségét eltűrni.

A történelem másként alakult. Magyarországon forradalom robbant ki, amely szabadságharcná nőtt. Nagy Ferenc, noha látta, hogy végső győzelmének kevés esélye van, nemcsak távolból részesítette támogatásában, hanem közvetlen segítséget is felajánlott, abban a formában, hogy nemzetközi fórumokon védi meg a magyar nép szinte egyseges kiállítását és harcát. Ezt a forradalmi kormányzat tagjai elhárították, feltehetően érezve a vállalkozás kockázatát, s a bukás esetén annak kellemetlen következményeit, hogy a magyar forradalom egy szovjet- és kommunistaellenes nyugati emigránsra bízta külföldi képviselőjét.

A forradalom napjaiban – október 29-én – találkoztam vele Münchenben, mielőtt a Magyarországra utazás szándékával Bécsbe indult volna. A Budapestről érkező hírek arra a következtetésre juttatták, hogy az ország többpártrendszerre való áttérés küszöbön áll, és az új berendezkedés kialakításában nyugati tapasztalatai mindenképpen hasznosakká válhatnak. A repülőtéren néhányan abban a reményben búcsúztunk el tőle, hogy kísérlete sikerrel jár. Tudtuk, hogy hathatós nyugati segítségre nem lehet számítani, de arra sem ő, sem mi nem gondoltunk, hogy még a diplomáciai támogatás is el fog maradni. Reménykedtünk viszont, hogy valamilyen finn megoldásban ki lehet egyezni Moszkvával, és egy Nagy Imre által vezetett koalíciós kormány helyre tudja állítani a rendet és nyugalmat. Nagy Ferenc nem tévesztette szem elől, hogy a Szovjetunió szomszédunk marad, moszkvai orientációjú országok vesznek körül, és ez nem hagyható ki semmilyen politikai számításból, a jövőbeni magyar külpolitika döntő tényezője marad.

A hazatérési terv kudarcot vallott, az osztrákok és főleg az amerikaiak nem akarták. A Baseltől Tildy Zoltánnal folytatott telefonbeszélgetés azzal a szomorú tanulsággal járt, hogy a budapesti kormány nem tartott igényt Nagy Ferencre, és elégségesnek ítélte az akkor Bécsben tartózkodó Kéthly Anna képviselői jogát és munkáját.

A csalódás nem kedvetlenítette el és nem bénította meg. Tudta, hogy a politikai pályára nemcsak eredményekkel, hanem kudarcokkal is jár, és ha már rátette életét a magyar demokrácia ügyére, nem vonulhat vissza, ha – akárcsak 1947 nyarán – megghiúsulnak tervei, és balsiker kíséri fáradozásait. A forradalom szovjet eltiprása és a menekü-

lési hullám további tevékenységre sarkallta. Feladatának tekintette, hogy segítse felvilágosítani a nyugati társadalmakat a magyar felkelésről és a szovjet beavatkozásról, közreműködjék a forradalom emlékének ébrentartásában, és segítse a csaknem kétszázézer menekült nyugati befogadását.

A Nyugatra került kisgazdapártiak és parasztszövetségek összefogását támogatta, és azt is helyeselte, hogy az ötvenhatosok egységesen lépjenek fel Nyugaton. Igyekezett némelyek éles Amerika-ellenességét tompítani, és beláttatni velük, hogy politikai munkájukhoz megértést és támogatást csak az Egyesült Államoktól remélhetnek. A nyugat-európai kormányok – más helyzetben és erőben lévén – továbbra is vonakodtak a kelet-közép-európai emigránsok mellé állni, törekvéseiket támogatni, tevékenységüket anyagilag segíteni. Bármilyen lehangolóak voltak is az 1956. őszi tapasztalatok, mégis az Egyesült Államok volt az egyetlen ország, amelyre – gazdagsága és hatalma folytán – a magyar emigránsok bizton számíthattak.

A Magyar Nemzeti Bizottmány Végrehajtó Bizottságában Nagy Ferenc sürgette, hogy a nemzeti képviselő egyszüljön ki az ötvenhatos politikusokkal, alakuljon át és vállalja a forradalom követeléseit. Ebben Kovács Imre és a parasztpártiak is támogatták. Mivel erre a Végrehajtó Bizottság nem volt hajlandó, mind a ketten kiléptek a bizottmányból. Megalakították a Demokrata Pártszövetséget, üdvözölték a Strasbourgban létrejött Magyar Forradalmi Tanácsot, és felajánlották neki az együttműködést.

Nagy Ferencnek szerepe volt abban, hogy az új alakulathoz csatlakozott Barankovics István Demokrata Néppártjával és az emigrációs Szociáldemokrata Párt, amelynek elnöke, Kéthly Anna a Forradalmi Tanácsnak is az élén állott. Így épült ki az új nyugati magyar politikai képviselő, amely Magyar Bizottság néven és Varga Béla elnökletével a Nemzeti Bizottmány helyébe lépett. Tagjai között voltak kisgazdapártiak és parasztszövetségek, Petőfi-pártiak (volt parasztpártiak), demokrata néppártiak, szociáldemokraták, valamint az ötvenhatos politikai szervezetek és fegyveres alakulatok képviselői. Nagy Ferencnek abban is része volt, hogy ez az új képviselő megkapta az illetékes amerikai intézmények elismerését és a washingtoni kormány erkölcsi támogatását. Személyi összetétele a régi emigránsok némi túlsúlyát mutatta az újakkal (kilenc a héttel) szemben, de magáévá tette az ötvenhatosok törekvéseit és programját. A régi és új emigránsok – Varga Béla és Nagy Ferenc személyes példája alapján is – kedvező légkört és jó együttműködést teremtettek, lehetővé téve, hogy a Magyar Bizottság mindig egységesen léphessen fel a „magyar ügy” érdekében nemzetközi fórumokon. Ebben a szellemben került sor 1958 nyarán annak az öttagú bizottságnak (Varga Béla, Nagy Ferenc, Kovács Imre, Auer Pál, Király Béla) európai körútjára, amelynek az volt a célja, hogy nyugat-európai politikai és sajtószerveket a magyarországi állapotokról tájékoztasson.

1964 tavaszán a budapesti kormányt racionális megfontolásokból arra igyekezett biztatni, hogy a helyzet engedte önállóbb külpolitikát folytasson. „A jelenlegi magyar kommunista vezetők előtt nem lehet kétséges – írta az *Új Látóhatárban* –, hogy a fokozottabb függetlenségre épített nyugati kapcsolat, főleg az Amerikával való megegyezés felbecsülhetetlen előnyökkel kecsegtet.” Magyarország helyzetét vizsgálva és elemezve arra a következtetésre jutott: „A magyar nép biológiai gyengül, erkölce hanyatlik, gazdasági élete válságokkal fenyeget, iparcikkei versenyképtelenek, az ország fejlődése akadozik. Ha a mai vezetők nem akarják, hogy Magyarország még elmaradottabb országgá váljék, és fejlődésében végleg megrekedjen, akkor nem szabad visszariadni a külső függetlenség és a belső reformok útjától.” A belső reformok el is indultak 1968-ban a gazdasági mechanizmus átalakítása tervével, és Nagy Ferencet elégtétellel tölthette el, hogy négy évvel korábban a reformoktól való idegenkedés eloszlását és a realitások alapján való politizálást ajánlotta. Nemcsak az ország sorsáért felelős kommunista politikusokat, hanem emigráns társait is a kínálkozó adottságokra és lehetőségekre

re, a lényegi változások útjának elreteszélése ellenére is a meglévőből való előrehaladásra, építkezésre és fejlődésre figyelmeztette. Varga Bélával, Kovács Imrével, Kiss Sándorral, Varga Lászlóval, Hám Tiborral és néhány más elvbarátjával együtt az események menetét éleslátással és józansággal követte, ellentétben azokkal az emigránsokkal, akiknek tevékenysége csupán ellenzésben, tagadásban és a Budapest megnyitkozásaira reagálásban merült ki.

A helsinki konferenciához nagy reményeket fűzött, és szószólója volt annak a véleménynek, hogy a tervezett egyezményben nemcsak a status quo megszilárdítását szolgáló kitételeket kell észrevenni, hanem az eszmék szabad áramlására, a kulturális cserére és a személyforgalomra vonatkozó ajánlásokra is érdemes figyelni. 1971 májusában Varga Béla és Auer Pál társaságában aláírta kelet-közép-európai menekült politikuskus egy csoportjának memorandumát, amelyben azt javasolták, hogy a nyugati országok legalább a Breznyev-doktrína eljtését, a szovjet csapatok kivonulását és Kelet-Közép-Európa semlegesítését követeljék, de amikor ez 1975-ben nem következett be, sok magyar emigráns személyiség és szervezet magatartásától eltérően, nem Helsinki megtagadását és az ajánlások elvetését látta helyénvalónak, hanem azoknak a pontoknak a betartását sürgette, amelyek az érintett népek életkörülményeinek javulását és a szabadság határainak tágítását ígérték. A történelem őt és az ésszerűen gondolkodókat igazolta, hiszen az elnyomott országok belső ellenzékének a helsinki megállapodás hivatkozási alapul szolgált, arra való utalással követelt jogokat, szabadságot, cselekvési lehetőséget és jobb életkörülményeket.

Ez a realizmus mutatkozott meg 1977 őszén is, amikor azon kevesek egyike volt, akik helyeselték a Magyar Szent Korona visszaadását a magyar népnek. Az amerikai képviselőház egy albizottsága előtt – Kovács Imrével, Hám Tiborral, Varga Lászlóval, Király Bélával együtt – támogatta a visszaadásra vonatkozó kormánytervet. A Budapestre kerülő Szent Korona – mondotta – „megszilárdíthatja a magyarokat hitükben és kitartásukban, a népnek szüksége van a bátorításra, és nekünk a népre kellene függesztenünk tekintetünket, nem a rendszerre”. A Szent Korona 1978 januárjában visszatért Magyarországra, és azóta is nagy tisztelet övezi mint a magyar állami önállóság, a függetlenség és a szabadság jelképét. Nagy Ferenc – ez a magát mindvégig emigránsnak és a magyar érdekek képviselőjének tekintő politikus, aki ezért nem vett fel idegen állampolgárságot – politikai sikereként is elkönnyvelhette a Szent Korona visszatérését, hiszen ha azt már nem érthette meg, hogy az ország felszabadul, a parancsuralom falai leomlanak, a demokrácia újból a társadalom életének rendező elvévé válik, azt még megérthette, hogy a korona a magyar nép körében érvényesítheti eszméit és ihlető hatását.

A haza meglátogatására – jóllehet elhatározta és az előkészületeket is megtette – már nem kerülhetett sor. Döntését némelyek korainak tartották, és elhalasztását ajánlották. Ebbe azonban nem lehetett beleszólni, hiszen egy olyan férfiú elhatározásáról volt szó, aki sohasem cselekedett meggondolatlanul, minden lépését és tettét megfontolta, politikai tapasztalata is volt elegendő, hogy tudja, minek mikor következik el az ideje. A halál nemcsak a magyarországi utat hiúsította meg, hanem Nagy Ferencet is megóvta az emigráció nagy részének feltehetően elítélő véleményével való szembesüléstől, amit nem tudom, mennyire ellensúlyozott volna barátainak és híveinek megértő, esetleg jóváhagyó állásfoglalása.

Amikor 1979. június 12-én meghalt, rádöbbenek, hogy kit és mit vesztek el vele azok, akik párthíveiként, a népi mozgalomban társaiként, a negyvenötös koalíció demokratáiként megismerhették emberi erényeit, kényes erkölcsi elveit, paraszti józanságát, az idők folyamán megérlelt bölcsességét, széles látókörét, politikai tisztánlátását, államférfiúi képességeit, a magyar haza rendíthetetlen szeretetét és a demokrácia iránti

feltétel nélküli elkötelezettségét. A demokrata emigráció vezér nélkül maradt, és amikor egy évvel később Kovács Imre, három évvel később Kiss Sándor is eltávozott, akkor volt igazán megrendítő a felismerés, hogy e veszteségekkel mily szegények lettünk. 1990-ben, a demokrácia visszatérése, a parlamenti választások, a nép szabad akaratát tükröző országgyűlésnek Varga Béla általi megnyitása és egy valóban demokrata kormány hivatalba lépése után már csak sajnálkoznunk lehetett, hogy mindezt Nagy Ferenc és barátai nem érhették meg. A sorstól több kegyet érdemeltek volna azok után, hogy a szabadságért és demokráciáért sok évtizedes küzdelmet és száműzetést vállaltak.

(„Hitel”, München. 1994. november)

NAGY FERENC MISSZIÓJA A BANDUNGI KONFERENCIA IDEJÉN

1991-ben a közel félezer év óta fennálló s szinte napjainkig terjeszkedő cári, majd szovjet birodalom megszűnt létezni. Ez a birodalom szinte csak abban különbözött a többi gyarmatosítóétól, hogy főleg szárazföldi terjeszkedés útján vált minden idők legnagyobb kiterjedésű impériumává. Ez megtévesztette a tengeri világhatalmakat – így lett a szemükben Oroszország (*Churchill* szavaival) egy misztériumba csomagolt rejtvény egy enigma közepén.

Azt, hogy a császár valójában meztelen, egy szegény parasztfiúból lett magyar politikai emigráns kiáltotta világgá. A harmadik világ szervezkedését megindító 1955-ös bandungi konferencián *Nagy Ferenc* volt magyar miniszterelnök dobta be a világközvéleménybe a „szovjet kolonializmus” fogalmát. Itt az ideje, hogy mi, magyarok is visszaemlékezzünk egyedülálló akciójára.

NAGY FERENC ELŐREJELZÉSE

1955 áprilisára hívták össze a főleg ázsiai és afrikai országokból álló „harmadik világ”-nak az indonéziai Bandungban megtartandó első nemzetközi konferenciáját. A szervezők India, Pakisztán, Ceylon, Burma és Indonézia vezetői voltak. Rajtuk kívül részt vett Afganisztán, Aranypart (a későbbi Ghana), Fülöp-szigetek, Irak, Irán, Jemen, Jordánia, Kambodzsa, Kína, Laosz, Libanon, Libéria, Líbia, Nepál, Szaúd-Arábia, Szíria, Szudán, Thaiföld, Törökország, Dél-Vietnam, Észak-Vietnam.

Az amerikaiakat valósággal pánik szállta meg. A *Newsweek II. Vilmost* idézte a „sárga veszedelemről”: „Igaza volt! Előre látta azt a válságot, amely ma fenyegeti a világot, egy, az akkorinál erőszakosabb formában – egy afro-ázsiai kombináció útján, amelyet a kommunizmus majd a Nyugat ellen fordít. A kérdés az: hogy hogyan lehet ezt az alakulást megakadályozni.”

Ekkor lépett a színre *Nagy Ferenc*, aki a New York-i Nemzeti Bizottmány egyik vezetője volt, és a Nemzetközi Parasztunió alelnökeként már többször látogatott Ázsiába, ahol *Nehruval*, *Csiang Kaj-sekkel* és japán politikusokkal szoros kapcsolatot teremtett. Bandung előkészületeiről értesülve a külügyminisztériumban megkérte az indiai osztály vezetőjét, hogy hívjon össze egy konferenciát.

Itt a száműzetésben élő, volt magyar miniszterelnök előadta, hogy véleménye szerint Bandungban *Csou En-laj* és *Ho Si Minh* mindent el fog követni egy Nyugat-ellenes hangulat kialakítására. Ez azért lesz könnyű, mert minden résztvevő egységes a kolonializ-

mus elítélésében. Arra kell hát törekedni, hogy ne csak az amúgy is letűnőben levő nyugati gyarmattartást bélyegezzék meg, hanem ítéljék el az új, szovjet kolonializmust is.

A diplomaták egységes véleménye az volt: Amerika semmit sem tehet. Meg sem hívták a konferenciára. A részt vevő néhány baráti állam útján kísérletet tenni a konferencia befolyásolására – ez rosszabb a semminél. Így merült fel az a gondolat, hogy maga Nagy Ferenc induljon Ázsiába, és felhasználva széles körű kapcsolatait a színes világ vezetőivel, mondja el ott gondolatait, próbálja a konferencia döntéseit jó irányba terelni.

ÚJ VILÁGPOLITIKAI FOGALOM

Nagy Ferenc, még mielőtt útnak indult volna, meghívást eszközölt ki a Pakisztáni Külügyi Társaságtól pakisztáni előadásorozat megtartására. Munkatársaival (köztük *Högye Mihállyal* és jómagammal) egy dokumentációs könyvecskét állított össze. Ebben a kis könyvben adatokkal bizonyította, hogy a kelet-európai országok szovjet gyarmatok. A könyvecskéből 200 példányt előreküldött Ázsiába.

Nagy Ferenc ezzel egy új fogalmat vezetett be a világpolitikába – hiszen eddig fehéreknek fehérek ellen végrehajtott hódításait nem hívták kolonializmusnak! –, s ez a fogalom ettől kezdve mind az európai hidegháborúban, mind a tömbön kívüli világ küzdelmeiben igen eredményes csatakiáltásnak bizonyult.

FŐHADISZÁLLÁS KARACSIBAN

Nagy Ferenc rendkívüli útja Manilában kezdődött, majd Bangkokban, Rangoonban, Új-Delhiben folytatódott. A volt miniszterelnök Karacsiban állapodott meg. Ez a nagyváros különösen alkalmas főhadiszállásnak bizonyult, hiszen minden nyugatabbról Bandungba igyekvő delegáció útja itt, Karacsin vezetett keresztül, s így találkozni tudott velük. De felvette a kapcsolatot más fővárosokkal is, például Colombóval, ahová felhívását megküldte *Sir John Kotelawala* ceyloni miniszterelnökhöz.

Mindenütt kormány szinten tárgyalt. Bandungba nem ment el. Bár oda is volt meghívása, Nagy Ferenc nem akarta a eseményeket a karzatról figyelni. A pakisztáni fődelegátus hosszú táviratokban tájékoztatta őt minden fontosabb tényről, ő pedig Karacsiban bármikor a különböző nagykövetségekhez fordulhatott.

A FEGYVERKEZÉSI HAJLSZA

Előadásokban, interjúkban, első oldalon megjelenő cikkeiben és a külügyminiszterekkel, delegátusokkal folytatott tárgyalásain meggyőződését ritka ékesszólással fejtette ki. Álljon itt egy rész felhívásából a konferencia résztvevőikhez:

„Európai ember vagyok, és mégis nagy várákozással nézek a közelgő konferencia elé. Azt várom a konferenciától, hogy Ázsia és Afrika fiatal államai eredményesen munkálkodnak az igazi béke megteremtésén, a demokrácia megerősítésén, az elnyomott népek önrendelkezési jogának visszaállításán és az elmaradott országok gazdasági és kulturális felemelésén. . . A népek önrendelkezési jogának visszaállítása vagy megteremtése a kolonializmus és imperializmus felszámolását jelenti. Súlyos hibát követnének el az ázsiai és afrikai nemzetek, ha csak a régi kolóniák felszabadítását követelnék, de behunyják szemüket az új, szovjet típusú gyarmattartás előtt, amely a kommunista szubverzió útján ter-

jed... *Miért állott meg a dekolonizáció? Mert... a Szovjet 100 millió európai embert gyarmatosított.*

Amíg a világ egyik részén új gyarmatok keletkeznek, nem haladhat előre a dekolonizációs küzdelem a világ más részein. Az afro-ázsiai nemzeteknek világosan kell látniuk, hogy a gyarmattartás ellen mindent átfogó módon kell harcolni, másképp határozataik Bandungban bukásra vannak ítélve.

Nagy Ferenc egyik fő érve az volt, hogy a szovjet gyarmattartás a történelem legnagyobb arányú fegyverkezését indította meg, ami hatalmas gazdasági forrásokat vont el a „harmadik világ”-tól. Truman „4-ik pont” programját, mely az európai Marshall-terv megfelelője lehetett volna a világ egyéb részében, éppen ez akasztotta el – mondta a Pakisztáni Külügyi Társaságban.

Nagy Ferenc további fő érve az ázsiai és afrikai országok gazdasági és szociális fel-emelésének szükségessége volt. Óvta a konferencia résztvevőit egy Nyugat-ellenes hangulat kialakításától, ami ezt a felemelkedést komolyan veszélyeztetné.

„A technika és a tudomány áldásait meg kell osztani a világ népei közt – idézi a pakisztáni Morning News – E tekintetben azonban Ázsia és Afrika nemzeteinek, a saját erőfeszítésük mellett, szükségük van a szerencsésebb nyugati országok támogatására is. És a nyugati világ – talán először a történelem folyamán – kész a teljes támogatásra. Nagy hiba lenne, ha a konferencián úrrá lenne egy Nyugat-ellenes hangulat, mely elvonná a Nyugat kedvét a támogatástól. Nagy felelősséget vennének magukra azok a politikusok, akik egy Nyugat-ellenes hangulatkeltéssel meghosszabbítanák az ázsiai és afrikai népek elmaradottságát.”

Érdeemes elolvasni a sajtó kommentárjait is Nagy Ferenc missziójával kapcsolatban. A karacsi Sunday Morning News például ezt írja Orosz kolonializmus Európában című cikkében: „Nagy Ferenc felhívást intézett a világhoz egy pozitív és konstruktív világprogram előkészítése érdekében, mely elég erős arra, hogy eltörölje a kommunizmust a föld színéről. Beszédének témája »Az európai szovjet gyarmatosítás hatása az ázsiai népek fejlődésére« volt. Nagy kifejezte azt a meggyőződését, hogy az ázsiai népek nem ismerik a szovjet kommunizmus igazi jellegét, és hangsúlyozta nagyméretű felvilágosító propaganda szükségességét, mely bizonyítja, hogy a kommunizmus nem haladó, hanem reakciós államkapitalista ideológia.”

BOMBA BANDUNGBAN

A bandungi konferencia 1955. április 18-án kezdődött. Az ülések nagy szenzációja a kolonializmus körüli vita volt. *Nasszer* kezdte azzal, hogy felvetette a palesztin kérdést, valamint az észak-afrikai gyarmati állapotok változatlan fennmaradását. Szíria Nyugat-Új Guinea Indonéziához csatolását sürgette, Jemen pedig Adent követelte. Ekkor történt utalás – Irán részéről – a Szovjetunió új kolonializmusára. Irak támogatta az iráni álláspontot, s felsorolta – mint szovjet gyarmatokat – Turkesztánt, a balti államokat, Lengyelországot, Romániát, Csehszlovákiát...

Ekkor dobta az ülésterembe Kotelawala ceyloni miniszterelnök bombáját, mely az összes jelenlevőt – delegátusokat és hallgatókat egyaránt – hatalmas meglepetésként érte.

„Mi itt mindnyájan – mondta – a gyarmatosítás ellen vagyunk. De adjuk ugyanilyen egészségesen és ugyanilyen határozottan tudtára a világnak, hogy egyhangúlag szemben állunk a gyarmattartás minden formájával, és határozzuk el egyhangúan, hogy döntő és eredményes akciót kezdünk a kolonializmus minden formájának eltörlésére a föld színén-

ről. A gyarmattartásnak több formája van. Az első a legnyilvánvalóbb: a nyugati kolonializmus. De van más megjelenési formája is. Gondoljunk például a közép- és kelet-európai csatlósállamokra kommunista uralom alatt – Magyarországra, Romániára, Bulgáriára, Lengyelországra, Albániára, Csehszlovákiára, Észtországra, Lettországra és Litvániára. Nem éppolyan gyarmatok ezek, mint bármelyik gyarmati terület Afrikában vagy Ázsiában? És ha mi egységesek vagyunk a kolonializmus elutasításában, nem kötelességünk-e nyíltan kifejezni elutasításunkat a szovjet kolonializmussal szemben éppúgy, mint a nyugati imperializmussal szemben?”

„Ezzel indította el Sir John Kotelawala a konferencia nagy vitáinak egyikét – írja az események egyik tudós szemtanúja –, mely végig azzal fenyegetett, hogy zátonyra futtatja a tanácskozásokat.” Sir John Kotelawala még Nehru többszöri felszólítására sem vonta vissza javaslatát, csak attól állott el, hogy formális határozatként próbálja megszavaztatni.

De a most támadt résen többen is benyomultak. A pakisztáni miniszterelnök irreálisnak nevezte Franciaország elítélését gyarmatosítás címén, miközben szemet hunynak a Szovjetunió gyarmatosítása felett. Irak és Törökország nyomban Pakisztán mellé állt, s Törökország előterjesztette azt a javaslatot, amelyet Nehru már visszavontnak gondolt. A határozati javaslatot a Fülöp-szigetek, Irán, Irak, Japán, Libanon, Líbia, Libéria, Pakisztán és Szudán támogatta. A javaslat elítélte „minden formáját a kolonializmusnak, beleértve a nemzetközi doktrínákat is, amelyek az erőszak, a beszivárgás és a szubverzió módszereihez folyamodnak.”

KÍNA ÉS A KOMMENTÁROK

Mivel azonban Kína föltétlenül egyhangú határozatokat szeretett volna elérni – s persze a többi résztvevő is –, a szöveget (amely név szerint sem a nyugatiakat, sem a Szovjetuniót nem említette, de világosan utalt az utóbbira is) végül ő is elfogadta. Íme a szöveg:

„A konferencia megegyezett abban, hogy

1. a kolonializmust annak minden formájában elítéli, és szükségesnek tartja gyors felszámolását,

2. a népek alávetése idegen hódításnak, uralomnak és kizsákmányolásnak az alapvető emberi jogok megtagadását jelenti, ellentétben áll az ENSZ alapokmányával, s gátolja a világbéke s -együtműködés fejlődését.

3. támogatást nyújt a szabadság és függetlenség kérdésében mindezen népeknek, és

4. felhívja az érdekelt hatalmakat, hogy adják vissza e népeknek szabadságukat és függetlenségüket.”

A világsajtó osztozott a delegátusok meglepetésében. „Ceylon kormányfője ma megrázta a konferenciát: kihívást intézett Csou En-lajhoz, hogy nyilatkozzék a kommunista kolonializmus ellen. Csou először meglepetéssel, majd jeges dühvel hallgatta Sir John Kotelawalát, aki a konferencia öt kezdeményezője közül az egyik volt, és egy kipróbált neutralista. Sir John Kotelawala követelte, hogy Vörös Kína tagadja meg a Kominformot, ítélt el a kommunista szubverziót, és lépjen föl a szovjet csatlósok felszabadítása érdekében... A harmónia, amely a negyedik napig uralta a konferenciát, teljesen összetört.” (New York Herald Tribune)

„India neutralista Nehruját és védencét, Vörös Kína Csou En-láját, móresre tanította anti-kommunista nemzetek elszánt kis csoportja. Eddig ez a 29 nemzetet felölelő Afro-ázsiai konferencia kiemelkedő fejleménye.” (Daily News)

„Különösen fontos, hogy a »kolonializmus« létfontosságú ügye helyes perspektívába

állíttassék. Briliáns szónokok, mint *Romulo* tábornok a Fülöp-szigetéről és (egy másik) Ceylonból épp ezt érte el.” (New York Times)

„Ez volt az első eset Ázsiában, hogy a világkommunizmust nyíltan az orosz imperializmussal hozták kapcsolatba. Ezért azt hiszem, hogy Sir John Kotelawala egyedülálló szolgálatot tett Európa és Ázsia alávetett népeinek . . . Az imperializmus különböző formákat ölthet. Azért, mert a kelet-európai nemzetek képviselve vannak az ENSZ-ben, még nem tekinthetők szuverén államoknak. Indiának is volt a Népszövetségben képviselete, de nem azért, mert India szuverén volt, hanem mert ez megfelelt Nagy-Britanniának.” (Sudhir Hendre: „India és a bandungi konferencia”)

Ezzel Nagy Ferenc missziója befejeződött. A tömbön kívüli hatalmak pedig elindultak történelmi útjukra, de egészen más irányba, mint ahogy megszerződési tervezték . . . Bandung igazi jelentőségét azonban csak akkor mérhetjük fel, ha észben tartjuk: az ezredfordulón az emberiség 80 százaléka a „harmadik világhoz” tartozik majd.

(„*Heti Magyarország*”, 1992. január 31.)

NAGY FERENC TERVEZETT HAZALÁTOGATÁSA ÉS HALÁLA

A hazalátogatás gondolata nem Nagy Ferencről indult ki, de a kezdeményezésekre adott válaszában tekintetbe kell venni a gondolatvilágát befolyásoló két tárgyi tény. Az egyik az 1975 nyarán tartott helsinki konferencia. Ha valakinek még esetleg volt is valami halvány reménye, senkinek sem lehetett illúziója afelől, hogy a kelet-európai országok fölött a szovjet uralom belátható időn belül nem szűnik meg. Helsinki jelentőségét e tekintetben szimbolikusan aláhúzta, hogy egy évvel utána hivatalosan is befejezte működését a new yorki Magyar Bizottság. Viszont nem csökkent, hanem fokozódott az ideológiai, politikai és földrajzi határokat nem ismerő felelősség a nép sorsának javítása és a megmaradását jelentő átfogó nemzeti egységének és öntudatának az erősítése iránt, amire most kissé több lehetőség nyílt. Nagy Ferenc világosan látta a helyzetet és vállalta a belőle származó felelősséget, mint Illyés Gyulához írt és később részletesebben idézendő leveléből kiderült: „... csak úgy vészelhetjük át, ha egyetlen és igen szoros lelki tömbben élünk. Ha ennek formálásában segíthetek, úgy azt vénségemben is, akár utolsó mozdulatommal is szívesen teszem.”

A gondolkodását befolyásoló másik tény: Nagy Ferenc paraszt ember volt. Nemcsak származását tekintve, hanem lelki világában az is maradt egész életében. A földjéhez, népéhez való ragaszkodás örökre meghatározó tényező volt. „Sokszor végig megyek az országon megyéről-megyére vagy faluról-falura” – írja Vörös Vincéhez intézett levelében 1974. november 8-án, több mint negyed százados emigráció után, amikor már hetven éves is elmúlt. Majd két évvel később, 1976. augusztus 27-én: „Feleségem szülőháza, a nyitott tornác... a lépcsők... amíg Juliskához jártam... úgyszólván minden este azokon a lépcsőkön ültünk... a jövőt tervezve... Előttünk volt a szomszéd háznak a hátsó fala, amelynek egy szobájában a szerb megszállás alatt színdarabokat és dalokat tanítottam a leányoknak és fiúknak. Ma is emlékszem, milyen magasra csapott a forróság közöttünk, amikor valamelyikünk szavalta Tompától: »... magát az eltiport magyarnak kifsírni sem szabad«. Udvarunkon a kút, amelynek kerekén ötvenötöt kellett tekerni, amíg a vödör víz feljött. Az istálló... a temető... az út, amelyen tarisznyával a nyakamban oly sokszor végigmentem... Hányszor álltam meg ezen az úton észak felé nézve, hogy a világ legszebb látványában gyönyörködjem. Elöttem Bisse... és a többi falvak... a Mecsekig... a pince... a szőlő melletti út fel a Tenkesre, amely akkor még nem volt betonút s amelyen nem tudnám megmondani, hány száz kocsni követ hoztam le a hegytetőn lévő kőbányából a magunk és mások építkezéseire...”

FELVETŐDIK A HAZAI ÚT GONDOLATA

Lélekben még az emigrációban is ott él, ahonnan elindult. De a hazai út gondolatát mégsem ő, hanem – Illyés Gyulához írott (1978. január 30.) levele szerint – Czine Mihály veti fel előtte 1974-ben, amikor Washingtonban jár. Anélkül azonban, hogy Nagy Ferenc részéről bármilyen kedvező visszhangra találna.

A gondolatot azonban valószínűleg állandóan felszínen tartják részben Magyarországról érkező látogatók, részben levelek. * Erre vall az is, hogy amikor két évvel később Vörös Vince egyik levelében (1976. november 8.) megemlíti: „sokan még most is várnak haza”, Nagy Ferenc a következő szavakkal kezdi válaszáát (1976. december 3.): „... Hadd írjak erről egyszer már világosan és véglegesen.” És tömören összefoglalja, hogy miért nem mehet haza: „Hazátlan bitangok, mint Rákosi... , idegen hatalomra támaszkodva nemcsak lemondásra és száműzöttségre kényszerítettek, hanem állampolgárságomtól, jelentéktelen vagyonomtól is megfosztottak, majd nevemet a magyar nép előtt a leggyalázatosabban meghurcolták, mocskolták, két évtizedes küzdelmeimnek és szolgálataimnak még az emlékéit is ki akarták törölni a magyar nép lelkéből. – Kérdem azokat, akik esetleg még hazavárnak: elmehetek én a magyar követségre – elégtétel nélkül – hogy vízumot kérjek és a többi turisták között hazasomfordáljak Magyarországra? ... Én itt, az országon kívül is, tudom népemet és hazámat szeretni és szolgálni. Ettől még Rákosiék sem tudtak megfosztani.”

Vörös Vince válaszában (1977. január 20.) egyetért és kijelenti, hogy elégtétel „az, ami megilletne mindenképpen, akár hazajönnél, akár nem.” És bevallja, hogy ezt a kérdést beszélgetések során már felvetette, de nem akart írni róla. Tisztában van vele, hogy nem kis dologról van szó, „de szeretném megnyerni a gondolatnak azokat, akik tehetnének is érte.” Legalább azt szeretné tisztázni: „van-e lehetőség vagy nincs”.

Nagy Ferenc haladéktalanul (1977. február 2.) megköszöni a gondolat felvetését, de hangsúlyozza: „*En ilyen lépésre nem kértelek.*” És hozzáteszi: ha Vörös bármit is tesz, még a látszatát is kerülni annak, hogy az ő kérésére teszi. Egyben megpróbálja tömören összefoglalni, hogy mi történt vele. „Én sem az alkotmányt, sem a törvényeket, sem a nemzetközi egyezményeket... meg nem sértettem... Álltam és képviseltem azt, amire a magyar nép 1945. november 4-én kötelezett. Igenám, de éppen ezzel kerültem útjába a nemzetközileg tervezett Nagy Elhatározásnak és Változásnak. Ártatlan voltam vagy nem, el kellett távolítani. És erre – szerencsétlenül – magam adtam meg a módot. Kiszálltam váramból (utalás arra, hogy 1947 májusában szabadságra ment Svájcba, *H. M.*), amelyből azután örökre kirekesztettek. És ez sem volt elég. Hogy az ártatlanból bűnöst, a bűnösökből pedig igazság-bajnokokat, hazafiakat csináljanak, kifosztottak, megfosztottak, megrágalmaztak, saját népem ellenségévé nyilvánítottak.”

Vörös Vince értesíti (1977. március 26.), hogy áprilisban készül felmenni Budapestre, Bognár Józseffel is találkozik, mert hozzásegíthet, hogy az ügy elinduljon, de a döntő szót Aczél Györgytől, illetve magától Kádár Jánostól várja. Elsősorban az elégtétel kérdésével foglalkozik, ami – írja – „mindkettőnk szívügye”. Több felé „kilincsel”. Húzódik a dolog. Augusztus 29-én közli, hogy Bognárhoz fordul, akinek „állásánál fogva kapcsolata is megvan az illetékesekkel”. Bognár hajlandó előkészíteni, hogy a párt és a kormány illetékes vezető embere fogadja. De mivel Bognár helyben él, őt kéri meg, hogy tegye meg az első lépéseket. Bognár válasza: „nemcsak legjobb tudásom szerint, hanem szívem szerint is intézem.” Szeptemberben foghat hozzá.

* Pap István, Kanadában élő volt parasztpárti képviselő Budapesten 1988 tavaszán megjelent „Hol a hazám” című könyvében azt írja, hogy Nagy Ferenc hazalátogatása ügyét ő is egyengette, saját kezdeményezéséből közzétette a volt miniszterelnök és magyarországi barátai, ismerősei között. (A szerk.)

Nagy Ferenc (1977. szeptember 13.) megköszöni Vörös Vince lépéseit, de kétszere- sen aláhúzza fejezi ki reményét, hogy Bognárnak is megmondja: „nem az én kérésemre indítottad meg . . . és nem az én kezdeményezésemre.” Egyébként – írja –: „Akciótok eredményét illetően nem vagyok optimista.” A jelek szerint azonban a kérdés mind szé- lesebb köröket kezd foglalkoztatni, mert elmondja levelében, hogy egy „rokonait látogató magyar” felhívta őt „Amerika egyik északi városából” és elmondta, hogy elindu- lása előtt Csákberényben találkozott Kovács István volt kisgazdapárti képviselővel, aki azt tanácsolta neki, hogy kérdezze meg őt: „ha régi barátaim, főleg képviselőtársaim együttesen és eredményesen fellépnének annak érdekében, hogy nekem igazságot szol- gáltassanak, nem mennék-e?” A válasz elől azonban kitér, mert az illető személyt nem ismeri.

A KÖZVETÍTŐ TÁRGYALNI KEZD

Vörös Vince 1977. december 1-jei levelében tájékoztatja, hogy „Bognár Jóska tár- gyalt Biszku Bélával, Kádár János helyettesével, akihez az ilyen természetű ügyek tar- toznak.” Az eredmény röviden: kérhet vízumot és hazamehet és kérheti állampolgár- sága visszaadását akár Washingtonban, akár látogatása alkalmával. Vörös közli azt is, hogy decemberben valószínűleg közvetlenül Kádár Jánossal tárgyalnak.

Nagy Ferenc előbb december 11-i levelében röviden, majd január 21-én részletesen válaszol a fejleményekre. Utal arra, hogy pár héten belül három levelet is kapott volt kisgazdapárti képviselőktől és ebből látszik, hogy a szóbeszéd széles körökben megin- dult, de nem abban az értelemben, hogy elégtételt kellene adni neki, hanem, hogy „Nagy Ferenc haza szeretne jönni”. Ez „. . . igen logikusan csak azzal folytatódhat, hogy Nagy Ferenc kéri az országba való beengedését . . .” Hangsúlyozza, hogy ez igen messze esik az ő felfogásától és attól, ahogy Vörös Vince az ő kérése nélkül az ügyet elindította. Felveti a kérdést, vajon Bognár hogyan találta Biszkunak? És nyomatékosan hangsú- lyozza ismét nemcsak Vörös Vince előtt, hanem a pár nappal később (1978. január 30.) Illyés Gyulának írt levelében is, hogyan gyalázták meg őt, – majd így folytatja: „Ezeket a sebeket itt, idegen földön, sorstársak között még csak el tudom hurcolni, de ezeknek a sérelmeknek az orvoslása nélkül hazai földre nem tehetem a lábam.”

Vörös Vince válaszában (1978. február 12.) megismétli, hogy az ügyet Bognárnál az elégtétel gondolatával kezdte és azzal is folytatta. És mindketten egyetértenek azzal, amit Nagy Ferenc egyik levelében írt, hogy *az ügyet két részre kell bontani*: az egyik a *hazalátogatás*, a másik az *elégtétel*. Bognár közben tovább tárgyal. „E tárgyalásokból az derül ki, nincs elzárkózás, de a döntés a »két fél« személyes véleménycseréje nélkül, csupán a mi eljárásunk alapján, végleges formában nem alakulhat ki.” Ezért arra az el- határozásra jutottak, hogy „félhivatalos” meghívást küld a Magyarok Világszövetsége, amely sok külföldön élő magyarral tartja a kapcsolatot, mint Bognár írja: „az USA-ban Szent-Györgyi Alberttől Wigner Jenőn át az egyházakig mindenkivel”. A Világszövet- ség azt szeretné, hogy vendége legyen. A „félhivatalos” kifejezést azért használta, „mert a meghívást az illetékesekkel való megbeszélés alapján teszi meg a Szövetség” és a levelet a külügyminisztériumnak is bemutatják és megküldik a washingtoni magyar nagykövetségnek. Vörös Vince szerint az eddigi eredmény „a rehabilitációnak egy ki nem mondott változata, amelynek végére mindnyájunk (barátaid) által óhajtott látoga- tásod alkalmával lehetne odatenni a pontot . . . A meghívó levél tehát elindult részedre s Te döntesz végső soron, mikor teljesíted; vagy teljesíted-e.”

Nagy Ferenchez ekkor már közel három és fél évtizedes szoros barátság fűzött. Ami- óta látogatásának gondolata felmerült, haladéktalanul tájékoztatott minden fejlemény- ről, valahányszor ebben az ügyben levelet kapott vagy írt. Ezekről a beszélgetésekről

1977. december 11-től kezdve ösztönösen minden alkalommal részletes feljegyzést készítettem. 1978. február 20-án elmondta, hogy Herndonban felkereste őt Tóth Csánád, az amerikai külügyminisztérium tisztviselője, aki a magyar korona átadásakor Budapesten Cyrus Vance külügyminiszter tolmácsa volt. Azért ment ki hozzá, hogy tájékoztassa őt: nagyon sokan várják haza, sok helyen felvetődik az ügy. Már régebben ajánlottam neki, hogy jó lenne összehívni a környékbeli közeli barátokat és e beszélgetésen ismét szorgalmaztam, hogy elérkezett az idő, amikor érdemes lenne velük is megvitatni a kérdést. Ebben első pillanattól egyetértett, csak most elmondta, hogy először Varga Bélával akarja megbeszélni, már kereste is őt, de nem találta. Közben azért késett tovább a találkozó, mert március elsején autóbaleset érte és megsebesült.

1978. március 28-án, kedden este nyolc órakerülünk össze először Nagy Ferenc herdoni házában, őt is beleszámítva heten. Általános meglepetést keltett, amikor elmondta, hogy a Magyarok Világszövetségétől már meghívást kapott. Egyben nem titkolta, hogy a dr. Szabó Zoltán főtítkártól érkezett rövid, semmitmondó levélnek még a stílusa is bosszantja. Hangsúlyozta, hogy minden érzelmi elemet félre akar tenni és kérte: a beszélgetésben *az legyen az egyetlen szempont, hogy mivel és hogyan használhat népének*. Ketten határozottan ellenezték a látogatás gondolatát. A magam részéről azt ajánlottam, hogy tisztázni kell: mi a minimális elégtétel, amit el lehet fogadni, és hol a határ, ameddig ennek érdekében maximálisan el lehet menni. A hosszú beszélgetés során ezzel kapcsolatban Szegedy-Maszák Aladárral felvetettük a gondolatot: hogyan lehetne szimbolikusan kifejezni, hogy a látogatás nem a kormánynak, hanem a magyar népnek szól. Így jött az ötletem, hogy Illyés Gyula meghívása a nemzet meghívását jelképezhetné. Kiderült, hogy Illyés Gyula is hívja már, üzent neki és nagyon szeretne vele beszélgetni.

ILLYÉS GYULA IS BEKAPCSOLÓDIK

1978. április 4-én telefonon beszélgettünk és Nagy Ferenc elmondta, hogy éppen levelet kapott Párizsból Illyés Gyulától, – ismét nagyon hívja. A levélre április 9-én válaszol. Utal Szegedy-Maszák Aladárnak a március végi baráti megbeszélésen elhangzott kijelentésére: „... a mai körülmények között a legmagasabb és legszerencsésebb meghívásnak Illyés Gyula meghívását tartanám.” Majd levele vége felé a következőket írja: „Igazad van: a megbékélés valóban szükséges. *Magyarország egy olyan történelmi helyzetbe ágyazódott be, amely nemzedékeken át változatlan maradhat. Nem lenne helyes a lelki elkülönülést nemzedékről-nemzedékre örökölni.* Felettünk az ég mindig csak ideiglenesen tisztul ki, azután megint vihar és újabb vihar keletkezik. Ezeket *csak úgy vészeltethetjük át, ha egyetlen és igen szoros lelki tömbben élünk. Ha ennek a formálásában segíthetek, úgy azt vénségemben is, akár utolsó mozdulatommal is szívesen teszem.*” Illyés Gyula egyébként április 27-én kelt levelében még arra is felhatalmazza, hogy ha bármilyen papíron vagy hivatalos helyen szükség van rá, őt jelölje meg mint aki meghívta.

1978. április 4-én Vörös Vincének is megírja, hogy a Magyarok Világszövetségének meghívása semmitmondó és nem elegendő. Elmondja a baráti társaság találkozóját és megemlíti, hogy Illyés Gyula meghívása saját maga és politikai barátai nevében elfogadhatóvá tenné a meghívást a Magyarok Világszövetsége részéről is.

Május 29-e és június 25-e között Magyarországon jártam. De még mielőtt elindultam, május 10-i beszélgetésünkön kiderült, hogy az eddigiek során elég sokat emlegetett minisztertanácsi határozat körül félreértés van. Ő ugyanis és vele együtt mindnyájan arra gondoltunk, amely megbélyegezte. Amit viszont sikerült megszereznie, az 1947 októ-

beri határozat, amely csak az állampolgárságától fosztotta meg. Ettől kezdve tehát világos lett, hogy nem ezt – az állampolgárságának helyreállítását –, hanem a sérelmek orvoslását kell hangsúlyozni, mert csak így lehet a félreértéseket elkerülni.

Jó, hogy ez a dátum körüli tévedés még indulásom előtt szóba került. Budapesten ugyanis már megérkezésem után hamarosan, június 2-án este beszélgetést folytattam Futó Dezső volt kisgazdapárti képviselővel, akit magam is régről ismertem. Kiderült, hogy ő is úgy értelmezte: Nagy Ferenc állampolgársága helyreállítását kívánja. Tisztáztam előtte, hogy elsősorban nem erről, hanem valamilyen formában a megbélyegzés orvoslásáról van szó. Véleménye az volt – amit június 17-én meg is írt Nagy Ferencnek –, hogy ezt levelezéssel nem lehet tető alá hozni, „szükséges hozzá a közvetlen tárgyalás”. Véleménye azért volt jelentős, mert helyben, Budapesten ő tartotta a kapcsolatot Bognárral.

Június közepén leutaztam Vörös Vincéhez Bakonyára. Hosszasan beszélgettünk és előtte is hangsúlyoztam, amit elindulásom előtt Nagy Ferencel tisztáztunk: nem az állampolgárságról, hanem elégtételről, orvoslásról van szó elsősorban. Elmondta, hogy Ortutay Gyula temetésén Bognártól megtudta: Kádárral is beszélt és most foglalkozik a kormány a kérdéssel. Az elégtétellel kapcsolatban a súlyos probléma az, hogy Kovács Bélát az oroszok vitték el és a neki tulajdonított vallomások szolgálták ürügyül Nagy Ferenc eltávolítására. Az elégtétel tehát közvetve annak a beismerése, hogy indokolatlanul vitték el Kovács Bélát. Ezért nem lehet levelezéssel tető alá hozni. Ezért „szükséges hozzá a közvetlen tárgyalás”, mint budapesti barátja, Futó Dezső már közölte velem.

Június 21-én, szerdán Illyés Gyuláéknál jártam. Már a beszélgetés elején közölte, hogy „nem állok beszélő viszonyban a kormánnyal” és felesége a közvetítő. Ezzel kapcsolatban mondta el azt is, hogy a feltevésektől eltérően az 1977 karácsonyi-újévi cikket a kisebbségi magyarság ügyében nem beszélte meg a kormánnyal, hanem csupán Pethő Tiborral mint a Magyar Nemzet főszerkesztőjével. Senkitől előzetes engedélyt nem kért és nem kapott rá, tehát a kormány szerepe az egész kérdésben más, mint gondolják. Dühösen fakadt ki, hogy a kisebbségi magyarság ügyében nem mernek semmit csinálni sem párt, sem kormány vonalon, sem a Szovjetunió felé és ebből támadtak az elmentések annyira, hogy megszakította a beszélőviszonyt. Nagy Ferenc ügyére térve mindenekelőtt tisztáztuk, hogy nem állampolgárságot akar, hanem a megbélyegzés törlését. Illyés Gyula kérdéseire válaszolva tisztáztuk, hogy mint tartózkodási engedéllyel Amerikában letelepedett hontalan szükség esetén amerikai védelem alatt áll. És végül – nagyon elgondolkodva – határozottan kijelentette: nem szabad a magyar állampolgárságot felvennie és úgy menni Magyarországra... Felesége mint „közvetítő” elmondta, hogy a rehabilitálás kérdése többször felmerült és az igazi probléma a módszer megválasztása. A jelenlegi kormányzat ugyanis semmi közösséget nem vállal a Rákosi rezsimmel. A minisztertanács többször foglalkozott ezzel és arra a konklúzióra jutott, hogy ez az egyetlen lehetséges magatartás a számára, mert ha bármilyen formában vállalná a felelősséget, akkor például az anyagi követelések olyan lavinája zúdulna a nyakába, hogy katasztrofális következményei lennének. Megkérdeztem Illyést, mi a véleménye: jó vagy rossz lenne-e Nagy Ferenc magyarországi látogatása. A hosszú beszélgetés során több szempont merült fel és Illyés Gyula véleménye határozottan pozitív volt. Mindent összefoglalva azért, mert *segítené a nemzeti öntudat erősítését, amire oly nagy a szükség*. Megemlítette, hogy ő maga is meghívta. A herndoni beszélgetésre hivatkozva erre elmondtam neki, hogy ez igen jelentős körülmény, mert egyöntetű vélemény alakult ki köztünk, hogy az ő meghívása a jelenlegi körülmények között a nemzet meghívásának számít. Először gúnyosan nevetett, de aztán nagyon is komolyan vette, és a nagyon meleg, szinte ünnepélyes hangulat kialakulásában tekintetével és gesztusaival felesége is

sokat segített. Majd később, búcsúzóban, fél lábát felemelve mondotta: „én, mint a nemzet, Kossuth csizmát öltve...”. „Hát ha éppen ragaszkodol a csizmához, megteheted, de Neked nincs szükséged arra...” – válaszoltam.

Vörös Vince 1978. június 28-i levelében Bognár és Illyés Gyula lépéseinek eredménye alapján úgy látja, hogy a sérelmek orvoslásához a jószándék „mindenképpen megvan”, de az ügyet természeténél fogva csak a látogatás alkalmával, személyes tárgyalás útján lehet megoldani. Tehát ne utasítsa el a Magyarok Világszövetségének meghívását.

A MAGYAROK VILÁGSZÖVETSÉGE

Ilyen előzmények után kapja meg Nagy Ferenc 1978. július 9-én vagy 10-én Bognár József június 27-én kelt levelét. Ebben Bognár utal arra, hogy illetékesekkel folytatott tárgyalásai alapján a vízum rendelkezésére áll és hozzájárultak, hogy a Magyarok Világszövetsége meghívja. Ami az elégtételt illeti, „ebben a kérdésben nem lehet többet elérni és nem is célszerű többet elvárni, mint amennyi a Világszövetség meghívólevelében mint *politikai tényben* kifejezésre jut. A meghívás ugyanis azt jelenti, hogy a magyar szervek *kezdeményezték*.” Mód nyílik illetékes hazai személyiségekkel való találkozásra. „Előzetes és egyoldalú feltételek azonban nem szabhatók... a jelenlegi kormányzatot mint a politikai folytonosság képviselőjét erkölcsi felelősség terheli a Rákosi-rezsim különböző ténykedéseiről... Másfelől azonban Nagy Ferencet is politikai értelemben felelősség terheli mindazon politikai lépéseiről, amelyet az emigrációban tett 1947-től fogva... A továbbiakban pedig *mindkét félnek* tekintettel kell lennie saját helyzetére, politikai körülményeire...” Végül – írta Bognár – azt tanácsolom, hogy a meghívást fogadd el és látogass haza minden előfeltétel nélkül... Minden más dologról *széleskörűen kell tárgyalni*.”

Nagy Ferenc július 31-én válaszol és utal arra, hogy Bognár is tudja: „a hazalátogatás gondolata nem tőlem” származott, de „ma már magam is sajnálnám, ha a gondolat nem valósulhatna meg...” A saját maga felelősségéről így ír: „Én egészen fiatal koromban elköteleztem magam az elnyomott, megvetett és kizsákmányolt magyar nép – elsősorban a parasztság – szolgálatára. Harcoltam emberibb sorsáért, demokratikus életformájáért, emelkedéséért. Támadtam szóban és írásban azokat, akik a célok elérésében akadályozták a magyar népet. Ezt tettem a háború előtt, a háború alatt és a háború után is... Ezt tettem az emigrációban is... *Engem nem az emigrációban tett lépéseimért bélyegeztek meg 1974-ben, hanem addigi politikámért*.” A meghívásban nem jut kifejezésre, hogy illetékesek ezzel nem azonosítják magukat. Majd világosan leszögezi: „Én csak annyit írhatok, hogy nem kívánok látványos rehabilitálást, nem kívánom állampolgárságom automatikus visszaállítását sem. Csak azt kell tudnom, hogy múltamról – amelyre én büszke vagyok – levették az igazságtalanul ráütött bélyeget, hogy a jelenlegi tényezők nem azonosítják magukat személyem és múltam meggyalázásával.”

Álláspontját Vörös Vincével is közli, aki szeptember 20-án válaszol. „Köztetek – írja – elvileg már nincs eltérés. Egy van: konkrétan szeretnéd látni mind ennek a kifejezését.” És azzal fejezi be levelét: „Felteszem tehát a kérdést: milyen kompromisszum lenne elegendő? Mi lenne a forma, ami itt is, ott is elfogadható lenne? Döntő kérdés.”

Nagy Ferenc szeptember 28-án kapja meg a levelet és azonnal felhív, hogy ezt más levelekkel és fejleményekkel együtt megbeszéljük. Végül is az alakul ki, hogy Bognár írjon neki, de leveléből derüljön ki, hogy hivatalos közvetítőként ír és hogy hivatalos körök nem azonosítják magukat a 47-ben történt megbélyegzésével. És tegyék lehetővé, hogy amikor megérkezik, a szellemi élet néhány kiváló képviselője is legyen jelen. Megemlítette, hogy Bognárnak is ott kellene lennie. Erre azt válaszoltam: természetesen.

Három minőségben is. Mint hivatalos közvetítő, mint a Magyarok Világszövetségének elnöke, és mint annak a 47-es bizottságnak a tagja, amely a pártból való kizárását javasolta. Ha tehát fogadására a repülőtéren megjelenik, bizonyos mértékig úgy lehet tekinteni, mint hivatalos és nyilvános rehabilitálásának egy formáját. Nagy Ferenc láthatóan örült a gondolatnak. Szeptember 30-án a fentiek szellemében írja meg válaszát Vörös Vincének, aki úgy fogadja levelét, mint amivel a maga részéről megtette az utolsó szükséges lépést és október 16-án felutazik Budapestre, hogy Bognár Józseffel személyesen tárgyalja meg a helyzetet. Ő már szintén elkészítette a maga tervezetét és a kettőből születik meg a javaslat a Magyarok Világszövetségének válaszára. De Bognárnak előbb meg kell tárgyalnia „illetékesekkel”, ehhez pedig „mindig keresnie kell a jó alkalmat”. Bognár szerint az ügyet jégburok veszi körül „mindkét részről és feloldásához nagyban hozzájárulna” személyes találkozásuk.

Az ügy azonban húzódik és ez a körülmény lehangolólag hat egyrészt Bognárra, Vörös Vincére, másrészt Nagy Ferencre, aki december 8-án azt írja Vörös Vincének, hogy a „huza-vona szinte naponta csökkenti kedvem a hazalátogatás iránt. Lassanként az egész ügynek az lesz a látszata, mintha én kértem volna az országba való bebozósításomat és nem ők hívtak volna meg.”

December 18-án telefonál Nagy Ferenc, hogy elmondja: megkapta végre Bognár december 6-i, Bécsbe indulása előtt nagy sietve írt levelét, amelyben közli, hogy „tegnap az illetékesek elfogadták a szövegtervezetet” és majd pár napon belül „hivatalos szervek egyetértésével” formális levélben megismétli. Egyben elnézését kéri, hogy a „tárgyalások lassan haladtak előre, ami nem elvi vonakodás következménye volt”, hanem „a vezető személyiségek rendkívüli elfoglaltsága” az eseményekkel túlszűfolt nemzetközi helyzetben (Kádár párizsi útja, varsói szerződés tagállamainak moszkvai csúcstalálkozója stb.).

1978. december 15-én kelt részletes levelében Bognár utal arra, hogy a Magyarok Világszövetségének meghívására még nem adott végleges választ, aminek oka „nyilván politikai jellegű volt... és azzal a kérdéssel kapcsolatos, hogy miként ítélik meg az 1947-es eseményeket és a Te személyedet az illetékesek a mai Magyarországon. A meghívó levélben erre nem történt utalás; a mi kiindulópontunk ugyanis az volt, hogy *a politikum magában a meghívás tényében* rejlik és nem a szövegben.” A meghívólevél így hiányérzetet kelthetett és ezért „mint a két fél által elfogadott »közvetítő«, szeretném tudomásodra hozni az alábbiakat... Hazalátogatásod ügyében illetékesekkel folytatott megbeszéléseim során módomban volt arról meggyőződni, hogy ma már senki sem azonosítja magát a Rákosi-rezsim törvénytelen ségével: *Így a Te akkori megbélyegzéseddel sem.*”

Nagy Ferenc 1979. január 3-i levelében közli, hogy a „Magyarok Világszövetsége meghívása elfogadásának ezek után nincs akadálya”, de ismételjék meg a hivatalos meghívást ebben a szellemben, mert az, amit kapott közel egy éve, elfogadhatatlan. Levelében kitér arra is, hogy magatartása a Korona hazaküldése és a legnagyobb vámkedvezmény ügyében „nem alkalmi akciók voltak, hanem annak a politikának a természetes következményei, amelyet Magyarország és Amerika kapcsolatai kiszélesítésének és erősítésének érdekében 15 év óta következetesen folytatok. A két ország közötti viszony állandó javulását a magyar nép érdekében állónak tartom.”

ELFOGADJA A MEGHÍVÁST

Ilyen előzmények után érkezik meg 1979. február 21-i keltezéssel a Magyarok Világszövetségének újabb hivatalos meghívása, hangsúlyozva, hogy a Világszövetség „nagy örömmel venné” magyarországi látogatását és kérve, hogy a meghívás elfogadását hivatalosan erősítse meg, tájékoztasson a látogatás várható időpontjáról, közölje a programra vonatkozó kívánságait és elgondolásait.

Nagy Ferenc március 7-i levelében fogadja el a meghívást. Májusban szeretne menni, nem többre, mint három hétre és leköteleznék, ha lehetővé tennék, hogy állandóan mellette legyen Vörös Vince, aki a látogatás gondolatát eredetileg felvetette. A programot három csoportba lehetne sorolni. „Az egyik, amit én szeretnék látni és tenni, – a másik, amit Te úgy fejeztél ki, hogy betekintést kapjak hazánk mai életébe és gondjaiba, – a harmadik az első levelemben említett személyes tárgyalások.” Az elsöre elgondolása az, hogy „szeretnék rokonokat, barátokat, sírokat és tájakat meglátogatni”. És szeretne megérkezésekor Bognárral is találkozni.

Levelére március 30-án táviratban közlik, hogy az időpont megfelelő, kívánságait figyelembevéve programjavaslatot küldenek és a vízum ügyében intézkedtek.

Közben Szegedy-Maszák Aladár március 26-án, hétfőn indul Magyarországra. Előtte vasárnap felhívott és megbeszéltek: Illyés Gyulával találkozik és igyekszik hangsúlyozottan tisztázni két dolgot: mik az esetleges buktatók, amikre különösen fel kell készülni és nemzeti szempontból mit tartana fontosnak.

Egy héttel később, április 1-jén, vasárnap délután jöttünk össze ismét néhányan Herndonban. Két igen határozott állásfoglalás hangzott el a tervezett út ellen. Az egyik utalt arra, hogy ő az egyetlen, aki a nép szabad választása alapján lett miniszterelnök, helyzete hasonló a kettőhöz, aki előtte volt: Rákóczi és Kossuth, egyik sem ment haza. A másik állásfoglalás kifejtette: 45 jelentőségét abban látja, hogy másfél évig a magyar nép kezében volt a hatalom és a szuverénitás. Ebben döntő szerepe volt Nagy Ferencnek, ő lett a szimbóluma. Kár, hogy lemondott... de ez sem változtatott a tényen... és ma is ő a szimbólum. Saját maga mond le erről... ha hazamegy. Én magam utaltam arra, hogy semmi kétség nem férhet hozzá: a kezdeményezés nem tőle indult ki, de ma már határozott benyomásom, hogy Nagy Ferenc menni akar, szándékától eltéríteni nemigen lehet, ezért barátainak segíteni kell őt elkerülni, nehogy baj származzék belőle. Maga Nagy Ferenc hangsúlyozta: soha nem tekintette magát sem Rákóczinak, sem Kossuthnak, és döntését még megváltoztathatja. Három szempontja van: nem a kormányt megy meglátogatni, a két kormány közti szerepre nem kérték fel, ha mondhat egyáltalán valamit, sem a rezsim mellett, sem ellene nem mond semmit, hanem igyekszik a társadalomban és az ifjúságban a magyar önismeretet, történelmi tudatot erősíteni. *Annyira egynek érzi magát a magyar néppel, hogy ha lehet, akkor találkozni akar vele.*

Április 10-én kedden érkezik vissza Szegedy-Maszák Aladár Magyarországról és bár nagyon fáradt, még aznap este felhív. Elmondja, hogy úgy tekintik: a meghívással valóban rehabilitálják és ha hazamehet, Kádár győzelmének tartják. Későbbi beszélgetéseink során kifejtette, hogy úgy értelmezik: győzelem két oldal felé. A Szovjetunió felé és a párton belül azokkal szemben, akik a merevebb vonalat képviselik. Elmondta továbbá, hogy úgy tervezik: a régi barátokkal a Hazafias Népfrontban találkoznék. Illyés Gyula öt hétig kórházi ápolás alatt volt, de ma is helyesli, hogy hazamenjen. Szegedy-Maszák Aladár a következő napokban kétszer is beszélt Nagy Ferencsel és tájékoztatta magyarországi tapasztalatairól.

Április 16. és 17-én én is beszéltem Nagy Ferencsel és szóba került többek között az is, amit már régebben említett: tisztázni akarja viszonyát a kormányhoz. Ha megkapja

a tervezett programot, akkor válasza befejezéseként hangsúlyozni fogja: természetesen nem tagadhatja meg múltját, ami azt jelenti, hogy ma is vállalja 1945–47-et, nem ért egyet azzal, ahogy ma a történészek írnak erről az időszakról és ilyen értelemben nyilatkozik majd róla, ha a kérdés előkerül.

Április 2-i dátummal Illyés Gyulától is levelet kap Tihanyból, közölve, hogy kórház után és remélhetőleg betegség után van. Kéri, hogy ha megérkezik és „fellélegzik” egy kicsit, hívja azonnal.

Közben Nagy Ferenc elmondja, hogy Szegedy-Maszáktól hallotta, most meg az, aki Budapesten Bognárral áll kapcsolatban, Futó Dezső is írja – és meg is mutatta a levelet –, hogy a Hazafias Népfrontban lenne a találkozó a régi barátokkal, akiknek egészségi állapota még megengedi, hogy elmenjenek.

Április 23-án megírja Vörös Vincének, hogy a megígért programot még nem kapta meg, de annyit már hallott, hogy régi barátait a Népfront helyiségében akarják összehívni. És megismétli, amit sokszor hangoztatott: „... ezt nem tartom jó gondolatnak. Az én utam nem politikai természetű. A Népfront viszont politikai szervezet.”

ÚJ ELEM: A HAZAFIAS NÉPFRONT

Április 28-án délután hat és hét között felhív, hogy megérkezett a levél a programról. Bognár József április 20-án kelt levelében közli, hogy kívánságának megfelelően Vörös Vince látogatása egész ideje alatt vele lehet, együtt várják majd a repülőtéren. Teljesen szabadon dönt afelől, hogy Budapesten és az országban milyen helységeket és intézményeket keres fel, és találkozhat akivel akar, külön megemlítve Illyés Gyula nevét. De Bognár nemcsak azt közli, amiről már barátai útján előbb értesült és amiről véleményét már öt nappal előbb Vörös Vincének meg is írta, hogy t. i. a régi barátaival való találkozás színhelye „a Hazafias Népfront Belgrád rakparti klubja”, hanem még ennél többet is: „itt az az álláspont alakult ki, hogy a látogatásoddal kapcsolatos kereteket a Hazafias Népfront és a Magyarok Világszövetsége alkotja.”

Másnap, április 29-én vasárnap délután megint felhívott. Közben Szegedy-Maszák Aladárral is beszélt és mind egyetértettünk abban, hogy teljesen új helyet állt elő, ezt nem fogadhatja el és már meg is kezdte a válasz-tervezet megírását. Lényegében tehát már döntött, de azért május elsejére még egy baráti megbeszélést hívott össze. Erre más elfoglaltságom miatt nem tudtam elmenni.

A május elseji megbeszélés után Szegedy-Maszák Aladár írásban foglalta össze véleményét a tervezett látogatás kérdéséről. „Amikor először hallottam... osztottam az ellene fölhozott aggályokat, hogy 1) veszélyeztetheti azt a szerepet, amelyet Feri az 1945-ös demokratikus kísérlet szimbólumaként betölt; 2) Azt a látszatot keltheti, hogy jóváhagyja a mai rezsimit; 3) Szembe kerülhet azzal a szovjetellenes hangulattal, amely az amerikai közvélemény egy részében erősödőben van; 4) Nemcsak... jobboldali érzelmű külföldi, főleg amerikai magyarokból válthat ki újabb támadásokat, hanem bírálatot kaphat még olyanoktól is, kik egyébként személyes hívei. Most azonban másképpen ítélem meg a tervet, a következő megfontolás alapján: 1) A kezdeményezés hazai párt híveitől indult ki, akik nyilván jobban tudják megítélni azt a hatást, amelyet a látogatás a magyar közvéleményben kiválthat, és azokat az előnyöket is, amelyekkel nemzeti szempontból járhat. 2) Illyés Gyula, aki a hazai magyarság érzelmeinek és törekvéseinek nemcsak ismerője, de egyfajta szóvivője is, a látogatást az eredetileg tervezett keretek között hasznosnak és kívánatosnak tartja. Amint egy évvel ezelőtt mondotta: a demokratikus érzelmű fiatalság tudatában van 1945 történelmi jelentőségének, még ha nem is emlékszik mindig az ő nevére. Látogatása az irányzatot megerősítené.”

Nagy Ferenc május 7-én küldi el válaszát. Közli, hogy a program-tervezet ellen lényegében nincsen kifogása. Ellenben „hazalátogatásom ügyébe váratlanul, anélkül, hogy erről közöttünk eddig egyetlen szó is esett volna, szinte az utolsó pillanatban, egy új elem vegyült, amely a meghívás és a látogatás jellegét teljesen megváltoztatja... a Hazafias Népfrent bekapcsolódása.” Utal arra, hogy amikor barátai kezdeményezésére a Magyarok Világszövetsége meghívását elküldték, nyilvánvalóan tudták, hogy „a magyarországi politikai rendszernek ellenzéke vagyok akkor is, ha azokat a lépéseit... amelyeket a magyar nép érdekében állónak tartok, támogatom.” Hivatkozik arra is, hogy levelezéséből világos volt tervezett látogatásának célja: „az ország fejlődésébe és gondjaiba való betekintés mellett meglátogatni szülőföldemet, rokonaimat és kiszagdapárti barátaimat... Magánemberként akartam érkezni... politikai szervezetekkel ke­rül­ni akartam mindem érintkezést... A Hazafias Népfrent bekapcsolása az eredeti meghívás, az eddigi érintkezéseink és a fenti elgondolások szellemétől való éles eltérést jelenti. Meghívásom és látogatásom ügye formálisan és hivatalosan is politikai ügy lett... általam nem vállalható látszatok teremtésével.”

Pár nappal később Vörös Vincének is kifejti álláspontját és azzal fejezi be levelét: „Kérlek szeretettel, ne engem hibáztassatok, ha nem valósul meg” a látogatás.

Bognár József május 18-án válaszol és harmincadika táján érkezik meg levele, amelyben hangsúlyozza: „... álmban sem merült fel az a gondolat, hogy a Hazafias Népfrent látogatásod »társvendéglátójává legyen«...” Azért gondoltak rá, mert a volt kiszagdapárti képviselők ott szoktak találkozni. De – mint előző levelében írta – a program Nagy Ferenc kívánságai szerint alakítható. „Ez a megállapítás természetesen a Hazafias Népfrenttel kapcsolatos programokra is vonatkozik; tehát ilyen értelemben probléma nincs, mert... törölhető...”

Bognár levelének megérkezése után Nagy Ferenc táviratilag válaszol június 5-én. Közli, hogy augusztus utolsó hetében érkeznek és majd levél megy.

Június 11-én, hétfőn házának verandáját festette és este telefonon beszélünk. Elmondta, hogy Vörös Vince nagyon megörült Bognárhoz írott levelének, amelynek másolatát megküldte neki és amelyben tiltakozott a Hazafias Népfrent bevonása ellen, ismét hangsúlyozva, hogy a magyarországi kormánynak ma is ellenzéke. Megbeszél­­tük válaszát Bognár újabb levelére és megállapodtunk, hogy ha a ház körüli munkával előbbre jut és a levéltervezet elkészül, kimegyek, megbeszéljük és azután elküldi. De ez a levél soha nem készült el.

LÁTOGATÁS HELYETT TEMETÉS

Június 11-ről 12-re, keddre virradó hajnalban jött a telefon, hogy Nagy Ferenc az éjszaka váratlanul meghalt.

Június 16-án, szombaton délelőtt volt a temetése a herndoni presbiteriánus egyház templomából, amelynek presbitere volt és amelynek istentiszteletén nem egyszer még prédikált is.

Temetésén képviselve volt az Egyesült Államok akkori elnöke és elődje, lakóhelye, a kis virginiai város népe, magyarországi barátai, Baranya és közelebből Bisse népe, ahol született.

Az amerikai külügyminisztérium képviselője olvasta fel Carter elnök két levelét, valamint a külügyminiszter részvétét. Az elnök, amikor a tragédiáról még nem értesült, a halála napján kelt levelében tanácsait kérte a SALT szerződéssel kapcsolatban. A másik levélben részvétét fejezte ki. Gerald Ford volt elnök levelét John Marsh volt virginiai képviselő és fehérházi tanácsadó olvasta fel, aki a háború után a magyar aranykész-

let visszaszállításában is résztvett. Bay Zoltán elmondta, hogy Mátyás király óta Nagy Ferenc, az egyszerű parasztember volt az első, aki miniszterelnökként a tudósokat maga köré gyűjtötte.

Herndon város a temetésre hivatalos gyászt rendelt el, a zászlókat féllárbocra engedték és a város történetében először fordult elő, hogy a temetésre rendőri díszőrséget rendeltek ki. A polgármester és a városi tanács egyik tagja azt mondta el, hogy higgadt bölcsességgel hogyan segített a város problémáinak megoldásában. Egy másik tanács-tag pedig azt, hogy mennyire ismerte és tisztelte a város egész népe.

De a temetésen nemcsak az amerikai város volt jelen, ahol életét befejezte, hanem szimbolikusan Magyarország népe is. Koporsóját magyar zászló borította, mellette ott állt az amerikai zászló, előtte pedig „Szülőföldről, Baranyából” felírással virágból a Kossuth címer, amely volt baranyai képviselőtársa kérésére készült. Amikor haláláról értesült, Bisse népe megszólaltatta a harangokat. A temetés napján pedig a három baranyai faluban szóltak a harangok, ahonnan a család származott: Bisse, Turony és Szava. Barátai egy maroknyi földet küldtek édesanyja sírjáról Bisséből az üzenettel: „Édesanyád sírjáról a magyar haza földje ölelje körül hamvaid”. Barátai Magyarországról egy régi magyar könyörgés négy sorát is küldték: „Immár kegyelmez meg Urunk népeidnek, – Minden határiban az magyar nemzetnek, – Vedd ki igájukból idegen népeknek. – Többé szidalomban immár ne légyenek.” Két bibliai idézetet is küldtek. A CXLVI-ik zsoltár negyedik versét: „Kimégyen a lelke, visszatér földjébe, és az napon elvesznek az ő tervei . . .” Az Új Testamentumból pedig a második timoteusi levél negyedik részének hetedik versét: „Ama nemes harcot megharcoltam, futásomat elvégeztem, a hitet megtartottam”. A magyarországi baráti kör végső üzenete pedig ez volt: „A magyar nemzet gyászolja fiát, akivel eddig és most már nélküle, egy szebb, jobb, boldogabb Magyarországéért imádkozik.”

(„Új Látóhatár”, München, 1989. március 10.)

NAGY FERENC HALÁLÁRA

Nagy Ferenc volt magyar miniszterelnök, a Washington közelében lévő Herndonban, június 12-én, 76 éves korában hirtelen elhunyt. Szép életkort ért meg és szépen távozott a földi életből. Manapság oly gyakori körülöttünk a hosszú betegség utáni halál. Hozzá kegyes volt a Gondviselés. Éjjel, álmából költötte fel a Nagy Kaszás. Még volt annyi ereje, hogy a közeli városban lakó lányát telefonon felébressze: hívja ki a mentőket! Utána elvesztette eszméletét. Mire az orvos megérkezett, már a szív is megállt. A modern gépezet újra megindította. Ugyanannyira, hogy az aggódva újra telefonáló leányával még szót is válthatott. „Hogy vagy Édesapám?” – „Dolgoznak rajtam” – válaszolta elhaló hangon, de már kiejtette kezéből a kagylót. A szív újra megállt és nem is mozdult meg többé.

„Szép halált adj nékem Istenem” – fohászokdtak a régi idők magyarjai. Nagy Ferenc életének utolsó órájáig, gyengülő látásától eltekintve, jó fizikai erőben, aktívan dolgozott. Szellemi teljesítőképességével pedig megszégyenítette a nála évtizedekkel fiatalabbakat is. A hír megdöbbenően kelt szárnyra. Különösen a washingtoni magyarság számára volt hihetetlen. Barátai, hívei a döbbenetben el sem tudták képzelni, hogy nem lesz már ott az irodalmi esteken, vitákon, előadásokon, baráti beszélgetéseken, nem fejt ki mindig józan, mindig bölcs álláspontját a külügyminisztériumban vagy a Fehér Házban. Még halála előtt alig tíz nappal is a SALT szerződés ügyében mondta el véleményét. Úgy érezte, hogy a magyar és kelet-európai népek helyett, azon a helyen, neki kell szót emelnie. Érveivel nemcsak nagy érdeklődést keltett, de Carter elnök külön levélben is köszönetet mondott fejtegetéséért. A temetésén résztvevő barátok, hívek egymásnak váltig mondogatták: „Egyelőre el sem tudjuk hinni, hogy már soha nem hallhatjuk.”

Így fejeződött be Virginia szelíd dombjai között az az élet, amely 1903. október 8-án, a Baranya megyei Bisse községből indult el. Az ősi táj ősi népéből fogant fiúnak hosszú utat kellett megtennie, amíg Magyarország miniszterelnöke lett. Paraszt szülők gyereke volt. A nagybirtokok és hitbizományok fojtogató gyűrűjével körülvelt ormánsági falvak népe már akkortájt egykével védekezett a földosztódás és elszegényedés ellen. Mire elvégezte a hat elemít, már tombolt a világháború, az egyetlen fiút nem nélkülözhetette a kis parasztgazdaság. Márcsak ezért sem gondolhatott továbbtanulásra. Izzó tudásszomját a nehéz paraszti munka sem tudta kioltani. Elolvasott mindent, amit csak falujában és a környéken felkutathatott. De ragyogó elemző fürkésző kritikai alkata már akkor megnyilvánult. Sokat olvasott – de még többet gondolkodott.

Nagy Ferenc korán eljegyezte magát népének sorsával. A világháború, az elvetélt forradalmak, az uralkodó osztály tehetetlensége és határtalan önzése kialakította alap-

vető meggyőződését, a parasztság nemzetbe emelése nélkül nincs kiút. Ehhez azonban öntudatosítani kell a magyarság akkor még közel kétharmadát kitevő parasztságot. Politikailag meg kell szervezni, hogy kiharcolhassa magának a megillető helyet. Ezért lelkesedett Nagyatádi Szabó Istvánért, fiatalon szervezte az akkori Kisgazdapártot.

Írogatni kezdett és országosan felfigyeltek rá, amikor megnyerte a Pesti Hírlap pályázatát. Neve ismertté vált. Nyitva állott volna előtte az újságírói, talán még az írói pálya is. De a tettet fontosabbnak tartotta az írásnál, illetve a tollforgatást is a politika szolgálatába állította. Szomorúan látta Nagyatádi tragédiáját, amely csak elmélyítette azt a meggyőződését, hogy a parasztság nagyarányú öntudatosodása nélkül nem lehetséges se paraszt-, se nemzetpolitika. 1927-ben azzal az elhatározással lépett be a Kisgazdapártba, hogy teljes erővel résztvesz abban a mozgalomban, amely a Párt ilyen öntudatos, harcos szervezetté formálását célozta. Országos szervező lett és 1930-ban egyik vezetője volt az új Kisgazdapárt elindításának. A pártban egyre nagyobb lett a szerepe, súlya és az új parasztpolitika vezetőjévé vált.

Mint a Kisgazdapárt országos titkára, óriási munkát végzett. Valószínűleg nincs még egy ember, aki annyi faluban, községben járt volna, annyi magyar parasztgazda házában megfordult volna, mint Nagy Ferenc. Állandóan kutatta a kulcsembereket, a tehetséges, gondolkodó, öntudatos parasztokat, a hozzá hasonló politikai alkatú fiatalokat. Ő léptette be a pártba Kovács Bélát, és az 1945-ös választáson Parlamentbe került parasztképviselők legnagyobb részét. Szinte csodálatos, ahogy egész életében távol tudta magát tartani a kortesek rossz tulajdonságaitól. Nem ígérgetett, nem épített az indulatokra, nem törekedett felszínes, könnyen illanó érzelmi hatásokra. Mindig érvekkel, gondolatokkal harcolt. Széchenyi „kiművelt emberfője” volt az eszményképe. Karizmatikus hatásának titka nem a szónoki fogásokban, hanem a belső meggyőződés intenzitásában rejlett. Az ilyen fogásokat később mint miniszterelnök is tudatosan elvetette. Beszédei az első percekben szinte egyhangúnak tündek, de csakhamar átforrósodtak a vitathatatlan érvek egyszerűen érthető, világos logikájával. Miniszterelnök korában is minden beszédét az utolsó szóig maga írta, fogalmazta. A magyar politikai irodalomnak is értéke lehetne Nagy Ferenc beszédeinek gyűjteménye, nem is szólva a történelmi forrásjelentőségükről.

Már az 1930-as évek közepén megszületett benne az a gondolat, hogy nem elég a politikai párt, – erős érdekvédelmi szervezetre is szükség van. Olyan jól szervezett mozgalomra, amelyben a parasztság maga műveli, képzzi, fejleszti önmagát, gazdálkodását, kulturális életét, hathatósan védheti érdekeit, alakíthat és formálhat igazi szövetkezeteket. Kidolgozta a Parasztszövetség szervezeti terveit és megfogalmazta első programját. Beadványokkal ostromolta a kormányzatot, igyekezett megszerezni minden számbajöhető kapcsolatot, hogy kijárja az alapítási engedélyt. Ekkor már országos neve volt, személyes kapcsolatai voltak a kormányon belül és kívül liberálisan gondolkodó személyekkel. A Pesti Hírlapban, majd különböző ellenzéki lapokban megjelent cikkeire, állásfoglalásaira felfigyeltek. „A jövő emberének” tartották. De az átfogó földreformot a társadalmi fejlődés alfájának minősítette, amely nélkül el sem lehet indulni a nemzeti felemelkedés útján. Emiatt felkerült a feudális érdekszövetségek feketelistájára, akit mint „veszedelmes izgatót” szemmel kell tartani. A Parasztszövetség engedélyezését sorozatosan visszautasították.

Megengedték azonban, hogy hetilapot alapítson. Gondolom, azzal a hátsó gondolatnal, hogy úgyis belebukik. A *Kisgazdaság* címmel meginduló lapot azonban Nagy Ferenc, anyagi eszközök nélkül is, hatásos fegyverré fejlesztette. Olvasótáborát egyre növelve, ezen keresztül építette szívósan a Parasztszövetség gondolatát és jövőendő táborát.

A hitleri Németország nyomása és árnyéka egyre aggasztóbban vetődött rá az ország-

ra. Nyomában a nemzeti szocializmusnak nevezett ideológiák tábora erőteljesen növekedett. Erősödött a Volksbund és már nem is olyan titokban agitáltak a Dunántúl német bekebelezése mellett. Nagy Ferencnek nem a magyar írók, gondolkodók vészjelzéseiből kellett felismerni a veszélyt. Mint baranyai és dunántúli, napról-napra találkozott vele. Élesen szembeszállt a jobboldali ideológiákkal, a hitlerista mákonnyal. Nem faji alapon, mert különlegesen becsülte azokat a németeket, akik a nagy csábítások idején is megőrizték a demokráciához és a magyar integritáshoz való hűségüket. Ezzel azonban felkerült a magyar jobboldal és a Volksbund fekete listájára is.

1939-ben megtartották az első titkos képviselőválasztást. Mindez reményt nyújtott arra, hogy ha fellép, nem tapossák el. A siklósi választókerületben meg is választották. A Parlamentben a magyar parasztság, mezőgazdaság szószólója lett. Az ellenzékben vezető szerepet töltött be a magyar függetlenségért folyó harcban. Élesen ellenezte Magyarország belépését és részvételét a második világháborúban.

A jobboldal veszélyes előretörése megijesztette a Horthy-kormányzatot is. Baloldali ellensúlyt kerestek és 1941-ben engedélyezték a Magyar Parasztszövetség zászlóbontását. Korlátozásokkal és tüzetes ellenőrzés mellett, a helyi „kiskirályok”, szolgabírók és csendőrség szinte állandó zaklatásaival, de mégis megkezdhette a programja megvalósítását. Azonnal tanfolyamokat szerveztek többszáz faluban. A tananyag a korszerű társadalmi politikai gondolkodás megalapozását célozta. Elemi szociológiai és közgazdasági fogalmak megértését és mindenekelőtt az olvasás, a tudás, a továbbképzés vágyának felkeltését, elmélyítését. Az arany és ezüstkalászos gazdák jelentős része csatlakozott a Parasztszövetséghez. A kulturális program gerincébe a népi irodalom került, amelynek már az értelmiségi ifjúságban is ekkortájt jelentős tábora volt. Három télen át több ezer ilyen tanfolyamot rendezett a Parasztszövetség és más mozgalmak mellett igen nagy része volt abban, hogy a magyar parasztság 1945-ben olyan tisztánlátással, helyzetérzékkel és odaadással vett részt egy igazi demokrácia építésében. Mindaddig, amíg a diktatúra, a megszállók hathatós közreműködésével szét nem taposta.

Ezek után aligha meglepő, hogy 1944. március 19-én, a német megszállás első órájában a GESTAPO, éppúgy, mint Bajcsy-Zsilinszky Endrét, letartóztatta. A Lakatos-kormányzat, a földalatti ellenzék nyomására, csupán szeptember végén sikerült rávennie a németeket arra, hogy a GESTAPO fogságában lévő magyar képviselőket átadják az igazságügyminisztériumnak. De csak Horthy október 15-i fegyverszüneti kiáltványára előtt közvetlenül sikerült kihozni Zsilinszkyt, Nagy Ferencet és társaikat a Gyűjtőfogházból. Pár órán belül megtörtént a szomorú nyilas hatalomátvétel és mindannyioknak el kellett rejtőzniük.

A demokratikus pártok vezetői 1945 januárjában, Pest felszabadulása után azonnal előjöttek rejtkehelyeikből és megindították a szervezési munkát. Bajcsy-Zsilinszky mártírhalála után [nyolc hónappal – a szerk.] a Kisgazdapárt vezére Tildy Zoltán lett, elnöke Nagy Ferenc, alelnöke Varga Béla és főtítkára Kovács Béla. A demokratikus antifasiszta pártok működését a fegyverszüneti szerződés biztosította. A Kisgazdapárt, alapításától kezdve, a parlamenti demokrácia megvalósítását tűzte ki célul. A korábbi pártprogramok az ország politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális élete demokratikus átszervezésének vízióját tükrözték, az alapvető emberi jogok biztosításával. Mivel a fegyverszüneti szerződésbe bekerültek az Atlanti Charta demokratikus elvei, amelyet a pártvezetőség jól ismert, úgy gondolták, hogy ez elég alapot és biztosítékot nyújt a régi célok megvalósítására. A kimúlt feudális rendszer végső vonaglása következtében hónapokra hadszíntérré változott ország romokban hevert. Kétszeresen kifosztott és elpusztult ország, amely a háborút jobb fiainak minden erőfeszítése ellenére is újra a vesztes oldalán fejezte be. Terhes örökségként hordozta az „utolsó csatlós”, megbélyegzését. Eltekintve az anyagi javak nagyméretű elpusztulásától, ilyen romokon kel-

lett megkezdeni az ország újjáépítését. A Kisgazdapárt szervezésének irányítása Nagy Ferenc kezébe került.

A Kommunisták Pártja 1945-ös programja szintén az ország demokratikus átalakítását hirdette. A párt propagandája pedig minden erőfeszítést megtett, hogy legyőzze a magyar nép túlnyomó többségének félelmét, sőt irtózását az ország szovjet átalakításával szemben. Sem az 1919-es emlékek, sem a frontot jártak tapasztalatai nem voltak pozitívak a Kommunista Párt szempontjából és ez a félelem bizonyos ájultságot eredményezett. Viszont a Kommunista Párt víziója pontosan az ország szovjet mintára történő átalakítása volt, a parlamenti demokráciát csak átmenetnek tartotta. Moszkva 1945-ben ugyan még nem döntött arról, hogy ez az átmenet milyen hosszú legyen, arra azonban már el volt szánva, hogy a kelet-európai országokat hatalmi érdekkörébe vonja és egy újfajta gyarmati viszonyba taszítsa. Szándékát azonban egyelőre a demokrácia álarcába rejtette. A későbbi teljes hatalomátvétel alapjait azonnal biztosította, mert a Kommunista Párt kezébe helyezte az állami hatalom fő bázisait: a karhatalmat, az igazságszolgáltatást és a külügyet, magának pedig biztosította Magyarország teljes gazdasági függőségét.

A Szociáldemokrata és Nemzeti Parasztpárt táborában szintén a parlamenti demokráciát akarta. Vezetőségükben azonban a Kommunista Párt elejétől kezdve beszervezte a társutasokat és nagyon korán elkezdte segítségükkel a többiek „felszalámizását”. Rákosi később kérkedően magának tulajdonította a „szalámi-politikát”, amelyet moszkvai urainak parancsára már akkor elkezdett.

A Kisgazdapárt egyetlen ereje a tiszta demokrácia víziója volt. Ezzel harcolt és ezzel mért súlyos csapást 1945-ben a kommunisták stratégiájára, ami abból állott, hogy a budapesti törvényhatósági választást a tervezett országos választás előtt egy hónappal előrehozta. A Szociáldemokrata Párttól a kommunisták puccsal kieroszakolták a közös „munkáslistát”. Teljesen biztosak voltak abban, hogy Budapesten a munkáslista elsőprő győzelmet arat: a Kommunista Párt vezetői úgy nyilatkoztak, hogy megkapják a leadott szavazatok legalább 70, de lehetséges, hogy 80 százalékát. Az volt az elképzelés, hogy ezt az eredményt utána már biztosítják az országos választáson is. Hidegzuhanyként érte őket, amikor kiderült, hogy a Kisgazdapárt abszolút többséget kapott a „vörös Budapesten” is.

Utána Moszkva nyomást fejtett ki, hogy kieroszakolja a közös listát az országos választáson is. Ez ellen a Szociáldemokrata Pártban is nagy volt az ellenállás. Nagy Ferenc politikai-taktikai érzéke itt mutatkozott meg először döntően. Azzal védte ki a szovjet nyomást, hogy a közös lista tervét a párt nagyválasztmányának el kell fogadni. A meggyék, járáások delegációjából álló szerv azonban egyhangúlag elvetette. Így 1945. november 4-én szabadon választhatott az ország és kifejezhette akarátát.

A Kisgazdapárt azzal az igénnyel lépett fel, hogy a közel 60 százalékos abszolút többségének megfelelő arányban részesüljön az államhatalomból is. Mindenek fölött követelte a belügyminiszeri tárcát. A megszálló hatalom beavatkozása ezt a kísérletét meg hiúsította. A demokrácia és kommunizmus közötti harcban először lett döntő tényező a közvetlen szovjet beavatkozás, amely aztán 1946 belpolitikai küzdelmeiben visszatérő jelenséggé vált.

A Nagy Ferenc halála előtt alig egy hónappal elhunyt Bibó István akkor megjelent tanulmányaiban merészen taglalta a magyar demokráciának ezt a válságát, de természetesen ő is csak utalhatott arra a tényezőre, amit a szovjet hadsereg jelenléte jelentett. Magyarországon az utóbbi években jelentős történelmi irodalma keletkezett ennek a korszaknak, a múlthoz képest jóval nagyobb fokú tárgyilagossággal, különösen a források kezelése terén. Ennek ellenére ez a történetírás alapvetően torz és hamis, mert a „polgári” és „népi” demokrácia közötti küzdelmeket egyszerűen a reakció és haladás

közi mérkőzésnek minősíti. A haladás fővezére pedig Rákosi, aki egyre-másra csatát nyert Tildy Zoltánnal és Nagy Ferencsel szemben.

Valójában azonban a Kommunista Párt egyetlen csatát sem nyert volna az oroszok közvetlen beavatkozása nélkül. Ennek nagyon egyszerű, visszatérő sémája volt. A Szövetséges Ellenőrző Bizottságot előbb Vorosilov, majd Szvirdov tábornok jelentette, akik semmibe vették az angol és amerikai képviselők utólagos tiltakozásait. . . Minden válságnál magukhoz rendelték a magyar miniszterelnököt és a fegyverszüneti szerződésnek a Vörös Hadsereg ellátását biztosító cikkelyére hivatkozva átadták az egy-két, legfeljebb három napon belül leszállítandó élelmiszerek listáját. Ez rendszerint többszöröse volt a kormány kezén lévő készletnek, de nemegyszer meghaladta az országban lévő teljes élelmiszerkészletet is. Fenyegetésként hozzáfűzték: ha a kormány ezt nem biztosítja, akkor maguk gondoskodnak róla. Amennyiben a koalíción belül „rend” lesz, a pártok együttesen lépnek fel a „reakció és fasizmus” veszélye ellen, hajlandók lesznek tárgyalni a követelésekről, azokat csökkentik vagy elejtik.

A Vörös Hadsereg ugyanakkor kezdettől fogva kialakította azt a viszonyt, hogy egy ilyen beavatkozás nyilvánosságra hozását, akárcsak a Kiszgazdapárt képviselői csoportja előtt is, a „felszabadítók” elleni nyílt támadásnak minősítette volna. A Kiszgazdapárt szervezői, vezetői sőt még képviselői is ki voltak téve a politikai rendőrség, az ÁVO szisztematikusan zaklatásainak, üldözték és nagy számmal internálták őket. Igaz volt-e vagy sem, de a pártvezetők körében is elterjedt, hogy Sztálin még 1945 elején kijelentette: „A magyar kérdés vagonkérdés”. A balti országok népeinek tömeges deportálása ugyan még nem volt ismeretes, de az világos volt, hogy Moszkva érzékenységet nem lehet próbára tenni, még kevésbé szabad a haragját kivívni.

A Kiszgazdapárt politikájának és magatartásának kialakításában Tildy Zoltánnak és Nagy Ferencnek volt döntő szerepe. Tildyt 1946 februárjában köztársasági elnökké választották és Nagy Ferenc vette át a miniszterelnöki tárcát. Ezzel természetesen ránehezedett nemcsak a kormány, de a demokrácia és kommunizmus közötti harc vezetésének terhe és felelőssége is. A probléma kiéleződött: Biztosítani lehet-e a demokrácia megszilárdítását, életben maradását és az ország függetlenségét? Ki lehet-e védeni a Kommunista Párt egyre erőszakosabb akcióit az egyeduralom megszerzésére? A kommuniszták az osztályharc kiélezésére, permanens forradalomra törekedtek, a Kiszgazdapárt stabilizálni akart. Ilyen körülmények között létre lehet-e hozni együttműködést a Szociáldemokrata és Nemzeti Parasztpárt vezetőségének nem-társutas részével? Ilyen együttműködéssel védeni lehet a demokratikus intézményeket, sőt meg lehet azokat erősíteni a diktatórikus erőszakkal szemben. És mindenek fölött: át lehet-e vészelní a nyomást, az 1945-ös választásokon kialakult politikai képlettel a békeszerződés megkötéséig, amikor az ország remélhetőleg visszanyeri valóságos függetlenségét?

Nagy Ferencnek és munkatársainak az volt a véleménye, hogy a helyzet súlyos, de meg kell kísérelni a megoldását. Minden attól függ, hogy a Szovjetunió hajlandó-e tudomásul venni a magyar demokráciát a nép szabad akarata által létrehozott formájában, vagy nyílt erőszakot alkalmaz-e majd a szovjet mintára történő átalakítás, vagyis kolonizálás érdekében. A Kiszgazdapárt egyetlen ereje a nép támogatása volt. Nagy Ferenc személyi varázsával biztosítani tudta a magyar parasztság és polgárság nagy részének részvételét a demokráciáért folyó harcban. Pedig az egyenlőtlen küzdelemben sokszor kellett népszerűtlén, súlyos és veszélyes lépést is tennie a fő cél érdekében. Rögtön miniszterelnöksége kezdetén az akkor megalakított Baloldali Blokk támadását kellett kivédenie. A magyar nép nagy többsége azonban bízott benne, szerette, követte, még akkor is, amikor az engedmények kényszerűségét nem látta be.

A magyar demokrácia Nagy Ferenc vezetésével megnyerte volna a csatát, ha Moszkva nem dönt a kelet-európai államok gyors és végleges kolonizálása mellett, – ha kell, a

legerőszkosabb eszközök igénybevételével is. Az egyes államok sajátos helyzetének megfelelően más és más stratégiát és taktikát dolgoztak ki ennek végrehajtására. Magyarországon a mondvacsinált összeesküvés per volt a demokrácia felszámolásának első lépcsője. Egyúttal ez volt az első koncepció per is, amelyet gyorsan követett a többi. A nyomozást a háttérben a szovjet titkosrendőrség irányította. Az alapvető felépítés már maga is neveléses: a többségi párt összeesküdött a demokratikus rend megdöntésére! Ha ez igaz lett volna, összeesküdött a saját maga felszámolására.

A valószínűleg 1946 őszén kialakult moszkvai döntés megpecsételte az ország sorsát, s benne Nagy Ferencét is. Még könnyen megtehetette volna, hogy átalakul társutassá. Rákosiék ezt a szerepet szánták neki. Mikor tisztába jöttek azzal, hogy arra nem hajlandó, elhatározták politikai megsemmisítését. A körülmények úgy alakultak, hogy ezt nem kirakatperrel és börtönnel, esetleg akasztófüvel hajtották végre, hanem emigrációba kényszerítéssel.

Az 1947 májusában Svájcban tartózkodó Nagy Ferencet előbb hazahívták, hogy bíróság elé állítsák. Tüszul visszatartott 4 éves kislefiát csak úgy engedték ki, ha átadja lemondó levelét. Utána már társutas kormány alakult. Az augusztusi országos választáson a magyar nép még egyszer megmutatta a parlamenti demokráciához való ragaszkodását. A kommunista párt, a beismert hamisítások ellenére is mindössze a szavazatok 22 százalékát kapta. Levonva a körülbelül 400 ezer kékcédulával biztosított kettős szavazást, nem többet, mint 1945-ben. Néhány rövid hónap alatt sorban fel is számolta a demokratikus pártokat. A Vasfüggöny Magyarország határán is legördült, gőzerővel megindult az ország szovjetizálása és kolonizálása.

Nagy Ferenc 1947. június 2-án kapta vissza kislefiát. Június 14-én Genfből már New Yorkba érkezett. [Egy] folyóirat számára megírta élményeit, az írói tiszteletdíjából házat és farmot vásárolt Washington közelében, Herndonban. Előbb gazdálkodott, majd teljes erővel részt vett a Magyar Nemzeti Bizottmány és az Európai Rabnemzetek Szövetségének megszervezésében. 1948-ban a Macmillan kiadónál jelent meg a könyve: „Struggle Behind the Iron Curtain” címmel. Alapítója, alelnöke, majd elnöke lesz a Nemzetközi Parasztszövetségnek. Cikkeit, tanulmányait gyakran közölték amerikai lapok és folyóiratok. Nagyon sok nemzetközi konferencián, kongresszuson vett részt.

Számos egyetem díszdoktori címmel tüntette ki. Az 1960-as és 70-es években, míg családi körülményei megengedték, amerikai egyetemeken és főiskolákon előadásokat és szemináriumokat tartott politikai tudományokkal foglalkozó diákoknak. Többszáz egyetemen és főiskolán megfordult. Ösztönözte a diákokat és tanárokat is arra, hogy behatóan foglalkozzanak a kelet-európai népek sorsával.

A magyarországi politikai fejleményeket állandóan szemmel tartotta. Valószínűleg nem sok olyan magyar akad a Lajtától nyugatra, aki annyi magyar folyóiratot és könyvet olvasott volna, mint Nagy Ferenc. Állásfoglalásait mindig a magyar nép érdeke vezette. Ezért szorgalmazta az amerikai–magyar gazdasági és kulturális kapcsolatok fejlesztését, a legnagyobb kereskedelmi kedvezmény megadását. Legutóbb pedig erőteljesen kiállt a Szent Korona visszaadása mellett. Ezzel kihívta maga ellen a Nyugaton élő magyarság egy részének dühös támadását is. Amit azonban igaznak és helytállónak tartott, attól nem tárgított. Az 1947 utáni magyar kormányoknak éles bírálója volt, de örömmel vett tudomásul minden olyan jelenséget, amely a magyar nép sorsát enyhítette, javította.

A nép fia volt és maradt a száműzetésben is. Herndon, a virginiai kisváros is a maga halottjának tartotta. A polgármester gyászjelentést adott ki, temetése napját gyásznappá nyilvánította. A zászlók félárbocra eresztve lengtek, díszruhába öltözött rendőrök kísérték koporsóját. A „Prime Minister”-t mindenki ismerte, a szövetségi és állami képviselők, szenátorok éppúgy, mint Herndon néger lakói is. Köszöntek neki az

utcán, szóba elegyedtek vele. Felkeresték, hogy kikérjék tanácsát. Részt vett a város és az egyház életében. Halálát megsiratták. Halálhírét az amerikai lapok és rádiók közölték, személyét méltatták. Carter elnök külön táviratban fejezte ki részvétét.

Élete tragikus, mint mindenkié, aki emigrációba kényszerül, népe majdnem egységes akarata ellenére. Fő célját a független és demokratikus Magyarországot nem érthette el. 1945–46 azonban a magyar történelem tragikus és mégis fényes pontja. A magyar nép tanújelét adta annak, hogy mire lenne képes, ha sajátmaga formálhatná sorsát. És ebben Nagy Ferencnek fő érdeme volt. Nemcsak azért, mert az élén állott a függetlenségért folyó harcnak, de a küzdelemben népe törekvéseinek eszményévé és szimbólumává vált. A nép érezte, hogy belőle való, az ő vágyainak és céljainak inkarnációja.

Élete emberileg mégis teljes volt. A 32 évi száműzetés nehéz próbatételén vált igazán győzelmes emberi létté. Az emigráció mindig nehéz próba, szellemileg és lelkileg egyaránt. Az értelem görcsbe szorulva megrekedhet, a lelket megemésztheti a hontalanság keserősége. Nagy Ferenc mindkét veszélyt elkerülte. Élete utolsó percéig egyre nőtt meleg embersége. Közismert bölcsessége, lényeglátása, gondolati gazdagsága éppúgy, mint emberszeretetének mélysége. Politikai hitvallása miatt őt sokan tekinthették ellenségnek. Nagy Ferenc csak ellenfelet ismert. Senkit nem tudott gyűlölni. Lelkének sugárzását mindenki megérezte, aki közelébe került. Az évek múlásával csak mélyítette, növelte erejét.

Alig másfél évig volt Magyarország miniszterelnöke, de kitörölhetetlenül belevészte nevét az ország történelmébe. Még az a rendszer is, amely száműzte, megtagadta, becs-mérelte, az évek múltával kénytelen volt enyhíteni, változtatni véleményét. Mert egy nemzet szívében élő igazsággal szemben a hazugság mégis csak elveszti a végső csatát.

Életművének megítélését nyugodtan hagyhatjuk a történelemre. Amíg függetlenségéhez ragaszkodó magyar nemzet lesz, addig az ő alakja élni – és egyre inkább élni fog.

(„Irodalmi Újság”, Párizs, 1979. július–augusztus)

AKIÉRT A HARANG SZÓL

Tizennégy évvel ezelőtt, 1979. június 12. után, amikor Bissében, e kis baranyai faluban megtudták, hogy a község szülötte, Nagy Ferenc a messzi Amerikában meghalt, megszólaltatták a harangot, s 16-án, a temetés napján már három falu – Bisse, Turony és Szava – harangjai emlékeztek halott fiukra, s édesanyja sírjáról egy marék hazai földet küldtek nyughelyére.

Ki volt ez az 1903. október 8-án született ember, Nagy Ferenc, akire 1947-es kényszerű távozása után évtizedekkel is, még a kommunista rendszer nemtetszésével sem törődve, hangos harangszóval emlékeztek szülőföldjén?

Nagy Ferenc a második világháború utáni rövid demokratikus szakaszban az *első szabadon választott parlament által megbízott miniszterelnök* volt, 1946. február 4-től 1947. június 1-jéig. Kisgazdapárti politikus, maga is parasztember, aki kora ifjúságától keményen dolgozott a család tizenkét holdján. Mint az „5 000 000 magyar a Golgotán” című művében írja: „Magam is egy vagyok az ötmillió, eke mellett síró magyar paraszt közül, és a paraszti sors rettentő kínja nekem sem engedi, hogy sok időt töltsék az íróasztal mellett, mert az én kenyerem is ott van a kemény rögök között, onnan kell kiemelni két kézzel, verejtékkel, inat szakító és életet rövidítő munkával.” Az eke szarvától a miniszterelnöki szélig ívelt pályája, s bukása után is hatalmas birodalmak vezetői voltak kíváncsiak véleményére, s vették igénybe tanácsait.

A megbukott párt elméleti folyóiratában, az 1983-as Társadalmi Szemlében, halála után négy évvel így írtak róla: „A paraszti polgárosodás programja 1945 előtt még haladó cél volt, de a felszabadulás után, a népi demokratikus átalakulás során hamarosan túlhaladottá vált. Nagy Ferenc ezt nem ismerte fel, a szocialista perspektívát elutasította. Bukásának végső soron ez volt az oka.”

Álljon itt mindjárt Nagy Ferenc politikai programja, saját megfogalmazásában: „*A mi törekvésünk a demokrácia, a tiszta demokrácia, a népakaraton nyugvó államrendszer, nem a szocializmus.*” A marxista folyóirat szerzőjének abban igaza van, hogy a volt miniszterelnök elvetette a kommunisták parasztprogramját, de a történelem a parasztpolitikust igazolta. Amit kritikusa hibáztat Nagy Ferencben, éppen az volt a fő értéke: a demokráciához való eltökélt ragaszkodás és a szovjet szocializmus elutasítása.

Már az ímént idézett, 1932-ben megjelent könyvecskéjében kifejtette a huszonkilenc éves szerző: „Azzal tisztában kell lenni a falu népének, hogy számára örök pusztulást jelentene egy olyan lépés, amellyel a becsületes és ősi nemzeti útról le akarna térni. A kommunizmus a magyar nép számára olyan szakadék, amelyben eltemetődik az a lélek, amely ereje volt ezer éven át a magyarságnak és megtartója a nemzetnek.”

Nagy Ferenc ehhez tartotta magát egész életében. Miniszterelnöksége alatt is. Koalícióban a kommunistákkal, a SZEB-bel (Szövetséges Ellenőrző Bizottság), valójában szovjet ellenőrzés alatt, egy győztes világhatalom megszálló hadseregével szemben is egészen megbuktatásáig ezt a célt szolgálta. Nem véletlen, hanem az ő és társai kompromisszumra hajlandó, de megalkuvásra képtelen politikájának eredménye, hogy Truman, az akkori amerikai elnök szerint e térségben a kommunista puccsig Magyarország jutott a legtovább a demokrácia megteremtésében. Erről a rövid, de a demokrácia és az ország szempontjából igen produktív szakaszról még ma is szeretnek elfeledkezni, s igyekeznek összemosni a nyilas és a kommunista terror korszakával. Véleményem szerint elfogulatlan történészek is arra az eredményre fognak jutni, hogy ezt a rövid időszakot pozitívnak kell ítélni.

Nagy Ferenc és csoportja, az úgynevezett paraszti centrum (*Kovács Béla, Varga Béla, Nagy Ferenc*) és a Kisgazdapárt fiatal képviselői, illetve munkatársai (*Saláta Kálmán, Hám Tibor, Jaczkó Pál, Csicsery-Rónay István, Kiss Sándor* s mások) az 1945-ös választás demokratikus döntésére támaszkodva (*a szavazók 83 százaléka elutasította a kommunizmust!*), vállalva a kompromisszumok elfogadható mértékét, úgy gondolták, hogy ha a békekötést követő szovjet kivonulásig meg tudják őrizni politikai pozícióikat, akkor sikerül meggátolni Magyarország bolsevizálását. Hogy ez mennyire nem volt illúzió, azt igazolja *Charles Gati* „Demokratikus átmenet a háború utáni Magyarországon” című tanulmánya: „Hogy Magyarországon a kommunista hatalomátvételre csak 10–15 éven belül kerülhet sor, *kulcs tényező* volt a háború utáni évekre vonatkozó kommunista tervekben. Ez a kifejezés ismételtén visszatért azokban az interjúkban, amelyeket magas beosztású kommunista tisztségviselőkkel – mint *Vas Zoltán, Donáth Ferenc, Vásárhelyi Miklós* és mások – készítettem. Rákosi egy 1945. májusi pártaktívaülésem szintén használta ezt a kifejezést.” A Szovjetunió étvágya – a nyugati hatalmak tehetetlensége láttán – csak később (kb. 1947-ben) jött meg. Utóbb maga Nagy Ferenc is rádöbött, hogy elképzelésük naivitásnak bizonyult: „Nem lett volna szabad elhinni azokat a kommunista és szovjet kijelentéseket, hogy Magyarországot független és szabad országnak akarják látni.” Majd hozzáteszi: „De mi hittünk, mert azt láttuk, hogy az amerikai és brit kormány is bízik a szovjetben.” (Ez az az idő, amikor egy amerikai tiszt *Sztálin*-ről ezt mondta: „Joe bácsi demokrata!”) Ráadásul Truman elnök Potsdamban kijelentette, hogy Magyarország, Románia és Bulgária egyetlen hatalom érdekszférájába sem tarthat.

Nagy Ferenc végül is tiszta lelkiismerettel állhat a történelem ítélőszéke elé: *bukása nem bukás volt*, mert – igaz, csak évtizedekkel később – az események, a szocialista világrendszer látványos összeomlása őt igazolta.

Egy rövid cikk keretében nincs arra lehetőség, hogy akár csak vázlatosan is bemutassuk emigrációban töltött harminc évének történéseit. Csupán egy momentumot emelek ki. Az 1955-ös bandungi értekezlet határozataiban ez olvasható: „A konferencia meg egyezett abban, hogy 1. a kolonializmust annak minden formájában elítéli, és szükségesnek tartja gyors felszámolását. . . .” Ennek a határozati pontnak a megszületésében nagy szerepe volt Nagy Ferencnek. Emigrációban élő miniszterelnökünk szükségesnek látta annak megakadályozását, hogy más népek politikusai is a hiszékenység hibájába essenek. Ezért *Hógye Mihállyal* és *Csicsery-Rónay Istvánnal* összeállítottak egy dokumentációs füzetet, mely adatokkal bizonyította, hogy a Szovjetunió Kelet- és Közép-Európában százmillió embert taszított gyarmati sorba. Majd végigjárta a Nyugattal nem ellenséges ázsiai országokat, s a leendő delegátusokat tájékoztatta a szovjet kolonializmus felől. E füzetnek és meggyőző érvelésének köszönhető, hogy Bandungban ilyen határozat született.

Nagy Ferenc nem volt elvakultan kommunistaellenes politikus. Őt elsősorban a magyar nép érdekeinek szolgálata vezérelte. Amikor például 1977-ben Jimmy Carter amerikai elnök megkérdezte, hogy visszaadják-e a Szent Koronát a kommunista Magyarországnak, határozott igennel válaszolt. Mint mondotta: „Tekintetünket a rendszerről a népre kell fordítani... Aki jobban szereti népét, mint amennyire gyűlöli a rendszert, annak minden tőle telhetőt meg kell tennie, hogy a nép a jelenlegi időket is túlélje.”

Túléltek! S ebben – meg kell állapítanunk – része van Nagy Ferenc 1945–47-es és emigrációs tevékenységének is. Ma is érvényes útmutatást ad számunkra a „Küzdelem a vasfüggöny mögött” (1947) című művének e két bölcs mondata: „Azért, mert ma túlságosan balra leng az inga, nem szabad az új rendezést a jobbra lengés legszélső pontjára építeni. A szélsőjobboldalon éppen úgy nincsen demokrácia, mint a szélsőbaloldalon.”

(„Magyar Nemzet”, 1993. október 8.)

MAGYARORSZÁG ÉS A NAGYHATALMAK 1945-BEN

(1) Magyarország sorsa 1945-ben teljesen a világ nagyhatalmainak elhatározásától függött, mégpedig nagyjából az ország történelmében először két, nem egészen Európához tartozó s akkor Magyarországgal egyáltalán nem szomszédos nagyhatalomtól, az Amerikai Egyesült Államoktól és a nagyorosz Szovjetuniótól.

Természetesen amikor „sorsról” és „függőségről” szólunk, itt elsősorban az *ország* és az *állam* a tárgy, kevésbé a *nép* vagy a *nemzet*; bár az utóbbiaknak, s minden egyes magyar embernek a története és sorsa elválaszthatatlan volt az előbbiektől. Elválaszthatatlan: de mégsem, és nem teljesen, és nem mindig azonos. Ezért például a magyar „belpolitikában” történtek, főleg 1945 őszén, jelentősek voltak, és maradnak.

(2) A nagyhatalmak elhatározásai, tetteik, döntéseik persze elválaszthatatlanok voltak a világháború kimenetelétől; de annak végeredménye – ha nem is pontos körülményei és feltételei – 1944–45 telén már nem voltak kétségesek. Mindenesetre itt négy nagyhatalomról kell, hogy – összefoglalóan – szó legyen.

A *Németbirodalom* politikája – és nagy mértékben hadvezetése is – nem csupán arra irányult, hogy az ellene zúduló óriási ellenséges seregeket valahogy feltartsa, hanem hogy – ha lehetséges, egyes harci vagy esetleges politikai/diplomáciai sikerek következtében – az ellenséges szövetségesek között rést üssön, s így vagy az egyiket vagy a másikat ne csupán feltartóztassa, hanem valamiféle, a németekkel kötendő megegyezésre kényszerítse.

A két utolsó nagy német ellenoffenzíva (1944 decemberében Belgiumban, 1945 februárjában a Dunántúlon) ilyen célokat szolgált. 1945 februárjában pedig maga Ribbentrop külügyminiszter (Hitler Adolf leghűségesebb és legkevésbé önálló csatlósa) bizalmas köriratban engedélyezte a még megmaradt semleges fővárosokban lévő német külképviseleteknek, hogy az orosz kommunizmus világveszélyére állandóan utalva kereshessenek valamilyen kapcsolatot az angolszász diplomáciával. Ugyanakkor más megmaradt német levéltári iratok utalnak arra, miszerint (az inkább az oroszok, mint az angolszászok felé hajló Ribbentrop elképzelésében) egy német–orosz megegyezés esetében Kelet-Európa orosz fennhatóságának elfogadásakor Magyarország, Csehország és Horvátország viszont nagynémet uralom alatt maradna. De ez természetesen 1945 februárjában semmiképpen sem volt már megoldható; mindenesetre az eset hosszú távon talán nem érdektelen.

Anglia politikáját Magyarországot illetően két kényszertétel határozta meg. Az első az Egyesült Államoktól való függősége, illetve annak tudata, hogy minden komoly elmentét London és Washington között elkerülendő. Ez főleg az 1944 júniusi normandiai partraszállás után lett döntő, amikor – először – az Európában bevetett amerikai haderő mérete lényegesen felülmúlta az angol és britbirodalmiakét. A másik a (Churchill sze-

rint is sajnálatos) tény, hogy a Balkánon és a Dunamedencében (Dél-Ausztria és Görögország kivételével) a háború végén angol vagy amerikai csapatok nem lesznek jelen. A Balkán – és Magyarország – megszállásáról 1944 októberében egyezett meg Churchill Sztálinnal Moszkvában (az ún. százalékegyezmény), hogy mentse, ami még menthető. (Így pl. a romániai és bulgáriai orosz túlsúly elismerése ellenében Sztálin szabad kezet adott az angoloknak Görögországban, az ottani erős kommunista sereggel egyáltalán nem törődve.) Ami Magyarországot illeti, érdekes hogy az eredeti Churchill–Sztálin 50–50%-os formulát két nap múlva Molotov Edennel szemben 75–25%-os orosz túlsúlyra korigálta; ezt Churchill elfogadni kényszerült, több okból, melyeket itt nem taglalhatunk, de hozzájárult mindehhez az éppen moszkvai tartózkodása alatt történt október 15-i magyar fegyverszüneti kísérlet kudarca is.

Fontos és megjegyzendő, hogy a fenti események döntő súlya sokkal nagyobb, mint a honfitársaink által sokszor és helytelenül vitatott jaltai konferencia (1945 februárjában, parafálva Buda végleges eleste napján), ahol Magyarország egyáltalán nem szerepelt, ahol csak általános és a legkevésbé sem precíz vagy meghatározott deklarációk jöttek létre „Európát” illetően. Nagyjából ugyanez vonatkozik az 1945 július–augusztusában tartott potsdami csúcskonferenciára (amikor azonban egy kis, de jelentős részlet érintette Magyarországot: Sztálin Magyarországra vonatkozó kérdést tett fel Churchillnek, amire azonban az akkor már fáradt – és betegeskedő – angol miniszterelnök nem tudott kellően felelni. Ennek érdekessége abban áll, hogy ez kissé arra utal, hogy Sztálin talán még nem döntötte el teljesen Magyarország szovjetizálását – abban az időben.)

Magyarországot illetően a négy nagyhatalom közül 1944-ig *aránylag* az angol – pontosabban a churchilli – politika volt a jobbindulatú (többek között ismervén nemcsak az 1944. március 19-ig fennálló részleges magyar függetlenséget Németországgal szemben, hanem Trianon igazságtalanságait is). Ez sajnos az 1944. március 19-i és az azt követő (beleértve október 15-öt) események következtében megszűnt; bár Churchill 1944-ben állandóan – főleg Roosevelthez irányított üzeneteiben, de máshol is, még 1944 decemberében is – hangsúlyozta, hogy Magyarország nem Balkán, nem Kelet-, hanem Közép-Európához tartozik. Hosszabb időre nézve fontosabb, amit Churchill 1944 novemberében Párizsban De Gaulle-nak mondott: elismerte De Gaulle a kritikáját a Kelet-Európával szemben gondatlan amerikai politika felett, de ugyanakkor hozzátette, hogy Oroszország most „éhes farkas a nyáj közt; de a falás után jön majd az emésztés problémája”. A Szovjetunió nem tudja Kelet-Európát (beleértve Magyarországot) megemészteni.

Az angol külpolitika Magyarországot illetően passzív volt 1945 első felében; sőt a Magyarországra érkezett Szövetséges Ellenőrző Bizottság, azaz az angol és amerikai katonai missziók működése során is az angol misszió passzívan viselkedett, mint az amerikai. De az év második felében London érdeklődéssel, sőt szimpátiával fordult az akkori demokratikus átalakulás felé, látván a Kisgazdapárt feltörését a Kommunista Párt rovására, főleg a budapesti és az országos választások során, illetve után. Itt az angliai politikai változás 1945 júliusában nem hozott törést a brit külpolitikában: a munkáspárti Bevin külügyminiszter még Edennél is erőteljesebben és határozottabban ellenezte a szovjetorosz fondorlatokat és brutalitásokat.

Az *Egyesült Államok* szovjetellenes világgpolitikája csupán jóval később, 1947-ben kristályosodott ki. Ennek okait – ezek részben személyiek, részben belpolitikaiak voltak – itt nem taglalhatjuk; ez mindenestre hozzájárult ahhoz, hogy 1945 augusztusa előtt az amerikai politika és katonai politika örömmel vette Sztálin ígéretét, miszerint 1945 augusztusában hadba lép Japán ellen (ami meg is történt). Akkorra azonban – az atombombák miatt is – Japán már megadásra kényszerült Amerikával szemben, bár döntő volt az 1945. augusztus 9-i – Sztálin által pontosan betartott – orosz hadüzenet is.

Általában az amerikai – főleg Közép- és Kelet-Európára vonatkozó – külpolitikát 1945-ben két kívánság határozta meg: (a) az Oroszországgal való szövetség valamilyen fenntartása – ide tartozik Sztálin jaltai beleegyezése, miszerint a Szovjetunió részt vesz az Egyesült Nemzetek megalakulásában; (b) Kelet-Európában oroszbárát, de nem túlsúlyban vagy feltétlenül kommunista kormányok, ill. rezsimék kialakulása. (Amint később Finnország példája valahogy ezt képviselte.) Mindezt 1946-ban kezdte Truman elnök elvetni; s az amerikai külpolitika irányváltozása néhány hónap alatt aztán 1947 elején meg is történt. De a magyarországi belpolitikai események pozitív hatása 1945 második felében már regisztrálódott nemcsak az amerikai sajtóban, hanem itt-ott külpolitikai vonalon is.

Sztálin a Jaltában aláírt („Deklaráció a Felszabadított Európáról”) egyezményt – hangsúlyozom, hogy ezt itthon azóta is állandóan félremagyarázzák – egyoldalúan és – sajnos – reálisan látta és kezelte. Miután az a deklaráció általánosságokból állt, úgy látta, hogy – éppen azért, mert semmifajta földrajzi vagy államközi meghatározást vagy precíziót nem foglalt magában – Európának két érdekszférára osztását fogadta el: az angolszászok – nagyjából – nem szólnak bele Kelet-Európa helyzetének alakulásába, míg ő és kormánya nem foglalkozik Nyugat-Európával. (Németországgal nem foglalkoztak Jaltában.)

Az is figyelemreméltó, hogy a jaltai konferencia idejében az orosz élek már 100 km-re közelítették meg Berlint, míg az angol–amerikai élek még 4–500 km-rel nyugatabbra álltak Berlintől, s csak lassan haladtak előre. (Amikor aztán március–áprilisban az angolszászok rohamosan nyomultak előre, sőt a német fegyverletétel idején éleik már az 1944-ben megállapított orosz zónákon belül találkoztak az orosz élekkel, Sztálin többször is kifejezést adott aggodalmának.) Ügyszintén ide tartozik – a később oly élesen antikommunista – Eisenhower főparancsnok utasítása, amely 1945 áprilisában és májusában a Berlin és Prága felé előnyomuló amerikai hadcsoportok megállítását rendelte el.

Az orosz külpolitikát illetően már itt-ott látható, hogy Sztálin ruganyosabb (s ha szabad így mondani, konzervatívabb) volt mint Molotov és mások; 1945 nyarán jugoszláv elvtársainak már kijelentette, hogy itt Európa kettéosztásáról lehet csak szó: „ami az övék, az az övék; ami a mienk, az a mienk”. Magyarországot illetően azonban óvatosabb volt, mint a Bulgáriát és Romániát (sőt a Lengyelországot is) érintő vezetésében. Ehhez járult, hogy engedélyezte a Magyarországon (és az Ausztriában is) megtartott szabad választásokat – annak ellenére, hogy ez a kommunisták vereségét jelentette majd. Van is valami – nem döntő, de érdekes – bizonyíték arra nézve, hogy még 1946-ban sem volt biztos abban, hogy Magyarországon (és Kelet-Németországban is) a kommunista pártok egyeduralmát kell-e kierőszakolni, illetőleg biztosítani. 1947-ben fordult végleg efelé a szovjet politika, amikor is az ún. „hidegháború” kezdett kikristályosodni, beleértve lényegét, tehát Európa kettéosztását, Sztálin már fent jelzett reciprok „benemavatkozási” politikája végeredményeként.

(3) Tehát: míg 1945 és 1947 között független magyar külpolitikának lehetőségei alig voltak (beleértve a párizsi békekonferenciát is, bár Erdélyre vonatkozóan 1944–45 telén az oroszok, Párizsban pedig az amerikaiak kíséreltek meg bizonyos magyar szempontból jóindulatúnak minősíthető változtatásokat – az oroszok mindaddig, amíg 1945 márciusában a román kormány teljesen orosz csatlóssá nem alakult át), a magyar nép és nemzet kommunistaellenessége és szabadságszeretete, amely megnyilvánult az 1945-ös választásokban, és az akkori Független Kisgazdapárt (és a Szociáldemokrata Párt egy részének) demokratikus és szabadságszerető vezetésében – mindez nemcsak a magyar nép és nemzet történetében elismerésreméltó fejezet, hanem a magyar presztízs és a magyar állam szempontjából is jelentőséggel bírt. Bár rövid távon nem tarthatott sokáig, jelentősége a mai napig fennáll.

NAGY FERENC: KISGAZDA VAGY ÁLLAMFÉRFI?

A felelet az, hogy mind a kettő.

Az 1940-es válságos években a német és az azt követő szovjet megszállás kezdeti éveiben a Független Kisgazdapárt legfőbb vezetői között Nagy Ferenc volt az ízig-vérig kisgazda. A családja egy darabka földet birtokolt és ő azon mint paraszt garázdálkodott. Nagy Ferenc kora ifjúságától kezdve a magyar paraszt jólétéért küzdött, és ennek volt a folyománya, hogy irodalmi és politikai magaslatokra emelkedett.

Nagy Ferenc társai a párt vezetőségében mind paraszti eredetűek voltak, bár tőle több vonatkozásban különböztek. Tildy Zoltán református lelkész volt, Varga Béla, bár maga is parasztnak született, szintén pap volt (bár még nem monsignore), és a pótolhatatlan Kovács Béla is paraszt volt, de nem kisgazda.

De az impozáns kisgazdapárti többségek, amelyek az 1945 őszen lezajlott magyar választásokon születtek (páratlanok abból a szempontból is, hogy ezek voltak az egyedüli szabad választások, amelyeket a szovjet impériumban valaha is tartottak) szintén nem voltak kisgazdákból álló többségek. A budapesti községi választások ugyan 51%-os kisgazdapárti többséget eredményeztek, de lehetetlenség lenne azt állítani, hogy a nagy magyar főváros lakosságának 51%-a kisgazdákból állt volna. Ugyanez érvényes az 1945. novemberi törvényhozási választásokra is, a maguk országosan 57%-os kisgazdapárti többségükkel.

Ezek a választások azonban két dolognak voltak köszönhetőek. Először is a Független Kisgazdapárt vezetőségének, élén Nagy Ferencsel. Fáradhatatlan erőfeszítéseik és ügyes helyzetmegítélésük eredményeképp – ahogy Ferenc később a emlékirataiban megírta – „a parasztságnak, a munkásságnak és a haladó értelmiségnek igen egészséges egysége jött létre”.

Másodszor köszönhető volt a magyar nép egyesült politikai bölcsességének. Ösztönösen megérezték, mi volt a tét: a kérdés nem az emberek társadalmi hovatartozása volt, hanem a nemzeti egység egy fenyegető hatalommal szemben.

Miniszterelnöksége éveiben Budapesten ritkán volt alkalmam találkozni Nagy Ferencsel. Bár feladataim közé tartozott, mint a budapesti amerikai követség politikai osztálya főnökének, figyelemmel kísérni és jelenteni a magyar parlamentben, a kormányban és általában a politikai körökben történeteket, másodtitkári rangom némileg távol tartott a miniszterelnöktől.

Első találkozásom Naggyal tulajdonképpen néhai Francis Deak társaságában folyt le, aki az amerikai polgári repülés attaséja volt, aki majdnem minden európai és sok közkeleti országhoz is akkreditálva volt. (Amikor Deak a nemzetközi jog tanára volt a Columbia Egyetemen, Ujváry Dezsővel együtt írta meg a „Papers and Documents Rela-

ting to the Foreign Relations of Hungary” c. hiteles kétkötetes művét, amelyet 1939-ben a magyar Külügyminisztérium adott ki; természetesen magyar származású volt – és elpusztíthatatlan magyar akcentussal beszélt angolul.) Ez volt az az alkalom, amikor az Országházban lévő miniszterelnöki hivatalában először kaptam némi fogalmat Nagy Ferenc koncepciójáról és potenciális államférfiúi szerepéről.

Beszélgetésünk legfőbb – bár nem egyetlen – tárgya természetesen a polgári repülés ügye volt. Nagy ezekkel a problémákkal kapcsolatban remek éleslátásról tett tanúbizonyságot és – ami a legmélyebb benyomást tette ránk – arról is, hogy megértette azt, hogy Budapest lehet, és legyen is, Európa egyik legfontosabb légiközelekedési csomópontja. Ez volt az egyik fő célkitűzése, amit aztán meghiúsított az egészen más szovjet elképzelés Európa jövőjéről.

Ahogy az Egyesült Államok missziófőnökének a Szövetséges Ellenőrző Bizottságban, Weems tábornoknak 1947. június 24-i emlékirata megjegyezte, „a Szovjetunió lépései a légi egyezményekkel kapcsolatban jól ismertek. Szviridov álláspontja az volt, hogy csak a megszálló erők, amelyeknek a fennhatósága alá tartoztak a repülőterek, adhatnak engedélyt a magyar kormánynak légügyi szerződések kötésére. Mindazonáltal a szovjetek megalakították a MASZOVLET vállalatot, egy magyar–szovjet polgári légi társaságot. A szovjetek ahhoz is hozzájárultak, hogy a magyar kormány bizonyos más országokkal is szerződést kössön, kivéve az Egyesült Államokkal vagy Nagybritanniával.”

Nagynak volt egy másik koncepciója is, amit a szívéen viselt: egy nemzetközi egyezmény a Dunáról, amely az összes partmenti államnak és általában a nemzetközi közöségnek hasznára lenne. Nagy elképzelése abban állt, hogy a dunai államok alapvető gazdasági érdekei, főleg a közép-európaiaké, ha kellőképpen kezelik azokat, csökkenthetik a térség különféle feszültségeit, és alapul szolgálhatnak legalább a politikai jóviszony kialakítására, ha nem is valamilyen egyesüléshez.

Ez az elképzelése több más beszélgetés során is felvetődött miniszterelnöksége alatt, sőt későbbi években is.

A sors persze megkímélte attól az epizódtól, melynek során 1947-ben Tito marsall budapesti látogatása alkalmából kijelentette, hogy a királyi palota, miután helyreállították, a Dunai Konfederáció székhelye lesz – ehhez, úgy látszik, Bulgária Georgi Dimitrovja már hozzájárult. Ez az egyezmény Sztálin parancsára természetesen kútba esett már a következő évben, hogy egy szovjetmintájú nemzetközi dunai egyezmény lépjen a helyére. Nagy Ferenc koncepciója – magától értetődően – nem foglalta magába a nagy folyam folyásának eltérítését szlovák részről.

Nagynak mint miniszterelnöknek, ezeket az államférfiúhoz méltó elképzeléseit nemcsak az ellentétes szovjet elgondolások akasztották meg, hanem a kommunista és szovjet támadások is Nagy kormánya ellen. Rákosi „szalámi taktikája”, amelyet közvetlen szovjet mesterkedések is támogattak, Nagy egész hivatali ideje alatt nyilvánvaló volt.

Nagy Ferenc miniszterelnökségének ez alatt a 18 hónapja alatt az amerikai követ H. F. Arthur Schoenfeld volt. A hivatásos diplomata Schoenfeld egyszer már visszavonult az amerikai külügyi szolgálatból és egy jólfizetett állást vállalt a General Electric szolgálatában Argentínában. De ahogy egyszer megvallotta nekem, „nem tudta érdekelni, sem pedig izgalomba hozni az, hogy hány jégszekerényt adtak el Argentínában”, és így visszatért a diplomáciához. De az az ember sem volt, akit a diplomácia hozott volna izgalomba, azonban egy gyakorlott és nagy szakmai tudással rendelkező megfigyelő volt. (Egyszer, amikor nehezen tudtam megmagyarázni egyetlen nap magyar politikai manővereit, megértően megjegyezte, hogy szerinte a magyar politika bonyolultságát csak a francia politikáé múlja felül.) Hívős ítélőképességét humorérzékkel párosította, ami ha nem is volt mindig nyilvánvaló, de annál elragadóbb volt, amikor a fel-

színre tört. Abban a kitüntetésben részesültem, hogy nagyon szorosan együttműködhettem vele. Eközben sokat tanultam és nagyon megszerettem mint embert, ugyanakkor tiszteltem mint diplomatát.

Természetesen sokan a magyarok közül – néhányan hangoskodóan – bírálták. Ezek egyik csoportja, mely bizonyos kis és elszigetelt körökből jött, meg volt győződve arról, hogy Schoenfeld zsidó és hogy az Egyesült Államok politikáját Magyarország irányában negatív módon befolyásolja. Mindez természetesen lényegtelen volt. A valóságban Schoenfeld nem volt zsidó, de mégha az lett volna is, ennek semmi jelentősége nem lett volna az Egyesült Államok Magyarországgal kapcsolatos politikáját illetően. Nekem magamnak nevetnem kellett, amikor ezt a magatartást tapasztaltam, ami legtöbbször egy udvarias, de feltétlenül gyanakvó kérdésben nyilvánult meg: „De hát ő zsidó, hát nem?”

Én mindig úgy válaszoltam, hogy a kérdést magát nem vettem tudomásul, és helyette egy másikat tettem fel: „Feltételezem, hogy ön ismeri a Magyarországra vonatkozó Rosenberg-tervet?” Ez utalás volt Hitler bizarr miniszterére a Keleti Megszállt Területekre kinevezett Alfred Rosenbergre – a náci párt filozófusára”. A válasz mindig negatív volt. Ilyenkor aztán türelmesen elmagyaráztam, hogy Rosenberg elgondolása a Kelet számára egy hosszúlejáratú célt foglalt magában, amit az orosz és ukrán területek teljes leigázása után terveztek végrehajtani: egyszerűen összeszedni a magyarokat – mindüket! – és visszaszállítani őket Közép-Ázsiába, ahonnan jöttek. Ott aztán gondoskodhatnak magukról ahogy tudnak, a Duna-medencében lévő földjeiket és városaikat pedig a „Herrenvolk” fogja elfoglalni. Hangsúlyoztam, hogy ha egyszer a faji vagy vallási megkülönböztetést bármelyik csoport ellen is elfogadjuk, akkor ezt minden más csoportra is alkalmazni lehet. Zsidók? Magyarok? Mi a különbség? A beszélgetés ezen a ponton mindig véget ért.

Egy másik csoportot az foglalkoztatta, hogy miért nem taszította le az Egyesült Államok Magyarország hátáról az orosz medvét, és úgy vélte, hogy maga Schoenfeld, mint amerikai követ kell hogy felelős legyen ezért a mulasztásért. Ez az álláspont teljesen figyelmen kívül hagyta azt a folyamatot, hogy miképpen alakul bármely ország – de különösen a demokráciában élő országok – külpolitikája. Azonkívül nem vette figyelembe a II. világháború utáni helyzet alapvető tényeit, amelyeknek szembeszökő jellegzetessége volt az, hogy Európa felét – tragikus módon azt a felét, amely Magyarországot is magába foglalta – a Vörös Hadsereg szállta meg.

De nem vette figyelembe az amerikai közvélemény akkori állapotát sem. Mikor Eisenhower tábornok, az amerikai hadsereg vezérkari főnöke, 1946-ban egy kongresszusi bizottság előtt a kongresszus székházában tanúvallomást készült tenni, bármennyire népszerű volt is az amerikaiak között, asszonyok tömege rohanta meg, azt kiáltozva, hogy „hozd haza a fiainkat!”. Ahogy máshol már megírtam, amikor a néhai Charles E. Bohlen, a külügyminisztérium tanácsosa előtt 1947 júniusában felvettem, hogy milyen nagy politikai, gazdasági és társadalmi katasztrófát okoznak az oroszok Magyarországon, ő kerekén megmondta: „Az amerikai nép nem fog háborút kezdeni, hogy a helyzetet Magyarországon megváltoztassa – vagy akár Lengyelországban, Romániában vagy Bulgáriában.” Azután arra emlékeztetett, hogy az orosz, fehérorosz és ukrán nép kezdeti reagálásának példája, akik a betörő németeket felszabadítóként üdvözölték, kellő tanulság az elnyomott népek tudatában uralkodó szabadságéhszeme szívósságára vonatkozóan.

Mindössze kilenc évvel később a magyar nép további bizonyítékát szolgáltatotta annak, hogy ez az eszme, bár szörnyű árat kell érte fizetni, élő erő marad. (Ám még ez a szörnyű ár is végül mégiscsak bizonyos engedményeket biztosított neki, amelyek hasznára válnak ma is – ezeknek egyike a Nyugattal való kapcsolatoknak kedvező indulása volt.)

Akármilyen göröngyös utat kellett is megtennie, Ferenc sohasem hibáztatta az amerikai követet azokért a szenvedésekért, amelyek Magyarországra zúdultak és amelyek nemsokára őt is elérték. 1947. május 13-án Schoenfeld, akinek magyarországi megbízatása a végéhez közeledett, a következő táviratot (Legation's No 791) küldte a washingtoni külügyminisztériumba:

„Ma felkerestem Nagy Ferenc miniszterelnököt, tekintettel arra, hogy holnap Svájcba indul szabadságra és tekintettel az én közeli távozásomra . . . az ő várható visszatérése előtt. Ő megragadta az alkalmat, hogy köszönetet mondjon nekem a magyar nép nevében mindazért, amit az Egyesült Államok tett Magyarország érdekében.

Elmondta, hogy egy tapasztalatlan megfigyelő számára a politikai irányzatok Magyarországon a felszabadulás óta azt a benyomást kelthették, mintha a kisgazdáknak nem lett volna átfogó stratégiájuk és mintha lépésről-lépésre feladták volna a hatalmat és átengedték volna a terepet a kommunistáknak. Ez alatt a nehéz időszak alatt az Egyesült Államok lehet, hogy kevés rokonszenvvel tekintett a politikai fejleményekre Magyarországon, ami könnyen adhatott volna olyan követeléseknek lehetőséget, amelyek a legsúlyosabb válságok kitörését okozhatták volna. Ez nehéz helyzetbe hozhatta volna a magyar kormányt és magát Nagyt is. Hangsúlyozta azonban, hogy az Egyesült Államok kormánya mindennek ellenére nagy megértést és nemeslelkűséget tanúsított Magyarország iránt. Ezt nagy jóindulattal az én rendszeres helyzetmegítélésemnek tulajdonította, hogy ti. miképpen ítélt meg a magyar politikai fejlemények jelentőségét és értékeltem a kisgazdák erőfeszítéseit egy valódi demokrácia megteremtése érdekében Magyarországon. Ezért – tette hozzá – a magyarok túlnyomó többsége és ő maga is különös hálát érez az Egyesült Államok kormánya iránt és én irántam . . .”

Hogy Nagy mire is gondolt, amikor ezeket a nézeteket kifejtette, világosan kifejezte 1948-ban írt emlékirataiban. Alapvető célkitűzéséről, ahogy azokat már 1945-ben kialakította, Nagy ezeket írta:

„Magyarország jövő fejlődésének három szakasza vált világossá előttem . . . Mindenekelőtt úgy éreztem, hogy feltétlenül szükséges, hogy eljussunk a parlamenti választásokig, anélkül hogy forradalmon vagy polgárháborún kelljen átessünk. Arra kell törekednünk, hogy lehetővé tegyük a magyar nép számára, hogy akaratát szabad és békés választásokon kifejezhesse. De rögtön hozzátettem, hogy még ha a választásokat a Kisgazdapárt nyerné is meg, semmiféle radikális változásra sem kerülhet sor. Oroszország nem járulna hozzá, hogy többségünkkel mi kormányozzunk, hanem ragaszkodna egy koalíciós kormányhoz. A választások után politikai befolyásunknak meg kell erősödnie, de egyedül kormányozni nem engednénk.

A második szakasz szerintem a békeszerződéssel kezdődne. Feltétlenül szükséges időt nyerni a fegyverszüneti időszakban, hogy az ország belső felfordulás nélkül elérje a szabad és független állam státusát, amelyet aztán a békeszerződés garantál. De még akkor sem lenne pártunk abban a hatalmi helyzetben, hogy a kormányzást kézbe vegye.

A harmadik szakasz, ahogy én képzelem, akkor következik be, amikor a békeszerződést már ratifikálták és a *megszálló csapatokat kivonták* [kiemelés tőlem – J. M.]. Akkor majd folyamatosan haladhatunk az alkotmányos megszilárdulás felé, miközben elkerülünk minden erőszakot és bosszúállást. Addig, és utána is, minden tőlünk telhetőt el kell követnünk, hogy a Szovjetunióval baráti kapcsolatokat tartsunk fenn, ám anélkül hogy ez károsan befolyásolná a Nyugattal való jóviszonyunkat . . .”

Egyszóval Nagy kötélrancot járt. De tény, hogy még így is sikerült megvalósítania célkitűzései közül az első kettőt. Sőt még a „harmadik szakaszban” sem csúszott meg a lába. Erőszakkal rántották le a kötélről. Azzal, hogy az elé az embertelen választás elé állították, hogy vagy lemond a miniszterelnökségről és külföldön marad mint száműzött, vagy elveszti legkisebb fiát. Világos volt, hogy egy közbenső megoldás, az ti. hogy nem mond le és visszatér Magyarországra, azt jelentette volna, hogy letartóztatják, mégpedig valószínűleg az oroszok – ezzel pedig egész családját elvesztette volna.

Ettől kezdve Magyarország leigázása az oroszok által, saját helyi szatrapái segítségével, most már gyors lépésekkel közeledett a befejezéshez. Ennek hatása a magyar–amerikai kapcsolatokra körülbelül olyan volt, mint amilyenre az oroszok valószínűleg számítottak is. 1947. július 22-én az újonnan kinevezett budapesti amerikai követ, Selden Chapin, aki július 2-án érkezett az országba, egy hosszú jelentést küldött (Legation, no. 3284) a washingtoni külügyminisztériumba, amelyben a magyarországi helyzetről alkotott első benyomásait fejtette ki:

„... Hadd jegyezzem meg, hogy a magyar nép uralkodó jellemvonása a vitalitás – és ez a törekvés, hogy ti. életüket magyar életforma szerint éljék, azonnal megragadja a Magyarországra érkezőt. Mély benyomást tett rám a élénk építkezési tevékenység, nemcsak Budapesten, hanem a vidéki városokban is, amelyeket meglátogattam. Ez a fizikai és anyagi vitalitás időnként a fizikai vakmerőség elszigetelt megnyilvánulásait eredményezi, ami esztelen politikai tettekben vagy hiábavaló konspirálásban mutatkozik meg... Sajnálatos, hogy ez a fizikai aktivitás és munkabírás nem jár együtt egy ennek megfelelő erkölcsi tartással. Egy bizonyos indolencia és a kitartás hiánya tapasztalható, ami – úgy tűnik – áthatja az egész politikai és szociális szerkezetet.

A demokrácia különböző árnyalatait képviselő magyar vezetőkkel folytatott megbeszéléseim során egy már-már szívszorító bizalmat tapasztaltam az Egyesült Államok iránt, mint Magyarországnak lehetséges megmentője iránt, bár bizakodásuk javarésze szertefoszlott egyoldalú szovjet akcióknak és a magyar életet minden szempontból érintő fajt accompliknak hosszú sora nyomán. Jóllehet ez a bizalom részben a szabadságnak és jólétnek abból a hagyományából táplálkozik, amelyet minden európai az Egyesült Államokkal asszociál, e bizalom ideológiai tartalmának nagyrésze azokon a valós vagy vélt ígéreteken alapul, amelyek amerikai vezetők kijelentéseiben találhatók, és olyan okmányokon, mint amilyen a Jaltai Deklaráció és az ENSZ alapokmánya... Úgy találom, hogy a demokratikus elemek Magyarországon el vannak csüggedve, sőt el is vannak keseredve, annak láttán, amit – helyesen vagy tévesen – „cserbenhagyásnak” tekintenek az Egyesült Államok részéről, amely hitük szerint felbátorította őket, hogy küzdjenek a demokráciáért és a függetlenségért, de amely elmulasztotta ígéretei teljesítését és hatásos konkrét támogatás nyújtását küzdelmükhöz a Szovjetunió ellenséges tevékenységével szemben...”

Más volt az, hogy a magyarországi amerikai követ ilyen módon fejezte ki magát (Chapin jelentése egy csomó erőteljes javaslattal végződött, de ezek egyikére sem jött hasonlóan erőteljes válasz a Külügyminisztérium részéről), és megint más, hogy a volt magyar miniszterelnök, aki akkor már az Egyesült Államokban élt száműzetésben, mit válaszolt, amikor amerikai részről hivatalosan megkérdezték, milyen intézkedések megtételét javasolja a jövőben Amerika részéről. Nagynak válasza ezekre a kérdésekre abban az 1947. június 26-i memorandumban található, amelyet Walworth Barbour, a Külügyminisztérium Délkelet-európai Osztályának üv. elnöke (később követ Izraelben) jegyezt fel a Nagy Ferenc és Dean Acheson külügyminiszteri államtitkár közti beszélgetésről. (A miniszterelnököt Szegedy-Maszák Aladár kísérte el, aki túlélte Maut-

hausent; ő volt a washingtoni magyar követ, amíg le nem mondott, amikor Nagy Ferencet lemondásra kényszerítették.)

A volt magyar miniszterelnök – a feljegyzés szerint – június 26-án felkereste az államtitkárt. A találkoztól előbbi kérte. A szokásos könnyed társalgás után, amelynek során Mr. Nagy kifejezte köszönetét az Egyesült Államoknak, amiért megengedte számára, hogy ebbe az országba jöhessen, és amiért megértést mutatott a Magyarországot érintő problémákkal kapcsolatban, az államtitkár arra kérte Nagyt, hogy foglalja össze a nemrég lefolyt eseményeket Magyarországon. Mr. Nagy ismertette lemondása körülményeit, kiemelve, hogy ezzel kapcsolatban egy részletesebb nyilatkozatot adott át írásban a Külügyminisztériumnak. Mr. Acheson ezután a volt miniszterelnök véleménye iránt érdeklődött, milyen politikát ajánlana Magyarországgal és Kelet-Európával kapcsolatban. Mr. Nagy azt felelte, hogy bár habozna az Egyesült Államoknak politikájára vonatkozólag tanácsokat adni, személyes véleménye az, hogy elsődrendű fontosságú lenne, hogy Európa ne váljon szét két külön táborra, miközben Magyarországot és a többi hasonló fekvésű keleti országot egy pontosan meghatározott stratégiai vonal mögé képzelik. Ő épp ellenkezőleg úgy érzi, hogy egy általános ideológiai szempontra kellene összpontosítani azokat az erőfeszítéseket, amelyek a ma kisebbségi diktatúrák alatt szenvedő többségi nemzeteket Kelet-Európában támogatni hivatottak. Ez az ideológiai szempont a demokratikus elvek érdekében az egész világra kiterjedő folyamatos amerikai támogatáson alapul. Elismerte, hogy nehéz lenne a kelet-európai helyzet közeli javulását elérni, de hangsúlyozta, hogy alapvető fontosságú a térség demokratikus elemeiben tartani a lelket. Mr. Nagy arra törekedett, hogy felhívja a figyelmet, mennyire kívánatos az Egyesült Államok e népek iránti érdeklődésének folyamatos nyilvános kifejezése, és azt javasolta, hogy tartsák bennük a reményt nyugati vezetők rádióüzenetei útján.

Befejezésül Mr. Nagy két kérést terjesztett elő: Kifejezte azt a kívánságát, hogy felkereshesse a külügyminisztert. . . Mr. Nagy azt is kérte, hogy tegyék lehetővé részére az amerikai rádió, feltehetően az Amerika Hangja használatát, hogy ezen keresztül szólhasson Magyarországhoz.

Nagy tanácsa, amit ebből az alkalomból adott, nem éppen rossz vázlata volt annak, ami az elkövetkező években az amerikai és nyugati politika vonalvezetését alkotta.

Ő maga 1947. augusztus 16-án beszélt először a rádióban Magyarországhoz, a közül a sok adás közül, amelyeket Amerika Hangján át vagy később a SZER útján sugároztak. A budapesti amerikai követség azt jelentette, hogy „Nagy Ferenc nyilatkozatai Amerika Hangján át nagy érdeklődést váltottak ki itt”. Szeptemberre Nagy Ferenc szoros együttműködésben állt Dimitrovval a Bolgár Agrár Uniótól (a vértanú Petkov utódjával) és dr. Vladko Macekkal, a Horvát Parasztpárt fejével a száműzetésben, a Nemzetközi Parasztiunió zászlaja alatt, amikor is ENSZ akcióért jártak közbe Magyarország, Bulgária és Jugoszlávia érdekében.

Nagy így annyi időt szentelt annak, amit még mindig politikai feladatának és kötelezettségének tekintett, amennyire ez csak lehetséges volt. Ugyanakkor viszont a családjára iránti kötelezettségeire is gondolnia kellett, márpedig ő sohasem hanyagolta el ezeket sem. Budapesten Nagy legmeghittebb amerikai barátja Ecker-Rác László volt, aki gazdasági tanácsosként működött az amerikai követségen. Ecker-Rác, aki magyar származású volt, természetesen kitűnően beszélt magyarul. Kimagasló képességű közigazdász volt. Valójában az USA pénzügyminisztériumában volt alkalmazva, de magyar származására való tekintettel ideiglenesen Budapestre helyezték. Nagy Ferenc kiűzése után Ecker-Rác felmondta a követségen lévő állását és visszatért a Pénzügyminisztériumba. Ez igen szerencsés volt Nagy szempontjából, aki bármilyen igénytelen volt is,

ami az életmódját illeti, nem volt tapasztalata üzleti vonalon vagy a pénzszerzés módjában.

1947-ben, hamarosan az USA-ba való érkezése után, felkérték Nagyot arra, hogy egy cikket írjon a „The Saturday Evening Post”-ba, amely akkoriban az egyik legfontosabb amerikai kiadvány volt. Könyvajánlatokat is kapott. Ecker-Rác mindegyiket figyelmesen áttanulmányozta, majd félrevonta Nagyot és őszintén megmondta neki, hogy az akkori viszonyokhoz képest egy komoly összeget fog kapni, de ezt nem szabad elköltenie. Ne próbálkozzon a tőzsdén sem. „Te paraszt vagy”, mondta lényegileg Ecker-Rác, „földhöz kell jutnod és azt kell művelned.” Így szakértői tanács leple alatt rávette Ferencet, hogy vegyen farmot Herndonban, egy kis virginiai városban, kb. 30 mérföldre Washingtontól. Valójában ez mentette meg Ferencet és családját.

A farm volt az első hely ahol Ferencel találkoztam, amikor 1948-ban visszatértem Washingtonba. Szegegy-Maszák Aladár vitt ki Herndonba. (Aladár egy vonzó, nagyszerű, kivételesen élesszemű és rátermett ember volt, akit egy nagy adag melankólia jellemzett és ez jellemezte tapasztalatom szerint Teleki Gézát is, a fegyverszünet aláíróját, a későbbi közoktatásügyi minisztert a debreceni kormányban. Utóbbi fia volt annak a miniszterelnöknek, aki öngyilkos lett, amikor a németek áttörték Magyarországon, hogy lerohanják Jugoszláviát.)

Bizonyos szempontból Herndon, vagy legalábbis Ferenc farmja inkább volt európai, mint amerikai. Az amerikai Mid-Westnek nagy távlatai, ahol a tanya egy enyhe emelkedés közepén fekszik és körülötte végeláthatatlan földek terülnek el, elszigetelve a legközelebbi városkától, nem volt jellemzője az észak-virginiai földművelésnek. Herndonban Nagy háza magában a városban állt és a földek több parcellára szétszórva kerültek el a városnak a szélén. Amikor Aladárral megérkeztünk a herndoni házhoz, Ferenc felesége látható örömmel közölte velünk, hogy Ferenc a mezőn dolgozik. Némi keresgélés után rátaláltunk. Úgy emlékszem, de lehet hogy annyi idő eltelt után tévedek, hogy éppen szántott – méghozzá lóval. Egészségesnek és boldognak látszott. Visszamentünk a házhoz, hogy valamilyen frissítőt igyunk és hogy arról beszéljünk, hogy a magyar emigránsok miképpen segíthetnének legtöbbet hazájukon.

Ez egyike volt a sok, hosszú évekre terjedő találkozásoknak. Ezek legtöbbje politikai jellegű volt, míg a többi, ahogy barátságunk elmélyült, csak baráti együttlét. Nagy egy rutinos politikus volt, és így már rég elsajátította a módját, hogy miképpen rejtsd el gondolatait. Gondosan mérlegelte a szavait és ezekből kellett a mondanivalójának értelmét megérteni, nem az arckifejezéséből. Ezenkívül, ahogy a franciák mondják, „il savait se taire”; tudta, hogy mikor kell hallgatnia. Amikor befejezte a mondanivalóját, ez valóban a végét jelentette, többet nem szólt és többet nem lehetett kicsalni belőle.

Ez alól a zárkózottság alól csak egy kivétel volt – a kedves mosolya. Ez elárulta, ha őszintén örült valaminek, és elárult egy bizonyos cinkosságot és benső melegséget. Ez remekül illett élénk humorérzékéhez – mindez tökéletes társsá tette őt.

Ferenc sikeresen osztotta be idejét a családja és a közügyek között és különösen magyar sorstársainak az ügyét viselte a szíven. Jelentős részt vállalt a Magyar Nemzeti Bizottság munkájából, amelynek régi szövetségese, Varga Béla volt az elnöke. Nagyon aktív volt a „Zöld Internationálé”-ban [Nemzetközi Parasztunió], melynek rajta kívül a bolgár Dimitrov és lengyel miniszterelnök társa, Mikolajczyk volt a fő motorja. Az ötvenes évek közepe táján a különböző nemzeti bizottságok, melyek kapcsolatban voltak az Amerikai Szabad Európa Bizottsággal, és amelynek egyik osztálya volt a Szabad Európa Rádió, megalakították az Európai Rab Nemzetek Parlamentjét. A litván Vilis Masens lett az első elnök.

Ezeknek a szervezeteknek jóformán mindegyike az amerikai kormány nyílt, vagy kevésbé nyílt támogatását élvezte. Ilyen kapcsolatok esetén egy bizonyos fokú súrlódás el-

kerülhetetlen. A támogató kormány az általa támogatottak tevékenységét az ellenőrzése alatt akarja tartani, hiszen saját különleges érdekeire is gondolnia kell. A támogatottaknak viszont sokszor ettől eltérő érdekeik vannak. Sűrűlőds keletkezik. Nem egy ilyen összeütközés alkalmával én az emigránsokat sürgettem, hogy amennyire gyakorlatilag lehetséges, őrizték meg a támogató hatalommal szemben függetlenségüket. Emlékszem, hogy egyszer együtt ebédeltünk Ferencel, amikor már elegendő – több éves – tapasztalata volt ezekről a bonyolult kapcsolatokról. Először csak mosolygott, huncutul mosolygott. Ezután elmondta nekem, hogy újabban sokat olvasott. Rákóczi fejedelemnek a törökországi száműzetéséről szóló emlékiratait olvasta. (Fogalmam sincsen róla, hogyan jutott ezekhez Washingtonban.) Felidézte Rákóczi zavaros kapcsolatait a törökökkel. „Jim” – mondta nekem – „emigránsok és nagyhatalmak között a kapcsolatok éppen olyanok jelenleg, mint voltak több mint kétszáz évvel ezelőtt. Sokat tanultam.”

Ezekben az években az Európai Tanács, melynek székhelye Strasbourgban volt, volt az egyetlen egész Európára kiterjedő intézmény. A tanács az Európa Mozgalomból keletkezett, és a tagságot bizonyos pontosan meghatározott demokratikus követelményekhez kötik (és kötötték), amelyeknek a szovjet hatalom alatt lévő kelet-európai országoknak egyike sem felelt meg. A tanácsnak így egy külön „Nem képviselt országok” nevű bizottsága volt. Ezen a szovjet hatalom alatt élő kelet-európai országokat értették; ennek elnöke Wistrand svéd parlamenti képviselő volt, aki nyíltan rokonszenvezett az elnyomott kelet-európai országokkal. Wistrand vezetése alatt az Európa Tanács beleegyezett abba, hogy a „Nem Képviselet Országok Bizottsága” kapcsolatba lépjen az „Európai Rab Nemzetek Parlamentjé”-vel.

A Rab Nemzetek Parlamentje így több éven át bizottságokat küldött Strasbourgba, hogy felszólaljanak a szovjet uralom alatt élő népek érdekében. Nagy itt otthon érezte magát, miután egy olyan politikai nyelvet használt, amelyet könnyebbnek talált, és jobban megfelelt neki, mint amire az európai kollégáival, amerikai vendéglátókkal volt szüksége. (Jóllehet ekkorra angol nyelvtudása ugrásszerűen javult. Nagyon keményen kellett dolgoznia, hogy ezt elérje. Természetesen angol kiejtésén érződött a magyar akcentus, bár távolról sem olyan erős idegenes kiejtéssel beszélt, mint Deak Ferenc, aki először mutatott be Nagy miniszterelnöknek Budapesten.)

A tanács 1957 eleji ülése drámai jellegű volt. A magyar delegáció főleg újonnan érkezettekkel állt, akik a szörnyű 1956-os események hatására menekültek. Már nem emlékszem, hogy Ferenc ott volt-e. Amennyiben igen, úgy azokhoz alkalmazkodott, akik szemtanúként mondták el történetüket. Amennyiben nem lett volna ott, az a fájdalom miatt történhetett, amit ekkor érzett.

1956. október végén Ferenc Párizsban volt, ahol ekkor én is dolgoztam. Felhívott telefonon és a szállodájába mentem, ahol újságírók üldözték egész idő alatt. „Bécsbe kell mennem”, mondta. Ez 1956. október 27-én vagy 28-án lehetett, miután megalakult a Nagy Imre vezetése alatt álló koalíciós kormány, melynek összetétele megfelelt az 1946–47-es kormánynak, de ez valószínűleg az előtt volt, hogy Nagy Imre felmondta a varsói szerződést és közvetlenül az Egyesült Nemzetekhez fordult segítségért.

Nagy elutazott Bécsbe és én magam is megtettem az előkészületeket arra, hogy oda menjek. De két nappal azután, hogy Ferenc elutazott, Bécsből felhívott telefonon, hogy vissza fog jönni. Megegyeztünk abban, hogy Zürichben fogunk találkozni. Én elintéztam, hogy megszakítom a bécsi repülést, hogy így a repülőtéren találkozhatssam vele. Ott találkoztunk. Külsőleg nem látszott levertnek, de nem mosolygott. Kifürkészhetetlennek mutatkozott, hivatásának megfelelően. Ezután szenvtelenül közölte, hogy Bécsből telefonált a miniszterelnöki irodába Budapestre, és némi nehézség után elérte Tildy Zoltánt. Nagy mindössze annyit mondott, hogy Tildy arra kérte: „Lépjél fel érde-

künkben nyugaton”. Ferenc ennél alig mondott többet. Valóban, nem is lehetett más mondani. Sokan közülünk, beleértve természetesen Nagy Ferencet is, megpróbáltuk Tildy kívánságát teljesíteni.

Időközben Washington (egészen a II. világháborúig egy „kis déli város”) legöregebb lakóinak a büszke tanúsága szerint elkezdett nőni. Először Maryland és Virginia elővárosai indultak fejlődésnek. Azután a hatvanas években jött a Dulles repülőtér és később a Kennedy Center. Ez utóbbi Washingtont nagyvárossá változtatta. Az előbbi pedig további növekedést eredményezett. Ebben az időben demokrata kormány volt hatalmon. A Magyar Nemzeti Bizottmány remekül beosztotta az erőit és pedig úgy, hogy Monsignore Varga igen eredményesen ápolta a viszonyt a republikánusokkal (mindegyik elnöki beiktatáson meghívták az elnöki emelvényre). Nagy feladata az volt, hogy meggyőzze a demokratákat és valóban alkalmas is volt erre. De most Nagynak egy nem politikai jellegű, személyi problémával kellett szembenéznie.

A Dulles repülőtérhez vezető út a szövetségi kormányhivatal kezében volt, melynek vezetője véletlenül egy régi, az egyetemi évekről ismert barátom volt. A szövetségi hivatal terve szerint a repülőtérre vezető útnak nem lett volna se kijárata, se bejárata Herndon felé, ami pedig éppen az új műút mellett feküdt. Herndon vezető polgárai Nagy Ferenc segítségét kérték. Ebben az időben én csak ideiglenesen voltam Washingtonban. Pár nappal előtte ebédeltünk együtt Nagy Ferencsel, ahogy szoktunk. Felhívtam telefonon és elmagyarázta kényes helyzetét. Az én demokrata volt egyetemi barátom, aki meg volt bízva a bekötő úttal kapcsolatos probléma elintézésével, hajthatatlannak mutatkozott, de Nagy Ferenc személyes presztízse olyan nagy volt, hogy beleegyezett abba, hogy beszéljen vele, és meghallgassa javaslatait. Figyelmeztettem Nagyt, hogy ez egy kemény alku lesz. Úgy is történt. Herndon nem kapott se kijáratot, se bejáratot a repülőtérhez vezető úthoz, de végeredményben ez nem okozott semmi különbséget.

Az évek folyamán Nagy Ferenc többféle módon is megpróbálta, hogy javítson pénzügyi helyzetén. A herndoni gazdaság bevételei nem voltak elegendők ahhoz, hogy fedezzék felesége egyre növekvő orvosi kiadásait és öt gyermeke ellátását. A hatvanas évek elején felkerestünk egy gyárat Elzászban és érdeklődtünk egy ígéretesnek mutató vállalkozás felől Róma egyik külvárosában. Sem az elzászi, sem a római tervből nem lett semmi. (Bármennyire is hűséges volt az igazi Duna vidéki koszthoz, Rómában a legjobb főtt marhahúsról hívtam meg, amit valaha is ettem; nem tudom hogyan fűkészte ezt ki ott helyben.)

A hatvanas évek vége felé és a hetvenes évek elején Nagy Ferenc végül is előadói körutakra indult. Még mindig jelentős közönséget vonzott. Amerikában ez egy igen fárasztó kenyérkereset. Repülőgépre fel, repülőgépről le, heteken keresztül, egy éjszaka itt, a másik éjszaka ott. Nem hiszem, hogy ez jót tett neki.

A Carter adminisztráció idején visszatértem Amerikába és egy alacsonyabb, de érdekes állami beosztást fogadtam el 1978-tól kezdve. Ferencet kitűnő formában találtam. Az egyik baráti ebéd során elmondta, hogy Észak-Virginia növekedése most már elérte Herndont és üzletházak burjánzanak fel mindenütt. Most adta el éppen földjének egy részét tízszer annyért, mint amennyit az egész farmért fizetett harminc évvel előbb. Széles mosoly kíséretében jegyezte meg, hogy most legalább fog tudni gondoskodni a családjáról.

Ezen felül Carter elnöksége alatt, időről időre bekértek a Fehér Házba és kikérték a véleményét. Elmondta nekem, hogy a Carter elnökkel való első eszmecsere során ezeket mondotta. „Elnök Úr, kérem emlékezzen arra, hogy ahányszor az Önök viszonya romlik a Szovjetunióval, Magyarország lakossága fizet ezért azzal, hogy fokozódik az elnyomás.” Úgy hallottam, hogy igen jó benyomást tett az elnökre és munkatársaira.

1980 tavaszán Ferenc felhívott és közölte velem, hogy egy magyarországi látogatásra előkészületeket tett. Biztosított arról, hogy garanciát kapott arra vonatkozólag, hogy a rezsim nem tudja jelenlétét propagandacélokra kihasználni. Én ugyan szkeptikus voltam, de annyira világos volt, hogy Ferenc vágyakozott szülőföldje után, hogy ott lehessen, hacsak rövid időre is. A sok emlék, ami oda kötötte olyan erős volt, hogy nem lehetett ellentmondani. Ferenc hozzátette még, hogy nagyon szeretne Carter elnökkel találkozni, mielőtt útnak indul, és arra kért, hogy ezt intézzem el.

Nekem ugyan nem volt kapcsolatom az elnökhöz, de főnökömnek volt és ő hozzá vittem az ügyet. Főnököm hallotta, amikor Ferenc a Fehér Házban beszélt, és ez mély benyomást tett rá. Megígérte, hogy biztosan elintézi, hogy Ferenc beszélhessen az elnökkel, de az ilyesmi mindig időbe telik. Megköszöntem neki, értesítettem Ferencet, és azt mondtam, hogy várjon türelemmel.

Csupán három vagy négy nappal később bementem a főnökömhöz s közöltem vele: „Nincs szükség már az elnökkel való megbeszélés elintézésére, Nagy Ferenc meghalt múlt éjszaka.”

Nem csoda, hogy a vágyakozás Magyarország után az utolsó hónapokban annyira hatalmába kerítette.

© James McCargar 1992

FÜGGELÉK

(James McCargar tanulmánya az eredetiben)

FERENC NAGY: SMALLHOLDER OR STATESMAN?

by James McCargar

Officer's Cross, Order of the Hungarian Republic (1992)

The answer is both.

Of the top leadership of the Hungarian Independent Smallholders Party in the critical years of the 1940s, during the German occupation and the early years of the succeeding Soviet occupation, Ferenc Nagy was the quintessential smallholder. A peasant, his family occupants of a small holding, a tiller of the soil and farm worker, Nagy's rise to literate and political heights was the by-product of his devotion from an early age to the welfare of the Hungarian peasant.

Nagy's colleagues in that leadership all had origins in the peasantry, but with differences from Nagy himself. Zoltán Tildy was a pastor, Béla Varga, himself born a peasant, was yet a priest (though not yet a Monsignor), and the irreplaceable Béla Kovács, a peasant, was not a smallholder.

Nor were the redoubtable Smallholder majorities that emerged from the Hungarian elections of the autumn of 1945 (themselves unique as the only free elections ever held in the Soviet Empire) majorities of smallholders. The Budapest municipal elections produced a 51 percent Smallholder majority. It is impossible to claim that 51 percent of the population of the great Hungarian capital were smallholders. The same holds true for the legislative elections of November 1945, with their nationwide 57.5 percent Smallholder majority.

Those elections were, however, a tribute to two things. The first was to the leadership of the Independent Smallholders Party, Ferenc Nagy in the forefront. With indefatigable effort and skillful judgment, their enterprise resulted in – as Ferenc was to write later in his memoirs – “a very healthy union of peasantry, labor, and progressive intellectualism.”

The second tribute was to the combined political wisdom of the Hungarian people. Instinctively, they understood what was at stake: the question was not one of social origins, but of national unity in the face of menacing force.

In the years of his Prime Ministry in Budapest I did not see a great deal of Ferenc Nagy. Though my duties as Chief of the Political Section of the American Legation at Budapest were to follow and report upon developments in the Hungarian Parliament,

the Cabinet, and political circles generally, my rank of Second Secretary kept me at some remove from the Prime Minister.

My first meeting with Nagy, in fact, was in the company of the late Francis Deak, the U. S. Civil Air Attaché to almost all of Europe and much of the Middle East. (Deak, while a Professor of International Law at New York's Columbia University, was co-author, with Dezső Ujváry, of the authoritative two-volume *Papers and Documents Relating To The Foreign Relations of Hungary*, published in 1939 by the Hungarian Foreign Ministry, and was, of course, of Hungarian origin – and the possessor of an inextinguishable Hungarian accent in English.) It was on this occasion, in the Prime Minister's Office in the Országház, that I first got an inkling of Ferenc Nagy's vision, and potential role, as a statesman.

The main – though not the only – subject of our conversation was, of course, civil aviation. Nagy showed a superb grasp of the problems in that domain and, most impressively, his understanding that Budapest could be, and *should* be, one of the principal air hubs of Europe. This indeed was one of his aims – to be foiled by differing Soviet views of the future shape of Europe.

As a Memorandum of 24 June 1947 by General Weems, Chief of the United States Representation on the Allied Control Commission for Hungary, noted, "The Soviets' actions in regard to air agreements are well known. Sviridov's stand has been that only the Occupational Forces who control the air fields can permit the Hungarian Government to negotiate air agreements. Notwithstanding, the Soviets have formed the Maszovlet Company, Hungarian-Soviet civil air company. The Soviets have also permitted the Hungarian Government to negotiate agreements with certain other countries but not with the United States or Britain."

Another vision that animated Nagy was that of an international accord on the Danube which would benefit *all* of the riparian states and the international community generally. Nagy's conception was that the underlying economic interests of the Danubian states, particularly those of Central Europe, could, if properly attended, attenuate the various frictions in the area and provide a basis for at least political comity if not unity. This vision arose in several other conversations while he was Prime Minister, and in later years as well.

He was spared, of course, the episode of Marshal Tito's 1947 visit to Budapest in which the Marshal let it be known that the Royal Palace, when restored, would be the seat of the Danubian Confederation on which he and Bulgaria's Georgi Dimitrov (of Comintern fame) had, it appears, already agreed. That agreement would fall apart on Stalin's orders the next year, of course, to be replaced by the Soviet version of an international accord on the Danube. Ferenc Nagy's vision, it goes without saying, did not include Slovak diversion of the course of the great river.

These statesmanlike visions of Nagy as Prime Minister were not only blocked by contrary Soviet visions, but also by the Communist and Soviet assaults on Nagy's Government. Rakosi's "salami tactics", reinforced by direct Soviet maneuvers in their support, were in full evidence throughout Nagy's incumbency.

During those eighteen months of Nagy's Prime Ministry, the American Minister to Hungary was H. F. Arthur Schoenfeld. A career diplomat, Schoenfeld had already retired once from the American Foreign Service, and taken a well-paid post with General Electric in Argentina. As he once told me, he "could not get either interested in or excited about how many refrigerators were being sold in Argentina", and he had returned to diplomacy. He was not a man to show excitement in diplomacy, either, but he was an experienced and accomplished observer. (He once, when I had difficulty explaining one day's Hungarian political maneuvers, remarked sympathetically that, in his view, the

complexity of Hungarian politics was exceeded only by the intricacies of French politics.) He combined cool judgment with a sense of humor which, if not always to the fore, was that much more delightful when it surfaced. I had the privilege of working very closely with him. In doing so I learned much, and developed a great fondness for the man, as well as respect for the diplomat.

There were, of course, Hungarian critics, some of them vociferous, of Minister Schoenfeld. One was a group, small and confined to particular circles, who were convinced that Schoenfeld was Jewish, and that the policy of the United States toward Hungary, as he, as American Minister, expressed it, was negatively affected thereby. This was, of course, an irrelevancy. Schoenfeld was not in fact Jewish, but even if he were that would have had nothing to do with United States policy toward Hungary. I myself would laugh when I encountered this attitude, usually in a politely addressed, but inescapably suspicious, inquiry, "But he *is* Jewish, isn't he?"

My answer was always to ignore the question itself, by posing another. "You know of the Rosenberg Plan for Hungary, I take it?" The reference was to Hitler's weird Minister for the Occupied Eastern Territories, Alfred Rosenberg – the Nazi Party's "philosopher". The answer was always negative. I would then patiently explain that Rosenberg's conception for the East included a long-term aim, to be fulfilled after the total subjugation of the Russian and Ukrainian territories, to simply pack up the Magyars – all of them – and ship them back to Central Asia, whence they came. There they could fend for themselves as best they might, their lands and cities in the Danubian Basin now occupied by the *Herrenvolk*. I suggested that racial or religious discrimination, once accepted for any group, was then available for all others. Jews? Magyars? What difference? The conversations always ended there.

Another group was exercised by the failure of the United States to pry the Russian bear off Hungary's back, and took the view that Schoenfeld must himself, as American Minister, be responsible in large part for that failure. This point of view quite ignored the process by which foreign policy emerges, in any country – but especially in democracies. It also ignored the fundamentals of the post-Second World War situation, the salient characteristic of which was the occupation of half of Europe – a half which included, tragically, Hungary – by the Red Army.

It also ignored the state of American public opinion. In 1946, when the Chief of Staff of the United States Army, General Eisenhower, however popular he might be with Americans, sought to testify before a Congressional committee in the nation's Capitol, he was mobbed by crowds of women shouting, "Bring our boys home!" As I have written elsewhere, when I raised with the late Charles E. Bohlen, then Counselor of the Department of State, in June 1947, the question of the political, economic, and social disaster being inflicted by the Russians on Hungary, he answered me forthrightly. "The American people will not go to war to change the situation in Hungary – or Poland, or Romania, or Bulgaria." He then suggested that the example of the initial reaction of the Russian, Byelorussian, and Ukrainian peoples in welcoming the German invasion in June 1941 was a pertinent lesson in the persistence of the idea of liberty in the minds of oppressed peoples.

Only nine years later the Hungarian people gave further evidence of the persistence of that idea, though at a terrible cost. (But even that terrible cost ultimately won them certain concessions which stand them in good stead today, a head start on relations with the West being one.)

However rough the road he trod, Ferenc never blamed Hungary's terrible plight, which would soon engulf him personally as well, on the American Minister. On 13 May

1947 Schoenfeld, whose assignment to Hungary was coming to an end, sent the following telegram (Legation's No. 791) to the Department of State in Washington:

I called on PriMin Nagy today in view of his departure tomorrow for vacation in Switzerland and my forthcoming departure . . . prior to his expected return. He took this occasion to thank me on behalf of Hungarian people for all that US has done for Hungary.

He said to inexperienced observer political trends in Hungary since liberation might have suggested that Smallholders have no comprehensive strategy and were systematically surrendering power and yielding ground to Communists. During this difficult period US might have taken less sympathetic view of political developments in Hungary which could easily have given rise to demands precipitating most serious crises. This would have been embarrassing and difficult for Hungarian Govt and Nagy himself. He pointed out US Govt, however, has shown great understanding and generosity towards Hungary and graciously attributed this to my judgment concerning significance of Hungarian political developments and my appreciation of Smallholder efforts to establish genuine democracy in Hungary. For this he added overwhelming majority of Hungarians and he personally are especially grateful to US Govt and to me . . .

What Nagy had in mind in expressing these sentiments was clearly expressed in his 1948 memoirs. Explaining then his basic aims as they developed already in 1945, Nagy wrote:

Three phases of Hungary's future development became clear to me . . . I felt, first of all, that it was essential that we arrive at a parliamentary election without passing through revolution and civil war. We must strive to enable the Hungarian people to express its will in free and peaceful elections. But I at once added that, even if the Smallholders were victorious in the elections, there would be no radical change. Russia would not allow our majority to rule but would insist on a coalition government. After the elections we should gain in influence on politics, but should not be permitted to govern.

The second phase, in my opinion, would be initiated by the peace treaty. It was absolutely essential to bid for time during the armistice period, so that the country might attain without inner upheaval the status of a free and independent state to be guaranteed by the peace treaty. But even then our party would not have the power to govern.

The third phase, as I conceived it, would come when the peace treaty was ratified and *the occupying forces removed*. [Emphasis added.] Then we could gradually proceed toward constitutional consolidation, avoiding all violence and vengeance. Until then, and afterwards, too, we must do our best to maintain friendly relations with the Soviet Union, although without allowing this to influence adversely the seeking of good relations with the West . . .

In short, Nagy was walking a tightrope. The fact was that, even so, he managed to achieve his first two objectives. Nor did his feet slip in his "third phase". He was violently dragged off the tightrope – by being presented with the inhuman alternative of tendering his resignation as Prime Minister and remaining abroad, an exile, or lose his youngest son. A middle choice, to refuse his resignation and return to Hungary meant, it was clear, his own arrest, most probably by the Russians – and the loss thereby of his entire family.

From that point on the total subjugation of Hungary by the Russians, working through their local satraps, was achieved, step by rapid step. The effect on Hungarian–American relations was about what the Russians probably calculated. On 22 July 1947, the new American Minister in Budapest, Selden Chapin, who had arrived in the country on 2 July, despatched a lengthy despatch (Legation No. 3284) to the State Department in Washington setting forth his initial views of the situation in Hungary:

... I might remark that the predominating characteristic of the Hungarian people is their vitality – and this will to live in the Magyar way instantly registers upon the newcomer to Hungary. I have been struck with the lively building activity, not only in Budapest, but in the country towns I have visited... This physical and material vitality occasionally results in isolated displays of physical courage, demonstrated in political acts of a foolhardy nature or in futile plotting... It is unfortunate that this physical activity and capacity for work is not accompanied by a corresponding amount of moral fiber. There is a supine quality or lack of stamina that seems to permeate the entire political and social fabric...

In discussions with Hungarian leaders of varying shades of democratic opinion, I have found an almost pathetic faith in the United States as a possible savior of Hungary, although much of their confidence is evaporating under the impact of a long series of Soviet unilateral actions and *faits accomplis* affecting every phase of Hungarian life. Although a part of this trust springs from the tradition of freedom and prosperity which every European associates with the United States, much of the ideological content is based upon the promises, actual or implied, as contained in the utterances of American leaders and upon such documents as the Yalta Declaration and the charter of the United Nations... I find democratic elements in Hungary discouraged, grieved, and even embittered by what they regard rightly or wrongly as a 'letdown' by the United States which they believe encouraged them to fight for democratic aspirations and for independence, but which has failed to follow through with its promises and to extend effective concrete help to local efforts against the contrary action of the Soviet Union...

It was one thing for the American Minister to Hungary to express himself in this manner (Chapin's despatch closed with a number of forceful recommendations – none of which received equally forceful responses from the Department of State). It was quite a different thing for the former Prime Minister of Hungary, now in exile in the United States, to respond to official American requests for his recommendations on future action by American officials. Nagy's reply to these requests is contained in a Memorandum of Conversation dated 26 June 1947 by Walworth Barbour, Acting Chief of the State Department's Division of Southern European Affairs (later Ambassador to Israel), reporting on a conversation between Nagy, accompanied by former Hungarian Minister to Washington Aladár Szegedy-Maszák (a survivor of Mauthausen, who had resigned when Nagy was ousted as Prime Minister), and Under Secretary of State Dean Acheson:

The former Hungarian Prime Minister called on the Under Secretary on June 26 by appointment made at his request. After the usual amenities in which Mr. Nagy expressed his thanks for the courtesy of the US in permitting him to come to this country and for its understanding of the problems affecting Hungary, the Under Secretary asked Mr. Nagy to summarize recent developments in Hungary. Mr. Nagy reviewed the circumstances surrounding his resignation, pointing out that he had given a fuller statement in this connection to the Department in writing. Mr. Acheson then asked

the former Prime Minister's opinion as to advisable policy in regard to Hungary and Eastern Europe. Mr. Nagy said that, while he would hesitate to suggest policy for the US, his personal view is that it is of primary importance that Europe not be separated into two distinct camps, Hungary and the other Eastern countries similarly situated being considered behind a strict strategic line. On the contrary, he felt that efforts to encourage the majority peoples of Eastern Europe who now find themselves under minority dictatorship should be concentrated on a general ideological approach based on continued US support for democratic principles throughout the world. He recognized the difficulty of obtaining any early amelioration of the situation in Eastern Europe but emphasized the ultimate importance of keeping up to the spirits of democratic elements in the area. In this endeavor Mr. Nagy drew attention to the desirability of continued public expression of US interest in those peoples and suggested that encouragement would be given them by radio broadcasts from Western leaders.

In conclusion Mr. Nagy made two requests. He expressed a desire to call upon the Secretary . . . Mr. Nagy also expressed interest in being permitted himself to utilize US radio facilities, presumably the Voice of America, to broadcast to Hungary.

Nagy's advice on this occasion was not a bad sketch of what American and Western policy was to be in the years to come.

He himself made the first of many broadcasts to Hungary to be carried by either the Voice America or, later, Radio Free Europe, on August 16, 1947. The American Legation in Budapest reported that "Ferenc Nagy Voice of America statements received locally with great interest . . ." By September Nagy was heavily engaged with Dimitrov of the Bulgarian Agrarian Union (successor to the martyred Petkov) and Dr. Vladko Maček, head of the Croatian Peasant Party in exile, under the banner of the International Peasant Union, in lobbying for United Nations action in support of Hungary, Bulgaria, and Yugoslavia.

Nagy thus took as much time as possible for what he considered still to be political duties and obligations. But at the same time he had his duties and obligations to his family, which he never forgot or neglected. In Budapest Nagy's closest American friend was László Ecker-Rácz, the American Legation's Counselor for Economic Affairs. Ecker-Rácz, of Hungarian origin, of course spoke Hungarian fluently. He was also a brilliant economist. Ordinarily on the staff of the U. S. Treasury, he was temporarily given the Budapest assignment because of his Hungarian background. With Nagy's ouster Ecker-Rácz resigned his Legation post and returned to the Treasury. This was fortunate for Nagy who, however frugal he may have been in his personal habits, was not experienced in commerce or the ways of money-making.

Shortly after his arrival in the United States in 1947 Nagy was asked to write an article for *The Saturday Evening Post*, then a major American publication. He also had book offers. Ecker-Rácz examined all of this carefully. Then he took Nagy aside and told him forthrightly that the fees he would receive for his writings, which were, for those days, considerable, were not money to be spent. Nor was Nagy to try his hand at operations in the stock market. "You are a peasant", said Ecker-Rácz in effect. "You must have land, and land you can work." With that, under the guise of professional advice, he pushed Ferenc into purchasing a farm in Herndon, then a small Virginia town, about thirty miles from Washington. It was eventually to save Ferenc and his family.

The farm was the first place I saw Ferenc when I returned to Washington in 1948. Aladár Szegedy-Maszák drove me out to Herndon. (Attractive, admirable, exceptionally perceptive and competent, Aladár, in my experience of both men, shared with Géza Teleki, signer of the Armistice, later Minister of Education in the Debrecen

Government, and son of the Prime Minister who committed suicide when the Germans slashed through Hungary to invade Yugoslavia, a pronounced streak of melancholy.)

In one respect Herndon – or at least Ferenc's farm – was more European than American. The great stretches of the American Midwest, where the farmhouse and outbuildings sat atop a slight rise in the midst of vast acreage, in isolation from the nearest small town, was not the farming form in Northern Virginia. In Herndon Nagy's house was in the town itself, and his farming land was scattered in several parcels on the edge of town. When Aladár and I called at the house in Herndon, Ferenc's wife told us, it seemed to me with distinct pleasure, that Ferenc was out working in the fields. After a bit of searching we found him. My recollection, perhaps in error after all this time, was that he was plowing – and with a horse. He looked healthy and happy. We repaired to the house for some refreshment and talk about how those in exile from Hungary could best help their nation.

This was to be the first of a long series of meetings over the years, most on political affairs, others, as our friendship deepened, simply for the pleasures of comradesly company. As an accomplished politician, Nagy had long mastered the art of impenetrability. He weighed his words, and one had to take his meaning from them, not from the expression on his face. Also, as the French say, *il savait se taire* – he knew how to keep his silence. When Ferenc finished his statement, that was the end of it. No more was forthcoming, and no more could be dragged out of him.

There was one exception to his impenetrability. It was his delicious smile. It displayed frank enjoyment, a certain complicity, genuine pleasure, and his inner warmth. It was the perfect companion to his lively sense of humor – and made him the perfect companion.

Ferenc managed to divide his time as necessary between his duties to his family, and to what he felt so strongly were his duties to his fellow Hungarians. He made major contributions to the work of the Hungarian National Committee, over which his old ally, Béla Varga presided. He was very active in the "Green International", to which he, Dimitrov of Bulgaria, and his fellow former Prime Minister, Mikolajczyk of Poland, provided both impetus and stature. In the mid-fifties the various National Committees which were in relations with the American Free Europe Committee (originally the National Committee for Free Europe), of which Radio Free Europe was one of the operating divisions, formed the Assembly of Captive European Nations. The first Chairman was Vilis Masens, a Latvian.

Almost all of these organizations were assisted, in one way or another, by the American Government, covertly or overtly. In such relationships certain strains are inevitable. The assisting government wishes to maintain control of the activities of those it is supporting, having in mind its own particular interests. Those being assisted have quite different particular interests. Frictions follow. In many of these encounters I urged the exiles, where practically possible, to maintain their independence from the sponsoring power. I recall lunching with Ferenc one day when he had had sufficient years of experience with these complicated relationships. First he smiled his smile of complicity. Then he told me that he had been reading a great deal lately. He had been reading the memoirs of Prince Rákóczi about his years of exile in Turkey. (I have no idea where he found them in Washington.) He recited some of Rákóczi's observations on his troubled relations with the Turks. "Jim", Nagy said to me, "for exiles and Great Powers it is exactly the same today as it was then, more than two hundred years ago. I have learned much."

In those year the Council of Europe, headquartered at Strasbourg, was the sole Europe-wide organization. An outgrowth of the European Movement, the Council had (and has) certain well-defined democratic requirements for membership, none of which

were met by the Soviet-dominated East European states. The Council therefore had a "Committee on Non-Represented Nations" – meaning the Eastern European states under Soviet domination – chaired by Wistrand, a Member of the Swedish Parliament, who was pronouncedly in sympathy with the plight of the East European states. Under Wistrand's leadership, the Council of Europe agreed that the Committee on Non-Represented Nations could enter into relations with the Assembly of Captive European Nations.

The Assembly thereafter, for a number of years, sent delegations to Strasbourg to speak for their peoples under Soviet domination. Nagy was at home there, speaking a political language with his European colleagues which was easier for him, and more familiar, than that necessary with his American hosts. (Although by then his command of English had advanced by leaps and bounds. He must have studied assiduously at mastering it. His English was, of course, not without accent – though wigh nowhere near the pungency of that of Francis Deak, who had first introduced me to Prime Minister Nagy in Budapest.)

The Council Session at the beginning of 1957 was a dramatic one. The Hungarian Delegation was largely made up of recent arrivals from the terrible events of 1956. I do not recall whether Ferenc was present. If so, he deferred to those who had witnesses' stories to tell. If not, it was because of the pain he felt.

In late October 1956 Ferenc had shown up in Paris, where I was working. He telephoned me, and I went to his hotel, where journalists where after him at all hours. "I must go to Vienna", he told me. This would have been about the 27th or 28th of October, 1956, after the installation by Prime Minister Imre Nagy of a coalition government corresponding in membership to that of 1946–47, but probably before Imre Nagy's abrogation of the Warsaw Pact and his direct appeal to the United Nations.

Nagy left for Vienna, and I began preparations to go there myself. But two days after Ferenc had left he telephoned me from Vienna that he was returning. We agreed to meet in Zurich, and I arranged to break my flight to Vienna there in order to see him at the Airport. We met. He gave no outward evidence of dejection. But there was no smile. He had called his professional impenetrability to his aid. As though delivering an emotionless report, Nagy said to me that he had telephoned from Vienna to the Prime Minister's office in Budapest and, after some difficulty, got Zoltán Tildy on the line. All Nagy told me was that Tildy said, "Speak for us in the West". Ferenc had little else to say. Indeed, there was little else to say. Many of us, Nagy of course included, tried to fulfill Tildy's plea.

Meanwhile, the city of Washington, until the Second World War, by the proud admission of some of the oldest inhabitant, "a small Southern town", had begun to grow. First the Virginia and Maryland suburbs were developed. Then, in the sixties came, first, Dulles Airport, and then later the Kennedy Center. The latter changed Washington into a major city. The former brought ever more growth. We were now in a Democratic Administration. The Hungarian National Committee had an excellent division of labor, whereby Monsignor Varga cultivated, most successfully, the Republicans (at every Republican Presidential Inauguration Varga was invited to sit on the platform), and Nagy's was expected to be persuasive (as he was) with the Democrats. But Nagy now had a problem which was personal, not political.

Access to the Dulles Airport was in the hands of a Federal agency headed, as it happened, by a friend of mine from university days. The agency's plan for the Access Road to the Airport did not include an exit or entry for Herndon – which was right alongside the new highway. The town elders of Herndon asked Nagy to assist them. I was in Washington only temporarily, and Nagy and I had had one of our friendly lunches a

few days before. He now rang me and explained his predicament. My Democratic and university friend in charge of the Dulles Access Road was adamant – but such was Nagy's reputation that he said he most certainly would see Ferenc and listen to his proposals. I warned Nagy he would have tough going. And he did. Herndon was left without an entry to or exit from the Access Road. But in the long run it turned out to make no difference.

Over the years Ferenc had explored a variety of ways of improving his financial standing – farming at Herndon was not going to provide for his wife's growing medical bills, and for his five children. I had visited a factory in Alsace with him in the early sixties, and dropped in on an enterprise on the outskirts of Rome that he thought had promise. (And where, loyal as ever to the proper Danubian diet, he treated me to the best boiled beef I have ever had. In Rome! Leave it to Ferenc to ferret it out even there.) Neither Alsace nor Rome was the answer.

In the late sixties and early seventies Nagy finally took to the lecture circuit, where he still had a good audience. In America this is an exhausting way of making a living. One is on and off of planes for weeks on end, one night here, next night there. I don't believe it did him any good.

With the Carter Administration in office I returned to America, and took a minor, though interesting and satisfying, Government post from 1978 on. I found Ferenc in fine fettle. Over one of our friendly lunches he confided to me that the growth of Northern Virginia had now reached Herndon, and office buildings were going up all over. He had just sold a part of his land for ten times what he had paid for the whole farm some thirty years before. With his smile at its fullest he said that, at last, he had managed to take care of his family.

More than that, Ferenc was asked from time to time to the Carter White House, to give his views. He told me that in his first exchange with President Carter he had said, "Mr. President, I ask you to remember that every time your relations with the Soviet Union deteriorate, it is the people of Hungary who pay with more oppression". I learned that he had made a very favorable impression on the President and his staff.

In the spring of 1980 Ferenc rang and told me that he had made arrangements to visit Hungary. He assured me that the guarantees he had received were such that the regime could not exploit his presence. Although I was skeptical, it was clear that Ferenc's longing to see his native land, and to dwell again, if only for moments, in all the associations he had with it, was so forceful as not to be gainsaid. Ferenc added that he would very much like to see President Carter before leaving on his trip, and asked if I could help arrange that.

I certainly had no access to the President. But my chief did. I approached him on the subject. He had heard Ferenc speak at the White House and was very impressed with him. He said he would certainly arrange for Ferenc to see the President, though these things always took time. I thanked him, called Ferenc and told him to be patient.

Only three, at the most four, days later I went in to see my chief. "There is no need to arrange that appointment with the President for Ferenc Nagy," I said. "He died last night."

Small wonder the urge to see Hungary again had taken so strong a hold on him in those last months.

© James McCargar 1992

NÉVMUTATÓ

(A dőltbetűs nevek magyarázata Vörös Vince tanulmányának jegyzeteiben található: 30–34. old.)

- ACHESON, Dean, amerikai külügyi államtitkár, majd külügyminiszter 142–143, 152
ACZÉL György 115
ACSAY Tivadar 71, 73
ADORJÁN József 73, 79
ALMÁSY Pál 85
ANDAHÁZI-KASNYA Béla 75
ANDRÁS Sándor tábornok, a „Köztársaság ellenes összeesküvési” koncepció per egyik fővádlottja 85
ANDRÁSSY Gyula, gróf (1823–1890) 11
ANTALL József (1932–1993) 62
ARANY *Bálint* 29, 51, 87–88, 92
ASBÓTH Frigyes 28
ATTLÉE, Clement Richard, Earl, angol miniszterelnök 55
AUER Pál nemzetgyűlési képviselő, majd párizsi követ 76, 106–107
- BAJCSY-ZSILINSZKY Endre (1886–1944) 18, 22, 26–27, 36, 86, 127
BAKÁCH-BESSENYEY György báró, belgrádi, majd berni követ 46
BAKY László 27
BALOG Júlia (Juliska) 12, 15
BALOGH István, kispazda államtitkár 88 94–98
BÁN Antal, szociáldemokrata miniszter 47
BÁNÁSS László, veszprémi püspök 48, 51
BARANKOVICS István, kereszténydemokrata pártvezető 106
BÁRÁNYOS Károly 93, 98
BARBOUR, Walworth 142, 152
BÁRCZY István, államtitkár (1945 előtt) 51
BÁRDOSSY László, a három szövetséges nagyhatalomnak háborút üzenő miniszterelnök 52
- BARTHA Albert, honvédelmi miniszter 87–88
BARTOLF Márton 18, 20–21
BAY Zoltán, fizikus 124
IV. BÉLA (1206–1270) 60
BELSŐ Gyula 73
BÉLTEKY Lajos 21
BENCZE Imre 73
BENES Eduard, csehszlovák politikus, államfő 71
BERECKI Gábor 70
BETHLEN István, gróf (1874–1946) 18, 22–23
BEVIN, Ernest, angol külügyminiszter 52, 55, 59, 136
BIBÓ István 128
BISZKU Béla 116
BODÓCS Gyula 22
BOGNÁR József, nemzetgyűlési képviselő, előbb Nagy Ferenc, majd Rákosi híve 50, 66, 71, 115–116, 118–120, 122–123
BOHLEN, Charles E., amerikai diplomata 140, 150
BORGULYA Pál 22
BORSOS János 22
BOSKOVITS Imre 63
B. RÁCZ István, a Független Ifjúság elnöke 71
BRÁDA József 17
BREZSNYEV 107
B. SZABÓ István 13, 19, 23, 72
- CARTER, Jimmy (James) Earl, amerikai elnök 11, 123, 125, 131, 134, 146–147, 156
CHAPIN, Selden, budapesti amerikai követ 142, 152
CHIKÁN Kálmán 21

- CHURCHILL, Winston S. (1847–1965) 8, 135–136
- CROMWELL, Oliver (1599–1658) 37
- CSIANG-Kaj-sek (1887–1975) 11, 109
- CSICSERY-RÓNAY István 71–72, 133
- CSIZMADIA Lajos 18, 21
- CSORNOKY Viktor, kiszgazdapárti politikus 44–46, 49–51, 67
- CSOU En-laj, kínai külügyminiszter, majd miniszterelnök 109, 112
- CSURGAY Gábor 22
- CZINE Mihály 115
- CZIRJÁK Antal 13, 18, 24
- CZÖVEK Jenő 13, 18, 22
- DÁLNOKI MIKLÓS Béla, miniszterelnök 29
- DARVAS József, népi író, miniszter 77
- DÁVID Árpád 16
- DE GAULLE, Charles (1890–1970) 136
- DEAK, Francis 138, 145, 149, 154
- DÉNES Gizella 14
- DÉNES István 34
- DESSEWFFY Gyula, kiszgazda politikus, a Kis Újság főszerkesztője 76
- DIMITROV, George 143–144, 149, 153–154
- DIMITROV, Georgi 139
- DINNYÉS Lajos, Nagy Ferenc lemondása után miniszterelnök 34, 97
- DOBI István 23, 38, 71
- DONÁTH Ferenc, kommunista politikus, majd ellenzéki vezető 133
- DRÓZDY Győző 34
- ECKER-RÁCZ László 143–144, 153
- ECKHARDT Sándor, nyelvész, nemzetgyűlési képviselő 73, 77
- ECKHARDT Tibor 13, 22–25, 103–104
- EDEN, Robert Anthony, angol külügyminiszter 136
- EGRY Ferenc 21
- EISENHOWER, Dwight David (1890–1969) 137, 140, 150
- EMÓDY Géza 24
- ERDEI Ferenc, agrárközgazdász, a Kommunista Párt megbízásából a Nemzeti Parasztpárt vezetője 45
- ERŐSS János 76
- FARKAS Mihály, egyike a négy Moszkvából küldött kommunista vezetőnek 97
- FILLÉR László 34, 73
- FILÓ Samu 20–21, 23
- FORD, Gerald, amerikai elnök 123
- FUTÓ Dezső, nemzetgyűlési képviselő, publicista 74, 118, 122
- GAÁL Gaszton, kiszgazdapárti vezető 22–23
- GAJZÁGÓ László 74
- GASCOIGNE, Joe, az angol politikai misszió vezetője 52
- GÁSPÁR Vince 21, 23
- GATHI, Charles történész 133
- GERŐ Ernő 7, 10, 45–47
- GORDON Ferenc, berni követ 94–100
- GÖDÉNY Ferenc 21–22
- GÖMBÖS Gyula, miniszterelnök 23
- GÖNCZY Béla 22
- GROSZ Imre 13, 35
- id. GYENIS Jánosné 16
- GYÖNGYÖSI János, külügyminiszter 46–47, 88, 93–94, 98
- GYÓRGY Lajos 75
- GYULAY László, nemzetgyűlési képviselő, a Kiszgazdapárt propagandaosztályának vezetője 50, 57–58
- HABSBURG 72, 77
- HABSBURG Ottó 103
- HAHN Gyula 21
- HAJDU-NÉMETH Lajos 73
- HALTER Béla 34, 73
- HÁM Tibor, nemzetgyűlési képviselő, a Centrum csoport egyik vezetője 10, 51, 66, 71, 87, 107, 133
- HEGYESSY Károly 22
- HEGYMEGI KISS Pál 34
- HENDRE, Sudhir 113
- HENDREY József 24–25
- HITLER, Adolf (1889–1945) 102, 135, 140, 150
- HO SI MINH (1890–1969) 109
- HORTHY 7
- HORTHY Miklós (1868–1957) 127
- HORVÁTH János, nemzetgyűlési képviselő, közgazdász 71
- HÓGYE Mihály 28, 110, 133
- ILLYÉS Gyula 13, 79, 114–119, 121–122
- IMPLON Ferenc 73
- JACZKÓ Pál, nemzetgyűlési képviselő, főispán 47, 71, 133
- JAROSS Andor 27
- JÉKELYI (JOSEPHOVICH) László 50
- JUHÁSZ János 21–22

- KÁDÁR János (1912–1989) 97, 115–116, 118, 120–121
 KÁLLAY Miklós, miniszterelnök 26, 38, 99
 KAPOCS Ferenc 29, 85–86, 93–94, 96–98
 KÁROLYI Mihály (1875–1955) 75
 KÁTAI Julianna 12, 16
 KERESZTES-FISCHER Ferenc 17
 KERTÉSZ Endre 13, 22
 KÉTHLY Anna, szociáldemokrata vezető, miniszter 77, 105–106
 KIRÁLY Béla, történész, 1956-ban a Nemzetőrség parancsnoka 106–107
 KIS M. János 21
 KIS TÓTH József 13, 25
 KISS Ferenc 34
 KISS István 34, 73
 KISS József 18
 KISS Roland 76
 KISS Sándor 10, 29, 66, 71, 107–108, 133
 KODOLÁNYI János, író 44
 KONRÁD Edit 97
 KOSSA István, szakszervezeti vezető 50, 97
 KOSSUTH Lajos (1802–1894) 11, 77, 119, 121, 124
 KOSZÉR Nándor 13, 28
 KOTELAWALA, Sir John, ceyloni miniszterelnök 110–113
 KOVÁCS Béla 7–10, 13, 17, 22–25, 27–29, 41–42, 47, 50–52, 56, 59, 66–67, 69, 71, 75, 85–94, 97–99, 126–127, 133, 138, 148
 KOVÁCS Imre 13, 25, 44–45, 103–108, 118
 KOVÁCS István, nemzetgyűlési képviselő, az alkotmány bátor védelmezője 73, 91, 116
 KOVÁTS László 34
 KÓVÁGÓ József, Budapest polgármestere (1945–1947, 1956) 58, 87
 KRESZNYÁK Pál 22
- LAKATOS Géza, miniszterelnök 28
 LÁNG Lénárt 22
 LEDNICZKY Alajos 34
 LÉNÁRT Iván 68, 71
 LÉVAY Zoltán 34
 LEVUSKIN, Ivan Ivanovics 44
 LUPKOVICS György 28
- MACCARGAR, James 5
 MACEK, Vladko, horvát parasztpárti vezető 5, 143, 153
 MARSH, George 123
 MARSHALL, George Catlett, amerikai külügyminiszter 124
 MASENS, Vilis 144, 154
- MÁTYÁS király 124
 MEGYERI Sándor 20–21
 MIHÁLYFI Ernő 79, 94–95, 98
 MIKOLAJCZYK, Stanislaw, lengyel miniszterelnök, a Nemzetközi Parasztunió elnöke 5, 104, 144, 154
 MINDSZENTY József, hercegprímás, a kommunistaellenes ellenállás mártírja 66
 MISTÉTH Endre, miniszter, koncepció per fővádlottja 87–88
 MOLNÁR Erik 97
 MOLOTOV, Vjacseszláv Mihajlovics, szovjet külügyminiszter 11, 46, 136–137
 MOÓR Gyula 74
 MÓRICZ Zsigmond 79
- id. NAGY Ferenc 12, 17
 ifj. NAGY Ferenc 13, 17
 NAGY Imre (1896–1958) 7, 29, 45–46, 105, 145
 NAGY Júlia 13
 NAGY Lajos (Bihari) 18, 21–23
 NAGY László 13
 NAGY Vince 34, 71, 73
 NAGY Zsófia 13
 NAGY Zsuzsa 13
 NAGY-IVÁN János Márk 34, 73
 NAGYATÁDI SZABÓ István 14–15, 17–18, 20–22, 126
 NASSZER, Gamal Abdel (1918–1970) 111
 NEHRU, Dzsawaharlal (1889–1964) 109, 112
 NÉMETH László 44, 79
 NÉMETHY Jenő 34, 73
 NEUBERGER Mihály 22
 NEUMANN Valér 13, 35
- OLÁH György 22
 OLTVÁNYI Imre, társutas kisgazda politikus 47
 ORSÓ Mátyás 24–25
 ORTUTAY Gyula, néprajztudós, társutas kisgazda politikus 71, 75, 88, 118
- PÁLFFY Fidél 33
 PÁLFFY-ÖSTERREICHER György, a Katonai Politikai Osztály vezetője 85–88
 PAP István 115
 PÁRTAY Tivadar 19, 75
 PÁSZTOR János 22
 PÁSZTHORY István 34
 PATACSI Dénes 18
 PATAKY László 27–28
 PERR Viktor 13, 18, 23–24

- PETHŐ Tibor, a Magyar Nemzet főszerkesztője 118
- PETKOV, Nikola, bolgár politikus 55, 143, 153
- PFEIFFER Zoltán 13, 24, 66–67, 70–71, 103
- PUSKIN, Georgij Makszimovics, SZEB tanácsadója, majd követ 90, 92–93
- RÁCZ Lajos 75
- RAJK László 9, 77, 91
- RÁKÓCZI Ferenc, II. (1676–1735) 97, 121, 145, 154
- RÁKOSI Mátyás 8, 10, 29–30, 40, 55–57, 60–61, 65, 67, 72, 84–85, 87–88, 90, 92–99, 102, 115, 118–120, 128–129, 133, 139, 149
- RÁTTKAY R. Kálmán 27
- REAGAN, Ronald Wilson, amerikai elnök 8
- RÉVAI József, a kulturális élet főideológusa, egyik tagja a moszkvai négyesfogatnak 56, 60–61, 76, 97–98
- RÉVAY Kálmán 86–87
- RIBBENTROP, Joachim von, német külügyminiszter 135
- RIES István, társutas szociáldemokrata vezető 45
- RIGÓ Vilmos 22
- ROMULO tábornok, Fülöp-szigeti külügyminiszter 113
- ROOSEVELT, Franklin Delano (1882–1945) 8, 136
- ROSENBERG, Alfréd, Hitler főideológusa 140, 150
- RUPPRECHT, Olivér (Virtsologi) 27
- SALÁTA Kálmán 8, 29, 66, 71, 87, 133
- SAMU László 13, 28
- SÁNDOR István 21
- SCHOENFELD, H. F. Arthur, amerikai követ 52, 139–141, 149–150
- SCHULTZ Mihály 22
- SINYI István 22
- SLACHTA Margit, apáca, legitimista politikus 77
- SÓLYOM László 85
- SOROS György 33
- STÜHMERNÉ OBERSCHALL Ilma 34
- SÜLYOK Dezső 34, 66–68, 71, 73, 76–77, 84–85, 103
- SWIFT, Stephen K. (István) 101
- SZABÓ Árpád 20, 22–23, 29
- SZABÓ Dezső, író 79
- SZABÓ Géza 17
- SZABÓ Pál 13, 18, 22–23, 25
- SZABÓ Sándor 20
- SZABÓ Tamás, a Kisgazdapárt Külügyi Osztálya vezetője (1945) 47, 51–52, 71
- SZABÓ Zoltán 117
- SZAKASITS Árpád, a Szociáldemokrata Párt társutas vezetője 45, 50, 72, 92
- SZÁLASI Ferenc, nyilas diktátor 28
- SZÁLL József 97, 99
- SZÉCHENYI István (1791–1860) 126
- SZEGEDY-MASZÁK Aladár, washingtoni követ 117, 121–122, 142, 144, 152–154
- SZEKFŰ Gyula, történész, moszkvai követ 71
- SZEMERE Bertalan, 1849-ben miniszterelnök 77
- SZENT-GYÖRGYI Albert, Nobel-díjas tudósunk 116
- SZENT-IVÁNYI Domokos, a moszkvai fegyverszüneti delegáció tagja, a Kisgazdapárt külpolitikai tanácsadója 45, 51, 86
- SZENT-IVÁNYI Sándor, unitárius püspök, a Polgári Demokrata Párt elnöke 77
- SZENT-MIKLÓS Y István, a koncepciók összeesküvési per egyik fővádlottja 85
- SZIJJ Bálint 20–21, 36
- SZOLNOKI István, kisgazda államtitkár 68
- SZOLNOKI László, történész 98
- SZTÓJAY Döme, a német megszállás alatt a bábkormány miniszterelnöke 33
- SZTÁLIN (1879–1953) 102, 129, 136–137, 139, 149
- SZVIRIDOV, Vladimir Petrovics, a SZEB üv. elnöke Vorosilov utódjaként 8, 90, 92–94, 129, 139, 149
- TARTSAY Vilmos, a németellenes ellenállás egyik mártírja 86
- TELEKI Géza, a moszkvai fegyverszüneti delegáció tagja, később művelődési miniszter 46, 144
- TELEKI Pál (1879–1941) 7
- TERNAY István 34
- TILDY Zoltán 8, 13, 18–19, 21–27, 29, 41, 45–47, 49–52, 56, 59, 62, 65–77, 79, 85, 87–89, 93–94, 96–97, 105, 127, 129, 138, 145–146, 148, 154
- TITO, Joszip Broz (1892–1980) 139, 149
- TOMPA Mihály 16, 114
- TÓTH Csanád 117
- TÓTH István 46
- TÓTH Lajos 22
- TRUMAN, Harry S, amerikai elnök 10, 55, 111, 133
- TULINSZ István 22

ÚJVÁRY Dezső 138, 149

VALENTINY Gusztáv, szociáldemokrata politikus 51

VANCE, Cyrus, amerikai külügyminiszter 117

VARGA Béla, a Kisgazdapárt politikáját irányító paraszti centrum egyik vezetője 7, 8, 11, 23, 25, 27, 47, 50, 52, 57, 59, 66–67, 69, 71, 73, 75, 87, 89–91, 94, 102–103, 106–107, 117, 127, 133, 136, 144, 146, 148, 154

VARGA László, kereszténydemokrata politikus 107

VAS Zoltán, Moszkvából jött kommunista vezető 7, 51, 58, 62–63, 133

VÁSÁRHELYI Miklós 133

VÁSÁRY István, Debrecen polgármestere, kisgazda miniszter 34, 47, 51, 66–67, 71, 73, 76

VÁSÁRY József 34, 51

VASS Sándor 21

VATAI László, nemzetgyűlési képviselő, a centrumcsoport tagja 71

VEÉR Imre 34

VERES Péter, író, parasztpárti politikus 45

VERESS Anna 34

VERESS Lajos, Dálnoki, vezérezredes, a

konceptió összeesküvési műper egyik főváltója 85–87

VÉRTESSY Frigyes 24

VIDA István, történész 10, 71

II. VILMOS (1859–1941) 109

VLADÁR Gábor 28

VOROSILOV, Klement Jefremovics, szovjet marsall, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke 8–9, 45, 51–53, 57, 62–64, 68–71, 84, 129

VÖRÖS Vince 13–14, 29, 100, 114–122

WEEMS, George Hatton, dandártábornok, az amerikai SZEB misszió vezetője 139, 149

WESSELÉNYI Miklós (1796–1850) 52

WIGNER Jenő, Nobel-díjas tudós 116

WILSON, Alexander, angol tábornok 55

WISTRAND 145, 154

ZEÓKE-SZÓKE Pál 73

Z. NAGY Ferenc 74

ZSARNAY Kálmán 51

ZSEDÉNYI Béla, az Ideiglenes Nemzetgyűlés, majd a Nemzeti Főtanács elnöke 65, 74

TARTALOMJEGYZÉK

Varga Béla: Előszó	5
A szerkesztő megjegyzése	6
Bevezetés	7
Vörös Vince: Emlékezés Nagy Ference	12
Szakács Sándor: Nagy Ferenc	35
Saláta Kálmán: A földreformrendelet	44
Saláta Kálmán: Fordulópont: a Nagyválasztmány	47
Saláta Kálmán: A választási győzelem	49
Csicsery-Rónay István: Az 1945-ös választások	54
Kővágó József: Nagy Ferencsel Vorosilovnál	62
Kővágó József: A köztársasági elnökség körüli bonyodalmak 1946. januárban	65
Hám Tibor: A Magyar Köztársaság megalakulása	70
Vatai László: Beszélgetések Nagy Ferencsel	79
Kővágó József: Az összeesküvés per kezdetei 1946 karácsonya után	84
Hőgye Mihály: Hogyan mondott le Nagy Ferenc	90
Borbándi Gyula: Nagy Ferenc emigrációban	101
Csicsery-Rónay István: Nagy Ferenc missziója a Bandungi Konferencia idején	109
Hőgye Mihály: Nagy Ferenc tervezett hazalátogatása és halála	114
Kiss Sándor: Nagy Ferenc halálára	125
Török Bálint: Akiért a harang szól	132
Lukács János (John Lukacs): Magyarország és a nagyhatalmak 1945-ben	135
James McCargar: Nagy Ferenc: Kisgazda vagy államférfi?	138
FÜGGELÉK: James McCargar: Ferenc Nagy: Smallholder or statesman?	148
Névmutató	157

